

Bacsinszky András munkácsi püspök

COLLECTANEA ATHANASIANA

I. Studia

II. Textus/Fontes

III. Manualia

IV. Institutiones

V. Varia

VI. Ars Sacra Byzantino-Carpathiensis

Sorozatszerkesztők:

Szabó Péter és Véghseő Tamás

Bacsinszky András munkácsi püspök

A Bacsinszky András munkácsi püspök halálának
200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai

Nyíregyháza, 2009. november 12–14.

Szerkesztette
VÉGHSEŐ TAMÁS

Nyíregyháza
2014

COLLECTANEA ATHANASIANA

I. Studia

vol. 6

Kiadja a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
H-4400 Nyíregyháza, Bethlen G. u. 13–19.
Tel. +36/42/597–600
www.atanaz.hu
www.byzantinohungarica.hu
e-mail: atanaz@atanaz.hu

Felelős kiadó: *Dr. Végheő Tamás rektor*

© A kötet szerzői, 2014

Borítóterv: *Pamuk Lóránt*
A borítón látható Szent Atanáz-ikon *Kisléghi Nagy Ádám* műve

ISSN 2060-1603
ISBN 978-615-5073-13-7

*Udvari István professzor (1950–2005),
a korszak jeles kutatója emlékének*

Bacsinszky András (1732–1809)
munkácsi püspök

Tartalom

ELŐSZÓ	11
SPANNENBERGER Norbert	
<i>Felvilágosult abszolútizmus, tolerancia és paritás</i> <i>Egyház- és valláspolitikai a 18. századi Habsburg Birodalomban</i>	13
VÉGHSEŐ Tamás	
<i>Bacsinszky András püspökök tanulmányai Ungváron és Nagyszombatban</i>	29
JANKA György	
<i>Bacsinszky András hajdúdorogi évei</i>	39
BENDÁSZ Dániel	
<i>Bacsinszky András és a Munkácsi Egyházmegye kánoni felállítása</i>	49
BAÁN István	
<i>Bacsinszky András munkácsi püspökké való kinevezése</i>	61
S.E.R. Cyril VASIL’	
<i>Bacsinszky András püspök személye – püspöksége alatt kiadott –</i> <i>kánoni rendelkezéseinek fényében</i>	85
FORGÓ András	
<i>Adalékok Bacsinszky András püspöki tevékenységének</i> <i>eszméi hátteréhez</i>	97
S.E.R. Milan LACH SJ	
<i>Joannicius Basilovits protoigumen, a Munkácsi Egyházmegye</i> <i>bazilita növendékeinek nevelője a 18–19. század fordulóján</i>	117
KOC SIS Mihály	
<i>Két, ruszinok számára nyomtatásban megjelent mű (az ún. Bacsinszky-biblia</i> <i>és a Kutka-féle katekizmus) és a legújabb kutatások</i>	131

Vojtech BOHAČ

Ószláv nyelvű könyvek Bacsinszky püspök korából 137

NYIRÁN János

Magyar nyelvű liturgiafordítás Bacsinszky püspök korában 149

PUSKÁS Bernadett

Bacsinszky András püspöki reprezentációjának emlékei 173

TERDIK Szilveszter

*Az egykori jezsuita templom székesegyházzá alakítása Ungváron,
Bacsinszky András püspök (1773–1809) idejében* 197

Képmelléletek 245

Előszó

A nyíregyházi Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola 2009. november 12–14. között nemzetközi konferenciával emlékezett meg Bacsinszky András (1732–1809) munkácsi püspökről, a nagy főpásztor halálának 200. évfordulóján.

Azok a történelmi, kulturális és érzelmi kötelékek, melyek a magyar görögkatolikusokat a Munkácsi Egyházmegyéhez és annak görögkatolikus közösségéhez kötik, szinte erkölcsi kötelességgé teszik számunkra a megemlékezést. De nemcsak az alkalomszerű megemlékezés a kötelességünk, hanem egy sajátos görögkatolikus emlékezéskultúra megteremtése is, mely tudományos megalapozottsága révén egyházunknak – sőt a kárpáti régió görögkatolikus egyházainak is – biztos támpontokat kínál az egyre sürgetőbbé váló identitásdiskurzus elindításában és lebonyolításában. Vítathatatlan ugyanis, hogy a görögkatolikus egyházak, hasonlóan más keresztény közösségekhez, arra kényszerülnek, hogy a modern (posztmodern?) világ sokrétű kihívásaival szembesülve újrafogalmazzák önazonosságukat. Az újrafogalmazás fontos eredményeként kell megjelennie egy új narratívának, mely a görögkatolikus közösségeken belül és a külvilág felé (köz)érthető módon közvetíti a keleti katolikus identitás sajátosságait, megkülönböztető és kapcsolódást teremtő jegyeit.

Kétségtelen az is, hogy identitásdiskurzus nem lehetséges hiteles történeti ismeretek nélkül. A kárpáti régió görögkatolikus egyházainak történetét a hivatalos történettudomány „hagyományosan” mostohagyermekként kezelte. Történész szakemberek közül kevesen vállalkoztak arra, hogy görögkatolikus kutatási témákkal foglalkozzanak. Többnyire egyéb kutatások mellékszálaként találunk többé-kevésbé jól kibontva egy-egy görögkatolikus témát. Sajnos, még mindig gyakorinak mondható történészek körében is az alapvető tények ismeretének hiánya, ami leglátványosabban a „görögkatolikus” és „görögkeleti” fogalmak felcserélésében nyilvánul meg. Ugyanakkor jogos elvárás a történettudomány képviselői részéről, hogy a görögkatolikus egyháztörténet művelésében elsősorban a felekezeti kötődésű történészek jeleskedjenek. Különösen is jogosnak érezzük ezt az elvárást, ha a történeti kutatások kérdését az identitásdiskurzus szövegkörnyezetébe illesztjük. Nekünk, görögkatolikusoknak kell az alapkatatásokat elvégeznünk, a fontosabb kutatási témákat és korszakokat kijelölnünk, s a kutatás intézményi hátterét megteremtőnk. Nem várhatjuk el, hogy saját történelmünk kutatását mások végezzék el helyettünk, miközben a kutatási eredményekre mindenkinél jobban és elsősorban nekünk van szükségünk.

Ez a felismerés a magyar görögkatolikusok közösségében immáron csaknem két évtizede jelen van. A kutatásszervezés feladatát a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola mint a magyar görögkatolikusok tudományos és kulturális központja vállalja fel. A 2000-es évek közepétől az intézményi kutatási kezdeményezések egyre inkább a programszerű gondolkodás felé mozdultak el. Ez az elmozdulás vezetett 2009-ben a „Görögkatolikus Örökség” Kutatócsoport létrejöttéhez, mely azóta az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok támogatásával két kutatási programot valósított meg, míg a harmadik (2013-2017 közötti) *projectuma* megvalósítás alatt áll.

Az OTKA által nyújtott igen jelentős támogatás azt is bizonyítja, hogy a magyar tudományos közélet és a tudománypolitika döntéshozói nem várják el tőlünk, hogy a kutatás feladatát kizárólag saját szellemi kapacitásunkat és anyagi erőforrásainkat igénybe véve végezzük el. Ha megállapítottuk azt, hogy történéseink közül korábban kevesen vállalkoztak görögkatolikus témák kutatására, rá kell mutatnunk arra az örvendetes tényre is, hogy az utóbbi években megnövekedett a kutatási terület iránti érdeklődés. Különösen a fiatal történész generáció mutat nyitottságot görögkatolikus témák kutatására.

A 2009-ben megrendezett Bacsinszky-konferencia a „Görögkatolikus Örökség” Kutatócsoport első OTKA-projektjének kiemelkedő eseménye volt. A Bacsinszky-korszak mint kutatási terület jelentősége jóval nagyobb annál, mint amit a konferenciával és a tanulmánykötettel érzékeltetni tudunk. A számos, kutatásra érdemes egyház-, művelődés-, liturgia- és művészettörténeti aspektusba az előadások, illetve tanulmányok valóban csak betekintést nyújthatnak. Ez a betekintés azonban igen értékes, informatív és ösztönző, amiért hálás köszönet illeti az előadókat. De köszönetünket fejezzük ki a türelmükért is, mellyel a kötet kiadásának elhúzódását fogadták.

A Bacsinszky-konferencia minden résztvevője tudatában volt annak, hogy a szervezők és előadók sorából egy tudós nagyon hiányzik. A 2005-ben elhunyt Udvari István professzornak, a Bacsinszky-korszak kiemelkedő kutatójának fájdalmas hiányát mindannyian pótolhatatlan veszteségként éltük és éljük meg. Alig van olyan tanulmány, melynek hivatkozásaiban ne találkoznánk Udvari István kutatási eredményeivel. Jelen tanulmánykötettel az ő emléke előtt is tisztelgünk.

Nyíregyháza, 2014. március 25.
Örömhírvétel ünnepe

Véghseő Tamás

Felvilágosult abszolútizmus, tolerancia és paritás

Egyház- és valláspolitikai a 18. századi Habsburg Birodalomban

SPANNENBERGER NORBERT

A sikeresen megvívott nagy török háború (1683–1699) Délkelet-Európa felé helyezte át a Habsburg Birodalom súlypontját. Ezzel a Magyar Királyság felépítése, konszolidációja és újjászervezése is fokozott hangsúlyt kapott. Míg I. Lipót (1655–1705), ill. I. József (1705–1711) uralkodása a magyar rendekkel szembeni konfrontatív politika szellemében folyt, addig VI. Károly (magyar királyként III. Károly, 1711–1740) már szimbiózisra törekedett. Azonban mindegyikük a kora újkori, premodern katolikus birodalom kereteiben gondolkozott, amelyben a katolikus egyház mint szervezet e hatalmi struktúra egyik szegletkövét jelentette.¹ Az „egyidejűség dilemmája” abban mutatkozott meg, hogy magyar területen épp akkor voltak kénytelenek a Habsburgok erre a konstrukcióra támaszkodni, amikor Európában ez már inkább „kifutó modellnek” számított. A *Tridentinum* elve alapján épült fel a török kiűzése utáni egyházstruktúra, ami mindenképp stabilizációs erővel bírt, de már új hangok jelentkeztek, melyek egy új kor nyitányát jelentették.² Ráadásul a mindenkor magyar király ebben az időben általában német-római császár is volt egyben, uralkodásában, ill. a birodalmat irányító szervek politikájában akaratlanul is szerepet játszottak a német birodalomban szerzett tapasztalatai.³

Mária Terézia (1740–1780) trónra lépése és a rögtön megkezdődő *oszt-rák örökösödési háború* (1740–1748) könyörtelen módon tették nyilvánvalóvá a Habsburgok országainak strukturális elmaradottságát. Szilézia elvesztése

- 1 Lásd ehhez JANKA GYÖRGY: „Habsburg egyházpolitika a hódoltság utáni hazánkban”, in: *Athanasiana* 17 (2003), 95–108.
- 2 A török utáni transzformációs folyamatokhoz lásd GÓZSY ZOLTÁN – VARGA SZABOLCS: „Kontinuitás és reorganizáció a pécsi egyházmegye plébániahálózatában a 18. század első évtizedeiben”, in: *Századok* 143/5 (2009), 1123–1161.; GÓZSY ZOLTÁN: „Grenzen und Wirkungsradius der Rekatholisierung in Süd-Transdanubien nach der Osmanenzeit”, in: *Kirchen als Integrationsfaktor für die Migranten im Südosten der Habsburgermonarchie im 18. Jahrhundert*, szerk. RAINER BENDEL – NORBERT SPANNENBERGER, Berlin 2010, 43–65.
- 3 Lásd részletesen ANNA HEDWIG BENNA: „Das Kaisertum Österreich und die römische Liturgie”, in: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 9 (1956), 118–136.

mindenekelőtt azt jelentette, hogy a leggazdagabb tartomány veszett kárba.⁴ II. (Nagy) Frigyes porosz király (1740–1786) saját bevallása szerint további területekre, mindenekelőtt Cseh-Morvaországra kacsingatott, tehát lépésről lépésre igyekezett kihasználni a konkurencia gyengeségét.⁵ A királynő első megalázó lépése abból állt, hogy az Egyesült Királyságtól volt kénytelen hitelt felvenni, különben összeroppant volna az egész Habsburg Birodalom. De a hitel felvétele a királynőt politikai függésbe hozta az angol királytól, aminek következtében pl. Szardíniának is át kellett adnia lombard területeket.⁶ Köztudott, hogy erre a hidegzuhanyra Mária Terézia egy átfogó reformprogrammal válaszolt, amelynek célja birodalmának átépítése egy premodern, feudális szerkezetben tartott konglomerátumból egy modern állammá, mely képes volt eleget tenni a kor kihívásainak.

Tanácsadói a korszellem elvárásai alapján a modern államot mint a rend, az *ordo* tökéletes működését fogták fel, tehát a politikusok feladata a rend megteremtése volt.⁷ Stephen L. Collins Hobbes elméletére vezeti vissza a rend tudatának megszületését, mely az „isteni világrendet” váltotta fel.⁸ A „modern tudat” tehát az a minőség volt, mely felismerte a rendet a dolgokban. A felvilágosodás kulturális-ideológiai keretbe foglalta ezt az eszmét, s a filozófusban látta azt a prófétát, aki képes felismerni és tolmácsolni az új idők hangját. Ennek megfelelően a felvilágosult uralkodó önmagát filozófusként értelmezte elsősorban, akinek azonban hatalma is van elveit a gyakorlatba átültetni. Ez azért volt fontos, mert az *ordo* nem valami természetes állapotot, hanem mesterséges alkotást feltételezett, melyet emberi kéz hoz létre. A rendet tervezni kellett, s a terv és a cselekvés együtteseként valósult meg. A rend ugyanakkor a hatalom kérdése, a hatalom pedig az akarat, az erőszak s a kiszámíthatóság volt. A társadalmi jólét, éppúgy, mint a rend, emberi alkotásként jelentkezett.⁹

4 E tartomány a porosz állambevételék egyharmadát, tehát 3,4 millió tallért fizetett az államkasszába. A porosz király számításai szerint csak a lenvászon annyi bevételt hozott Sziléziának, mint egész Peru a spanyol királynak. Vö. FRIEDRICH DER GROSSE: *Das Politische Testament von 1752*, szerk. FRIEDRICH VON OPPELN-BRONIKOWSKI, Stuttgart 1974, 18. és 17.

5 Uo., 90.

6 Uo., 6.

7 Az *ordo* megteremtésére mikroszinten lásd GÓZSY ZOLTÁN – SPANNENBERGER NORBERT: „«Ex minimis faciunt maxima». Kísérlettipusok a paraszti közösség ideális rendjének kialakítására felvilágosult evangélikus lelkészek munkáiban”, in: *Korall* 10/36 (2009), 102–118.; UŐK: „Discipulus Teschedikianus huc pro experientia mitti debere». Das Prinzip der *ordo* in den Entwürfen deutscher und ungarischer Aufklärer”, in: *Ungarn-Jahrbuch* 29 (2008), 59–73.

8 STEPHEN L. COLLINS: *From Divine Cosmos to Sovereign State: An Intellectual History of Consciousness and the Idea of Order in Renaissance England*, Oxford 1989.

9 Vö. ZYGMUNT BAUMAN: *Moderne und Ambivalenz: Das Ende der Eindeutigkeiten*, Hamburg 2005, 16–19.

A racionálisan megtervezett társadalom következeképp Zygmunt Bauman filozófus szerint a modern állam *causa finalisa* volt. A „társadalom-technológia” (*social engineering*) a felvilágosult, modern állam integráns részét képezte. Az *ordo* szellemében működő, tehát sikeres állam tervszerűen megszerkesztett mechanizmusok alapján épült fel, melynek célja a további racionális tervezés s alapja az értelem volt, a legmagasabb, megkérdőjelezhetetlen tekintély.¹⁰ Kant, Descartes és Locke tanai szerint ezért a filozófia „szállította” a hatalomnak a felismerést, vagyis a törvényeket. Nagy Frigyes porosz király e konstelláció „ideáltípusa” volt, társadalomreform-tervei is innen táplálkoztak. Ő maga számos – nem utolsósorban a Habsburg Birodalomban Mária Terézia holdudvarában működő – európai politikus példaképe lett. A legismertebb a királynő fia, II. József császár (1780–1790) volt.

Hogy mindez konkrétan mit jelent egy uralkodó számára, azt Nagy Frigyes dolgozta ki munkáiban. A minta szerint egy jó államgépezet egy éppolyan feszes rendszer alapján működött, mint egy filozófiai képlet, melynek célja az állam megszilárdítása és hatalmának növelése. Az államigazgatás valamennyi része – a pénz-, a hadügy és a politika – szerves egységben állt egymással.¹¹ Utóbbi alatt mindazon cselekvést értette, mely az állam érdekeit szolgálta. Az állam működőképessége a rendezett pénzügyön nyugodott, tehát a bevételek pontos kiszámíthatóságán s a kiadások rendezett menetén. Mivel országának – mint ahogy a Habsburg Birodalomnak – sem gyarmata, sem gazdag kereskedelmi társasága, sem nemzetközi bankja nem volt, ezért egyedül az alattvaló adója jelentette a pénzügy alapját.¹² Ennek kiszámíthatósága azonban az általános jólét (*bonum publicum*) megteremtésétől, tehát egy aktív társadalompolitikától függött, melynek alapja a tolerancia és az általános megelégedettség volt. Hogy mennyire hatásos volt ez a fegyelmezett, de szigorú reformpolitika, arra nemcsak Poroszország ékes bizonyíték: Nagy Frigyes már 1752-ben megállapította, hogy a magyar királynő, Mária Terézia, már néhány éven belül képes volt a kezdeti gazdasági nehézségeken úrrá lenni, melyet Szilézia elvesztése okozott.¹³

Modernizáció és egyház: *Cuius regio, eius religio?*

Az emlékezési kultúrát befolyásoló történetírás szerint, míg Mária Terézia egy óvatos reformmodernizációs programot indított meg, mely – épp

10 A kora újkor egyenesen „istenítette” az értelmet. Vö. EDWARD CRAIG: *The Mind of God and the Works of Man*, Oxford 1987.

11 FRIEDRICH DER GROSSE: *Das Politische Testament*, 53. és 105.

12 Uo., 7.

13 Uo., 91.

önmérsékleténél fogva – a rendeknél is több-kevesebb megértésre talált, addig fia egyeduralkodóként önhatalmúlag és semmilyen féket sem figyelembe véve igyekezett rohamtempóban „életidegen” reformokat véghezvinni. Ha azonban alaposan megvizsgáljuk e folyamat dinamikáját, akkor nemcsak az átfogó reformok genezise megy vissza Mária Teréziára, hanem egyes pontokban, pl. az egyházpolitikában, a királynő még radikálisabb programot képviselt, mint a fia.¹⁴ A kutatás azóta tisztázta, hogy a bécsi udvar reformpolitikája a (katolikus) felvilágosodás szellemében – udvari meghatározó köröknek és személyeknek köszönhetően – már Mária Teréziával megkezdődött, Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg és Gerard van Swieten nevével fémjelvezve. II. József társuralkodását (1765–1780) jogosan nevezi a szakirodalom proto- vagy prejozefinista kornak, míg a „klasszikus” jozefinizmust 1780 és 1790 közöttre datáljuk. De van egy késői, posztjozefinista éra is, mely egészen I. Ferenc uralkodásáig terjedt ki.¹⁵ II. József reformjai egyébként 1783-ig kifejezetten lelkes visszhangot váltottak ki a korabeli közhangulatban.¹⁶ Tehát már a királynő is átfogó horizontális és vertikális reformprogramot sürgetett. Utóbbinak a kulcspontja az egyházügy volt.

A Habsburgok hagyományos katolicizmusa mindeközben soha nem kérdőjeleződött meg, főleg nem a 18. században, de természetesen átalakult és egy sajátos dinamikát fejtett ki. Mária Terézia számára nem volt kérdés az, hogy dinasztiájának egyik hagyományos oszlopa a *Pietas Austriaca*, mely nem magánügy volt, hanem az uralkodói döntések alapját képezte. Is-

- 14 Ez elsősorban a kolostorok számának megszüntetésére és vagyonuknak elkobzására vonatkozik. Mindezt Mária Terézia hivatalosan azzal indokolta, hogy a kolostorok nemcsak önmaguknak szabnak szűk keretet arra, hogy társadalmilag hasznos tevékenységet folytassanak, hanem tudatosan vesznek fel „léhűtőket” (*Müßiggänger*), s ezzel a társadalomra (*Publikum*) még nagyobb terhet rónak. Vö. KOVÁCS ELISABETH: „Kirchliches Zeremoniell am Wiener Hof des 18. Jahrhunderts im Wandel von Mentalität und Gesellschaft”, in: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 32 (1979), 109–142., itt 123. – De a német nyelvnek közigazgatási *lingua franca*ként való bevezetése is a királynő elképzelése volt. ADAM WOLF: *Österreich unter Maria Theresia, Josef II. und Leopold II. 1740–1792*. Berlin, 1883, 293.
- 15 E problémához lásd KARL VOCELKA: „Der Josephinismus. Neuere Forschungen und Problemstellungen”, in: *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich* 95 (1979), 53–68.
- 16 II. Józsefnél épp az tetszett a mértékadó nemességnek, hogy az elkobzott egyházi javakat gazdasági fejlesztési célokra fordította, megszorította a plébániák számát, és nem kereste a konfrontációt a magyar epizkopátussal, mely egyáltalán nem volt ultramontán. Orczy Lőrinc báró pl. 1781-ben így lelkendezett: „József egy nagy uralkodó, akit kulturált és vad népek egyaránt csodálnak; árnyékot vet a régi césárookra, hol a nemzet atyjának neveztetik, hol Trajanusnak, hol Salomonnak, de legfőképp az emberi nem tisztelőjének; boldog, aki ennek az uralkodónak kormányzása alatt élhet.” Idézi uo., 290.; Hasonló kutatási eredményekre jut DENIS SILAGI: *Ungarn und der geheime Mitarbeiterkreis Kaiser Leopolds II*, München 1961, 6–7.

merjük a szakirodalomból Lipót császár állítólagos „bigott és merev” katolicizmusát, vagy Mária Terézia „anyai gondoskodásként” megélt hitét. De ez a kép egy egysíkú és konfliktusorientált interpretáció, mely a 19. századi nemzeti-romantikus történetírás terméke.¹⁷ A kutatásnak itt még komoly hiányosságai vannak. Mária Terézia „anyai” *caritas in omne* elve tartalmatlan lenne, ha a katolikus hithez való hűség egy permanens konfliktust jelentett volna a többi felekezettel szemben. Egy kevésbé ismert példán szeretném azt megfoghatóvá tenni, hogy az uralkodó az alattvalók szemében épp nem az *ecclesia militans* védnöke volt.

Tessedik Sámuel önéletrajzában a következőképp vázolja fel családja történetét: „Nagyszüleim, Tessedik György és Nedeczky Eszter, kik Cseh- és Morvaországból idevándorolt takácsmester családokkal költöztek Magyarországra, jelesül Trencsén magyar Puhó nevű helységébe, hol azonban mint protestáns alattvalók oly nyomatásnak voltak kitéve, hogy házukat leahagyva, VI. Károly császárhoz folyamodtak segélyért és pártfogásért. (...) Az üldözők neveit és jellemeit elhallgatom. De egy éppen idetartozó eseményt nem hallgathatok el, mint olyat, melyben az isteni gondviselés legszembeütőbbben nyilatkozik. Midőn a három Tessedik tesvér, tudniillik György, Éliás és János kezökben vándorbottal Bécs felé mentek egy erdőn keresztül (...) szomorú szívvel tanácskoztak arról, hogy mitévők legyenek Bécsben, ha a császár nem lesz otthon, s emiatt soká kell majd várakozniuk. Ezen tanácskozás alatt egy penészes pénzdarab esett a kiterített ruhára. Felnéznek a fára, s látják, hogy egy favágó madár kopog a fa korhadt héjára, és nagy csodálkozásukra ismét egy pénzdarab esett alá. Erre az egyik testvér felmászott a fára, és azon a helyen, hol a madár kopogott, talált egy űrt, melyben a leesett darabokkal együtt 300 forintnyi összeg volt. Most már könnyült kebelükkel s jó reménnyel folytatták útjukat Bécs felé, ahol a császár igazságszeretete valóban pártfogást nyújtott nekik. Ki kételkedhetik ilyenek folytán az isteni gondviselésben?”¹⁸

17 Jó példa erre az ún. *Einrichtungswerk*, mely – a mértékadó szakirodalom megállapításaival ellentétben – szintén számolt a protestáns bevándorlókkal a török kiűzése után, azonban csak a városokban nem engedte letelepedni őket, aminek a kuruc háborúk, ill. a szepesi városok kurucbarát politikája adta az alapot. Kritikus forráskiadását lásd: *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688–1690)*, Szerk. KALMÁR JÁNOS – VARGA J. JÁNOS, Stuttgart 2010. – *Pars pro toto* lásd e hagyományos történetírás példájaként BENDA KÁLMÁN: „Magyarország egyesítése a Habsburg Birodalomban”, in: *Egy ezredév. Magyarország rövid története*, Szerk. HANÁK PÉTER, Budapest 1986, 103–147. – A történetírás „szívósan ráarakódott rétegeiről,” melyeket „egyenként kell lefejtetni és kritikailag megvizsgálni” lásd II. József példáján KOSÁRY DOMOKOS: „II. József – két évszázad múltán”, in: UÓ.: *A történelem veszedelmei. Írások Európáról és Magyarországról*, Budapest 1987, 126–137., itt 127.

18 TESSEDIK SÁMUEL – BERZEVICZY GERGELY: *A parasztok állapotáról Magyarországon*, Szerk. ZSIGMOND GÁBOR, Budapest 1979, 27–28.

Tessedik példája nem egy szinguláris jelenség, hanem jó példa e kor egy tipikus jelenségére: számos esetben fordultak egyszerű, protestáns alattvalók uralkodói pártfogásért katolikus üldözőikkel, főleg püspökökkel és hitbuzgó nemesekkel szemben a bécsi udvarhoz. Így az evangélikus teológus, Torkos András is azt írta pl. 1714-ben August Hermann Franckénak Halléba, a pietista mozgalom központjába, hogy az üldöztetések miatt igen elkeseredettek a hívek, s rajtuk már csak a császári kegy segíthet.¹⁹ 1765 tavaszán pedig Vas megyéből a radafalvi Talkner Mihály, valamint a dobfalvi Kramer János társaival Bécsbe ment, hogy az uralkodótól védelmet kérjenek földesuraik ellen. A Dunántúlon a „jó királynő” mítosza újra lánggra lobbant.²⁰

Ez persze nem jelenti azt, hogy ne lett volna ellenreformációs politika uralkodása alatt. Természetesen az évszázad kezdetén Bécs is még a felekezeti homogenitásban látta a gyógyírt, hiszen ettől remélte a központi hatalom megszilárdítását. Természetesen kezdetben minden eszközzel támogatta az ellenreformációt, nemcsak személyes meggyőződésből, hanem az abszolutista államérdek crédójából is.²¹ Ez semmiben sem különbözött a korabeli Európa uralkodóinak politikájától. S természetesen a katolikus egyház s vallás jelentette volna azt a spirituális-szellemi kohéziós erőt, amire a császári udvar modernizációs programját is építeni kívánta. Ezért messzemenőkig támogatta a felső klérust, melynek lojalitásához nem fért kétség, s melyre az abszolutista államhatalom berendezkedési törekvéseinél Lipótnak szüksége is volt. Az episzkopátus ekkor még megtalálta hármaskötődése között a harmóniát: Róma, a dinasztia, ill. a magyar rendek felé.²² Mária Terézia az eddig bevált módszerek szerint főleg az egyházi rendnél keresett támogatást. Ugyanaznap, 1751. július 30-án nevezte ki Klimó Györgyöt pécsi és Thauszy Ferencet zágrábi püspöknek, Csáky Miklóst

19 CSEPREGI ZOLTÁN: *Magyar pietizmus 1700–1756*, Budapest 2000, 116. „Hinc miserrimi exuiles incertis sedibus vagantur, et dum vel bono panis careant, piorum elemosynis aluntur. Accedit, quod actu stantibus Posonii comitiis Augustanae Confessionis patroni pro emendatione rerum nostrarum vix quicquam proferre audeant, et nisi sacrissima Caesarea Maiestas ex innata clementia sua vulneribus medeatur nostris et, quod maximum, nisi Iehovah nobis respondeat in die angustiae et mittat auxilium e sanctuario et ex Zione sustentet nos, dicere ausim: actum est de nobis. Tantus enim furor gregis pontificalis, ut nihil ipsi abonimabilius esse possit, quam Lutheranus. Hunc delere, exstirperere, avertere, evertere pro cultu divino habetur.”

20 Vö. IFJ. BARTA JÁNOS: *A kétféjű sas árnyékában. Az abszolutizmustól a felvilágosodásig 1711–1780*. Budapest 1984, 6.

21 Pars pro toto lásd ehhez HERGER CSABÁNÉ: „A rekatolizáció eszköztára Magyarországon a 16–18. században”, in: *Magyarország társadalomtörténete a 18–19. században*, Szerk. FARAGÓ TAMÁS, Budapest 2004, 341–355.

22 Vö. FORGÓ ANDRÁS: „Esterházy Imre és az aulikus politika a 18. század első évtizedeiben”, in: *„Fényes palotákban, ékes kőfalokban”. Tanulmányok az Esterházy családról*, szerk. MACZÁK IBOLYA. Budapest é. n., 65–86.

esztergomi és Klobusiczky Ferencet kalocsai érseknek. Ezek az egyházi méltóságok világi tisztet is betöltöttek, Klimó pl. Baranya és Tolna főispánja volt. További hat vármegye szintén új főispánt kapott. Itt az egyház lojalitása az uralkodó felé, ill. a közigazgatás hatékonyabbá tétele volt a legfontosabb szempont. A királynő számítása bevált, amint Gőzsy Zoltán a pécsi püspök példáján kimutatta.²³

A felekezetiesség (*konfeszionalizáció*) mint a hatalmi harc eszköze a magyar püspökök és katolikus nemesek egyik közkedvelt fegyvere volt, akik persze önmagukat a császári udvar hatalmi szegletkövének aposztrofálták.²⁴ A már említett Torkos András levelezése újra csak egy tipikus példája az adott problémakonstellációnak: A katolikus klérus dühödt erővel támadja a protestánsokat a Dunántúlon, számolt be az egyházfi 1714. augusztus 20-án kelt levelében Franckénak, s a közelgő országgyűlés valószínűleg a nagy leszámolás lesz velük szemben. Az egyetlen mód a katolikus rendi képviselők megvesztegetése lett volna, ami mint eszköz eddig is bevált, de most nincs már pénzük, s ezért a szász és brandenburgi rendek anyagi támogatását kérte.²⁵ A német egyházfi helytelenítette válaszlevelében, hogy Magyarországon kenőpénzzel igyekeznek előmozdítani a hit ügyét. Torkos azonban hangsúlyozta, hogy ez másképp nem megy, s a győri gyülekezetet hozta fel példaként, mely 1.000 forintot küldött már „nyugalma érdekében.”²⁶

De ugyanakkor józan ésszel Bécs azzal is tisztában volt, hogy az államépítés folyamatában a nem római katolikusoknak éppúgy aktív résztvevőknek kell lenniük, mint a katolikusoknak. Az alattvalók társadalompolitikai részvétele egy olyan kihívás volt, amely épp a felekezeti politika továbbra is élő imperatívusza mellett nem valósulhatott meg egyik napról a másikra.²⁷ Vagyis míg a bécsi udvarban már a 18. század első harmadában józan meggondolásból paradigmaváltás állt be a valláspolitikában, addig különböző politikai erők továbbra is a hagyományos konfliktuskonstelláció mentén igyekeztek előnyt kovácsolni maguknak. Hogy ez mennyire idejé-

23 Vö. GŐZSY ZOLTÁN: „Szempontok Klimó György püspöki és főispáni kinevezéséhez, illetve tevékenységéhez”, in: *Klimó György püspök és kora. Egyház, művelődés, kultúra a 18. században*, szerk. POHÁNKA ÉVA – SZILÁGYI MARIANN, Pécs 2011, 141–153., itt 143. és 147–148.

24 E problémához lásd WINFRIED EBERHARD: „Voraussetzungen und strukturelle Grundlagen der Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa”, in: *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels in Staat, Gesellschaft und Kultur*, szerk. JOACHIM BÄHLCKE – ARNO STROHMEYER, Stuttgart 1999, 89–103.

25 CSEPREGI: *Magyar pietizmus*, 109–110.

26 Uo., 116.

27 A „katolikus dinasztia” és a „magyar nemzet” kétpólusú konfliktusa a nemzeti romantika találmánya, amely többet árul el a 19. század gondolkodásmódjáról, mint a 18. század valóságáról.

múlt volt a 18. században, azt épp a német birodalomban tapasztalhatták meg a Habsburgok: A harmincéves háborút (1618–1648) lezáró vesztfáliai békéig valóban a felekezeti villongások jelentették a legnagyobb destabilizációt, hisz nemcsak helyi, elszigetelt konfliktusokról volt szó, hanem adott esetben a birodalmi intézmények teljes megbénításáról. Épp ezért a jogi szabályozás után már nem az *ecclesia triumphans* térítő hozzáállásában volt érdekelt a világi elit, hanem a felekezetek elválasztásában s ezzel „semlegesítésében”, vagyis ha már a felekezeti határvonalak nem semmisíthetők meg, úgy legalább áthidalhatók legyenek.²⁸

Már a század elején a vezető bécsi közigazdász kameralisták negatívan vélekedtek az egyházi rend szerepét illetően a közigazdaságra s az állami pénzügyekre vonatkozóan. II. József nevelője, a konvertita Johann Christoph Freiherr von Bartenstein vagy a szintén konvertita Beck a katolikus egyházban nem az *una sancta ecclesiát* látták, hanem az állam hatalomgyakorlásának egyik eszközét, ezért művében a vallás is a felvilágosult abszolutizmus egyik alpontja, nem pedig fundamentuma volt.²⁹

Az első konkrét lépés nem magyar földön történt: a sziléziai háborúból következett pénzügyi megszorítások vezették Mária Teréziát arra a következtetésre, hogy egyházi vagyonnal is fel kell töltenie államkasszáját. Mivel elődei a kamarai birtokokat új rendek alapítására, ill. az egyházi elit lojalitásának megszilárdítására osztották ki, a királynő komolyan fontolóra vette nagyszámú kolostor felszámolását és vagyonának elkobzását.³⁰ Magyarországon, ahol az egyházat erősíteni kívánta az uralkodó,³¹ egy teljesen más összefüggésben került sor konfrontációra. Mivel itt még éltek a kuruc háborúk tapasztalatai, de ugyanúgy szükséges volt egy reformpolitika és az adók emelése, a rendekkel egyetértésben akart lépéseket tenni. Azonban az 1751-es országgyűlés áthúzta Bécs számításait, mert a magyar rendek – mint mindig – egyvalamiből nem engedtek, s ez adómentességük volt.³² Erre Mária Terézia kiépítette a cseh és az osztrák ipart, 1754-ben

28 Vö. RUDOLF VIERHAUS: *Deutschland im Zeitalter des Absolutismus (1648–1763)*, Göttingen 1978, 82–89.

29 FRIEDRICH HARTL: „Kirche und Religion im Zeitalter Maria Theresias. Eine Darstellung aus den Kronprinzenvorträgen für Joseph (II.)”, in: *Österreichisches Archiv für Kirchenrecht* 30 (1979), 132–167., itt 135–136.

30 KOVÁCS: „Kirchliches Zeremoniell”, 123.

31 Szó szerint Magyarországon „allwo wegen der Religion noch viel Gutes zu bewirken wäre, wozu der daselbstige Clerus wohl beizuziehen, keinmes Wegs aber allein mit ihnen, sondern hauptsächlich mit Weltlichen, die diesfälligen Grundsätze zu concertieren sein, welche welche fürnehmlich dahin abzielen müssen, wie die Seminaria, Collegia, Akademien, Spitäler vor die Kranke und Blessierte, Conservatoria vor die ledige Frauen wie in Italien zu besseren Erziehung der Jugend einzuführen.” *Kaiserin Maria Theresias politisches Testament*, Kiad. JOSEF KALLBRUNNER, Wien 1952, 38.

32 Hogy mennyire reakciós álláspontot képviseltek, bizonyítja, hogy még a szabad királyi városok számának növelését is megakadályozták, nehogy egy konkurens

új vámrendszert vezetett be, megreformálta a nem magyar területeken a hivatalnokképzést, az oktatás- és az egyházügyet. Az 1760-ban felállított Államtanács feladatköre Magyarországon kívül valamennyi területre és tartományra kiterjedt.

A protojoezefinizmus (1765–1780) és az egyházkérdés

Magyarországon két vonalon igyekezett Bécs újrakezdeni: Mivel a rendek nem voltak megkerülhetőek, közösen igyekezett egy új parasztpolitikát nyitni, és ezzel az állambevételeket új alapokra helyezni.³³ Ebben azonban a rendek nem voltak partnerek, s az 1764/65-ös országgyűlés szintén fiaskóval zárult. Ez a királynőt annyira felbosszantotta, hogy ezek után már csak rendeletekkel kormányzott, s nem hívott össze több országgyűlést. 1765-ben József társuralkodó lett, s ezzel új fejezet nyílt a reformpolitikában is. 1761-ben megírt memorandumának már a címe is program volt: „Minden az államé, ez a szó takar minden értelmet”. Két évvel később „Politikai álmódosítások” c. munkájában konkretizálta programját. József alaposan felkészült uralkodására, 19 évesen kezdte, és 1760-ban bekövetkezett házasságáig szívósan készítette fel mestere, Johann Christoph von Bartenstein volt titkos államtitkár erre a feladatra. Főleg a személyes megtapasztalás és ismeretek szerzése állt a középpontban – innen a gyakori utazások is –, s ha erre nem volt mód, akkor a *historia est magistra vitae* elvét alkalmazta Bartenstein.³⁴ 1763-as memorandumában anyjához hasonlóan hangsúlyozta, hogy Magyarországot „boldoggá kell tenni”, mielőtt hathatós reformokba foghatna az ember.³⁵

Az eddigi kudarcokat Bécs a magyar rendekre vezette vissza, akik a közigazgatásban betöltött funkciójukkal tudtak befolyásuknak érvényt szerezni. Egy átfogó reformpolitikában, eddigi marginalizált társadalmi csoportok emancipációjával ezért mind társadalmi, mind politikai szerepüket

érdekcsoport jöhessen létre. E városok ugyanis összesen egy szavazattal rendelkeztek, tehát marginalizálva voltak. Vö. KOSÁRY: „II. József”, 128.; A keretekhez lásd TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: „Paraszság és mezőgazdaság”, in: *Millenniumi magyar történet. Magyarország története a honfoglalástól napjainkig*. Szerk. UÓ. Budapest 2001, 255–260.

33 Vö. ECKHART FERENC: „A bécsi udvar jobbgypolitikája 1761–1790”, in: *Századok* 1–2. (1956), 69–125.

34 HARTL: „Kirche und Religion”, 133.

35 „Ich nähme an, daß man dafür arbeiten muß, dieses Land glücklich zu machen, bevor man auf vernünftige Weise etwas Zusätzliches von ihm verlangen kann“. „Die «Politischen Träumereien» Erzherzog Josephs II. von Österreich (1763)”, in: *Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung. Bd. 5. Zeitalter des Absolutismus 1648–1789*, Szerk. HELMUT NEUHAUS, Stuttgart 1997, 213–222., itt 219.

kellett visszaszorítani. Az 1767-es *Urbariális pátiens* vagy az 1777-es *Ratio Educationis* mind ide sorolhatóak. S kiemelten fontos szerepet kapott az egyház mint intézmény, de nem az eddigi szereposztás alapján.

Johann Christoph von Bartenstein volt titkos tanácsos s II. József nevelője kimerítő tanulmányban foglalkozott a valláskérdéssel az egész birodalomban. Magyarországra vonatkozólag arra jutott, hogy az alsó klérusra kell helyezni a hangsúlyt, újabb plébániákat kell létrehozni stb.³⁶ Az egyházi elittel szemben a királynő valóban már a *sacerdos orat et rex imperat* elvét követte, vagyis uralkodásának második felében szakított elődei stratégiájával, mely a felső klérussal számolt hatalmi struktúrájának kiépítésében.³⁷ Ez a hagyományos „ausztrókatolicizmus” felekezetiiségmentes metamorfózis volt, amely az eddigi harcos, ellenreformációs katolikus főpapságot súlyos legitimációs helyzetbe hozta. A kívülről is megfogható cezúrárt Padányi Biró Márton veszprémi püspök *Enchiridon de fide* c. munkája jelentette, melynek valódi intenciója a rendi tekintélyuralom védelme és a közjogi állapotok török idők után kiépített megóvása volt. Mivel Bécs pl. nem lépett fel erélyesen a klérust kritizáló hangokkal, sőt a papság megadóztatását, ill. jurisdikciójának megnyirbálását latolgatta, az egyébként cseppet sem homogén felsőpapság egyhangúlag lépett fel „érdekei” védelmében Béccsel szemben. Eközben a magyar klérus Róma felé épített ki az 1760-as években olyan szoros kapcsolatot, melynél szorosabbal csak a belga klérus rendelkezett.³⁸ Amikor Kollár Ádám híres tanulmányában a magyar királyok törvényhozó jogát taglalta egyházi ügyekben, nyílt törésre került sor.³⁹ Az 1764-65-ös országgyűlésen már kendőzetlen ellenségeskedés jellemezte ezt a frontot. A felső klérus stratégiája kezdetben sikeres volt: nemcsak „egyházjogok” védelmében lépett fel, hanem a „nemzet”, vagyis a rendek érdekeinek a bécsi abszolutizmus elleni egységes szószólójaként, amihez a nemesség támogatását is sikerült megnyernie.⁴⁰

Bartenstein munkájában, mint társadalomépítő faktorokkal, kifejezetten a *vallásokkal* s nem az *egyházakkal* foglalkozott, s érvelésében a hagyományos egyházjog, egyházi privilégiumok stb. is alárendelt szerepet játszottak. A katolikus egyházi intézmény nem mint egy privilegizált, a felsőpapság ál-

36 Vö. HARTL: „Kirche und Religion”, 137.

37 GEORGINE HOLZKNECHT: *Ursprung und Herkunft der Reformideen Kaiser Josephs II. auf kirchlichem Gebiete*, Innsbruck 1914, 38.

38 Lásd részletesen JOACHIM BAHLCKE: *Ungarischer Episkopat und österreichische Monarchie. Von einer Partnerschaft zur Konfrontation (1686–1790)*, Stuttgart 2005.

39 Kollár betiltott és indexre is tétetett művének címe *De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Ungariae libellus singularis*. Vidobonae 1764.

40 Hogy hol volt a „nemzeti politika” határa, azt 1790 után újra a saját bőrén tapasztalhatta meg: A nemesség ugyan visszaállította a vármegyerendszert, de a katolikus főpapságot korábbi világi pozícióiba már nem ültette vissza, hanem maga tette rá a kezét.

tal képviselt szervezet volt releváns, hanem mint egy *intermediar* intézmény, mely vertikális szerkezete alapján leír a legalsóbb szintig, s napi kapcsolatban van a társadalom valamennyi rétegével. Miután a század közepére a katolikus egyház már újraépült és konszolidálódott, Bécs intenciója szerint épp az alsóbb szintű egyházi struktúra volt képes arra, hogy kommunikációs és közigazgatási csatornaként szolgáljon a *bonum publicum* javára. Ezzel megnőtt a szerepe a lokális egyházszerzeteknek, az alsópapságnak, és persze a lojális klérus valamennyi tagjának.⁴¹ Klimó püspök pl. azt hangsúlyozta már 1752-ben papjainak írt körleveleiben, hogy egyik legfontosabb feladatuk hatáskörükön belül az uralkodói akarat érvényesítése: „[...] benignarum Resolutionum Regiarum ratio semper habeatur, et in earum conformitate Decisiones fieri oporteat.”⁴²

Ez egy fontos paradigmaváltás volt, mely új lehetőségeket rejtett magában arra, hogy az egyház közeledni tudjon a társadalom valamennyi rétegéhez. Ez lett az alapja eddig marginalizált közösségek és csoportok emancipációs felemelésének is. A görögkatolikusok fejlődése pontosan itt illeszkedik bele a képbe: mint tudjuk, a katolikus püspökök több-kevesebb sikerrel igyekeztek az egyesült, görögkatolikus egyházszerzetet is jurisdikciójuk alá vonni, s minden eszközzel felléptek egyházjogi és társadalompolitikai emancipációs törekvéseikkel szemben. Barkóczy Ferenc egri püspök (1744–1761) nemcsak a protestánsokkal, ill. a szerb ortodox egyházzal szemben képviselte az *ecclesia militans* immár idejétmúlt modelljét, hanem a görögkatolikus parókusokat is csak a latin papok helyettesének, ill. püspöküket a latin egyházfő rítushelynökének tekintette. Ezt a politikát követte utódja, Eszterházy Károly (1761–1799) is.⁴³ A fentiekben felvázolt folyamat ismeretében nem meglepő, hogy Bécs immár nem a konfliktusorientált latin püspököket, hanem az eddig marginalizált görög egyházat támogatta.⁴⁴ Ez nem személyes szimpátia vagy antipátia kérdése, hanem egy koherens program konzekvens következménye volt. Az 1773-as bécsi szinódus azért is mérföldkő, mert a konferencia helye szimbolikus: Nem magyar területen, nem egy latin püspök jurisdikciós területén, hanem „semleges”, ill. az uralkodói hatalom központjában került rá sor.

41 GÓZSY: „Klimó”, 143. és 146.

42 Uo., 146. A püspök tudatosan igyekezett olyan egyházi struktúrát kiépíteni, amely „szisztematikusan lefedí az egyházmegye világi és egyházi közigazgatását.” Uo., 150.

43 Lásd JANKA GYÖRGY: „Az ezeréves egri egyházmegye és a görög katolikusok”, in: *Athanasiana* 19 (2004), 145–157., itt 153–154. – A püspökhöz lásd KOLTAI ANDRÁS: „Császárhű, bőkezű, remete: Esterházy Imre hercegprímás”, in: *Limes* 3 (2005), 5–21.

44 Természetesen ide tartozik a munkácsi püspökség felállítása is. Lásd részletesen HODINKA ANTAL: *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*, Budapest 1910, 607–626.

Miután 1764-ben az egyesültek egyházi zsinaton fogalmazták meg kifelé is emancipációs igényüket, és ezt Bécsben felterjesztették, megindult egy több éven át tartó folyamat, melyben a görögkatolikus elit már mint politikai aktőr lépett fel, világosan körülhatárolható egyház- és társadalompolitikai programmal. 1776. június 26-án már az uralkodóhoz fordultak beadvánnyal két püspökség – a nagyváradi és a kőrösi – felállítására ügyében. Itt valóban egy emancipációs lépésről volt szó, amint ezt Janka György is hangsúlyozza.⁴⁵

Ez az emancipáció két pikáns jegyet is hordoz magán: Egyrészt a bécsi udvar, tehát a felvilágosult abszolutizmus segítségével, s nem római katolikus egyházvezetők támogatásával jöhetett létre görögkatolikus egyházviszonylatban a *Tridentinum* eszméinek gyakorlati átültetése, hisz „a rendszeres lelkipásztorkodás valójában most kezdődött meg minden paróchián.”⁴⁶ A görögkatolikus egyház ugyan *de jure* egyenrangú volt a rómaival, *de facto* azonban mindeddig alárendelt „juniorpartnerként” bánt vele a római klérus, ami számos konfliktus forrása volt. Azonban épp az uralkodó érvelt – kegyúrként – Rómával szemben is azzal, hogy nem szabad különbséget tenni a latin és a görögkatolikus egyház között.⁴⁷ Ennek következményeként lett a görög papság egyenrangú a latinnal, és ezért gondoskodott az uralkodó a tapolcai apátság jövedelmeinek odaítélésével a munkácsi püspök egzisztenciális biztosításáról stb.⁴⁸

Másrészt ismét csak a felvilágosulás eszméjének következményeképpen a társadalompolitikai emancipáció is megvalósulhatott: Az udvar segítségével Ungváron püspöki székesegyház épült, a mellette kiépített püspöki palota lett az egyházfő kifelé kommunikált társadalmi rangjának szimbóluma, s Bacsinszky püspök – elsőként a munkácsi episcoposok közül – 1778-ban a felsőház tagja lett.⁴⁹

Kulturális emancipáció, tolerancia, vallásszabadság és paritás

Ez a folyamat nem egy kultúrtörténeti érdekesség s nem is egy egyedi jelenség, hanem a felvilágosult abszolutizmus (társadalom)politikájának in-

45 JANKA GYÖRGY: „A Szentszék és a bécsi udvar szempontjai a nagyváradi és a kőrösi görög katolikus egyházmegegyeztetésében (1775–1777)”, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok Regnum* 1–2 (1998), 109–114., itt 112.

46 PUSKÁS BERNADETT: „Bacsinszky püspök (1773–1809) és korának egyházi művészete”, in: *Ruszin Világ* VII/68 (2009), 1–2, itt 2.

47 Vö. JANKA: „A Szentszék”, 112.

48 PIRIGYI ISTVÁN: *A magyarországi görögkatolikusok története*, II. kötet. Nyíregyháza 1990, 13. és 60.

49 PUSKÁS: „Bacsinszky”, 2.

tegráns része volt. Ugyanakkor nem egy felülről oktrojált emancipációs politika volt, hanem aktív tényezők összjátékának az eredménye. A siker nem valósulhatott volna meg, ha ebben Bacsinszky püspök, ill. a görögkatolikus klérus nem lettek volna partnerek. Tehát valójában egy érdekközösség valósult meg, hisz nemcsak a görög egyház volt ráutalva az udvarra, hanem fordítva is. Az egyház ugyanis Bécs politikájában olyan intézmény és szellemi közeg volt, mely normaközvetítő szereppel, multiplikátorként működött. Az egyházak ezzel az alattvalói lojalitás, az ellenállás megtörése és a hatalom akkumulációjának igényét tudták segíteni, ill. megvalósítani. A *securitas*, a *stabilitas* és a *diuturnitas* hármassága pedig kulcsszerepet játszott a sikeres uralkodói struktúrában.⁵⁰ Mindezt a klérus abban tudta teljesíteni, hogy szervezettségéből adódóan leért a társadalom mikroszintjéig, ezért képes volt az uralkodói elképzeléseket bevezetni, felette gyámkodni és mindezt ellenőrizni. Az egyházi infrastruktúra tehát egy kommunikációs hálózatot is jelentett, mely állami rendeleteket is eredményesen tudott elmagyaráztatni és végrehajtatni.⁵¹

A jozefnista egyházpolitikát szolgálta a Franz Stephan Rautenstrauch nevével fémjelzett papképzés reformja is, amely a *cura animarum* alatt nemcsak lelkigondozást értett, hanem a papnak új szerepet is kijelölt: néptanítónak (*Volksslehrer*) és népvezetővé (*Volksführer*) kellett kiképezni szemináriumi tanulmányai alatt. A „haszontalan” remetével és a magát pusztán szemlélődésnek szentelő szerzetessel ellentétben az ideális pap gyakorlati ismereteket is elsajátított, ezért pl. a szemináriumi képzés utolsó hónapjaiban még mezőgazdasági ismereteket is el kellett sajátítania, hogy könnyebben közeledhessen a parasztokhoz.⁵² A papok tehát a „felvilágosítás” aktív közvetítői lettek, vagy ahogy már a kortársak is nevezték őket, „feketeruhás közhivatalnokok” (*Beamte im schwarzen Rock*).

Ezt azonban az alapképzéssel, ill. az írásbeliség növelésével kellett kezdeni, hisz a papság legnagyobb része az alsóbb osztályokból került ki. 1768-ban Mária Terézia hivatalos felmérést készíttetett a lakosság adóterheiről, melyet a helyi előjáróknak aláírásukkal kellett ellátniuk. Benda Kálmán kutatásai szerint, míg a Duna menti, a nyugati és a közép-magyarországi megyékben a települések 35-40%-ában legalább egy falusi ember tudott írni, a

50 Vö. WEBER, WOLFGANG: *Prudentia gubernatoria. Studien zur Herrschaftslehre der deutschen politischen Wissenschaft des 17. Jahrhunderts*, Tübingen 1992, 321. Idézi GÓZSY ZOLTÁN: „Az egyház normakommunikációs és mediátori szerepe a 18. században”, in: *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. Szerkesztette: BÁRTH DÁNIEL, Budapest 2013, 53–84., itt: 56.

51 Vö. KATUS LÁSZLÓ: *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914*. Pécs 2009, 81.

52 Uo., 20. – „Jene Orden können Gott nicht gefällig sein, die sich nicht mit Krankenpflege und Erziehung beschäftigen“. Idézi EVA DEMMERLE: *Das Haus Habsburg*. Potsdam 2011, 166.

periférikus régiókban, a Dél-Dunántúlon, ill. az északkeleti megyékben ez csak 1%-ot tett ki. Országos átlagban a helyi elitnek csak a 12-15%-a tudott egyáltalán írni.⁵³ A jozefin neveléspolitikája jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy II. József 1781 áprilisában megerősítette a *Ratio Educationist*.⁵⁴ Az írástudalanság a papság között is magas volt, az intézményes papképzés egyik alap gondolata volt az írás-olvasás tökéletes meggyökereztetése a görögkatolikus növendékekben, ill. egy szélesebb értelmiségi réteg kinevelése.⁵⁵

A jozefinizmus „államegyházi struktúrája”, vagyis egyházpolitikája a reformok alapját képezte, enélkül az egész rendszer életképtelen lett volna.⁵⁶ Ezért ment II. József császár (1780–1790) hatalomra lépése után közvetlenül még egy lépéssel tovább, és a protestáns, az ortodox, ill. a zsidó közösségeknek új utakat nyitott meg 1871-es *toleranciapátensé*vel. Itt nyilván ismét pragmatikus elgondolások vezérelték az uralkodót, aki figyelmesen követte csodált konkurensének lépéseit. Nagy Frigyes már 1752-ben kifejtette, hogy ha az állam egy felekezettel egyoldalúan támogat, akkor annak nagyobb elvándorlás lehet a következménye, s így a migránsok szorgalmukkal egy másik államot gazdagítanak. Ezért arra a végeredményre jutott, hogy „valamennyi keresztény szektát” meg kell tűrni.⁵⁷

A svájci történész, Hans Rudolf Guggisberg jogosan hívja fel a figyelmet a minőségi különbségre: míg a tolerancia a vallásszabadságot lehetővé teszi, ill. egyáltalán megalapozza, addig a vallásszabadság maga egy vallási pluralizmust teremt meg a társadalmon belül. Mindez csak az egyházi, a vallási és a politikai adottságok figyelembevételével jöhet szóba. S itt zárul a kör: József személyes utazásai során elemezte a viszonyokat, s már társuralkodóként is lépésről lépésre vezetett be reformokat, ügyelve a különböző érdekek alapos figyelembevételére.⁵⁸

II. József természetesen nem egyedül képviselte e toleranciapolitikát, Kaunitz, Gebler neve ismert, annál kevésbé a königgrätzi katolikus püs-

53 KÁLMÁN BENDA: „Der Wandel der Lebensformen der ungarischen Bauern im 18. Jahrhundert”, in: *Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II. Neue Aspekte im Verhältnis der beiden Länder*, Szerk. ANNA M. DRABEK – RICHARD G. PLASCHKA – ADAM WANDRUSZKA, Wien 1982, 147–156., itt 154–155.

54 KOSÁRY DOMOKOS: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapest 1996, 429.

55 HODINKA: *A munkácsi*, 759–768.

56 GÓZSY: „Az egyház”, 71.

57 „Wenn der Herrscher aus falschem Eifer auf den Einfall käme, eine dieser Religionen zu bevorzugen, so würden sich sofort Parteien bilden und heftige Streitereien ausbrechen. Allmählich würden Verfolgungen beginnen, und schließlich würden die Anhänger der verfolgten Religion ihr Vaterland verlassen, und Tausende von Untertanen würden unsere Nachbarn mit ihrem Gewerbefleiß bereichern und deren Volkszahl vermehren.” FRIEDRICH DER GROSSE: *Das Politische Testament*, 44.

58 Jogosan hangsúlyozza e jőzan politikát WOLF: *Österreich*, 292.

pök, Johann Leopold Hay neve, aki a morvaországi 1781-es toleranciapátens szellemi atyja.⁵⁹ Egyébként nem Magyar-, ill. Morvaországban lett először a gyakorlatban megvalósítva, hanem Galíciában, amely 1772 óta volt a Habsburg Birodalom része, valamint a csehországi Asch kerületben és Triestben, ahol az evangélikusok 1778 óta élvezték e különleges bánásmódot.⁶⁰ S nem is II. József játszott ebben úttörő szerepet, hisz a lengyel király, Stanisław August Poniatowski (1764–95), 1768-ban meghirdette már toleranciatraktátumát, amiből persze zavargások születtek. De Poroszország ugyanakkor csak 1788-ban tette közzé toleranciapátensét, amiben a józsefi politika mintaértékű szerepet játszott.⁶¹ A valláskérdés – és ezzel az egyházpolitika – dominanciáját bizonyítja végül az is, hogy József nevezetes tollvonásával pontosan a toleranciapátensét nem volt hajlandó visszavonni, amivel egész reformpolitikájának hagyott nyitva egy kiskaput.⁶²

Mindez azért fontos számunkra, mert a tolerancia és a vallásszabadság mellett egy harmadik faktor döntő, mégpedig a paritás, vagyis az egyenjogúság. A görögkatolikusok a felvilágosult abszolútizmus koncepciójában e hármas rendszer legmagasabb fokában, ebben a paritásban részesültek, vagyis egyenjogúsították őket minden téren s aktív támogatásban részesítették. Érdekes, hogy az 1790. augusztusi temesvári szerb nemzeti kongresszus után mondták csak ki az ortodox pópák egyenjogúságát a latin klérussal.⁶³ Az alsó – vagyis a görögkatolikus egyházszervezet – és a felső szint – vagyis a bécsi udvar – aktív összjátéka hozta meg tehát a társadalmi-politikai emancipáció eredményét. Bacsinszky püspök is tudatosan integ-

59 REINHOLD J. WOLNY: *Die josephinische Toleranz unter besonderer Berücksichtigung ihres geistlichen Wegbereiters Johann Leopold Hay*, München 1973.; GUSTAV FRANK: *Das Toleranz-Patent Kaiser Joseph II*, Wien 1881.

60 GEORG HEILINGSETZER: „Die idellen und politischen Grundlagen des Toleranzpatentes von 1781”, in: *Oberösterreichische Heimatblätter* 36/1–2 (1982), 69–80., itt 75.

61 A közfelfogás szerint Nagy Frigyes már jóval József előtt proklamálta a toleranciát, amit dagályos elmékedései sugallnak: „Ha az uralkodó hamis buzgóságból arra a következtetésre jutna, hogy egy bizonyos vallásnak kedvezzen, azonnal pártok alakulnának, és heves viták törnének ki. Lassan üldöztetések vennék kezdetét, s végül az üldözött vallás követői elhagynák hazájukat, és alattvalók ezrei gazdagítanák szakmai tudásukkal, ill. számukkal szomszédainkat. A politika szempontjából közömbös, hogy egy uralkodó vallásos-e vagy sem. (...) Én vagyok bizonyos értelemben a lutheránusok pápája. (...) Minden más keresztény szektát megtúrunk Poroszországban. (...) Semleges vagyok Róma és Genf között. Úgy tudok úrrá lenni a vallásos gyűlölködésen, hogy valamennyinek mértéktartást prédikálok. De egyezséget is igyekszem köztük összehozni azzal, hogy felhívom valamennyiük figyelmét, hogy egy állam polgárai, és hogy egy embert piros köntösben éppúgy lehet szeretni, mint azt, akin szürke köpönyeg van.” FRIEDRICH DER GROSSE: *Das Politische Testament*, 44–46.

62 Jellemző módon programjának számos pontját, mint a parasztpolitikát stb. majd a reformkor fogja megvalósítani.

63 WOLF: *Österreich*, 357.

rálódott a „nagy politikába,” megfelelt Bécs reformpolitikájának, ill. annak elvárásainak úgy, hogy mindezt tudatosan a magáévá is tette. A (társadalom)politikai hierarchiában kommunikátor volt „felfelé” és multiplikátor „lefelé”. Mivel passzív és aktív részese volt személy szerint és egyháza is a jozefinizmus *ordo* programjának, ezért kedvezményezettje és gyakorlati megvalósítója is lett egyszerre.

A jozefinizmus új csatornákat nyitott meg az addigi politikai kultúra színpadán is. A jozefinizmus nem igyekezett mindent a feje tetejére állítani, de valóban alapjaiban kérdőjelezett meg struktúrákat. Nem csoda, hogy a *primus status Regni* elvében fellépő epizkopátus a *Tripartitummal* érvelt jogai megóvása érdekében, miközben egy addig nem tapasztalt ellenzéki politikát folytatott az uralkodóval szemben. A „nemzet” érdekeinek védelme – nem először s nem utoljára – egy elit érdekcsoport privilégiumainak védelmezését jelentette.⁶⁴ Azonban nemcsak a római katolikus klérus érvelt „nemzeti” jelszavakkal, hanem ez a jelszó egyfajta metamorfózison átesve már alulról jövő, szintén görögkatolikus multiplikátorok által megfogalmazott kezdeményezések szerves érvévé is vált: A *Supplex Libellus Valachorum* pl. már egy vallásos köntösbe bújtatott, egalitárius eszméken nyugvó „nemzeti emancipáció” kézzelfogható bizonyítéka volt. Ez azonban már egy másik tanulmány témája lenne.

64 Vö. SILAGI: *Ungarn*, 2–4.

Bacsinszky András püspök tanulmányai Ungvárott és Nagyszombatban¹

VÉGHSEŐ TAMÁS

Amikor egyházunk egy kiemelkedő személyiségének életútját vonjuk vizsgálat alá, magától értetődőnek tűnik az az igény, hogy fordítsunk kiemelt figyelmet az illető képzettségére, műveltségének forrásaira és szintjére, azokra az intézményekre, melyekben tanulmányait végezte. Jogos és ésszerű elvárás ez, hiszen egy-egy életútnak – család után következő legfontosabb – a jövőt megalapozó állomása az iskola. Az iskolai tanulmányok vizsgálata egy-egy kiemelkedő személyiség későbbi tevékenységével kapcsolatban is számos kérdésre választ adhat.

Amennyire magától értetődő ez az igény, annyira nehéz eleget tenni neki, ha történelmünk egy évszázadokkal ezelőtt élt alakjáról van szó. Bacsinszky András püspök esetében nem kis problémát okoz tanulmányainak rekonstruálása. Ennek alapvetően két oka van. Egyrészt a szakirodalom vonatkozó utalásai meglehetősen szűkszavúak: többnyire arra szorítkoznak, hogy megemlítsék azt a két intézményt, az ungvári jezsuita gimnáziumot és a nagyszombati egyetemet, ahol a későbbi főpásztor közép- és felsőfokú tanulmányait végezte. Másrészt az említett két intézmény 18. századi történetéről igen gyér források állnak a rendelkezésünkre. Nem találunk tehát feljegyzéseket Bacsinszky tanulmányi előmeneteléről, nem találunk bizonyítványokat, vizsgaeredményeket, anyakönyvi bejegyzéseket. További problémát okoz az is, hogy a kevés szakirodalmi hivatkozás és a még kevesebb vonatkozó levéltári anyag adatai között – ahogyan azt látni fogjuk – ellentmondásokat is felfedezhetünk.

Nincs azonban eleve kudarcra ítélve az a próbálkozásunk, mely Bacsinszky András tanulmányainak rekonstruálására irányul. Ha nem is tudjuk felkutatni és bemutatni a tanulmányi előmenetelére vonatkozó forrásokat – mely tantárgyak voltak az erősségei, melyekben teljesített gyengébben –, azt mindenképpen megkísérelhetjük, hogy felvázoljuk annak a közép- és felsőfokú oktatási rendszernek a sajátosságait, melynek keretein belül a későbbi főpásztor tanulmányait végezte.

¹ Tanulmányom az NFM-OTKA NNI-78739. sz. projekt keretében valósult meg.

Bacsinszky püspök tanulmányainak két színterét, az ungvári jezsuita gimnáziumot és a nagyszombati egyetemet elsőként Basilovits Brevis notitia című művében találjuk megemlítve.² Mivel Basilovits Bacsinszky püspök kortársa volt, s maga a mű is a püspök életében jelent meg, nincs okunk kételkedni az információk hitelességében. Basilovits ugyanakkor nem közöl évszámokat arra vonatkozólag, hogy az említett két intézményben Bacsinszky mikor kezdte és fejezte be tanulmányait. Udvari István kutatásaiból tudjuk, hogy a nagyszombati egyetemen Bacsinszky 1752 és 1758 között végzett teológiai tanulmányokat.³ Tehát az ungvári jezsuita gimnáziumban 1752 előtt fejezte be a középfokú tanulmányait. Mivel a jezsuita gimnáziumokba általában tízéves kortól kerültek felvételre a diákok, s Bacsinszky 1732-ben született, ezért az ungvári középfokú tanulmányait – Udvari István adataiból kiindulva – az 1742 és 1752 közötti évtizedre kell tennünk. Egyelőre megválaszolatlan marad a kérdés, hogy a gimnázium nyolc évfolyamát ez alatt a tíz év alatt pontosan mikor végezte. Könnyen elképzelhető, hogy nem tízéves korában került a jezsuitákhoz, hanem valamivel később, vagy a gimnázium befejezése és a teológiai tanulmányok megkezdése között telt el valamennyi idő: ez a kérdés még megválaszolásra vár. Bár sem a forrásokban, sem a szakirodalomban nem találunk rá utalást, az sem elképzelhetetlen, hogy Bacsinszky az 1744-ben Olsavszky püspök által Munkácson felállított iskolát is látogatta. Tovább bonyolítja a helyzetet az, hogy Bacsinszky pappá szentelésére 1756. szeptember 2-án került sor, míg első szolgálati helyén, Hajdúdorogon 1758-ban kezdi meg működését. A püspöki kinevezését megelőző kánoni kivizsgálás egyik tanúja, Simoga János egyházmegyei vicekancellár megerősíti, hogy Bacsinszky hat évet töltött a nagyszombati egyetemen.⁴ A kérdés tehát az, honnan számítandó a hat év: a papszentelésétől vagy pedig hajdúdorogi szolgálatának megkezdésétől?

A rendelkezésünkre álló adatok alapján tehát Bacsinszky András közép- és felsőfokú tanulmányait 1742 és 1758 közé kell elhelyeznünk.

Bacsinszky András középfokú tanulmányait az ungvári jezsuita gimnáziumban végezte.⁵ Az intézményt Drugeth György alapította 1613-ban

2 BASILOVITS IOANNICIUS: *Brevis Notitia Foundationis Theodori Koriathovits, olim ducis de Munkacs, pro religiosis Ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, in monte Csernek ad Munkacs, Anno MCCCCLX Factae. Exhibens seriem episcoporum Graeco-catholicorum Munkacsiensium, cum praecipuis eorundem aliorumque Illustrium Virorum Gestis, e variis Diplomatum, Decretisque Regiis, ac aliis Documentis authenticis potissimum concinnatam.* Cassoviae 1799, 286.

3 UDVARI ISTVÁN: „Bacsinszky András püspök a ruszin felvilágosodás képviselője”, in: Uő.: *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok*, Vasvári Pál Társaság Füzetei, 9. Nyíregyháza 1994. 196–197.

4 Archivio Segreto Vaticano, Nunziatura di Vienna, Processi, fasc. 515. fol. 46.

5 SZARKA ANNA: *Az ungvári jezsuita kollégium és a munkácsi püspökség könyvtárjelménye: az*

Homonnán.⁶ 1640-ben fia, Drugeth János a jezsuita pátereket Ungvárra költözteti át, ahol a mai székesegyház helyén álló templom és a mellette épült rendház lett a Jézus Társaság ungvári otthona. I. Rákóczi György erdélyi fejedelem hadjárata miatt viszont csak 1646-ban – tehát éppen az ungvári unió évében – tudják teljesen birtokukba venni az új székhelyet. Az intézmény hamar a régió legnívósabb katolikus iskolája lett. A több évtizedes nyugodt oktatómunkát a Thököly-felkelés zavarja meg 1679-ben, majd pedig 1684-től tíz évig szünetel is az oktatás. Az 1694-ben újraindított kollégium életében a Rákóczi-szabadságharc okoz újabb zavarokat. Jóllehet maga Rákóczi és főembere, Bercsényi Miklós is próbálja védeni az ungvári jezsuitákat, protestáns nyomásra 1706-ban a pátereknek el kellett hagyniuk a várost. 1718-ban indul újra a kollégium, s a Társaság 1773-ban elrendelt feloszlataáig zavartanul működik.

Bacsinszky András tehát feltehetően 1742-ben került be az intézménybe. Ha képet akarunk kapni az intézményben folyó oktatómunkáról, akkor alapvetően két dokumentumot kell figyelembe vennünk: az 1599-ben kiadott Ratio studiorumot, mely a világ összes jezsuita oktatási intézményének előírta az oktatás menetét, illetve az 1735-ben Franz Molindes tartományfőnök által összeállított Instructiót, mely az osztrák–magyar rendtartomány iskolái számára tartalmazott előírásokat. Mivel a jezsuita oktatási rendszer alapkövetelménye volt az, hogy a rend minden intézményében azonos előírások szerint végezzék az oktatást, s így az iskolák közötti átjárás biztosított legyen, biztosak lehetünk abban, hogy az ungvári gimnáziumban folyó oktatómunkát is – legalább nagy vonalakban – rekonstruálni tudjuk.

A Ratio studiorum alapvetően hároméves kisgimnáziummal számolt, amit plusz két év egészített ki ötéves nagygimnáziummá. Ugyanakkor a szabályzat lehetővé tette az első év szükség szerinti megbontását, amivel az intézmények legtöbbször éltek is. Így Magyarországon is a négyéves kis-, illetve hatéves nagygimnázium terjedt el. Ezt követően lehetett továbblépni a többnyire szintén kétéves bölcséleti tagozatra. Összességében tehát a jezsuita gimnáziumba tízévesen bekerült gyermek többnyire nyolcéves tanulása után, tizennyolc évesen fejezte be középfokú tanulmányait.

Az első négy év, vagyis a kisgimnázium, elsősorban a latin nyelv tanulásával telt. A parvisták, principisták, grammatisták, szintaxisták tankönyveként az Európa-szerte sikerrel alkalmazott Alvarez-féle latin nyelvkönyv szolgált. Az alapok elsajátítása után a klasszikus latin szerzők, Cicero, Ovidius, Catullus, Tibullus, Propertius és Vergilius műveinek olvasása következett. A latin mellett a harmadik évtől kezdődően a görög nyelv és

ungvári egyetemi könyvtár előtörténete, Nyíregyháza 1994.

6 MOLNÁR ANTAL: „A homonnai jezsuita kollégium”, in: Uő.: *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16-17. században*, Budapest 2009, 95–146.

a matematika alapjainak elsajátítása és a hittani ismeretek bővítése kapott központi helyet.

Az ötödik és hatodik évet a poétika és a retorika tanulásának szentelték. A poétikai osztályban tankönyvként Aphthonius „Progymnasmata” című művét, a retorikai osztályban pedig a jezsuita Cyprianus Suarez „Methodus parandae eloquentiae” című szónoklattani munkáját használták.

A hittani ismeretek elsajátítását Canisius katekizmusának magyar adaptációja segítette, amit a jezsuita Vásárhelyi Gergely készített el és egészített ki a korban ritkaságnak számító didaktikai ábrákkal.

A bölceleti tagozat a klasszikus logica, physica, metaphysica hármas felosztást követte, mely részben már az egyetemi tanulmányok felé való továbblépést is jelentette.

Az említett, 1735-ben kiadott Molindes-féle kiegészítés fontos újdonsága a történelem mint tantárgy bevezetése a gimnáziumi tanrendbe. Ehhez tankönyvként alapvetően a hatkötetes Rudimenta historica szolgált, melyet 1735 és 1739 között állítottak össze a hat gimnáziumi osztály számára. Ez a világtörténeti és a Magyarországra vonatkozó történeti ismeretek mellett bőséges földrajzi tudásanyagot is tartalmazott. Magyarországon tankönyvként használták Pejacsevics Jakab „Veteris et novae Geographiae compendiosa congeris” (Régi és új rövid földrajzi gyűjtemény) Zágrábban, 1714-ben kiadott földrajzkönyvét, Kunics Ferenc „Compendium historicum” (A történelem rövid története) Kolozsváron, 1735-ben megjelent világtörténeti vezérfonalát és Podlusányi Zsigmond „Historia bipartita de rebus gestis Hungariae Regum” (A Magyar Királyság népeinek története két részben) Győrben, 1742-ben napvilágot látott hazai történelmet feldolgozó könyvét.

A tanításban alkalmazott órarend némileg eltérő volt az első négy, illetve az utolsó két évben. A kisgimnáziumok tanulói hétfőtől péntekig délelőtt és délután két és fél-két és fél órát töltöttek tanulással. A szombati nap az ismétlés és a katekizmus napja volt. A felsősök délelőtt és délután is két-két órát töltöttek a tantermekben. Szombaton ők is ismételtek és hittant tanultak. Mindkét tagozaton a szombati nap a versenyek napja is volt, amikor a tanulók egymással vetélkedve adhattak számot ismereteikről. A felsőbb évfolyamok számára gyakran rendeztek nyilvános vitákat is, melyek során a tanulók előkelő vendégek jelenlétében mérhették össze tudásukat.

Az intellektuális képzés mellett a jezsuiták nagy hangsúlyt fektettek a lelkiekben való gyarapodásra. A délelőtti és a délutáni tanórák között került sor a napi kötelező szentmisére. A lelki képzés fontos színtere volt a Mária-kongregáció, melynek keretein belül a diákok megtanulhatták, hogyan lehet megtalálni az egyéni vallásosság formáit. Imagyakorlatok, elmélkedések, a felebaráti szeretet gyakorlása programszerűen alkották a Mária-kongregációk tevékenységének gerincét.

Összegezve elmondhatjuk, hogy a jezsuita gimnázium osztályait végigjáró diákok középfokú tanulmányaik végén korszerű és megbízható tudásanyaggal felvértezve léphettek tovább felsőbb tanulmányaik folytatására. Fontos szempont, hogy a katolikus nevelés szempontjainak következetes alkalmazása révén a diákok katolikus hitükben és öntudatukban megerősödve léptek ki az intézmény kapuin.⁷

Bacsinszky ungvári tanulmányaira vonatkozóan semmilyen forrás sem áll a rendelkezésünkre. Érdekes – de egyelőre megválaszolatlan – kérdés, hogy a katekizmus oktatása során a görögkatolikus diákok esetében szerepet kapott-e a ruszin népnyelv. Mészáros István szerint minden jezsuita kollégiumban népnyelven folyt a katekizmus oktatása. Az ungvári jezsuita kollégium 1707-ből fennmaradt könyvjegyzékében nem találjuk a De Camillis-féle ruszin nyelvű katekizmust, s egy „Missale rutenicum” címmel jelölt misekönyvön kívül semmilyen keleti jellegű könyvet.⁸

Bár ismeretlen előttünk Bacsinszky András tanulmányi előmenetele, joggal feltételezhetjük, hogy nem okozhatott neki gondot a gimnáziumi tudásanyag elsajátítása, ha főpásztora, Olsavszky Emánuel püspök nagyszombati tanulmányokra is alkalmasnak ítélte, ami nagy kiváltságnak számított. Alternatívaként a gyengébb képességű növendékeknek fenntartott munkácsi képző vagy az egri szeminárium kínálkozhatott.⁹ Középfokú tanulmányait Bacsinszky minden bizonnyal olyan eredménnyel fejezte be, melyek alapján elnyerhette a nagyszombati ösztöndíj kiváltságát.

Nagyszombat a 17-18. században a magyar katolicizmus fellegvára volt. A Magyar Rómában – így nevezték a kortársak – kapott helyet az 1635-ben Pázmány Péter által alapított és jezsuiták által vezetett egyetem, illetve több papnevelő intézet, mint a szintén Pázmány által létrehozott Stephaneum, a Lippay György érsek alapította Seminarium Generale vagy Seminarium Rubrorum, a Szelepcshényi érsek kezdeményezésére megnyílt Seminarium Marianum és több szerzetesrendi kollégium. A világi értelmiség képzésére hozta létre Pázmány az Adalbertinumot, melyben elszegényedett, de jó képességű katolikus nemesifjak kaphattak helyet, hogy az egyetemen tanulhassanak. Ennek az alapításnak különös szerepe lehetett volna a görögkatolikus papképzésben. A magyar történetírásban oly sokszor elátkozott, de a görögkatolikus egyházért sokat áldozó Kollonich Lipót bíboros 1704-ben – De Camillis püspök buzdítására – ezt az intézményt kívánta átalakítani a Magyar Királyság területén

7 Mészáros István: *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*, Budapest 2000. 156–162.

8 Szarka: *Az ungvári jezsuita kollégium*, 25.

9 Udvari István: „A munkácsi egyházmegye oktatásügye a XVIII. században”, in: *Örökség és küldetés. 1950–2000. A Nyíregyházi Görög Katolikus Papnevelő Intézet és a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola alapításának 50. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga: 2000. október 2–3.*, szerk. Janka György, Nyíregyháza 2001, 71–81.

élő keleti szertartású katolikus papnövendékek nagyszombati szemináriumává. Jány Ferenc szerémi püspök hagyatékából uralkodói engedéllyel 18 ezer forintot használhatott fel erre a célra, amit saját vagyonából 20 ezerre egészített ki. Az összeget a jezsuitáknak adta azzal, hogy annak kamatai szolgálják a görögkatolikus papnövendékek tanulmányainak finanszírozását. A Rákóczi-szabadságharc és Kollonich halála megakadályozta a terv megvalósítását, majd pedig Jány örököseinek akadékoskodása késleltette sikerrel a kivitelezést. Az Adalbertinum növendékeinek jelölési joga a pécsi püspökség kezébe került. Az a feltétel, hogy a pécsi püspöknek görögkatolikus növendékeket is kell jelölnie – az esztergomi érsek, a munkácsi püspök és a jezsuiták ismételt tiltakozása ellenére – hamar feledésbe merült. Végül az alapítványból csak arra futotta, hogy az egyetem jezsuita rektora évente 2-3 görögkatolikus papnövendéket tudott elhelyezni valamelyik nagyszombati szemináriumban.¹⁰

A források szerint Bacsinszky 1752 táján ezen kiváltságos alapítványi helyek egyikét kapta meg a legnagyobb nagyszombati papnevelőben, a Seminarium Generalében. Az intézményt nevezték Seminarium Rubrorumnak is, mivel az ott tanuló növendékek jellegzetes vörös színű reverendát viseltek. Ezt a szokást az alapító Lippay György esztergomi érsek vezette be, aki egykor a római Collegium Germanicum et Hungaricum növendéke volt, s kedves emlékként hozta magával a germanikusok vörös reverendáját. Nemcsak ezt a reverendaviseleti szokást, hanem a római intézmény szigorú napirendjét is adaptálta. A latin szemináriumba bekerült fiatal görögkatolikus papnövendéknek nyilvánvalóan teljes mértékben alkalmazkodnia kellett az intézmény latin szertartáshoz igazított liturgikus rendjéhez. Nincs tudomásunk arról, hogy Nagyszombatban – Egerhez hasonlóan – bármilyen módon is biztosított lett volna a keleti szertartás oktatása. Ha valóra válhatott volna Kollonich terve, és az Adalbertinum átalakul keleti szertartású szemináriummá, akkor ez a kérdés nem vetődik fel.

Míg a szeminárium a papnevelés, addig az egyetem a papképzés színtere volt. Bacsinszky András éppen akkor kezdte meg tanulmányait az egyetemen, amikor annak oktatási szerkezetében lényegi változások zajlottak le.¹¹ Mária Terézia utasítására 1752-ben először a bécsi egyetem teológiai karát reformálták meg, majd egy évvel később annak mintájára a nagyszombati teológusképzés is átalakult. Megjegyzendő, hogy nemcsak az oktatás korszerűsítése volt a cél, hanem a jezsuiták fokozatos kiszorítása is. Bécsben

10 VÉGHSEŐ TAMÁS: „Kollonich Lipót bíboros és a munkácsi egyházmegye görög katolikusai”, in: Uő. (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza, 2006.09.29–2006.09.30. Nyíregyháza 2008. Collectanea Athanasiana - I. Studia; vol. 1., 267–282.

11 HERMANN ÉGYED – ARTNER EDGÁR: *A Hittudományi Kar története 1635–1935*, Budapest 1938, 101–139.

ezt a reformmal egy időben hajtották végre, Nagyszombatban csak az 1760-as években, elsősorban Barkóczy Ferenc felemelkedésével, aki már egri püspökként is azon az állásponton volt, hogy a világi papok képzését világi papokra kell bízni. A bevezetett reformok értelmében a hároméves filozófiaoktatás két évre csökkent, a harmadik év helyére egy úgynevezett előkészítő évet vezettek be, melynek a teológiaoktatásra kellett felkészítenie a hallgatókat. Az előkészítő év diákjait candidatusoknak nevezték, és napi egy-egy órában görög nyelvet, egyháztörténelmet és ékesszólást kellett tanulniuk. Különösen az utóbbi két tantárgyból való sikeres vizsgázás bizonyult döntőnek a teológiára való bocsátás tekintetében. Maga Mária Terézia is azon az állásponton volt, hogy az ékesszólás elsajátítása és a prédikációkra való felkészítés a teológusképzés egyik legfontosabb feladata.

A teológusképzés négyéves volt, s fő tantárgya a dogmatika maradt. A dogmatikát napi két órában két tanár, egy délelőtti és egy délutáni adta elő. A délelőtti tanár feladata a dogmatika spekulatív kérdéseinek vizsgálata volt, míg a délutáni tanárnak inkább erkölcsstani témákat kellett bemutatnia. Mindkét tanár szigorú ellenőrzés alatt állt. A délelőttinek előzetesen be kellett mutatnia előadásainak szövegét, míg a délutáni csak előírt tankönyvekből oktathatott. Sajátos elhelyezést nyert a tanmenetben a szentírásstudományok oktatása. A biblikus órákra a vásár- és ünnepnapok délelőttjein és délutánjain került sor. A reform kidolgozói úgy gondolták, hogy a szent idők alkalmasabbak a legszentebb iratok tanulmányozására. Érdekes, hogy a tananyagot meglehetősen egyenetlenül osztották fel a négy évfolyam számára. A hallgatók három éven át tanulták az Ószövetséget, s csak egy évet kaptak az Újszövetség megismerésére.

Ezzel van összefüggésben a héber nyelv tanulásának kiszélesítése. A teológia első két évében a hallgatóknak naponta egy órában kellett hébert tanulniuk. Sőt, a szövegolvasásokon a harmad- és negyedéves hallgatóknak is meg kellett jelenniük. Az első és másodévesek hallgattak polémikát is, míg a harmad- és negyedévesek számára az egyházjog jelentett fontos tantárgyat. Jellemző, hogy az egyházjog tanárnak először a birodalmi jogba kellett bevezetnie a hallgatókat, s csak ez után beszélhetett egyházjogról.

A reformtervezet előírt még három olyan elemet is, melyeket a nagyszombati végrehajtás során nem valósítottak meg. Nem került sor a szertartástani tanszék felállítására, amit a nagyszombati egyetem rektora azzal indokolt, hogy a szemináriumok növendékei bőséges alkalmat kapnak a szertartások megismerésére és begyakorlására. Elhagyták a kétéves, casuistica-kurzust is, amit eredetileg a gyengébb képességű hallgatók számára hagytak meg, hogy azt elvégezve részesülhessenek az egyházi rend szentségében. Ennek oka az volt, hogy Nagyszombatban alig akadt jelentkező erre a kurzusra. Nyilván a Nagyszombatba küldött egyházmegyes papnövendékeket

nem a gyengébb képességűek közül választották ki. Szintén nem került bevezetésre patológia oktatása sem, melynek oka nem ismert.

Bacsinszky egyetemi éve alatt a főtantárgynak számító dogmatikát Prileszky János és Schmitt Miklós tanította. Prileszky éveken át a dél-előtti katedra tanára volt, míg Schmitt a délutáni órákért felelt. 1755-ben Prileszky távozott Nagyszombatból, s a helyére Schmitt lépett, míg a délutáni órákat Román György vette át. A biblikus órákat Splényi József, majd Schotter János oktatták. A hitvitázás tudományára Muszka Miklós, Sajghó Ignác és Klaus Ignác, egyháztörténetre Pintér József, Fonovics János, Jaszlinszky András tanították. Szónoklattan Gasó Istvántól tanult, kánonjogot Fonovics Jánostól. A felsorolt tanárok irodalmi tevékenységét, az általuk kiadott könyvek listáját hosszasan lehetne sorolni, de ettől most idő hiányában eltekintek.¹²

Inkább egy olyan művet szeretnék nagyon röviden bemutatni, melynek szerzője ugyan valószínűleg már nem volt Bacsinszky tanára, mivel éppen 1752-ben fejezte be nagyszombati működését, de az 1754-ben kiadott munkája olyan témát érint, ami a Bacsinszkyt ért teológiai hatások vizsgálatakor érdekes lehet. Antonius Werntle, *Controversiae ecclesiae orientalis et occidentalis* című művéről¹³ van szó, amit azért érdemes egy kicsit közelebbről megvizsgálnunk, mert képet kaphatunk arról, hogy a 18. század közepén a nagyszombati egyetemen (s feltételezhetően az összes többi jezsuita intézményben) hogyan vélekedtek a keleti és a nyugati egyház közötti különbségről, és milyen szellemiségben oktatták nemcsak a latin, hanem természetszerűleg a görög szertartású növendékeket is.

A mű az egyetemi oktatás követelményeinek megfelelően tankönyv jellegű. Az első nagy egység az egyházszakadások és az ezeket okozó eretniségek történetét mutatja be kronológiai sorrendben. Ezt követik a szakadásokhoz fűzött tanári kommentárok. A következő nagy egység az 1054-es nagy egyházszakadást tárgyalja, illetve azokat a teológiai témákat, melyek a vita középpontjában álltak. Öt vitatott kérdést tárgyal ugyanannyi fejezetben: 1. a Filioque-kérdést, 2. a Filioque beillesztését a hitvallásba, 3. a kovászos és kovásztalan kenyér használatát, 4. a purgatórium létének kérdését és 5. a pápai primátust. Tehát a keleti és a nyugati egyház közötti polémia klasszikus témáit veszi sorra. Ezen, „*controversiae*”-ként megjelölt fejezetek közé a szerző kisebb tanulmányokat, „*dissertationes*”-t illeszt. Ezek témái: 1. Photiosz szentelésének kérdése; 2. a firenzei zsinat; 3. a húsvét időpontjának kiszámolása; 4. a keleti egyház tanítása a bérmlás szentségéről; 5. a negyedik házasság megengedhetősége.

12 KARL A. FISCHER: „Die Kaschauer und Tyrnauer Jesuiten-Universitäten im 17. und 18. Jahrhundert. Namenslisten der Professoren”, in: *Ungarn-Jahrbuch*, 1987, 117–185.

13 ANTONIUS WERNTLE: *Controversiae Ecclesiae Orientis et Occidentis, Zagrabiae*, Typis Antonii Jandera, 1771.

Az egyes kérdések vizsgálatok a szerző érveket és ellenérveket hoz fel, és képzeletbeli párbeszédet és vitát vázol fel a „latinus” és „graecus” között. Magától értetődik, hogy egy-egy kérdéskör lezárásakor a latin érvelés győzedelmeskedik. Ez nem meglepő, hiszen maga a műfaj és könyv célkitűzése ezt követelik.

A mű tartalmi elemzése a jövő feladata, és csak egy nagyobb lélegzetű tanulmány keretein belül képzelhető el. Most következtetésként csak annyit vonhatunk le, hogy a keleti és a nyugati egyház közötti polémia bemutatása nyilvánvalóan helyet kapott a teológusképzésben, mégpedig a korszakra jellemző egyoldalúsággal, apologetikus és polemikus jelleggel. Ebben az oktatási rendszerben a görögkatolikus növendékeknek nem volt lehetőségük arra, hogy a keleti egyház teológiai és egyházfegyelmi hagyományával ne a nyugati egyház optikáján keresztül ismerkedjenek meg.

Végezetül még egy kérdés tisztázása maradt. A szakirodalomban Bacsinszky András tanulmányainak összefoglalásakor vissza-visszatérő elem az, hogy a tanulmányait teológiai doktori cím megszerzésével fejezte be. Basilovits ezt ugyan nem említi, de a későbbi publikációkban szinte sohasem hiányzik. A már említett 1772-ben lefolytatott püspöki processzus tanúja, Major Gergely (udvari cenzor) szerint viszont nem szerzett semmilyen fokozatot.¹⁴ Az egyetem történetét feldolgozó Hermann Egyed kiemeli, hogy az 1753-as reform következtében annyira megszigorították a fokozatszerzést, hogy tíz éven át nem került sor doktorrá avatásra, s a baccalaureusok száma is jelentősen megcsappant. Hiába keressük Bacsinszky nevét a nagyszombati egyetemen fokozatot szerzett hallgatók listáján is, amit 2002-ben állított össze Bognár Krisztina, Kiss József Mihály és Varga Júlia.¹⁵ Ezen a listán ugyan – Hermann Egyed állításával ellentétben – több fokozatszerzőt is találunk, de tény, hogy számuk a korábbi időszakokhoz képest jelentősen visszaesett.

Több mint valószínű tehát, hogy a tudós főpap doktori címét az érdekeit elismerő hálás utókor adományozta neki.

14 Archivio Segreto Vaticano, Nunziatura di Vienna, Processi, fasc. 515. fol. 66.

15 BOGNÁR KRISZTINA – KISS JÓZSEF MIHÁLY – VARGA JÚLIA: *A Nagyszombati Egyetem fokozatot szerzett hallgatói, 1635–1777*, Budapest 2002.

Bacsinszky András hajdúdorogi évei

JANKA GYÖRGY

Bacsinszky András nagyszombati tanulmányi évei után Hajdúdorogra nyert kápláni kinevezést 1758-ban, és október második felében foglalta el állomáshelyét.¹ Ebből az időből egy reverzálist őrzött meg a Hajdúdorogi Főesperesség Levéltára, melyet Czifra András tett a káplán előtt.² Ránk maradt viszont egy nagyon érdekes dokumentum, melyet Olsavszky Emánuel munkácsi püspök írt Barkóczy Ferencnek, aki tizenhét év egri püspökség után 1761. május 13-án az esztergomi érseki székebe kapott kinevezést, melybe szeptemberben nyert beiktatást. Olsavszky még júliusban írt gratuláló levelet Pócsról volt ordináriusának, melyhez mellékelte Bacsinszky András hajdúdorogi káplán tanúvallomását egy nyírbátori adománygyűjtő minorita szerzetes dorogi viselkedésével kapcsolatban. A tanúvallomásból két mozzanat érdemel említést. Az egyik, hogy a minorita barát, aki éppen 1760. november 21-én, a dorogi templom búcsúján fordult meg a templomban, megrökönyödve látta, hogy a liturgiában kovászos kenyeret használnak. Bacsinszky, látva a szerzetes tudatlanságát, Joannes Bona bíboros liturgikus könyvét vette elő, és abból igazolta a keleti egyház gyakorlatát. Hasztalan, mert a barát ennek ellenére skizmatikusnak nevezte, mire ő azt válaszolta, „az a szakadár, aki szakadárságot beszél.” A másik mozzanat szintén a nyírbátori minorita szerzeteshez kapcsolódott, aki a templomban az ószláv nyelvű ekténiát hallgatva csak annyit értett a „násá cáricá” kifejezésből, hogy ott a moszkvai cárnőt emlegetik, és érte könyörögnek. Ezért a hajdúdorogi káplán kifejtette, hogy a „násá cáricá, Máriá Teréziá” kifejezés Mária Terézia királynőt jelenti, akit mint uralkodót a keleti egyház szokása szerint kell a liturgiában említeni.³ Olsavszky Emmánuel püspök természetesen kiállt a hajdúdorogi káplán igaza és magatartása mellett.⁴

- 1 Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (HBML) Hajdúböszörményi Fióklevéltár (Hb. Fl.) IV. A. 502/b. Bacsinszky András 1766. augusztus 4-én kelt vallomáslevele a dorogi tumultus keletkezéséről és okairól
- 2 Görögkatolikus Püspöki Levéltár (GKPL) IV-1-a Fasc. 05. N° 32.
- 3 Prímási Levéltár (PL) Esztergom, 18/1761. Bacsinszky András tanúvallomása, 1761. június 22. A dokumentumra Végheő Tamás hívta fel figyelmemet, melyet ezúton is megköszönök.
- 4 PL. 18/1761. Olsavszky Emánuel 1761. július 25-én kelt levele Barkóczy Ferenchez.

A Hajdúdorogi Főesperesi Levéltárból ismert Olsavszky Emánuel püspök díszes kinevező levele, melyben Bacsinszkyt 1761. szeptember 30-án dorogi parókussá nevezte ki, és megbízta Telesmiczki János büdi parókust, szabolcsi esperest a beiktatással.⁵

Nem volt könnyű ez az időszak sem az új parókus, sem az unió számára. Éppen 1760-61-ben lépett fel Popovics Szofróniusz szerb szerzetes, a karlócai metropolita kinevezett általános helynöke (vicarius generalis), aki sokakat megpróbált visszatéríteni az uniótól a munkácsi püspökség területén és Szatmár megyében is. Különösen jó volt a kapcsolat a karlócai metropolita és a török megszállás alatti Makedóniából származó és széles körű tevékenységet folytató görög kereskedők között. A Hajdúkerület városaiban, így Dorogon is éltek görög kereskedők, akik ortodoxok voltak, és több szállal kötődtek a tokaji és más városokban élő görög kompániákhoz, közösségekhez. 1752-ben egy tokaji kőműves épített a magisztrátus megbízásából két kőboltot Dorogon, melyet Görög György és Márton nánási görög kereskedők vettek bérbe és rendeztek be.⁶ Nyilvánvaló, hogy a napi kapcsolat és az együttélés a görög ortodoxok és az egyesült görögök között kölcsönhatást és feszültségeket is eredményezhetett. 1763. április 12-én Bacsinszky parókus a Hajdúkerület Közgyűlése előtt aposztázia miatt panaszkodott, és kérte, hogy büntessék meg azokat, akik üldözik a katolikus híveket.⁷ Bacsinszky András parókusként lelkiismeretesen vezette az anyakönyveket, és számon tartotta gyónásra képes híveit is. 1764 decemberében többeket beidézt a dorogi parókiára, hogy adjanak számot arról, hol és ki előtt végezték az elmúlt esztendőkből az ő tudta nélkül a húsvéti gyónásukat. Különösen kényes kérdés volt ez abban az esetben, ha a férj görögkeleti, a feleség pedig görögkatolikus volt.⁸ Az ügynek az lett a következménye, hogy vármegyei vizsgálatot folytattak le 1765 januárjában a kérdéses személyek származásával, vallásával és házasságával kapcsolatban. A legvitatottabb eset a Dorogon élő Konstantin Tamás házassági ügye volt egy helyi szenátor, Petkó Mihály Sára nevű görögkatolikus leányával. Bacsinszky kijelentette, hogy csak akkor esketi meg őket, ha Konstantin írásba adja, hogy más papot nem ismer el lelkipásztorul, és más templomba nem fognak járni, csak a dorogiba. A vőlegény nem akarta a reverzálást aláírni, s csak kemény vita után lehetett lecsillapítani.⁹ Kiderült az is, hogy

5 Görögkatolikus Püspöki Levéltár (GKPL) IV-1-a Fasc. 01. N° 19.

6 KOMORÓCZY György (szerk.) *Hajdúdorog története*, Hajdúdorog, 1971, 241.

7 Uo., 246.

8 Magyar Országos Levéltár (MOL) C.40. (Helytartótanácsi Levéltár) Lad. F. Fasc.8. 443. Konstantin Tamás hol, kihez és mi okból zarándokolt el a parókus tudta nélkül? 444. Diale Márton és Egressi Anna nánási lakosok 1763 és 1764 húsvétjában kinél gyóntak? 445. Papp Mihály és neje 1763 és 1764 húsvétjában kinél gyóntak?

9 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 433. Tarcalon 1765. január 9-én felvett Zemplén vármegyei jegyzőkönyv

Konstantin Tamás Makedóniából származott, gyerekkorától görögkeleti vallású volt, és ezt tartotta, görög kereskedőkkel jött Tokajba, és innen került Dorogra.¹⁰ Megállapítást nyert tanúvallomások alapján, hogy Görög Gáspár és Görög György dorogi görög kereskedők szintén makedóniai származású görögkeletiek, akik feleségükkel saját vallásukat gyakorolják.¹¹ A nánási Papp Mihály szintén görög származású, felesége budai szerb ortodox, Tokajba járnak szentségeket felvenni.¹² A nánási Demeter Márton és felesége, Anna szintén,¹³ csakúgy, mint a nyíregyházi Szűcs István.¹⁴

1765. február 8-án Görög Gáspár és György panaszt tett a hajdúkapitánynál, mert a város megbüntette őket személyenként 12 forintra, kitiltották őket a bérelt boltjukból, árujukat lefoglalták, és a büntetés összegét a zsidó kereskedőnél pénzben előteremtették. Az eljárás okát szeretnék megtudni, mert ők a városnak nem ártottak, csak a görögkatolikus főesperessel van vitájuk, de ez lelki dolog, nem világi fórumra való, ezért a város ebbe nem avatkozhat bele. A hajdúkapitány a kerület bíróságára utalta az ügyet, de a felperesek nem elégedtek meg az eredménnyel, ezért a királynőhöz fordultak panaszuk orvoslásáért.¹⁵

Valószínű, hogy Görög György személyesen utazhatott fel Bécsbe, mert onnan hazaérkezvén, elindította a szakadár mozgalmat. Állítólag azt mondta, hogy „orrát-fülét vágják le, ha valamennyi unitus pápista nem lesz, mert őfelségének az a teljes akaratja, hogy többé unitusok ne legyenek.” Az a hír is elterjedt, hogy ha az uniótól elpártolnak és a karlócai metropolita joghatósága alá helyezik magukat, akkor „nemhogy pénzt, de egy tojást se kell senkinek adni, mert Lipót császár rácoknak adott privilégiuma értelmében szabadságban fognak élni.”¹⁶

A hír, hogy „felső helyről, a hit dolgában” érkezett levél, lázba hozta az embereket, s több alkalommal is beszédtema lett. Szent Jakab havának 14. napján délután a templom kerítésének keleti kapujánál is összeverődött egy csoport, és arról beszélgettek, hogy el kellene menni a városházához, és meg kellene magyaráztatni azt a bizonyos levelet. Hozzájuk csatlakozott Görög Demeter bíró is, aki miután meghallotta, hogy mi a téma, próbál-

10 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 432. Újfehértón 1765. január 14-én felvett Szabolcs vármegyei jegyzőkönyv

11 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 435-436. Újfehértón 1765. január 12-én felvett Szabolcs vármegyei jegyzőkönyv

12 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 437. Újfehértón 1765. január 12-én felvett Szabolcs vármegyei jegyzőkönyv

13 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 438-439. Újfehértón 1765. január 12-én felvett Szabolcs vármegyei jegyzőkönyv

14 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 441. Újfehértón 1765. január 12-én felvett Szabolcs vármegyei jegyzőkönyv

15 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 400–402.

16 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 29–30.

ta lebeszélni őket, hogy ezzel ne foglalkozzanak. Ártánházi János vitte a szót, aki azt állította, hogy soha senki nem volt a nemzetségéből abban a hitben, amiben mostanában a dorogiak vannak, és ő sem, és nem is lesz. Sőt ezt mondta: „Isten engem úgy segítjen, hogy sohasem leszek pápista, hacsak nem fizetnek, legyenek azok, akiknek vastagon fizetnek.” Párnási János hozzáfűzte, hogy ő se, és nem is lesz, valamint hogy talál ő olyan papot, aki nem unitus. Görög Demeter azzal békítette őket, hogy minden esztendőben áldoznak, tehát tudniuk kell, milyen vallásúak. Ennek ellenére Ártánházi másutt is és másoknak is azt terjesztette, hogy a dorogiak „pá-pisták”.¹⁷

Sokkal nagyobb zavargásra került sor 1765. július 21-én. Ekkor délután sok ember gyűlt össze a templom kerítésénél (később csak tanúként 33 embert hallgattak ki), a szóvivő „korifeusok” Sztojko István, Dugó Kovács János és Karmazsin Nagy Mihály voltak, a jegyzőjük pedig a már említett Ártánházi János. A vallomások alapján a következő kép rajzolódik ki: a három kezdeményező parancsára Bukóczki László szervezte meg az összejövetelt azzal a hírrel, hogy eljött a metropolita embere (ezen a görögök ügyvédjét, bizonyos Parótzki uramat értették), és magával hozta a privilégiumot, amit másnap reggel 8 órakor fog elmagyarázni. Akik nem akarnak unitusok maradni, azokat össze kell írni, és abban a szabadságban fognak élni, mint a régi rácok. Akik az uniótól elállnak, azok teljes adómentességet kapnak, és nemhogy porciót, de semmiféle pénzt, még egy tojást sem kell az uralkodónak fizetni. Ezek után a jelenlévőktől Ártánházi János megkérdezte: „pápista orosz lesz-e vagy görög orosz?” Akik nem akartak görögkatolikusok maradni, azokat összeírta. Az aláíróktól anyagi tehetségük szerint ún. collecta-pénzt (gyűjtést) szedtek, a vagyonosoktól egy marhát, a szegényebektől egy-egy garast, petákat vagy máriást. A prókátornak 60 rhénes forintot, egy hízott ártányt és négy köből búzát ígértek. Az egyik tanú szerint a pártütők legalább háromszázan voltak. Később házaknál is tartottak gyűléseket és ezeken is gyűjtöttek. Egy tanú maga is szedett nekik pénzt a kalapjába, de amikor látta, hogy Karmazsin Nagy Mihály ezt számolatlanul vágta zsebre, szakított velük. Az összegyűjtött pénz még mindig kevésnek bizonyult, ezért Görög Demetertől vettek fel egyesek szerint száz, mások szerint másfél száz forintot. Sztojko István, Karmazsin Nagy Mihály és Dugó Kovács János az utóbbi szekerevel és a prókátorral indultak fel Bécsbe, tervük szerint Pestig az említett szekéren, onnan más alkalmatossággal kívánták folytatni útjukat. Az itthon maradók vállalták, hogy elutazó társaik földjét, gabonáját és más terményeit dol-

17 GKPL. IV–1–a Fasc. 2. N° 29. A beszélgetésben részt vettek a megnevezetteken kívül: Bulátkó János, Molnár Gergely, Sipos János, Lugosi Mihály, Szabó János, Gattos János.

gozni, ill. gondozni fogják. A pártütők összességében mintegy háromszáz forintot vihettek el magukkal Bécsbe.¹⁸

Az eseményről Bacsinszky András azonnal jelentést írt Eszterházy Károly egri püspöknek, a tényállás ismertetésén túl kiemelte, hogy a kereskedők rutén feleségeiket nem engedték hozzá gyónni, a latin rítusra áttérés vádját hangoztatták, rác pópát akartak. Nagyon fontosnak érezte ebben a helyzetben az unió megerősítését, ezt kérte minden fórumon.¹⁹ Eszterházy Károly egri püspök mind a királyné, mind pedig a Helytartótanács felé továbbította a kérést 1765. július 27-én. Hangoztatta, hogy Bacsinszky kiváló életű, jámbor erkölcsű, az unióért buzgón tevékenykedő parókus.²⁰

1765. augusztus 21-én Pozsonyban a Királyi Helytartótanács Klimó György pécsi püspök elnökletével tekintette át először a dorogi ügyet. Bacsinszky levele, Eszterházy jelentése alapján tárgyalták meg a tennivalókat. A 15 oldalas jegyzőkönyv tanúsága szerint az uralkodónak javasolták, hogy egyértelműen nyilvánítsa ki az uniót támogató szándékát, és erről biztosítsa az érdekelteket.²¹

A Hajdúkerület kapitánya augusztus 29-én arról tájékoztatta a Helytartótanácsot, hogy Ártánházi János és Párnási Mihály lázongóként börtönben vannak, Sztojko, Dugó Kovács és Karmazsin azonban már Pozsony vagy Bécs felé vették az útjukat.²² A Helytartótanács szeptember 10-i ülésén reagálva helybenhagyta a két elítélt büntetését, és azt javasolta, hogy a három követet is szigorú őrizet alatt szállítsák vissza Dorogra, és ott ítélkezzenek fölöttük. Erről tájékoztatták Pozsony városát is, hogy felbukkanásukkor intézkedjenek.²³ Mária Terézia királynő szeptember 16-án Olsavszky Emánuel püspökhöz intézett levelében pedig megparancsolta, hogy ha kell, személyesen is közölje a dorogiakkal, hogy ő támogatja az uniót, annak javát akarja, a karlócai metropolitának pedig megtiltja, hogy Dorogra papot merészelve küldeni.²⁴ A királynő békét, nyugalmat akar a népnek, azt kívánja, hogy a kinevezett dorogi parókus alá tartozzanak, hangsúlyozta,

18 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 29-40. 1765. szeptember 3-án Dorogon Meletzky János nótárius által felvett jegyzőkönyv, melyet a nádor és a Királyi Helytartótanács 1765. augusztus 21-én tartott ülésén rendelt el. A kihallgatott 33 tanú vallomásából az alábbiakét jegyezték le: Korondán Péter, Szegedi József, Sipos János, Fekete Ferenc, Rákó János, Gyapjas János, Rác János, ifj. Tóth György, Lugasi Mihály, Szakáll János, Guriz Miklós, Pap János (36 éves), Hajdú Lukács, Szűcs Péter, Póka Mihály, Kőszegi János, Bulátkó János, Pap János (43 éves), Orosz György, Aró Lőrinc, Monokos György.

19 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 423-424.

20 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 425-429.

21 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 365-380.

22 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 343-344.

23 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 336-338.

24 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 323-324.

hogy mindig a legjobb szívvvel viseltetett az unió iránt. Az uralkodó levele kapcsán fogalmazta meg a Magyar Királyi Helytartótanács szeptember 26-án a Hajdúkerület előljáróinak a végrehajtási utasítást.²⁵

1765. október 30-án a Magyar Királyi Helytartótanács újra foglalkozott a dorogi és környékén élő görög kereskedők panaszával, ugyanis azok Nenadovics Pávle karlócai metropolitát (1749–1768) is felkérték, hogy járjon közben értük, a dorogi görögkatolikus esperessel szemben, aki szerintük akadályozza őket vallásuk gyakorlásában és anyagi javaik használatában (itt a februári büntetésre gondoltak). A Tanács újra az illetékesekhez fordult információkért a sérelmekkel kapcsolatban.²⁶ A válaszok postafordultával érkeztek. Elsőként Eszterházy Károly egri püspök védte meg Bacsinszky magatartását, amikor ismertette a Helytartótanáccsal a katolikus kánonjog törvényeit katolikus és akatolikus (nem katolikus) fél érvényes és megengedett házasságkötésével kapcsolatban, valamint az ilyen házasságból született gyermekek vallási hovatartozását illetően. Ebből egyértelműen kitűnik, mi volt konkrétan a vita tárgya Bacsinszky András és az ortodox, de vegyes házasságban élő kereskedőkkel kapcsolatban. Amit azok a saját vallás gyakorlásának zavarásán értettek, az a katolikus kánonjog és az unió védelmezése volt a dorogi parókus részéről, hogy tudniillik magát tekintette illetékes eskető papnak, és a születendő gyerekek vallásánál csak a görögkatolikus vallást tartotta megengedhetőnek.²⁷ A Hajdúkerület városai arról számoltak be, hogy Sztojko Istvánt, Karmazsin Nagy Mihályt, Dugó Kovács Jánost, Fejérvári Jánost, Tót Györgyöt és Virág Jánost a Dorogi Magisztrátus segítségével börtönbe vetették, ott tartják, és amíg szükséges, ott is fogják tartani. A csend és nyugalom érdekében körlevél útján is meg kell akadályozni ortodox papok működését, és teljes felhatalmazást kérnek bármilyen újabb tumultus vagy nem kívánatos gyülekezés megghiúsítására.²⁸ Görög György és Gáspár decemberben újabb kérelemmel fordult az uralkodóhoz, mondván, hogy semmi előrelépés nem történt ügyükben, hiába vették ki évi 100 forintért 6 évre bérletbe a boltjukat, mivel a parókus a magisztrátus egyetértésével az unióra akarta őket kényszeríteni, és ők ellenálltak, ezért érte őket hátrányos megkülönböztetés és anyagi kár (már kb. 1000 Ft).²⁹ Perújrafelvételt kértek, és sikerrel jártak, mert II. József új vizsgálatot szándékozott indítani.³⁰

1766. március 4-én a Magyar Királyi Helytartótanács újra részletesen tárgyalta a szakadár mozgalom, valamint a dorogi görög kereskedők pa-

25 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 311–317.

26 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 357–361.

27 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 302–304. 1765. november 3.

28 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 305–308. 1765. november 4.

29 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 383–386. 1765. december 23.

30 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 387–388. 1765. december 23.

naszának ügyét.³¹ Dőry Ferenc Zemplén megyei főispán folytatta a vizsgálatot. A beérkezett jelentések alapján 1766. december 16-án a Helytartótanács megvitatta a fejleményeket, és előterjesztést készített az uralkodó részére.³²

Mária Terézia 1767. március 2-án Bécsben kiadott dekrétumában hirdetett ítéletet a dorogi tumultus ügyében. Először is megállapította, hogy az egyesült nép nem rendelkezett a szükséges hittani ismeretekkel, és ezért hagyta el az uniót, emiatt a munkácsi püspöknek megparancsolja, hogy a parókusoknak rendelje el, alaposabb hitbeli képzést tartsanak a híveknek. Azon nem egyesült papoknak, akik néhány dorogi görög unitus feleségének gyónását Tokajban elfogadták, megtiltotta, hogy saját joghatóságukon kívül pasztoráljanak. Bacsinszky András a maga részéről saját lelkipásztori feladatát végezte, ezért a királynő vétek hiányában felmentette a vádak alól. Potoczky László ügyvédet, aki bátorította a zavargókat, felfüggesztette és eltiltotta prókatori működésétől. A lázadás vezetői Görög Gáspár és György, Sztojko István, Karmazsin Nagy Mihály, Dugó Kovács János, Pap Mihály és a nánási görög Demeter Mihály hat hónap börtönre, Párnási János és Monokos János négy hónap börtönre, Demeter Márton korábbi dorogi bíró két hét börtönre kenyéren és vízen ítéltetett. A szökésben lévőkre elfogatóparancsot adtak ki.³³

1767. május 5-én a Helytartótanács a királynő rendeletéhez kapcsolódóan új mezővárosi státútum kidolgozását javasolta Dorognak, mely sem skizmatikusoknak, sem akatolikusoknak (nem katolikusoknak) nem tenné lehetővé, hogy állandó lakosok lehessenek.³⁴ Ezt II. József június 19-én Bécsben megerősítette.³⁵

1767. július 16-án Olsavszky Emánuel biztosította a Helytartótanácsot, hogy Bacsinszky András dorogi parókus és szabolcsi főesperes mindent megtesz az unió előmozdítása érdekében, a hitigazságokra és a dogmákra a népet kellően és szívesen tanítja.³⁶

A Helytartótanács ezt október 3-i ülésén tudomásul vette.³⁷

1768-ban újabb momentummal bővült a dorogi ügyek dossziéja. Az esztendő tavaszán nagy felháborodást váltott ki a dorogi telketlen lakosokból, hogy a telkes lakosok az ún. közönséges (azaz közös használatú) földekből saját telkeket hasítottak ki örökös használat céljából, lehetetlenné téve azt, hogy ezeket a szegények bérbe, ill. használatba vehessék.³⁸ A tiltakozók azt

31 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 230–292.

32 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 120–173.

33 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 489–495.

34 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 543–548.

35 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 554.

36 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 558–560.

37 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 561–563.

38 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 692–696. 1768. március 28-án 14 tanút hallgattak ki ezzel

hangoztatták, hogy ők is a hajdúkváltságok és terhek hordozói, mint a gazdák. Nekik is kell adót fizetni, katonáskodni, vagy katonát állítani, s joguk van az igazukat megvédeni.³⁹

Az elégedetlenkedők élére a már korábbról jól ismert Dugó Kovács János és Kós Mihály állt. Dugó Kovács Bécsbe utazott, hogy az uralkodó előtt harcolja ki igazukat, és azt állította, hogy a királyi vizsgálóbizottság nem tett semmit az ügyben, erre hazugságért ott bebörtönözték. Levelet írt haza, hogy a telketlenek gyűjtsenek pénzt számára, és a tokaji Sári Sass Antal prókátor segítségével tanúvallomásokat tegyenek, és azt Bécsbe juttatván, őt kiszabadítsák. A telketlenek eleget is tettek a felszólításnak, pénzt gyűjtöttek, jobbára garasokat és máriásokat, kosár liszteket és köből búzát adtak természetben.⁴⁰

Amikor Dugó Kovács hazakerült és továbbra is próbált fellépni, június 15-én vasárnap a dorogi bíró ötvenhárom botütésre, Kóst ötvenre ítélte, úgyhogy amikor felkeltek, véres hab csurgott a szájukból. Másnap reggel nyolc tanácsnok ment Dugó Kovács János házához, hogy leromboltassák, őt pedig családjával kiutasítsák a városból. Hiába kiabálta, hogy ő nem istenkáromló, sem gyilkos, sem tolvaj, hanem ártatlan, nem hallgattak rá, s csak annyi ideje volt, hogy öt gyermekét és éppen vajúdó feleségét kihozza a házból. Kérte, hogy legalább aznap éjszakát hadd tölthessék még ott, hogy megszülhessen a felesége, ezt sem engedték meg neki. Kós Mihály házát is lerombolták, és őt is kiutasították a városból.⁴¹

Dorog városa, amikor a Hajdúkerület számára jelentést adott a történetekről és a sértetteket ért károkról (melyeket feleakkorának állapított meg, mint a kárvallottak), azt hangoztatta, ezek az elvetemült emberek felbecsülhetetlen károkat okoztak a városnak és az egyszerű népnek, amikor 1765-ben hitszakadásba akarták vinni a közösséget. Még a halálbüntetést is megérdemelték volna, ha az uralkodó nem könyörül meg rajtuk. A „iustus dolor”, a jogos fájdalom is készítette a város elöljáróit, hogy ezt a szigorú büntetést alkalmazzák, amit az említettek valójában csak maguknak köszönhetnek.⁴²

A Magyar Királyi Helytartótanácsnak ismét munkát adtak az egymást követő fejlemények. 1768. május 26-án, június 13-án, október 24-én, november 12-én is Pozsonyban a dorogi ügyek, panaszok vannak napirenden, újra és újra kivizsgálásokat, tanúvallomásokat kérnek, s jegyzőkönyvek felvételét

kapcsolatban, akik egybehangzó vallomást tettek.

39 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 687–690. A dorogi telketlen lakosok panaszlevele báró Vécsey Józsefhez, 1768. május 4.

40 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 697–702. Dorogon 1768. április 8-án felvett vallomások

41 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 624–627. Dugó Kovács János panaszos levele báró Vécsey Józsefhez 1768. október 7-én. 632–638. Jegyzőkönyv a két kárvallott házának lerombolásáról 1768. augusztus 14-én.

42 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 639–641.

rendelik el.⁴³ Végül a királynő úgy határozott, hogy a régi szabályok és szokások őriztessenek meg.⁴⁴

Amint láttuk, Bacsinszky András hajdúdorogi lelkészi szolgálatának évei igen nehezek és rendkívüliek voltak nemcsak a pap, hanem az unió, a görögkatolikusság ügye szempontjából is. Évszázados küzdelem ellenére még mindig nem sikerült elérni, hogy a munkácsi püspökség Róma által kánonilag felállított és egyenjogú legyen a többi római katolikus egyházmegyével. Hamu alatt égő parázsként fel-fellángoltak az ortodox visszatérítő mozgalmak. Ezek a missziók nemcsak tüzes lelkületű kalugyerek, hanem helyi szinten jómódú görög kereskedők és prókátorok segítségével is zajlottak. S ha az uniók megkötésekor felmerült az a vád, hogy anyagi érdekek is mozgatták, most azt láthattuk, hogy ez a fegyver fordítva is elsült, azaz a lipóti rác privilégiumokra való hivatkozással, adómentességet ígérve próbálták a szegény telketlen zsellér és képzetlen unitusokat visszacsalogatni, vagy legalább a házasság szentsége révén egy-egy lelket „megmenteni”. A konkrét dorogi ügy sok fontos tanulsággal szolgált Bacsinszky számára. Először is komoly betekintést nyerhetett az újkori Habsburg államigazgatás korszerű működésébe. Ha Dorogon harmincan zúgolódtak a kerítés tövében, arról egy hét múlva Pozsonyban helytartótanácsi szinten tárgyaltak. Ha egy obsitos zsellér szekérrel el tud menni Bécsbe az igazáért, akkor hogy ne lenne ott keresnivalója egy több nyelven beszélő, doktorált görögkatolikus esperesnek, később kanonoknak? Ráadásul a bárókkal, főispánokkal, püspökökkel való levelezés és higgadt magatartása ismertté tették a nevét. A hívek elesettsége és ingadozó magatartása megérlelték benne: az anyagi körülmények javítása, a korszerű infrastruktúra megteremtése együtt kell, hogy járjon a hívek szellemi és lelki színvonalának felemelésével, és sok-sok türelemmel.

Végezetül még azt is megkérdezhetjük: mit adott Hajdúdorog a görögkatolikusságnak? A válasz kézenfekvő: a hajdúdorogi magyar görögkatolikus püspökséget. Ha Bacsinszky parókussága alatt kérdezzük meg, mit adott Dorog a görögkatolikusságnak, akkor azt kell válaszolnunk: azzal, hogy 1765 és 1769 között folyamatosan és legalább tizenöt-ször foglalkozott velük a Helytartótanács, s ennek eredményeként uralkodói parancs Mária Teréziától vagy II. Józseftől, és állandóan legmagasabb szinten napirenden tartották a görögkatolikusság egyébként kormányzati szinten megoldatlan ügyét: akkor azt mondhatjuk: a Munkácsi Egyházmegyét és egy kitűnő püspököt: Bacsinszky Andrást.

43 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 670–684, 650–660, 597–623, 577–584.

44 MOL C.40. Lad. F. Fasc. 8. 25. 1769. március 29.

Bacsinszky András és a Munkácsi Egyházmegye kánoni felállítása

BENDÁSZ DÁNIEL

A Kárpát-medencében lakó görög szertartású rutének egyházilag az egrü püspökség területén éltek, és az ungvári unió felvétele is 1646. április 24-én az egrü püspökség közvetítésével történt. Az egrü püspökök jogot kezdtek formálni ahhoz is, hogy a görög szertartású püspökök csak vikáriusaik, illetve kiségtőik legyenek.

Itt meg kell említeni, hogy a Munkácsi Egyházmegye mindig, létezésének kezdetétől önálló volt, és a munkácsi püspökök is önállóak voltak, soha nem voltak alárendelve egyházi vonatkozásban valamilyen felsőbb egyházi hatóságnak, és soha sem ismerték el a konstantinápolyi pátriárkát. Ezt a tényt bizonyítják Lippai György levelei Pallotto kardinálisnak,¹ valamint II. Ferdinánd császár rendelkezései Rákóczi György fejedelemhez és Bálling Jánoshoz,² aki a „rutének patriarchájának” nevezi a munkácsi püspököt. A munkácsi püspökség 1646-ban felvette az uniót, mint önálló, soha semmilyen más egyházi hatalomtól nem függő püspökség. A magyar római katolikus egyházi hatalom nem akart megbékélni ezzel a ténnyel, és próbálta saját hatalma alá rendelni a Munkácsi Egyházmegyét és püspökeit.

1689. november 5-én VIII. Sándor pápa a Munkácsi Egyházmegyében és Magyarországon más részein lakó görög szertartású katolikusok számára apostoli helynökévé és sebastei címzetes püspökké De Camillis János József bazilita szerzetest nevezte ki.³ Püspökké szentelése után Kollonich bíboros kíséretében Bécsbe érkezett, ahol I. Lipót császár (1657–1705) már a Munkácsi Egyházmegye püspökének nevezte ki De Camillist, de azzal a kikötéssel, hogy ő és az utódai az egrü megyéspüspöknek – mint annak helyettesei – mindenkor engedelmeskedjenek.⁴ Ez a kitétel a császári kine-

-
- 1 HODINKA ANTAL: *A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára*, Ungvár 1911, 93., 116–117.
 - 2 HODINKA ANTAL: *A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára*. Ungvár 1911, 90–91.
 - 3 Uo., 289–290.
 - 4 Uo., 296–297.; PIRIGYI ISTVÁN: *A magyarországi görögkatolikusok története*, Nyíregyháza 1990, 142.

vező iratban Kollonich bíboros javaslatára történt,⁵ és hosszú évtizedeken át zajló vitához vezetett a munkácsi és egri püspökök között.

Ezek után csakhamar kitört a viszály a munkácsi De Camillis és az egri Fenessy György püspökök között, melyet mindkét püspök elhalálózása sem tudott megállítani, sőt a jövőben folytatódott és erősödött is mindkét püspökség között.

De Camillis királyi kinevezése precedenst állított, mert De Camillis óta ott találjuk a püspöki kinevezésekben azt a feltételt, hogy a király által kinevezett munkácsi püspökök az ottani megyés-, tehát az egri püspöknek mindenben engedelmességre kötelesek.⁶

Az első komoly lépés, melyet az egri püspökök a munkácsi görög szertartású püspökök feletti joghatóságuk gyakorlata irányában tettek, az volt, mikor Telekessy István (1699–1715) 1713. április 9-én kinevezte általános helynökké Bizánczy Gennadiust. Telekessy utóda, Erdődy Gábor (1715–1744) az egri egyházmegye területén élő keleti szertartásúak főpásztorának tartotta magát. Ezért Bizánczyt, még püspökké kinevezése előtt, 1715. április 20-án eskü alatt kötelezte iránta való engedelmességre. Később az egri püspök Bizánczy jogkörét nagyon szűk korlátok közé szorította, és ő védelmet próbált keresni Rómában. Sajnos a Hitterjesztés Kongregációja 1718. június 20-án kimondta, hogy az egyesültek megyéspüspöke az egri püspök, és Bizánczy csak az ő engedélyével szentelhet papokat és építhet templomot.⁷ Ettől kezdve erőteljesen kezd érvényesülni az egri püspökök joghatósága a munkácsi püspökök felett. Az egri püspökök a későbbiekben csak helynökköknek (rituális püspököknek), a király munkácsi püspöknek és a pápa apostoli vikáriusoknak nevezte ki őket. Joghatóságukat az egri püspök határozta meg, és minden esetben hűségesküt kellett tenniük. Ezen a megalázó helyzeten megpróbált változtatni Bizánczy György Gennadius (1716–1733) és Olsavszky Simon István (1733–1737), de sikertelenül.

Róma továbbra is apostoli vikáriusokat nevezett ki. A jelölteket a császár és az egri püspök ajánlatára terjesztették fel, a jelöltek természetesen csak olyanok lehettek, akik hajlandók voltak esküt tenni arra, hogy pártolják, és engedelmességre fognak az egri püspöknek.

Az egri püspökök ilyen eljárása törvénytelen volt. De Camillis püspök után Róma apostoli vikáriusokat nevezett ki, ami azt jelentette, hogy csak a Szentszékeknek tartoznak felelősséggel, vagyis Róma nem az egri püspökök segédpüspökévé, még kevésbé szertartási vikáriusává nevezte ki őket. S ennek tudatában Olsavszky Mihály Emánuel (1743–1767) püspökünk a papsága támogatásával elsőnek indította meg az akciót ennek az állapotnak megszüntetése érdekében. Meggyőződött róla, hogy sem a pápai

5 HODINKA: *Történet*, 570–571.

6 Uo., 569.

7 PIRIGYI: *A magyarországi görögkatolikusok*, 148.

brévék, sem a császári okmányok semmi olyat nem tartalmaznak, amelyek támogatnák az egri püspökök követeléseit. Barkóczy Ferenc (1744–1760) egri püspök enyhén mondva fölényeskedni kezdett Olsavszkyval szemben, melyet ő püspöki alázattal viselt el, de amikor önhatalmúlag 3 (három) görögkatolikus parókiát a szepesi római katolikus káptalanhoz csatolt, és a plébánosok a tized és stóla fizetését is maguknak követelték, Olsavszky már erélyesen lépett fel, és az 1747. május 8-i egyezés szerint a plébánosoknak betiltották a tized követelését.⁸

A következő évben Barkóczy azzal a céllal érkezett Munkácsra, hogy kánoni vizitációt tartson. Ez annyira durva jogsértés volt, hogy Olsavszky megtagadta fogadását, de mivel megfenyegették, hogy katonai intervencióval fogják rákényszeríteni, engedett a nyomásnak.⁹ Az esemény oly felháborodást váltott ki a papság és a hívők körében, hogy egyházmegyei zsinat összehívására került sor, amely élesen elítélte Barkóczy eljárását, és az egyházmegye függetlenítését követelték. 1749. február 6-án a pápához írt kérvény másolatát Olsavszky személyesen vitte el Mária Terézia királynőhöz és a bécsi nunciushoz, kérve azok támogatását.¹⁰

Mária Terézia kibékítési szándékkal maga vette kezébe az ügy intézését. Barkóczy elődjei praxisára hivatkozva – „minden lehető és lehetetlen” váddal a papság és a hívők visszaéléséről beszélve – akarta tisztázni magát. Olsavszky, hogy bizonyítsa a vádak alaptalanságát, a vizitációról beszámolót tart a császári udvarnak.¹¹ Kimutatta, hogy Barkóczy vádjai sok esetben teljesen alaptalanok, és a többi esetben a főokok között a papság és a hívek anyagi nincstelensége, de leginkább a plébánosok latinizációs törekvései voltak. Például Kereknyén a plébános nem engedte meg, hogy a görögkatolikus pap meghallgassa hívei húsvéti gyónását; Onokócon a plébános betiltotta a görögkatolikusoknak a harangozást.¹²

Az udvari kancellária 1752. március 16-i rendeletével betiltotta a római katolikus plébánosoknak és a protesnáns pásztoroknak, hogy a görögkatolikus lelkészeket híveik kiszolgálásában háborgassák.¹³ Így

8 JOANNCIUS BASILOVITS: *Brevis Notitia Foundationis Theodori Koriathovits, Cassoviae* 1804. P-IV., 31.

9 ЮАННЪ ДУЛИШКОВИЧЪ: *Историческія черты Угро-Русскихъ, Унгарь* 1877. Туградъ III. С.137–139.

10 Uo., С.151–152.

11 Olsavszky püspök latin beszámolója alapján Hadzsega Bazil kiadta ruszin nyelven a következő dolgozatokat: *Додатки к исторіи Русинов и руськихъ церквей в Мараморошъ, Ужгород* 1922. 92 С.; *Додатки к исторіи Русинов и руськихъ церквей в Ужанської Жупъ, Ужгород* 1924.; *Додатки к исторіи Русинов и руськихъ церквей в Жупъ Угоча, Ужгород* 1927. 122 С.

12 Василиій Гаджега: *Додатки к исторіи Русинов и руськихъ церквей в Ужанської Жупъ, Ужгород* 1924. С.60, 64.

13 НОДИНКА: *Történet*, 603.

Barkóczy most kanonikus bizonyítékokkal próbálkozott, de Olsavszky Bécsben megvédte apostoli vikáriusi jogait, elvetve Egernek a felette való joghatóságát.¹⁴

A császári udvar béketeremtés céljából 1756. szeptember 16-án rendeletet adott ki, amely szerint a „görög szertartású papság az egész egri püspökség területén lakó minden görögkatolikusoktól, a kinek a szentségeket kiszolgálja, az egész stóla-illetéket szedhesse; hogy templomokat építhessen, a hol szükséges; hogy a görögkatolikus papok híveikkel szabadon érintkezhessenek s viszont; s végül, hogy a latin papoknak a görögök rovására elkövetett vétségeit kísérvé figyelemmel, hogy megbüntethetők legyenek. E rendeletet Barkóczy 1756. december 13-án, Olsavszky pedig 1757. január 29-én kelt körleveleikben tudatták papjaikkal.”¹⁵

Az új egri püspök Eszterházy Károly (1761–1799) fivérére támaszkodva, aki Bécsben kancellár volt, elhatározta Olsavszky teljes megalázását. Felújította a régi állapotot, és 1763-ban felszólította újbóli eskü letételére, s ezért öt évre megengedi neki hívei meglátogatását. A tized és a stóla fizetésére vonatkozólag felelevenítette Barkóczy 1747. évi rendelkezéseit: az a plébánosoknak jár, mert a görögkatolikus pap csak a plébános szertartási káplánja. Ebből kifolyólag az első botrányos eset 1763 januárjában Sáros megye közgyűlésén történt, Lipót császár 1692-es kiváltságlevele felolvasásakor – amely a munkácsi püspököt megyéspüspöknek nevezi – Eszterházy nyilvánosan kijelentette, hogy ez csak tévedés, mert az egri püspökség területén csak egy megyéspüspök van, és az ő, és senki más. Nagyon nagy feszültséget okozott a görög szertartású papság körében Eszterházy püspök 1763. március 18-án Olsavszky Emmanuelhez címzett megerősítő levele, amelyben a görög szertartású hívek főpásztorát rituális püspöknek nevezi ki.¹⁶ Olsavszky az udvari kancelláriához írt protestációjára a primás felszólította a ruszinokat „az egri püspök iránti tiszteletre és bizalomra.” Erre a Munkácson 1764. január 30-tól február 1-jéig megtartott egyházmegyei zsinat elhatározta egyszer s mindenkorra megszüntetni az egri püspöktől való függést, és „hogy az egész klérus felségfolyamodással járuljon a királynőhöz. A folyamodvány személyes átadására Bradácsot, a későbbi püspököt, felküldték Bécsbe”. Bradács János főesperes vezetésével delegáció ment Bécsbe ebben az ügyben, és ezzel kezdetét vette a függetlenségi harc.¹⁷

Olsavszky már korábban írta Mária Teréziának, hogy „a latin püspöknek való alárendeltsége és tőle való függése a fő akadály a unió terjedésé-

14 Uo., 604.

15 Uo., 605.

16 Uo., 606.

17 BASILOVITS: *Brevis Notitia*, IV., 32–33.; Дулишковичъ: *Историческія*, III. С.172–173.; Атанасій Пекар: *Нариси Історії Церкви Закарпаття*, Рим 1967. С.57.

nek és fennmaradásának.”¹⁸ Eszterházy ezzel szemben továbbra is kitartott fix ideája mellett, hogy Olsavszky csak azért akarja a függetlenséget kivívni, hogy könnyebben tudjon „visszatérni a sizmához”.¹⁹ De a két szertartású katolikus papok között már hatalmaskodásokra is sor került több esetben. Ezeknek az eseteknek eldurvulása és napról napra növekvő száma meggyőzte a császári udvart, hogy a rend és az unió érdekében valamit tenni kell.

Az Munkácsi Egyházmegye függetlenségéért vívott harcban Olsavszky Mihály Emmanuel (1743–1767) püspökünk elérte azt, hogy már Mária Terézia királynő is belátta ennek az ügynek komolyságát, és minél hamarabbi megoldását szorgalmazta. 1766. április 30-án a királynő levelet intézett XIII. Kelemen pápához (1758–1769), melyben arra kérte fel a Szentszéket, hogy a munkácsi püspökséget a kánoni előírásoknak megfelelően állítsa fel.²⁰ Az újonnan felállított egyházmegye javadalmazásáról ő maga mint királynő fog gondoskodni.

Róma a császárnő kérését nagy szívéllyességgel fogadta. XIII. Kelemen pápa Mária Teréziának 1766. június 11-én írt válaszában azt írja, hogy hajlandó a Munkácsi Egyházmegye önállósítására, de előbb bizonyos információkat óhajt beszerezni. Eszterházy tudomást szerezve erről, mozgósította összes befolyásos ismerősét: fivérét, a bécsi kancellárt, saját bécsi prokurátorát, Merendit, a prímást, Barkóczy Ferencet, aki azelőtt egri püspök volt, az újonnan kinevezett bécsi nunciust, Eugenio Viscontit (1767–1774), aki kezdetben Eszterházyt segítette.²¹

Eszterházy egri püspök 1767. március 31-én írt információjában elveti az önállósítást. Szerinte az önállósítás „a Szent Unió-nak nagy kárára volna”, és „nagy veszteség származna abból az egri egyházmegye részére. 113 pontból álló információját bizonyító iratokkal is ellátta.”²²

Ezen információ alapján a pápa véleményt változtatott, és elrendelte, hogy a nuncius győzze meg Mária Teréziát, hogy „a szent hit javának érdekében” mondjon le a Munkácsi Egyházmegye önállósításának gondolatáról.

Nem kétséges, hogy a munkácsi püspökség felállításában nagy szerepe volt annak az unióellenes mozgalomnak, amely 1765-ben robbant ki Hajdúdorogon. Elősegítette az ügyet a hajdúdorogiaiak 1765. évi azon kérelme, hogy adjanak nekik görögkeleti schizmatikus papot, mert a protestánsok

18 BASILOVITS: *Brevís Notítia*, IV., 41.

19 Дулишковиць: *Историческія* III., 174.

20 НОДИНКА: *Történet*, 609.; Пекар: *Нариси*, 57–58.

21 Пекар: *Нариси*, 58.

22 BASILOVITS: *Brevís Notítia*, IV., 76–125.; Атанасій В. Пекар, ЧСВВ: *Нариси історії Церкви Закарпаття*, Том I. Рим, Львів 1997. 58–59.

állandóan azzal gúnyolják őket, hogy az „ő püspökük csak szolgálja az egri püspöknek, papjaik pedig csak káplánjaik a plébánosoknak.”²³

Így érkezünk el Bacsinszky András személyéhez, aki ezeknek az eseményeknek az idején hajdúdorogi parókus és a hajdúdorogi esperesi kerület esperese volt.

Bacsinszky András 1732. november 14-én született Bacsinszky Tódor vidéki görögkatolikus pap családjában az Ung megyei Benyatina faluban (ma Észak-Szlovákia). Az elemi oktatást otthon édesapjától kapta, mint a papgyerekek többsége abban az időben, mivel a szegény hegyaljai Benyatina faluban akkor még nem volt sem iskola, sem kántor. A szülők már korai gyermekkorban beoltották gyermekükbe a görögkatolikus vallás szeretetét, aki boldogan ült a kántor helyén, segítve édesapjának a Szent Liturgiában.

Amikor András betöltötte a 10. életévét, Ungváron sikeresen levizsgázott a népiskola tanterve szerint, és édesapja beíratta az ungvári jezsuita gimnáziumba.²⁴

Teljesítvén Mária Terézia királynő 1750. április 21-én kiadott felszólítását,²⁵ hogy látogassa meg egyházmegyéjének minden parókiáját, Olsavszky püspök még ebben az évben meglátogatta Benyatina községet, és a következő sorokat jegyezte be a jegyzőkönyvbe: „A parókus – Bacsinszky Tódor, akit Lengyelországban Usztriczky püspök²⁶ szentelt pappá és a hajdani püspökjelölt Hodermarszki apát iktatta be benyatini parókussá. Benyatina faluban nincs parokiális telek, és a pap saját költségén vásárolt lakásában lakik. A pap fia végzi a kántori teendőket, de fizetést nem kap.

A Szent Miklós tiszteletére szentelt fatemplom zsindegyel fedett és jó állapotban van. Az ikonok anyagra vannak festve. Az antimenszion Bizáncytól való, a szentségtartó és a kehely cin, van két miseing és két harang. A temető körül van kerítés. Anyakönyv is van. A pap eltartására a hívek két véka zabot adnak családonként.”²⁷

Olsavszky püspök figyelemmel kísérte András tanulmányait az ungvári jezsuita gimnáziumban. 1752-ben, a gimnázium befejezése után a püspök elküldte őt továbbtanulni a papi szemináriumba, a nagyszombati egyetemre. Könnyen tanult, minden nehézség nélkül, és a papi tanszék egyik legjobb

23 Петровъ: *Старая Вѣра*. Том II. 79–80.

24 Гомонай: *Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX–XX ст.)*, Ужгород 1992, С.6; Йосип Кобаль: *Ужгород відомий і невідомий*, Львів 2003, 45. Степан Пап: *Історія Закарпаття*, Том 3. Івано-Франківськ 2003, 122.

25 HODINKA: *Történet*, 603.; Василь Гаджега: Додатки к історії Русинів и руських церквей в Ужанской жупі. Студіѣ історично-архивнѣ. Науковий зборник товариства «Просвѣта» в Ужгородѣ за рок 1923. Рочник II. 59.

26 Ijeronim Usztriczkij premisli püspök (1715–1746) Galíciában.

27 Василь Гаджега: Додатки к історії Русинів и руських церквей в Ужанской жупі. Студіѣ історично-архивнѣ. Науковий зборник товариства «Просвѣта» в Ужгородѣ за рок 1923. Рочник III. 185.

diákja volt. Majlát gróf nagyra értékelte tehetségét és „felvette őt gyermekei házi tanítójának.” Így gyakori vendége volt „Majlát gróf házának,” ami igen nagy hasznára volt az ifjú kispapnak, mivel itt tanulta meg a beszélgetés fortélyait a „felsőbb körökhöz tartozó személyekkel,” és lehetősége nyílt befolyásos egyénekkal megismerkedni.²⁸ Teológiai tanulmányait befejezván András hazaérkezett, és 1756. szeptember 2-án Olsavszky Mihály püspök nőfőként pappá szentelte. Felszentelt papként tanulmányai folytatása végett visszautazott Nagyszombatba. Miután 1758-ban Bacsinszky András megszerezte a teológiai doktori címet,²⁹ hazautazott Munkácsra, ahol még ez évben Olsavszky Mihály püspök kinevezi őt Dorogra segédlelkésszé, ahol 1756–1760 között Szabados György volt a parókus és esperes is.³⁰ 1760-ban Olsavszky Mihály püspök munkácsi parókussá nevezte ki Szabados Györgyöt, valamint a munkácsi esperesi kerület esperesévé. Az áthelyezés folytán így lett Bacsinszky András dorogi parókus és a dorogi esperesi kerület esperese, később szabolcs-szatmári főesperes. 1761. október 1-jén Olsavszky püspök kanonokká nevezte ki Bacsinszky András.³¹ Bacsinszky András 12 éven át volt hajdúdorogi parókus.

Bacsinszky András első parókusi évei nyugodt szolgálatban teltek el, melyben nagy örömét lelta. De ez a békés szolgálat nem sokáig tartott, mivel 1765-ben saját parokiális területén lázadás kezdődött az unió ellen. Ez a lázadás nem hirtelen történt, hanem kívülről volt előkészítve, és ezért különös történelmi esemény.

1764-ben Tokajba érkezett egy moszkvai tábornok néhány fiatal tiszttel és nagy kiszolgáló személyzettel. Volt közöttük egy orosz ortodox pap, aki nagyon könnyen tudott kapcsolatot teremteni a már egyesült tokaji hívekkel és a környékbeli lakosokkal. Így elkezdte unióellenes tevékenységét, és unióellenes lázadásra buzdította a ruszin és szerb híveket Szabolcs megyében. Céltudattal lázított az unió és a katolicizmus ellen, hogy a hívek kérjenek a kárlováci érsektől maguknak ortodox papot. Ez a lázító tevékenység nagyon jó talajra talált Hajdúdorogon, mert 1765. július 21-én a hívek egy része megtagadta az uniót, és küldöttség érkezett a kárlováci

28 Олександр Баран: Єпископ Андрей Бачинський і церковне відродження на Закарпатті. Бібліотека Логосу. Т. XXXIII. Канада, Йорктон, Саск, 1963. С. 8.

29 UDVARI ISTVÁN: *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok*, Nyíregyháza 1994. 197.

30 Szabados György 1723. április 5-én született az Ung megyei Palló községben a galíciai származású Milyán Gábor suszter családjában. A teológiai tanulmányait Nagyszombatban végezte, és 1750. szeptember 30-án Olsavszky Mihály munkácsi püspök szentelte pappá. 1750–1756 között Sárospatakon volt parókus, az 1756–1760. években Dorogon parókus és a dorogi esperesi kerület esperese. 1758-ig Szabolcs és Szatmár megyék főesperese. Munkácson halt meg 1771. január 20-án, és a csernekhegyi kolostor temetőjében van eltemetve.

31 Михайло Лучкай: *Історія Карпатських русинів, Т. IV*, Ужгород 2003. 268.

érsekhez, hogy papot kérjenek maguknak.³² Bacsinszky András értesülvén az eseményről, azonnal levelet írt Eszterházy Károly egri püspöknek, aki Bacsinszky leveléhez csatolva saját észrevételeit elküldte Bécsbe. Ellenőrző testület alakult az ok feltárására, Nyíregyházán és Hajdúdorogon is kihallgatták a tanúkat és a lázadás résztvevőit. A bizottság megállapította, hogy a lázadást egy moszkvai ortodox pap lázító tevékenysége okozta, aki Tokajban tartózkodott. Miután 1765. szeptember 16-án Mária Terézia megkapta a nyomozás jegyzőkönyvét, azonnal levelet írt II. Katalin (1762–1796) orosz cárnőnek, hogy a tábornokát a kiszolgáló személyzettel együtt hívja haza Tokajból. A kárlóváci érseknek pedig megtiltotta ortodox papot küldeni Hajdúdorogra.³³

A hajdúdorogi lázadás befejeződött, de mély nyomokat hagyott Bacsinszky András lelkében, mert érezte, hogy meg kell keresni a megtörtént lázadás mélyebb gyökereit. Végül is arra a meggyőződésre jutott, hogy a hívek elégedetlensége az unióval, mint fő ok, abban keresendő, hogy a Munkácsi Egyházmegye alá van rendelve az egri püspöknek.

Ha eddig Bacsinszky András csak különálló szemlélője volt a Munkácsi Egyházmegye szabadságáért és függetlenségéért vívott küzdelmének, akkor most a hajdúdorogi lázadás után ő lett a legnagyobb és odaadó támogatója ebben a harcban Olsavszky Mihály és később Bradács János püspököknek.³⁴

Az egyházmegye törvényesítéséig vezető út nem volt könnyű, mert az egri püspökök és a magyar latin egyház mindent megtett, hogy az Apostoli Szentszék ne döntsön az ügyben. Az egyházmegye törvényesítésének ügye csak akkor lépett a sikerek mezejére, amikor maga Mária Terézia császárnő vette kezébe az ügyet. A Máramaros megyei³⁵ és a dorogi unióellenes mozgalmak meggyőzték a királynőt a Munkácsi Egyházmegye törvényesítésének fontosságáról.

Mária Terézia Olsavszky Mihály halála után (1767) utódjául Bradács Jánost ajánlja, de Eszterházy ennek ellene van, mert „minden áron a latin

32 ТИМКÓ ИМРЕ: *Keleti kereszténység, keleti egyházak*, Budapest 1971. 459–460. Дулишковиць: *Историческія*, III. 176.

33 HODINKA: *Történet*, 608.; GRIGÁSSY GYULA: *A magyar görög katolikusok legújabb története*, Ungvár 1913, 25–27.

34 Баран: *Єпископ Андрей Бачинський*, 11.

35 Máramaros megyében már 1760-ban is voltak zavargások az unió ellen. Ezeknek a zavargásoknak szervezője Szofroniusz szerzetes, aki a kárlócai szerb patriárkával volt kapcsolatban. Itt a veszély nagyobb volt, mint Dorogon, mert ezen agitációban némely helyi pap is aktívan vett részt. Azon kívül egy erdélyi ortodox püspök egynéhány tanulatlan parasztembert pappá szentelt, akiknek felszentelésük után az volt a szándékuk, hogy folytatni fogják papi működésüket. Olsavszky Mihály püspöknek sikerült lecsillapítani ezt a mozgalmat.

ordináriustól valló függés ellen harcolt.”³⁶ 1768. január 27-én az Apostoli Szentszék mégis Bradács Jánost nevezte ki, de csak „Apostoli Vikáriussá”. Most már Bradács püspök kérésére Mária Terézia fordult a pápához 1768. március 7-én, eltekintve az első sikertelen próbálkozástól, most Albáni kardinális és római ügyvédei közvetítésével újra kéri, hogy a pápa hirdesse ki a Munkácsi Egyházmegye függetlenségét. De a pápa ismét elutasította a királynő kérését. Ezután 1768. augusztus 24-én Mária Terézia levélben fordul mindkét (az egri és a munkácsi) püspökhöz, hogy ők barátként rendezzék maguk között az összes nézeteltérést. Megkapva ezt a levelet, 1769. szeptember 15-én Bradács János püspök négy főesperes kíséretében – közöttük volt Bacsinszky András is – elutazott Egerbe, hogy megértésre jussanak és megegyezzenek Eszterházy Károly egri püspökkel, teljesítve a királynő kérését. De ez a találkozás nem hozta meg a várt eredményt, sőt ellenkezőleg, mivel mindkét püspök kitartott a saját álláspontja mellett, s nem tudták megtalálni a közös nyelvet, így még nagyobb nézeteltérésekkel váltak el egymástól, mint azelőtt.³⁷ Bradács János püspök nagyon nehezen dolgozta fel magában az egri püspök mindenható viselkedését, ahogy vele és a Munkácsi Egyházmegye küldöttségével beszélt. Mivel nem látott kiutat ebből a helyzetből, játszott azzal a gondolattal, hogy lemond a püspökségről.

A karácsonyi ünnepek után Bacsinszky András eljött Munkácsra meglátogatni Bradács János püspököt, és neki sikerült újra lelket önteni az elkeseredett püspökbe és új tettekre rábeszélni. Bacsinszky András nemcsak megnyugtatta a püspököt, de tanácsolta neki újra követeket küldeni Mária Terézia királynőhöz. Bradács János püspök 1770 februárjában megbízó levelekkel elküldte Bacsinszky Andrást Bécsbe, mivel ő ismerte az ügyet legjobban. Bécsben különös hűvösséggel fogadták Bacsinszky Andrást, és „az akkori magyar királyi kancellária tanácsadója, Bajzát József³⁸ minden tudásával és erejével azon ügyködött, hogy ez a képviselő dolgavégezetlenül térjen oda vissza, ahonnan jött.”³⁹ Ebben az élethelyzetben mutatkozott meg a fiatal főesperes valódi tehetsége. Eltekintve minden sikertelenségtől, Bacsinszky András nem adta fel a harcot, és elszántságával elérte azt, hogy Mária Terézia királynő fogadta őt. Vasárnap, 1770. április 1-jén Bacsinszky András személyes látogatásra kapott engedélyt, „mivel született tehetséggel rendelkezett a cselekvéshez és beszédhez,” és képes volt oly annyira meggyőzni a királynőt a Munkácsi Egyházmegye önállósításáról, hogy Mária

36 Пекар: *Нариси історії Церкви Закарпаття*, Том I. Рим, Львів 1997. 59.

37 Баран: Єпископ Андрей Бачинський, 11–12.; Дулишковичь: *Історическія*, III. 199–211.

38 Bajzát József (1720–1802) 1737-ben a nagyszombati szemináriumban elkezdte tanulmányait. 1743-ban pappá szentelték, 1750-ben kanonok Pozsonyban. 1751-től a Magyar Királyi Kancellária tanácsadója. 1777-től veszprémi püspök.

39 Лучкай: *Історія*, IV, 157.

Terézia jóváhagyta és aláírta azt e szavakkal: „Amit nem tudtam megtenni az előző, XIII. Kelemen pápánál, most biztosan megteszem a jelenlegi, XIV. Kelemen pápánál, hogy a munkácsi püspök kanonizálva legyen a görög szertartású katolikus hívek számára, és így végre hirdesse ki önállóságát az egriek joghatósága alul.”⁴⁰

Hogy a Munkácsi Egyházmegye önállóságának ügye simán érjen célba, ezért Mária Terézia királynő Bacsinszky Andrászt elküldte az egyházügyek miniszteréhez, akit neki hamar sikerült meggyőzni a Munkácsi Egyházmegye kérelmének sürgős teljesítése érdekében. Tehetségének köszönhetően így Bacsinszky András képes volt meggyőzni a királynő összes tanácsadóját, és április 3-án, az első tanácskozáson Mária Teréziánál mind egyhangúlag támogatták a királynő döntését a Munkácsi Egyházmegye önállóságának elismerése és kanonizálásának ügyében.⁴¹

Bacsinszky András 1770. április 15-ig tartózkodott Bécsben, mikor már látta, hogy a Munkácsi Egyházmegye ügye jó úton halad, nagy meglepettséggel tért haza. Munkácson nagy örömmel fogadták a fiatal főesperest, aki beszámolt a rábízott feladat sikeres befejezéséről.

1770 májusában II. József⁴² császár Munkácsra érkezett, és Bradács János (1768–1772) munkácsi püspököt nemcsak a lakhelyén fogadta, de részt is vett a pünkösdi szentmisén, melyet Bradács János püspök végzett a csernekhegyi kolostor Szent Miklós-templomában. Ebben az esetben is Bacsinszky András volt a főrendező, aki németül magyarázta a császárnak a keleti szertartású liturgia menetét. Beszélgetve a császárral, Bacsinszky András sokat beszélt a Munkácsi Egyházmegye elnyomásáról és sanyarú helyzetéről.⁴³ Bacsinszky András igyekezett kihasználni ezt az Isten adta pillanatot is, hogy a Munkácsi Egyházmegye önállósági ügyének még egy befolyásos egyént szerezzen a császári udvarnál.

1770. május 12-én Mária Terézia levélben fordult XIV. Kelemen pápához (1769–1774), melyben kéri a végleges eldöntését a Munkácsi Egyházmegye kanonizálásának kérdésében. Hogy kérését megalapozza, a királynő egyidejűleg megbízta Coquelin⁴⁴ római ügyvédjét egy új emlékirat elkészítésével, melyet a Szentszéknek adott át a királynő. Coquelin most nagyon előnyös helyzetben volt, mivel már Eszterházy Károly egri püspök emlékiratát is megkapta, és így ő nagyon könnyen tudta megcáfolni a püspök állításait.⁴⁵ A negyven pontból és nyolc csatolt dokumentumból álló beadvány

40 Лучкай: *Исторія*, 157.

41 Дулишковичъ: *Историческія*, III. 212.

42 II. József Mária Terézia királynő legidősebb fia. Apja, I. Ferenc császár halála után 1765-ben a német-római császár címét viselte, és anyja őt kormánytársává fogadta.

43 Дулишковичъ: *Историческія*, III. 213.; Лучкай: *Исторія*, IV. 159–161.

44 Coquelin római ügyvéd, már 1767-ben a pápának beadott Mária Terézia-emlékirat szerkesztésében részt vett, most újabb emlékiratot adott be.

45 HODINKA: *Történet*, 617–621.

bebizonyította az egri püspök joghatóságának törvénytelenységét,⁴⁶ mivel az egyházjog szerint az „apostoli helynökök a pápa által neveztetnek ki, úgy közvetlenül csak neki vannak és lehetnek alárendelve és senki másnak.”⁴⁷ De sajnos figyelem nélkül hagyva az összes kérelmeket, sérelmeket és bizonyításokat, az Apostoli Szentszék mégis az egri püspök, Eszterházy Károly véleményét tartotta fontosnak. Ezek után Mária Terézia 1770. szeptember 14-i rendelkezésével utasította Kaunitz⁴⁸ minisztert, hogy gyorsítsa meg a Munkácsi Egyházmegye önállósításának jogi státuszát Rómában. Viszont XIV. Kelemen pápa 1770. október 10-i rendelkezése értelmében úgy döntött, hogy még egyszer meghallgatja Eszterházy Károly egri püspököt. Mária Terézia erélyesen lépett fel az időhúzásnak e formája ellen és nyíltan kijelentette Visconti bécsi nunciussnak, hogy végül is ő, saját maga lesz kényszerülve döntést hozni az ügyben, s élve patronális jogával maga is megalapíthatja a munkácsi püspökséget.⁴⁹ 1770. november 1-jén a nuncius sietett tudatni ezt a római pápával, de a királynő öt nap múlva, november 6-án, szintén értesítette a pápát döntéséről. XIV. Kelemen pápa meg sem várva Mária Terézia levelét, megakadályozva a királynőt, hogy ne Róma beleegyezése nélkül valósítsa meg ezt az egyházi vonatkozású tervét, már november 17-én értesíti a bécsi nunciust, hogy a munkácsi püspökséget „kánonszerűleg önálló püspökséggé emeli”. XIV. Kelemen pápa kézhez kapva Mária Terézia levelét, 1770. november 27-én saját kezűleg írt levelében értesíti Ausztria császárnőjét az előbb említett döntéséről.

Végre Bacsinszky András igyekezete, tehetsége és diplomáciai adottságai, melyekkel meggyőzte a császárnőt és minisztereit, meghozták a várt gyümölcsöt. 1771. szeptember 19-én XIV. Kelemen pápa „Eximia Regalium Principum” bullájával megalapította az önálló Munkácsi Egyházmegyét, és 1771. szeptember 23-án az eddigi roszeni tituláris Bradács János püspököt pedig kinevezte az önálló Munkácsi Egyházmegye püspökévé. Sajnos még egy évig sem élvezhette méltóságát, mert 1772. július 4-én visszaadta lelkét Teremtőjének. Bradács János püspök halála után a Munkácsi Egyházmegye papsága egyhangúlag Bacsinszky Andrást választotta meg káptalani vikáriusnak.

1772. július 17-én Bacsinszky András értesítette a császári kancelláriát és a bécsi nunciust Bradács János haláláról és személyének káptalani vikárius-

46 BASILOVITS: *Brevis Notitia*, IV., 143–185.

47 HODINKA: *Történet*, 619.

48 Kaunitz Vencel Antal (1711–1794) IV. Károly császár udvari tanácsosa volt. 1741-ben Mária Terézia diplomáciai ügyek intézésével bízta meg Kaunitzot. 1750–1753 között Franciaországban nagykövet. Mária Terézia 1753-ban osztrák udvari és államkancellárrá nevezte ki. II. József császár (1780–1790) alatt sokat veszített befolyásából. II. Ferenc császár (1792–1835) trónra léptekor Kaunitz udvari kancellária méltóságáról lemondott, és 1794. június 27-én meghalt Bécsben.

49 Дулишковиць: *Историческія*, III, 214.

BENDÁSZ Dániel

sá választásáról. Bacsinszky András értesítését ezen hivatalok továbbították a római Szentszékhez.

1772. július utolsó napján a bécsi nuncius az Apostoli Szentszék nevében megerősítette Bacsinszky Andrászt mint a Munkácsi Egyházmegye káptalani vikáriusát és adminisztrátorát. Ugyanakkor a bécsi nuncius felhívta Mária Terézia figyelmét, hogy új püspök ajánlásakor előnyben részesítse azt a személyt, aki a római Urbán Kollégiumban szerezte meg teológiai végzettségét. De a Munkácsi Egyházmegyében nem talált olyan papot, aki az előbb említett intézetben tanult. Ezért döntött úgy, hogy a legodaadóbb, legintelligensebb Bacsinszky Andrászt fogja ajánlani, aki még az egykori Osztrák–Magyar Monarchia felsőbb köreiben is jól ismert személy. A császárnő, mint Magyarország királynője, élve „Iuris Patronatus” jogával 1772. augusztus 5-én Bacsinszky Andrászt nevezte ki a Munkácsi Egyházmegye püspökévé.⁵⁰

50 BASILOVITS: *Brevis Notitia*, IV., 216–218.; Баран: Єпископ Андрей Бачинський, 15.

Bacsinszky András munkácsi püspökké való kinevezése

BAÁN ISTVÁN

Előzmények

1772. július 4-én meghalt az idős Bradács János munkácsi püspök. Öt nap múlva, július 9-én összegyűltek a főesperesek, Ilkovicz Elek korábbi főesperes, a munkácsi székesegyház kanonokjai és káptalanja, és a széküresedés beállta után nyolc napon belül, július 9-én titkos szavazással megválasztották *sede vacante* püspöki helynöknek, avagy *vicarius officialis generalis*nak Bacsinszky András szabolcsi és szatmári főesperest.¹ Úgy véljük, hogy a választásra az elhunyt püspök temetése után kerülhetett sor, melyen a papság zöme nem tudott részt venni, hiszen oly hatalmas területen feküdt az egyházmegye. Szinte biztos, hogy a tizenegy főesperes (Abaúj-Torna, Bereg, Borsod, Máramaros, Sáros, Szabolcs-Szatmár, Szepes-Gömör, Ugocsa, Ungvár és Zemplén) közül néhányan távol maradtak, ezért a választás inkább a papság egy szűkebb körének megegyezését tükrözte, mintsem azt, hogy ezzel az egész görögkatolikus klérus egyetértett. Bár a választásnak nem az volt a célja, hogy kijelölje az új püspököt, de miután kánonilag is meg lett alapítva a Munkácsi Egyházmegye, ezzel új helyzet állt elő. Először fordult elő az, hogy sem egyházi (mint az egrí püspök), sem világi (mint a munkácsi várúr) helyi tekintélyek nem avatkozhattak bele törvényesen abba, hogy kivel töltik be a munkácsi püspöki széket. Ez a tény növelhette a választók önbizalmát, s a helynöknek megválasztott személyre úgy tekintettek, mint akinek a legtöbb esélye van a püspökségre. Július 22-én, 13 nappal később, hihetetlenül rövid időn belül Mária Terézia már ki is nevezte Bacsinszkyt munkácsi püspökké, és augusztus 5-én a bécsi kancellária ki is állította a kinevezési okmányt.² A jó hír augusztus 11-én jutott el a Kassán tartózkodó Bacsinszkyhez, aki egyúttal a nuncius levelét olvashatta, amellyel a széküresedés tartamára helynökévé nevezte ki.³

1 Ld. Függelék, 4. sz. dokumentum.

2 Ld. Függelék, 5. sz. dokumentum.

3 Bacsinszky 1772. augusztus 23-án Munkácsról írt levele Sarkady Tódorhoz.

Mire következtethetünk abból, hogy ilyen rohamos tempóban követték egymást az események? Hogyan készítették elő az utódlást, hogy olyan menetrend szerint haladjon, amelyet semmilyen előre nem látható dolog nem zavarhat meg? Ha bizonyítottan fogadjuk el azt a tényt, hogy Bradács váratlanul halt meg, logikusnak tűnik, hogy az idős püspök már előre gondoskodott arról, hogy az utódlás békésen történjen meg. Olyan jelöltek nemigen remélhettek sikert, akiket akkoriban nem ismertek a bécsi udvarban, amikor a döntés az apostoli király(nő) kezében volt.

Bacsinszky már 1770 elején vezetett egy küldöttséget a bécsi udvarba, hogy tárgyaljon az egyházmegye ügyeiről, azonban kezdetben nem tekintették partnernek. Két hónapi ott-tartózkodása alatt személyes kapcsolatot épített ki néhány udvaronccal, melynek eredményeképp április 1-jére sikerült kihallgatást kieszközölnie Mária Teréziánál. Az audiencia olyan sikeresnek bizonyult, hogy a királynő május 12-én levélben fordult XIV. Kelemen pápához a munkácsi püspökség felállításának ügyében.⁴ A dolgát jól elvégzett Bacsinszky április közepén visszatért Munkácsra. Bár nyilvánvaló volt, hogy az újonnan felállítandó egyházmegye első püspöke az 1767-ben felszentelt Bradács János lesz, de ugyanakkor kora és egészségi állapota azt javallotta, hogy mihamarabb megfelelő utódjáról is gondoskodni kell, mégpedig most már főkegyúri jogánál fogva az uralkodónak. A lehetséges püspökjelöltek informális bemutatására csakhamar kiváló alkalom nyílt, amikor II. József, a későbbi király, akkor még csak római császár 1770. június 1-jén Munkácsra érkezett, hogy megsejmelje az ott állomásozó csapatokat. Az üdvözlésére kivonuló küldöttségben a püspök mellett ott voltak a papság legjelesebb képviselői: Szabados György székesegyházi főesperes, Zsetkei András máramarosi főesperes, Bacsinszky dorogi parókus, akkor még szabolcsi és szatmári főesperes, a klérus számos tagja, valamint Kovejcsak Szilveszter, a csernekhegyi monostor protoigumeneje. 3-án, pünkösdvasárnapján részt vett a Bradács által végzett főpapi liturgián, majd a délutáni monostori szertartásokon, amikor is a szertartásokat irányító, egyúttal pedig magyarázó szertartásmester, Bacsinszky a templom közepén ülő császár balján foglalt helyet, míg jobbján Albert herceg ült.⁵ A felvilágosult, racionalista II. József a liturgiát kissé hosszúnak, de mégis áhítatosnak találta. Megítélésében az is szerepet játszhatott, hogy imádságok hangzotak el a pápáért és az uralkodóért.⁶ Ettől kezdve a szabolcsi főesperes nevét

Görögkatolikus Püspöki Levéltár IV–1–a. Fasc. 03. N° 14.

4 PEKAR, ATANASZIJ B.: *Nariszji isztoriji Cerkvi Zakarpattya*. t. I. Roma, 1967. 67–68.

5 JOANNICIUS BASILOVITS: *Brevis Notitia Foundationis Theodoris Koriatbovits olim ducis de Munkacs pro Religiosis Rutbenis Ordinis Sancti Basilii Magni in Monte Csernek ad Munkacs, anno MCCCCLX. factae*. Cassoviae, Ex Typographia Ellingeriana 1799. Pars III. Caput XII. p. 115–118.

6 VÖ. KULCSÁR KRISZTINA: *II. József utazásai Magyarországon, Erdélyben, Szlavóniában és a Temesi Bánságban 1768–1773*. Doktori mestermunka. Budapest 2004. 280., 352.

Bécsben még jobban megismerték. Nem tudjuk, hogy kifejezetten is utódjául jelölte-e ki őt Bradács, de a halála után oly gyorsan követték egymást az események, hogy jó okkal feltételezzük ezt. Semmilyen hír nem szól arról, volt-e másik jelölt.

A kánoni kivizsgálás

Püspöki kinevezéséről értesülve Bacsinszky előkészítette bécsi utazását. Sarkady Tódor parókusnak azt írta Dorogra, hogy szeptember 7. táján szeretne elindulni a császárvárosba.⁷ Beszerezte a legfontosabb okmányokat, amelyekre a kánoni vizsgálatnál szükség volt: keresztelési⁸ és szentelési bizonyítványokat,⁹ hajdúdorogi parókusi és szabolcsi főesperesi kinevezéseit,¹⁰ valamint annak igazolását, hogy megválasztották székesegyházi főesperessé és a széküresedés idejére püspöki helynökké.¹¹ Szeptember 25-én a bécsi nunciaturán Bacsinszky letette az előírt hitvallást, mégpedig a tridentini forma szerint, a Filioque kiegészítéssel.¹² Az egyházi szláv nyelven írt keresztelési és szentelési dokumentumait le kellett fordítani latinra, s ezt az udvari Illir Kamara egyik hivatalnok, Adamus Thaddaeus Blagoevich a Valpova hitelesítette, vélhetőleg október 2-án, ugyanazon a napon, amikor Antonio Eugenio Visconti efezusi érsek, pápai nuncius megkezdte a kánoni kivizsgálást a bécsi nunciaturán.

Három tanút hallgattak ki: Simoga Jánost, Major Gergely bazilita szerzetest és Bradács Mihályt. Először Major és Simoga nyilatkozott Bacsinszky személyéről,¹³ majd Simoga és Bradács a Munkácsi Egyházmegye állapótáról.¹⁴

Simoga János atya a Munkácsi Egyházmegye alkancellárja volt, abban az időben 27 éves. Kora ifjúsága óta ismerte Bacsinszkyt, hamarosan az új püspök titkára is lett, 1777-ben a szeminárium alprefektusa, 1779-ben pedig kanonok. 1796-ban halt meg.¹⁵

jegyzet: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, Hofreisen 2., fol. 315r.

7 Bacsinszky 1772. augusztus 23-án Munkácsról írt levele Sarkady Tódorhoz. GKPL IV-1-a. Fasc. 03. N° 14.

8 Ld. Függelék, 1. sz. dokumentum.

9 Ld. Függelék, 2. sz. dokumentum.

10 Ld. Függelék, 3. sz. dokumentum.

11 Ld. Függelék, 4. sz. dokumentum.

12 ASV Arch. Nunz. Proc. Can. fasc. 515, fol. 10r -12v. vö. Függelék, 11. sz. dokumentum.

13 Ld. Függelék, 7 és 8. sz. dokumentum.

14 Ld. Függelék, 9. és 10. sz. dokumentum.

15 PEKAR, ATANASZIJ B.: *Nariszji isztorijji Cerkvi Zakarpattya*. t. II. Roma-Lviv, 1997. 144.

Major Gergely akkoriban már 1771 óta a keleti egyházak ügyeinek cenzora volt a bécsi udvarban. Az 57 éves szerzetest korábban, 1765-ben a munkácsi monostorba internálták. Ettől kezdve ismerte Bacsinszkyt, akivel többször is elbeszélgetett. Miközben folyt Bacsinszky kivizsgálása, Major már tudta, hogy a Balázsfalván augusztus 15-én összegyűlt papság őt választotta meg fogarasi püspökké, s a királynő három héttel később ki is nevezte.¹⁶

A 24 éves Bradács Mihály, az elhunyt munkácsi püspök közeli rokona, talán unokaöccse, ekkoriban a bécsi Barbareum növendéke volt. 1777-ben szentelték pappá, 1790-ben munkácsi kanonok és kassai püspöki helynök lett. 1809-ben boryleumi c. püspökként Bacsinszky segédpüspökévé nevezték ki. Bacsinszky halála után munkácsi káptalani helynökévé választották, amelyet 1814-ben bekövetkezett haláláig töltött be.¹⁷

A két napig, október 2-án és 3-án tartott kánoni vizsgálat nem okozott meglepetést. A tanúk mind igen nagy odaadással viseltettek a 40 éves jelölt iránt, a válaszok a tőlük elvárt jóváhagyást tükrözték, de őszinték voltak. Mindhárman latinul nyilatkoztak, a vallomások stílusa igencsak eltérő, különösen kezdetleges és sajátos Bradácsé. Nagyon jó véleménnyel voltak Bacsinszkyról, akit igen vallásos, jó erkölcsű és a hívek tanításához szükséges ismeretekkel felruházott férfinak ismertek, bár nem szerzett sem teológiai, sem kánonjogi akadémiai fokozatot. Ezen egyházi férfiak későbbi előmenetele igazolta, hogy hűségükért nem maradt el jutalmuk.

Simoga és Bradács beszámolója a Munkácsi Egyházmegye állapotáról sokkal fontosabb, mint amit Bacsinszkyról nyilatkoztak. Munkácson 200 ház van, bennük 60 rutén, 60 római katolikus és 80 református család lakik, a földesúr Eugen Ervin Schönborn. A görögkatolikus székesegyház, amelyet a bécsi nuncius szentelt fel katedrálissá Nagyboldogasszony tiszteletére, javításra szorul. A székesegyház egyúttal a város parokiális temploma is, parókussal. Négy harangja van, de a harangtorony már-már romokban áll. A templomot temető veszi körül, s egy másik temető is van nem messze onnan. A templomban nincsenek ereklyék, a sekrestye pedig nincs felszerelve a szükséges kegyzerekkel. Például a püspöknek nincs saját püspöki ruhája, Bradács a pócsi monostorból bérelt egyet a bazilitáktól. Hét kanonok van, de nincs szilárd anyagi alapjuk. A püspök háza nagyon közel van a templomhoz, eléggé nagynek látszik, de nem felel meg arra, hogy egy püspök lakja. A püspöki asztal a királynő döntése alapján 5000 forintot kap két forrásból: 3300 forintot a Cassa Parochorumból és 1700 forintot cathedraicumként. 800 olyan község van, ahol csak rutének laknak, és 400, ahol vegyes a lakosság. Az egyházmegyének 700 papja van, de nincs szemi-

16 Vö. PIRIGYI ISTVÁN: *A magyarországi görögkatolikusok története*, Nyíregyháza 1990, 24.

17 WELYKYJ, ATHANASIJ G.: *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia (1075–1953)*, vol. II. 1700–1953, 323. n. 19.

náriuma. 300 fiatal jár iskolába Munkácson a saját költségén, s őket három tanár tanítja a hittani és erkölcsi ismeretekre. A gyónásra képes személyek száma 190 ezer.

Látható tehát, hogy az egyházmegye helyzete a kánoni megalapítás óta nem különbözött a korábbi állapotától.

A pápai kinevezés és a püspökszentelés

A vizsgálat befejeződése után még hosszú hónapokon keresztül várták Róma válaszát. Semmit sem tudunk arról, mi is zajlott a római hivatalokban az új kinevezések kapcsán, de úgy tűnik, hogy együtt kezelték Munkács és Fogaras ügyét. Eközben az udvar és az egyháziak arról tanácskoztak, miképp rendezzék meg a püspökszenteléseket. December elején megállapodtak a részleteket illetően: Bécsben kerül sor a szentelésekre, Bosicskovics Bazil szvidnici és Kovács Meletius nagyváradi püspökök fogják végezni. Már készítették a liturgikus ruhákat a nagy eseményre: szakkoszt, omofort, koronát, pásztorbotot, 4 papi és 3 diakónusi öltözetet.¹⁸ Bosicskovics február 25-én érkezett meg a császárvárosba, de csak március 8-án adta ki XIV. Kelemen pápa Bacsinszky¹⁹ és Major számára a kinevezési bullát. Major Gergely fogarasi püspökké való szentelésére május 4-én került sor a keleti püspökök konferenciája alatt, majd ennek végeztével hazament egyházmegyéjébe. Bacsinszkyt Bosicskovics és Kovács püspökök szentelték fel²⁰ (a Gergely-naptár szerint) június 6-án a királyi kápolnában, a főpapi ruházatot kegyesen adományozó Mária Terézia jelenlétében, a Munkácsi Egyházmegye papságát pedig Zsetkei András és Borovszky Gergely kanonokok, valamint Kovejcsak Szilveszter bazilita protoigumen és Kasper Martirius pócsi igumen képviselték.²¹ A szentelés előtt Bacsinszky letette a bizánci egyházban ilyenkor hagyományos szerzetesi fogadalmat, mert ezt megkövetelték a püspöki kánoni vizsgálatnál.²² Nem tudjuk, mikor és hol került sor a fogadalomtételre, de a bazilita előjárók bécsi jelenlétéből arra következtethetünk, hogy a szentelés előtt néhány nappal történhetett.

Úgy vélem, hogy a római, bécsi, budapesti és beregszászi levéltárakban folytatandó kutatások tovább tisztázzák, mi is történt akkor, amikor Bacsinszky Bécsben tartózkodott a keleti püspökök konferenciáján, hiszen ez a néhány hónap életének igen fontos időszaka volt.

18 Simoga Jánosnak Bécsből 1773. március 9-én kelt levele Sarkady Tódor dorogi parókushoz. Hajdúdorogi Főesperesi Levéltár, 70.

19 WELYKYJ, ATHANASIJ G.: *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia (1075–1953)*, vol. II. 1700–1953. no. 807. 228.

20 A harmadik szentelő püspök személye eddig még ismeretlen, de az is előfordulhat, hogy nem is volt.

21 JOANNICIUS BASILOVITS: *Brevis Notitia*. Pars IV. Caput XXIV. 222.

22 ASV Arch. Nunz. Proc. Can. fasc. 515, fol. 8v. ld. Függelék, 11. sz. dokumentum.

FÜGGELÉK

Dokumentumok

1.

Várallya, 1772. augusztus 20.

Bacsinszky András keresztlevele

ASV Arch. Nunz. Proc. Can. fasc. 515, fol. 16r.

Kiadatlan

Testimonium super natalibus

Ego infrascriptus notum facio omnibus, quibus expedit, quod in metrica ecclesiae Benyatiensis, quam nunc administro, inscriptum repperim, quod Andreas Bacsinszky ex patre Theodoro Bacsinszky ritus orientalis presbytero et parocho Benyatiensi cum Sancta Ecclesia Occidentali unito, et ex matre Anna Simcsak legitime in matrimonio viventibus natus sit, baptizatus et chrysmate sacro unctus et ab honorabili Patre Georgio Toriszky parocho Korumlyensi²³ aequae cum Sancta Ecclesia Occidentali unito Anno Domini²⁴ 1732 mensis Novembris die 14a fuerant autem ejusdem levantes Lucas Csopik Chonkóczensis²⁵ et Anna Toriszky presbyterissa²⁶ Korumlyensis. Quod ut fide dignius sit hoc²⁷ testimonium sigillo corroboratum extra dedi in Varallya²⁸ anno 1772. die 20 Augusti.

Mathias Simak

Parochus Varalyensis

et Administrator Benyetinensis manu proprio

(L.S.)

Praesentem copiam cum suo originali coram me producto conformem, ac in Latinum quoque genuine transpositam esse hisce attestor.

Datum Viennae 2 Octobris 1772.

Adamus Thaddaeus Blagoevich a Valpova manu proprio

Regiae Aulae Deputationis

Illyricis et Re Sanitatis

juratus notarius

(vörös viasz gyűrűs kispécset, sárga sodrott selyemzsinórral)

23 Korumlya, Ung vm. Ungvári j. (ma: Koromľa, Szlovákia)

24 Áthúzza: 1722

25 Honykóc (Hunkócz), Ung vm. Szobránci j. (ma: Choňkovce, Szlovákia)

26 Vagyis a papné

27 Helyesen: hoc

28 Várallya, Ung vm. Ungvári j. (ma: Podhorod', Szlovákia)

2.

Máriapócs, 1756. szeptember 2.

Bacsinszky András pappá szentelési okmánya

ASV Arch. Nunz. Proc. Can. fasc. 515, fol. 16v–17r.

Kiadatlan

(16v) Testimonium super sacris ordinibus

Michael Manuel Olsávszky Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Rossensis, Munkacsiensis, Maramorosiensis,²⁹ Scepusiensis super populum orientalis ritus per Regnum Hungariae et Partes eidem adnexas vicarius apostolicus, Sacratissimae Caesareo-Regiae Majestatis consiliarius.

De gratia et virtutes Sanctissimi atque vivici³⁰ Spiritus humilitati nostrae per Supremum Principem Sacerdotum, Dominum Nostrum JESUM Christum data promovimus hunc timoratum virum Andream Bacsinszky in lectorem, cantorem, acolytum, exorcistam, ostiarium, sub-diaconum et diaconum. Fide digne item de eodem certi redditi publicavimus eundem dignum esse gradu quoque presbyteratus, in quem etiam promovimus illum per omnem recensitos gradus. De quo universis et singulis has nostras episcopales litteras percepturis testamur, quod capax et dignus sit non tantum omnia sacerdotalia munia tractare, sed et hos, qui apud eundem cum seria paenitentia peccata sua confitebantur, habeat potestatem absolvendi vel ligandi, si quae vero occurrerent graviora iudicio illius non subjecta, illa ad nos tenebitur remittere dijudicanda. Ab altari autem illo, ad quod promovebitur, absque nostro scitu et benedictione non poterit recedere, ne sancta vilipendere iudicetur, sed huic uni intendens altari tenebitur de salute hominum sollicitus esse, et operari, ut sobriam vitam ducat, et lectioni librorum incumbat, conservando iuxta iure iurando probatum suum votum usque (f. 17r) ad mortem cum Sancta Occidentali Ecclesia Romana unionem. In cuius rei maiorem fidem dedimus eidem has manu nostra episcopali subscriptas, et sigillo nostro roboratas litteras in Maria-Pócs die 2a mensis Septembris anno Domini 1756.

Manuel Episcopus Munkacsiensis mp.

(L.S.)

Testimoniales super sacris ordinibus presbyteratus inclusive Reverendo Domino Andreae Bacsinszky extradatae per me Joannem Papp [...] ³¹ Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Episcopi Munkacsiensis secretarium manu proprio.

29 Olsávszky Mihály Mánuel rossanói c. püspök, munkácsi apostoli vikárius (1743–1767)

30 Helyesen: vivifici

31 A szöveges zárójel olvashatatlan szövegrészeket jelölnek. Itt: egy olvashatatlan szó.

3.
Munkács, 1768. július 19.

Bacsinszky András hajdúdorogi parókeusi és szabolcsi főesperesi kinevező levele

ASV Arch. Nunz. Proc. Can. fasc. 515, 18rv.

Kiadatlan

(18r) Testimonium super beneficio parochiali et archi-diaconatu districtuali

Joannes Bradács³² Dei et Sacrae Apostolicae Sedis gratia episcopus Rossensis, Munkaciensis, Maramorosiensis, per Inclutum Regnum Hungariae Partesque eidem annexas vicarius apostolicus.

Notum facimus tenore praesentium significantes, quibus expedit, universis tam ecclesiastici, quam saecularis status hominibus nostrae jurisdictioni subjectis, quod postea quam de vitae integritate, moribus et doctrina, ac in promovendo cultu divino singulari zelo plurimum Reverendi Andreae Bacsinszky privilegiati Hajdonicalis oppidi Dorogh actualis parochi, et per comitatum Szabolcsensem alias jam archi-diaconi, ac e primariis consistorialis nostri, cum Sancta Matre Ecclesia Romano-Catholica universalis nobis proinde hac ratione apprime noti et summe grati plene, et firmiter confisi existeremus; parte vero ab altera; quod pastoralis muneris nostra nihil magis quam rectum in Ecclesia Dei, gregeque dominico a Sacra Sede Apostolica nobis concredito, ordinem per viros idoneos, et benemeritos bene provisum habere etiam incumberet, et cum per nosmet ipsos gravibus et diversis curis praepeditis, distractos, et oneritos, omnia et singula dirrigere³³ et omnibus invigilare admodum difficile veniret, sumptis itaque in dignam considerationem probatis fidelitate, doctrina, vitae integritate, experientia, aptitudine, fideique orthodoxae promotionis zelo, conanimine, ac studio praeattacti Plurimum Reverendi Andreae Bacsinszky non modo in praehabito jam munere Archi-Diaconali per Comitatum Szabolcsensem eundem confirmamus, sed et insuper ex praedeclarata ratione meritorum ejus, hunc etiam per Comitatum Szathmariensem, in quinque nempe ibidem ab antiquo praehabitis districtibus Valacho-Ruthenis aequae Archi-Diaconum cum pleno jure constituimus, et praeficimus attribuendo eidem potestatem ecclesias visitandi, causas inter clerum et populum emergentes revidendi, excessus itidem ab iisdem patratos cum sibi adjunctis de clero juratis respective etiam judicandi, salva tamen ad Nos, ac Sedem nostram Episcopalem (fol. 18v) (:cujus idem Archi-Diaconus e primariis unum adnumeratus habetur commembrum:) eorum quorum interest, appellatione permanente, majores autem, et graviore ad nos deferre obligabitur, signantes causas matrimoniales. Ex hinc autoritate nostra episcopali et apostolico vicariali, in solidum, et in virtute sanctae ac salutaris obedientiae hisce venerabili clero et populo cum Sancta Matre Ecclesia Romano-Catholica unito praespecificatos

32 Bradács János, rossanói c. püspök, munkácsi apostoli vikárius (1768–1771), első munkácsi megyéspüspök (1771–1772)

33 sic!

Bacsinszky András munkácsi püspökeké való kinevezése

Comitatus Szabolcsensem et Szathmariensem incolenti universim firmiter praecipientes committimus, et mandamus; quatenus supralibatum Plurimum Reverendum Andream Bacsinszky pro suo vero Archi-Diacono agnoscere, eidem debitum honorem exhibere, ejus mandatis prompte parere, haecque effectuare debeant, et teneantur caeteros vero Excellentes, Illustrissimos et Reverendissimos, Spectabiles, ac Magnificos, Perillustres item, ac Generosos Dominos Dominos Supremos ac Vice-Comites Dominos item Terrestres eorumque vices gerentes et Justituarios, ac Magistratus suis titulis dignissimos requirendos et rogandos esse duximus, quatenus praeattactum Archi-Diaconum in occurrentiis suo officio annexis libere fungi permittant, perque suos permitti faciant. In Cathedra nostra episcopali Munkacsiensi die 19a mensis Julii Anno Domini 1768.

Joannes Episcopus manu proprio
(Joann vladika mp.)
(L.S.)

4.

Munkács, 1772. július 9.

Bacsinszky András székesegyházi főesperesi és általános helynöki kinevező levele

ASV Arch. Nunz. Proc. Can. fasc. 515, 18v–19v.

Kiadatlan

(fol. 18v) Testimonium super Archi-Diaconatu Cathedrali et sede vacante Vicariatu Generali

Nos Archi-Diaconi, Pro-Archi-Diaconus, Canonici, et Capitulum Cathedralis Ecclesiae Munkacsiensis Gloriosae Beatae MARIAE Virginis Assumptioni dicatae, sede per mortem pie reminiscenciae Joannis Bradács episcopi vacante Reverendissimo Fratri Andreae Bacsinszky Archi-Diacono Cathedrali salutem in Domino sempiternam.

Cum ex sacrorum canonum dispositione Cathedralium Ecclesiarum Capitula quale isthic etiam Sanctissimus Dominus Noster Clemens XIV divina providentia Summus Pontifex feliciter regnans per decretum Romae die 20 Julii anno superiore 1771o emanatum cum neoerecta episcopatu constituit, et tam per bullam suam nono kalendarum 8bris ad idem Capitulum datam quam et per demandatam Sedis Apostolicae Viennae Nuncio, atque etiam effective ab eo factam authentico instrumento sub 3a Aprilis anno currente ecclesiae cathedralis designationem ultronec confirmavit. Cum inquam omnia hujusmodi Apostolica Autoritate erecta Capitula in deficientium episcoporum praesertim si eos ex humanis eximi contigerit, locum subrogentur iisque de juris dictamine in spiritualibus atque ac temporalibus tali cum munere succedant ut viduatis ecclesiis consulere, ac bono diaeceseos regimini omnimode³⁴ prospicere teneantur; autem longe suavius et

34 sic!

commodius per unum aliquem vices Capituli sustinenter fieri (fol. 19r) posse plerisque compertum sito, idcirco nos ad antevetendam omnem supra dictae ecclesiae jacturam et praecavendum vel minimum in hac eparchia latissima detrimentum conformiter ad sacros canones et Concilii Tridentini decreta, vocatis omnibus et singulis Canonicis mox post inconventum desideratissimi Praesulis obitum intra tempus octo dierum a praeaudata Synodo statutum ad Vicarium qui vices nostras sustineat, deputandum, congregatisque cunctis et habitis capitulariter secretis suffragiis majoris partis interessentium votis, Te supratitulatum Andream Bacsinszky, de cujus probitate, scientia et solitudine eo amplius in Domino confidimus, qui clarius his omnibus jam antea praeluxisti, generalem in spiritualibus et temporalibus vicarium nostrum in memorata ecclesia cathedrali, civitate et diaecesi tenore praesentium deputamus, facimus, creamus, et constituimus sede episcopali vacante; cum omnibus et singulis facultatibus, privilegiis, honoribus, oneribus, praeminentiis et praerogativis ad hujusmodi munus exercendum necessariis, ac opportunis; dantes Tibi plenam et liberam potestatem et auctoritatem omnia et singula exercendi, quo Capitulo, sede vacante, in utroque foro a jure permittuntur, nec (fol. 19v) non ea omnia faciendi, mandandi et exequendi, quae nos facere, mandare, vel exequi possumus; praecipimus igitur universo clero hujus civitatis et diaecesis, aliisque hujus ecclesiae jurisdictionis subjectis, quatenus Te in vicarium officialem nostrum generalem, ut praemittitur, recipiant, Tibique tanquam tali in omnibus praemissis pareant et obediant, dantes Tibi voces et vices nostras, facultatemque contradictores etiam et rebelles paenis et censuris ecclesiasticis compescendi. In quorum fidem et majus robur praesentes usitato ad usque notariali sigillo munitas damus Munkacsini 9a Julii anno Domini 1772.

Extradatur per me Alexium Ilkovics, Pro-Archi-Diaconum Cathedralem et venerabilis Capituli Notarium.

(L.S.)

Praemissas copias cum suis originalibus coram me productas conformes, et respective in Latinum genuine translatas esse hisce attestor.

Viennae die 2 Octobris anno 1772.

Adamus Thaddaeus Blagoevich mp.

a Valpova³⁵

Caesareae-Regiae Aulae Deputationis in Illyricis et Re Sanitatis Juratus Notarius.

(vörös viaszpecsétes gyűrűs kispécset)

35 Saját kezű aláírás

5.

Bécs, 1772. augusztus 5.

*Mária Terézia apostoli királynő levele XIV. Kelemen pápához,
melyben Bacsinszky Andrást püspökké nevezi ki*

ASV Arch. Nunz. Proc. Can. fasc. 515, fol. 14r–15r.

Kiadatlan

(fol. 14r)

Beatissime in Christo Pater, Domine Reverendissime!

Post officiosam nostri commendationem, filialis observantiae continuum incrementum. Quoniam nos ea, quae in deligendis et constituendis ecclesiarum DEI pastoribus tenemur cura et sollicitudine, benignam habentes reflexionem ad praeclaras virtutes laudatosque et acceptabiles more, singularem item doctrinam et eruditionem, omnibusque gratam exemplaris vitae conversationem, ac caeteras praestantes animi dotes et qualitates fidelis nostri Honorabilis Andreae Bacsinszky Graeci ritus Unitorum Cathedralis Ecclesiae Munkaciensis archidiaconi et sede vacante vicarii generalis capitularis, quibus ipsum ab Altissimo insignitum et ornatum esse ex fide digna non nullorum fidelium nostrorum relatione cognovimus, eundem Andream Bacsinszky tanquam personam idoneam et de Ecclesia DEI benemeritam, nobisque hoc nomine gratam et acceptam ad episcopatum Graeci ritus Unitorum Munkaciensem, nunc per mortem et ex hac vita decessum Reverendi Joannis Bradács, ejusdem Episcopatus ultimi, veri, et legitimi possessoris de jure et de facto vacantem autoritate juris patronatus nostri regii, quod generaliter in conferendis omnibus praelibati Regni nostri Hungariae et Partium ei (fol. 14v) annexarum ecclesiis, earumque beneficiis instar divorum condam Hungariae regum gloriosae memoriae praedecessorum nostrorum optimo jure habere et exercere dignoscimur, eligendum et nominandum ac pro nostra majorumque nostrorum veteri consuetudine Sanctitati Vestrae eundem pro consequenda apostolica confirmatione praesentandum esse duximus, Sanctitatem Vestram filiali cum observantia praesentibus requirentes, quatenus hujusmodi praesentationem nostram paterne admittere et suprafatum a nobis nominatum et electum episcopum Munkaciensem apostolica sua benedictione non solum confirmare, verum etiam confirmationem ipsam, siquidem bonis nullis provisus esset, sine alicujus annatae solutione Sanctitas Vestra eidem concedere dignetur. Faciet in hoc Sanctitas Vestra rem Romano-Catholicae Ecclesiae proficuum et nobis gratam, quam nos de Sanctitate Vestra officiis nostris filialique observantia omnino promerebimur; cui nos reverenter offerimus et obsequiose commendamus. Datum in archi-ducali civitate nostra Vienna Austriae die quinta mensis Augusti, anno Domini millesimo septingentesimo septuagesimo secundo, regnorum nostrorum Hungariae Bohemiae et reliquorum anno trigesimo secundo.

Obsequens filia

Maria Theresia manu proprio

Praesentem copiam cum producto coram me originali rite collatam, eidemque (fol. 15r) in omnibus conformem repertam esse testor. Viennae die vigesima sexta septembris 1772

Sacrae Caesareae et Regiae Apostolicae Majestatis consiliarius, et ad Excelsam Cancellariam Regiam Hungaricam Aulicam secretarius, ac una registrator.

Ladislaus Bisztriczey manu proprio³⁶

(vörös viasz kispécset)

6.

Bécs, 1772. október 2.

Bacsinszky András püspöki processzusának kérdőpontjai

ASV Arch. Nunz. Proc. Can. fasc. 515, fol. 1r–3v.

Kiadatlan

(fol. 1r) Processus Inquisitionis tam super qualitatibus Reverendissimi Domini Andreae Bacsinsky ad Ecclesiam Episcopalem Munkacsiensem nominati et promovendi quam super ejusdem Ecclesiae statu.

1772

(fol. 2r) In Dei nomine. Amen.

Per hoc publicum processus, seu inquisitionis instrumentum, cunctis ubique pateat evidenter, notumque sit omnibus et singulis, ad quos spectat, seu in futurum spectare poterit, qualiter cum Reverendissimus Andreas Bacsinsky Archidiaconus Cathedralis Ecclesiae Munkacsiensis Graeci ritus, ejusdemque sede vacante vicarius generalis capitularis, ab Augustissima Maria Theresia imperatrice vidua, regina Hungariae apostolica, regina Bohemiae etc. apud Illustrissimum Dominum Nostrum Clementem divina providentia Pontificem ejus nominis XIV. ad Ecclesiam Munkacsiensem fuerit nominatus: petit ab Illustrissimo et Reverendissimo Domino Antonio Eugenio Vicecomite apud Aulam Caesareo-Regiam Nuncio Apostolico ut processus seu generalis inquisitio tam super actuali Munkacsiensis Ecclesiae statu quam super sui ipsius tanquam antistitis ad eandem promovendi qualitatibus caeterisque necessariis rite ac legitime formaretur. Porro idem Illustrissimus et Reverendissimus Nuncius auctoritate apostolica qua in hisce partibus fungitur, petitioni praedictae tanquam justae et aequitati consonae libenter annuens, sequentem processum juxta formam felicitis recordationis Gregorii XIV felicitisque item recordationis Urbani VIII praescriptionem de anno 1627 emanatam constructurus: mense Octobris respectivis diebus anno salutiferae incarnationis millesimo septingentesimo septuagesimo secundo, pontificatus autem Sanctissimi Domini Nostri Clementis XIV anno quarto, Viennae Austriae ad Sacrae Nunciaturae aedes nonnullos fide dignos viros ex officio coram se vocari mandavit, qui sub juramento ad sancta Dei evangelia

36 Saját kezű aláírás

praestando peculiaribus interrogatoriis tam super statu Ecclesiae episcopalis Munkaciensis quam super ejusdem Reverendissimi Andrea Bacsinky³⁷ ad eam nominati qualitatibus respondendo satisfacerent.

Puncta autem super quibus singulos respective testes ipsemet Illustrissimus et Reverendissimus Nuncius Apostolicus examinavit tam quoad qualitates subjecti promovendi, quam quoad statum Ecclesiae, de qua agitur, sunt sequentia.

Interrogatoria super qualitatibus promovendi

1o. An testis noscat Dominum Andream Bacsinsky nominatum episcopum Munkaciensem, quomodo, a quo tempore citra,[?] an sit ipsius consanguineus, cognatus, affinis, nimum familiaris, inimicus, aemulus vel odiosus?

2o. An sciat in qua civitate vel loco et diaecesi sit natus? et quae sit causa scientiae?

3o. An sciat ipsum natum esse ex legitimo matrimonio atque honestis catholicisque parentibus? et quae sit causa scientiae?

(fol. 2v) 4o. An sciat cujus aetatis sit, praesertim an expleverit annum trigessimum, et quae sit causa scientiae?

5o. An sciat eum esse in sacris ordinibus constitutum, quibus, a quo tempore citra, praesertim, an ante sex menses, et quae sit causa scientiae?

6o. An sciat eum esse in ecclesiasticis functionibus³⁸, et in exercitio ordinum susceptorum diu versatum, in susceptione sacramentorum frequentem, et devotum, et quae sit causa scientiae?

7o. An sciat eum semper catholice vixisse, et in fidei puritate permansisse? et quae sit causa scientiae?

8o. An sciat eum praeditum esse innocentia vitae bonisque moribus, an sit bonae conversationis, et famae, et quae sit causa scientiae?

9o. An sciat eum esse virum gravem, prudentem usuque rerum praestantem, et quae sit causa scientiae?

10o. An sciat eum aliquo gradu in iure canonico vel sacra theologia insignitum esse, quibus in locis et quanto tempore, qualique fructu ipsi theologiae vel juri canonico operam dederit, et an vere ea doctrina polleat, quae in episcopo requiritur ad hoc ut alios docere queat? et quae sit causa scientiae?

11o. An sciat eum aliquo munere aliquando functum esse vel circa curam animarum aut regimen alterius Ecclesiae se exercuisse, et quomodo in eis se gesserit tam quoad doctrinam quam quoad prudentiam, integritatem et mores, et quae sit causa scientiae?

12o. An sciat eum aliquando publicum aliquod scandalum dedisse circa fidem, mores seu doctrinam, vel aliquo corporis aut animi vitio, aliove canonico impedimento teneri quominus possit ad episcopatum promoveri, et quae sit causa scientiae?

13o. An idoneum eum existimet ad bene regendam Ecclesiam Munkaciensem, dignum qui ad illam promoveatur, et an ipsius promotionem eidem Ecclesiae Munkaciensi utilem, et proficuum futuram esse censeat? et quare ita censeat?

37 sic!

38 Átírva két másik szó, valószínűleg *sanctis ordinibus*

(fol. 3r)

Interrogatoria super statu Ecclesiae

1o. An testis sciat in qua provincia sita sit civitas residentiae episcopalis Munkacsiensis, cujus situs qualitatis, magnitudinis sit: quot constetur domibus et a quot christifidelibus inhabitetur: cujus dominio in temporalibus subjaceat, et quae sit causa scientiae?

2do. An sciat in illa civitate esse ecclesiam cathedralem, sub qua invocatione, cujus structurae et qualitatis, an aliqua reparatione indigeat, et quae sit causa scientiae?

3tio. An sciat cui archiepiscopo sit suffraganeus, et quae sit causa scientiae?

4to. Quot et quales sint in dicta ecclesia dignitates, canonicatus et alia beneficia ecclesiastica, qui sit numerus omnium praesbiterorum et clericorum ibi in divinis invenientium, quae sit dignitas major post pontificalem, quales sit redditus dignitatum canonicatum et aliorum beneficiorum, an adsint praebenda, theologalis et paenitentiarum, et quae sit causa scientiae?

5to. An in ea exerceatur cura animarum, per quem, an sit in ea fons baptismalis, et quae sit causa scientiae?

6to. An habeat sacrarium sufficienter instructum sacra suppellectili caeterisque rebus ad divinum cultum et ad pontificalia exercenda necessariis: chorum, organum, campanile cum campanis et coemeterium, et quae sit causa scientiae?

7to. An in ea sint corpora vel reliquiae aliquae insignes sanctorum? Quomodo asserventur? et quae sit causa scientiae?

8to. An habeat domum pro episcopi habitatione: ubi et qualem: quantum distet ab ecclesia cathedrali, an reparatione indigeat, et quae sit causa scientiae?

9to. An sciat verum valorem reddituum mensae episcopalis: ad quam summam annuatim ascendat: in quibus consistant: an sint aliqua pensione onerati, ad cujus vel quorum favorem dicta pensio sit reservata, et quae sit causa scientiae?

10mo. Quot existant in illo civitate ecclesiae parochiales, et an unaquaeque habeat fontem baptismalem: quot item in illa fiat (fol. 3v) collegiata, quot monasteria virorum et mulierum, quot confraternitates et hospitalia: an ibi sit mons pietatis, et quae sit causa scientiae?

11mo. Quam sit ampla diaecesis: quot et quae loca complectatur, et quae sit causa scientiae?

12mo. An in ea sit erectum seminarium: quot in eo pueri alantur, et quae sit causa scientiae?

13tio. An ipsa Ecclesia Munkacsiensis vacet, quomodo, a quo tempore citra, et quae sit causa scientiae?

Bacsinszky András munkácsi püspökévé való kinevezése

7.

Bécs, 1772. október 2.

Major Gergely OSBM válasza a jelölt személyéről Bacsinszky András püspöki processzusának kérdőpontjaira

ASV Arch. Nunz. Proc. Can. fasc. 515, fol. 3v–4v.

Kiadatlan

Die Veneris secunda mensis Octobris anno iam indicato 1772. in aedibus S. Nunciaturae Apostolicae coram Illustrissimo et Reverendissimo Domino Nuncio Apostolico personaliter comparuit Admodum Reverendus Pater Gregorius Major Ordinis Sancti Basilii Magni, Rerum Orientalium Censor Aulicus, annos natus prout ipse asseruit et ex aspectu apparuit quinquaginta septem, testis ex officio assumptus et secreto vocatus qui delato sibi jurejurando de veritate dicenda tactis Sanctis Evangelii in forma juravit et examinatus super qualitatibus subjecti promovendi ad retrospectiva interrogatoria respondit uti sequitur.

Ad primum. Anno millesimo septingentesimo sexagesimo quinto ad hos usque dies agnovi et nosco Reverendum Andream Bacsinszki et quidem ex eo quia cum ego in Monasterio Basilianorum ad Munkacs in Monte Csernek residerem eum qua tunc Archidiaconum Sabocsiensem³⁹ et Parochum Dorogiensem et Monasterium saepius divertentem vidi, ubi in domo et in templo una diutius conversabamur. Non sum ipsius consanguineus, non cognatus, non affinis, non nimium familiaris, nullo minus inimicus, aemulus vel odiosus.

Ad 2dum. Vidi literas baptismales ostendentes eum esse natum in loco Beniatina⁴⁰ intra diaecesim Munkacsiensem.

Ad 3tium. Ex eisdem literis baptismalibus mihi constat ipsum natum fuisse ex legitimo matrimonio atque honestis catholicisque parentibus.

(fol. 4r) Ad 4tium. Ex iisdem literis percipio ipsum esse quadraginta annos natum utpote anno millesimo septingentesimo trigesimo secundo in lucem venisse fertur.

Ad 5tium. Vidi testimonium authenticum pie defuncti Michaelis Manuelis Olsavski olim Episcopi Rossensis et Vicario Apostolico Munkacsiensis⁴¹ sub dato diei secunda mensis Septembris anno Domini 1756 ex quo resultat quod Reverendus Dominus Andreas Bacsinski ab ipso promotus fuerat ad omnes ordines.

Ad 6tium. Ex relatione complurium accepi quotiescumque de eo sermo incidit eum in exercitio ordinum et ecclesiasticis functionibus praeclare semper versatum fuisse, sicuti et in susceptione sacramentorum admodum frequentem et devotum.

Ad 7mum. Idipsum de eo ex gravibus catholicisque viris saepe intellexi.

39 sic!, utána áthúzva vsz. *ad nos ita*

40 Vadászfalva, Ung vm. Szobránci járás (Beňatina, Szlovákia)

41 1737 és 1767 között volt munkácsi püspök. Ezután áthúzva: *ex quo resultat*

Ad 8vum. Nihil inquam in contrarium audivi immo quantum experientia cognoscere potius est morum facillimorum, bonae conversationis et famae integrae.

Ad 9num. Uti quidem ex viris fide dignis audivi est vir gravis, prudens et usu rerum praestans quoad etiam confirmant dignitates ipsi collatae.

Ad 10num. Mihi non constat eum seu in iure canonico, seu in sacra theologia ullo gradu esse insignitum. Audivi vero ipsum Tyrnaviae in Hungaria theologiae et juri canonico cum fructu operam dedisse, ita ut praebeat doctrina ad alios docendos episcopo necessaria.

Ad 11num. Scio ex publica fama, et scientia propria, eum obtinuisse archidiaconatus duorum comitatum Sabolcs et Sathmar quibus adnexa erat cura animarum item archidiaconatum cathedralis ecclesiae Munkacsensis et postmodum vicariatium generalem ejusdem ecclesiae sede vacante, in quibus omnibus muneribus exercendis accepi ipsum doctrina, prudentia, integritate bonisque moribus se gessisse.

(fol. 4v) Ad 12num. Nihil horum scio nec audivi.

Ad 13tum. Omnibus de causis suis usque a me adductis ipsum idoneum existimo ad bonam regendam ecclesiam Munkacsensem, dignum propterea qui ad eam promoveatur eiusque promotionem dictae ecclesiae utilem et proficinam fore.

Ita pro veritate respondi et deposui

Ego Gregorius Major⁴² manu proprio Ordinis Sancti Basilii Magni

Philosophiae et sacrae theologiae doctor.

rerum orientalium censor aulicus⁴³

8.

Bécs, 1772. október 2.

*Simoga János munkácsi irodaigazgató-belyettes válaszai a jelölt személyéről
Bacsinszky András püspöki processzusának kérdőpontjaira*

ASV Arch. Nunz. Proc. Can. fasc. 515, fol. 4v–5v.

Kiadatlan

Eadem die Veneris anni jam dicti in eisdem aedibus S. Nunciaturae coram eodem Illustrissimo et Reverendissimo Domino Nuncio Apostolico personaliter constitutus comparuit etiam Reverendus Dominus Joannes Simoga diaecesis Munkacsensis praesbiter et episcopalis cancellariae Munkacsensis vicecancellarius annum agens ut ipse asseruit et ex aspectu apparuit vigesimum septimum testis ex officio assumptus et secreto vocatus qui delato sibi juramento de veritate dicenda tactis Sanctis Evangelii in forma juravit et examinatus super qualitatibus subjecti promovendi ad retrospectiva interrogatoria respondit, prout sequitur.

42 Grigorie Maior később fogarasi püspök (1773–1782).

43 Saját kezű aláírás

Bacsinszky András munkácsi püspökeké való kinevezése

Ad primum. Iam ab undecim annis nosco in persona Illustrissimum Dominum Andream Bacsinski modo nominatum episcopum Munkacsensem. Non sum ipsius consanguineus, cognatus, affinis, nimium familiaris, multo minus inimicus, aemulus vel odiosus.

Ad 2dum. Iam ex notorietate publica tum ex lectione baptismalium tum ex communi patria scio ipsum natum fuisse in Hungaria, in comitatu Unguariensi, loco Bensatina⁴⁴ vocato.

Ad 3tium. Ex iisdem literis baptismalibus et ex notita parentum ipsius scio natum fuisse ex legitimo matrimonio, atque honestis catholicisque parentibus.

Ad 4tum. Ex dictis baptismalibus constat mihi ipsum natum esse anno millesimo septingentesimo trigesimo secundo.

(fol. 5r) Ad 5tum. Ex authentico testimonio quod ipsemet produxi scio eum promotum fuisse ad omnes ordines inclusive ad praesbiteratum a pie defuncto Michaelae Manuele Olsavski episcopo Rossensi vicario apostolico Munkacsiensi⁴⁵ quod testimonium est⁴⁶ sub dato diei 2dae Septembris anno Domini 1756.

Ad 6tum. Audivi et vidi eum in ecclesiasticis functionibus et exercitio ordinum susceptorum diu versatum. In susceptione sacramentorum frequentem et devotum.

Ad 7mum. Observavi etiam ex conversatione frequentiori eundem semper catholice vixisse et in fidei puritate permansisse nihilque contrarium unquam audivi.

Ad 8mum. Scio etiam praeditum esse innocentia vitae bonisque moribus, bona item conversatione, et famae esse. Idque tum ex propria experientia, tum ex constanti auditu.

Ad 9num. Testis fui eum muneribus suis gravitate prudentia usuque rerum functum fuisse.

Ad 10mum. Insignitum esse aliquo gradu in jure canonico vel in sacra theologia nunquam audivi. Eum tamen Tyrnaviae in seminario generali sex annos iuri canonico et theologiae tali cum fructu vacasse intellexi ut omnium iudicio ea doctrina polleat quae in episcopo requiritur ut alios docere queat.

Ad 11mum. Scio eum fuisse parochum in oppido Haidonicali Dorog⁴⁷ vocato et functum esse munere archidiaconi binorum comitatum Sabocs⁴⁸ et Sathmar ubi tam quoad doctrinam quam prudentiam integritatem ac mores ita praegessit ac meruerit ad altiora nempe ad canonicatum et archidiaconatum cathedralis ecclesiae Munkacsiensis promoveri, et subinde sede vacante episcopali ad vicariatum generalem uti docent instrumenta a me ipso producta.

Ad 12mum. Quamvis eundem jam ab undecim annis personaliter noscam nullum tamen ab eodem aut scandalum circa fidem mores et doctrinam datum esse aut aliquot corporis ac animi vitio aliove canonico impedimento teneri quominus (fol. 5v) ad episcopatum promoveri posuit nihilque simile audivi.

44 sic!

45 Áthúzva: *dato*

46 sic!

47 Hajdúdorog

48 sic!

Ad 13mum. Eum omnino dignum ac idoneum esse ad regendam ecclesiam Munkaciensem existimo et scio commune cleri et populo diaecesis Munkaciensis vocem fuisse quod eundem suspirare habere episcopum et pastorem tum quia pollet expressa doctrina, tum quia cleri quam populi genium optime noscit, quin quidem meis ipse auribus audivi.

Ita pro veritate respondi et deposui
Ego Joannes Simoga diaecesis
Munkaciensis presbyter et episcopalis
Cancellariae Munkaciensis
Vice-Cancellarius manu proprio⁴⁹

9.

Bécs, 1772. október 2.

*Simoga János munkácsi irodaigazgató-belyettes válasza a Munkácsi Egyházmegyeről
Bacsinszky András püspöki processzusának kérdőpontjaira*

ASV Arch. Nunz. Proc. Can. fasc. 515, fol. 5v–7r.

Kiadatlan

Eadem die Veneris anni ejusdem jam superius citati in ipsis S. Nunciaturae aedibus postquam Admodum Reverendus Dominus Joannes Simoga ad interrogatoria Reverendissimi Domini Nominati qualitates concernentia responderat, immediate post interrogatus etiam de statu ecclesiae Munkaciensis, sequentibus satisfecit.

Ad primum. Ex mea longa permansione in oppido Munkacs scio ipsum situm esse in Hungaria comitatu Beregiensi in planitia quadam, esse mediocris magnitudinis. Constat autem ducentis et amplius domibus, et quidem sexaginta circiter familiis Ruteno-Catholicis totidemque Latini ritus, et fere septuaginta Calvinisticis familiis. Subest autem in temporalibus Egregii Domini Comitisa Schönborg⁵⁰ quod etiam constat ex notorietate publica.

Ad 2dum. Scio in illo oppido esse ecclesiam cathedralem quae etiam parochialis est sub invocatione a Beata Maria Virgine in caelum assumpta designatam qua cathedralem 3tia aprilis anno currentis ab Excellentissimo ac Reverendissimo Domino Nuncio Apostolico Viennensi,⁵¹ esse autem recentis sed simplicis structurae ex muro (fol. 6r) et tam interne quam externe reparatione omnino indigere quae scio quia ibi saepius celebravi.

Ad 3tium. Est suffraganeus archiepiscopo Strigoniensi ut legi et audivi.

49 Saját kezű aláírás

50 sic!

51 Antonio Eugenio Visconti evezusi érsek, bécsi nuncius (1767–1774)

Ad 4tum. In dicta ecclesia sunt canonici et consistoriales numero septem qui etiam sunt archidiaconi districtuum quique ex resolutione regia tercentos florenos accipiunt singuli et quidem ex Cassa Parochorum. Aliae dignitates ac beneficia ecclesiastica nulla quoad numerum praesbiterorum et clericorum ibi in divinis inservientium concernit cum nulla sit eorum fundatio totidem rei sacra assistant quot haberi possunt. Dignitas post pontificalem prima est archidiaconus cathedralis. Praebenda theologalis et paenitentiarum nulla. Haec omnia scio propria experientia.

Ad 5tum. Cura animarum in ea ecclesia exercetur per parochum loci, estque in eadem fons baptismalis quia utrumque vidi.

Ad 6tum. Sacrarium ejusdem ecclesiae non est sufficienter instructum sacra suppellectili, sed ut in parochiali ecclesia fieri solet. Episcopus plane nullam habet suppellectilem ad exercenda pontificalia. Hactenus enim defunctus in Domino episcopus Bradacs usus est suppellectili a monasterio Potchiensi comessa. Chorus est sed sine fundatione. Organum in Graeco ritu in usu non est. Campanile est ligneum cum campanis numero quatuor est ad latus ecclesiae, sed ruinae proximum. Caemeteria bina, unum immediate ecclesiam cingens, aliud remotius fovea circumdatum. Haec omnia vidi.

Ad 7tum. Neque corpoream neque insignium reliquiarum sanctorum in ea ecclesia existentiam mentionem fieri audivi.

Ad 8tum. In oppido ad exiguam distantiam a cathedrali ecclesia erecta est habitatio pro episcopo domus quidem (fol. 6v) ad aspectum sati⁵² ampla sed tam intus quam forus dimidia ex parte imperfecta atque pro episcopali habitatione valde angusta. Haec scio quia in eadem domo habitavi.

Ad 9tum. Ex clementia regia episcopus haber ter mille trecentos florenos quos ex Cassa Parochorum percipit, item ex decimis cathedraticis percipit circiter mille et septingentos florenos omnes in parata moneta. [...] ⁵³ in alterius favorem intervenit nulla. Haec scio ex quietantiis quas ipsemet de mandato scripsi. Reliqua autem audivi.

Ad 10tum. In oppido una est ecclesia parochialis quae et cathedralis Graeci ritus, altera Latini ritus. Utraque continet fontem baptismalem. Est etiam fanum Calvinisticum cum libero exercitio. Collegiata ecclesia praeter cathedralem nulla. Nullum in oppido scio virorum seu mulierum monasterium. Unum quod est Basilianorum distat ab oppido tribus horae quadratibus. Confraternitas et hospitale ex parte Ruthenorum [...] ⁵⁴ uti nec Mons Pietatis. Haec scio ex mea ibidem commoratione.

Ad 11tum. Amplitudo diaecesis Munkaciensis se extendit ad decem et amplius comitatus. Loca pura Graeci ritus quae subsunt episcopo Munkaciensi sunt ultra octingenta. Mixta autem sunt ultra quadringenta. Parochi plures quam septingenti. Personae capaces confessionis ultra centumnovemdecia millia. Haec

52 sic! Helyesen: *satis*

53 Két olvashatatlan szó

54 Egy olvashatatlan szó

scio ex lectione scriptorum et ex calculatione authentica quam legi. [...] ⁵⁵ praeter unum vel alterum, ⁵⁶ comitatum omnes egomet [...] ⁵⁷.

Ad 12mum. Seminarium in Munkacs est nullum. Tercenti tamen [...] ⁵⁸ juvenes propriis sumptibus scholas frequentantes doctrina dogmatico-morali instruuntur per tres professores, quorum duo accipiunt tercentos florenos, tertius vero centum imperiales, omnes ex Cassa Parochorum. Est etiam ludimagister qui ex regia benefi (fol. 7r) centia viginti florenos accipit. Haec omnia vidi et quietantias illorum salaria concernentes de mandato scripsi.

Ad 13tium. Ecclesia Munkaciensis cathedralis vacat per interventam Joannis Bradacs episcopi quarta Julii currentis anni mortem, cui ipse interfui.

Ita pro veritate respondi et deposui

Ego idem Joannes Simoga diaecesis

Munkaciensis presbyter et

Cancellariae episcopalis Vice-Cancellarius manu proprio ⁵⁹

10.

Bécs, 1772. október 3.

Bradács Mihály papnövendék válasza a Munkácsi Egyházmegyéről Bacsinzky András püspöki processzusának kérdőpontjaira

ASV Arch. Nunz. Proc. Can. fasc. 515, fol. 7r–8r.

Kiadatlan

Die Sabbati 3tia Octobris anni pluries jam indicati in eisdem aedibus S. Nunciaturae Apostolicae coram praefato Illustrissimo et Reverendissimo Domino Nuncio Apostolico personaliter constitutus comparuit etiam Nobilis Dominus Michael Bradacs generalis seminarii cleri regiae Hungariae pro clerica susceptus, alumnus annos natus ut ipse asseruit et ex aspectu apparuit viginti quatuor, testis ex officio assumptus et secreto vocatus qui delato sibi jurejurando de veritate dicenda, tactis Sanctis Evangeliiis in forma juravit et examinatus super statu ecclesiae ⁶⁰ Munkaciensis, ad retrospectiva interrogatoria respondit, uti sequitur.

Ad primum. Scio oppidum Munkacs situm esse in planitia quadam Regni Hungariae in gremio inclyti comitatus Bereghiensis, quod cum mediocris magnitudinis. ⁶¹ Sit fars ducentas volam complectitur domus. Sexaginta circiter Ruthe-

55 Egy olvashatatlan szó

56 Áthúzva: *com*

57 Egy olvashatatlan szó

58 Egy olvashatatlan szó

59 Saját kezű aláírás

60 Az *ecclesiae* szó kétszer szerepell

61 sic!

Bacsinszky András munkácsi püspökeké való kinevezése

no-Catholicis familiis et totidemque Romano-Catholicis incolitur, et ab octaginta a summum familiis Helveticis. Subjacet in temporalibus dominio Excellentissimi Domini Comitis Eugenio Ervini a Schönborg.⁶² Causa scientiae est mea diuturna ibidem commoratio.

Ad 2dum. Scio in oppido Munkacs esse ecclesiam cathedralem, eamque per authenticum instrumentum medio Excellentissimi ac Reverendissimi Domini Nuncii Apostolici 3tia aprilis anni currentis nuncupatam et designatam fuisse. Vidi sub invocatione Beatae Mariae Virginis in caelum assumptae (fol. 7v) eandem ecclesiam esse, structuram recentis quidem, sed simplicis ex muro, et non minus intrinsecus quam extrinsecus reparatione indigentem. Horum omnium testis fui tum oculatus tum auritus.

Ad 3tium. Ex publica notorietate mihi constat, ecclesiam Munkaciensem esse suffraganeam Archiepiscopo⁶³ Strigoniensi. Immo et legi decretum canonisationis, in quo inter alias ecclesias suffraganeas Strigoniensis ecclesiae metropolitanae legitur et Munkaciensis.

A 4tum. In eadem ecclesia cathedrali sunt canonici septem qui per Majestatem Sacratissimam clementissime resoluti sunt cum salario tercentorum florenum Rhenensium. Alia beneficia ecclesiastica non habentur, et quia nulla aut pro praebiteris aut pro clericis in divinis inservientibus facta est fundatio, ex hac proinde ratione tot presbyteri et clerici ad divina peragenda assumuntur quot occasionaliter haberi possunt. Dignitas post pontificalem est archidiaconatus cathedralis. Praebenda theologalis et paenitentiarum nulla. Haec omnia scio ex informatione authentica virorum fide dignorum, itemque uti testi diuturnus de visu.

Ad 5tum. Scio in eadem ecclesia curam animarum exercere per parochum loci, quem personaliter agnosco, ibique esse fontem baptismalem quam ipsemet vidi, immo et sacramentum baptismatis ibidem administravi.

Ad 6tum. Ecclesia Munkaciensis qua parochialis non habet sacrarium sufficienter provisum, et sacra suppellectili instructum. Caeterisque rebus ad divinum cultum peragendum necessariis qua cathedralis vero caret. Sacrarium nullum habet suppellectili communitum, et qua⁶⁴ hactenus piae memoriae episcopus usus fuit in pontificalibus hanc contra reversales monasterio Poucensi⁶⁵ commodam acceperat. Causa scientiae eadem quae saepius repetita. Chorus est sed sine fundatione. Campanile cum quatuor campanis proximam ruinam minatur. Organum in ritu Graeco non habet locum. Caemeteria duo sunt, (fol. 8r) unum ecclesiam cingens, aliud fovea circumdatum, ad modicam ab ipsa ecclesia distantiam. Scio ex scientia oculari.

Ad 7mum. Corpora sanctorum vel aliquae insignes reliquiae in dicta ecclesia nulla reperiuntur quod ex frequentiori virorum fide dignorum narratione audivi.

Ad 8vum. Domus pro episcopi habitatione ubi egomet per⁶⁶ viginti menses habitavi, ad exiguam distantiam a cathedrali ecclesia erecta, ad aspectum apparet

62 sic!

63 *Archi* – beszúrva

64 Áthúzva: ad usque?

65 sic!

66 Egy szó áthúzva

satis vasta sed pro usu episcopi omnino est angusta, et tam intus⁶⁷ quam foris reparatione indiget cum sit imperfecta ad hoc vero ut perfectatur, notabiles adhuc [...] ⁶⁸ requiruntur.

Ad 9num. Scio volumen redditum mensae episcopalis Munkacsiensis ad quinque milla florenos ascendere, a quibus ter mille et tercenti ex clementia Augustissimae Majestatis resoluti sunt, iique ex Cassa Parochorum percipiendi, alii vero mille et septuaginti, titulo cathedratici in parata moneta percipiuntur. Nulla perpina onerati sunt. Causa scientiae quia respectivas quietantias egomet legi.

Ad 10num. In oppido Munkacs una existit ecclesia parochialis qua est ac eadem ac superdicta cathedralis. Adest alia ecclesia Latini ritus. Utramque ecclesiam haberi fontem baptismalem vidi. Est etiam in dicto oppidi Helvetiorum cum libero exercitio fanum. Praeter ecclesiam cathedralem ecclesia collegiata nulla. Monasteria seu⁶⁹ virorum seu mulierum omnino⁷⁰ [...] ⁷¹. Confraternitates nullae. Hospitalia nulla, Mons Pietatis ex parte Rutheno-Catholicorum nullus. Haec omnia mihi constant ex diuturna in eodem oppido commoratione.

Ad 11num. Amplitudo diaecesis Munkacsiensis ad decem et amplius comitatus se extendentis, ex hoc clarissime ostenditur quod jurisdictioni episcopi pura loca ultra octingenta mixta vero quadringenta subjaceant. Parochi vero numero septingenti subsint. Populus autem confessionis (fol. 8v) capax numerum centumnovemdecim milliarum excedit. Haec scio ex calculatione per consistoriales facta et a me perlecta.

Ad 12num. In diaecesi Munkacsiensi nullum erectum est seminarium. Ad supplementum vero ipsius adtunc⁷² juvenes [...] ⁷³ tercenti qui propriis sumptibus⁷⁴ vicitantes Munkacsi scholas frequentant, et theologiam dogmatico-moralem sub explanatione trium professorum condiscunt,⁷⁵ quorum duo cum salario tercentonem florenorum Rhenensiorum,⁷⁶ tertius vero centum viginti florenos clementer destinati sunt. Haec omnia ipsemet vidi.

Ad 13tium. Ecclesia Munkacsiensis vacat per obitum episcopi Joannis Bradacs episcopi in die 4ta Julii anno currentis interventum, cui egomet interfui.

Ita pro veritate respondi ac deposui
Ego Michael Bradács, Generalis Seminarii
Cleri Regni Hungariae pro clerica
susceptus alumnus manu proprio⁷⁷

67 Áthúzva: *intrinsecus*

68 Egy olvashatatlan szó

69 Beszúrva

70 Beszúrva

71 Egy olvashatatlan szó

72 Egy szó áthúzva

73 Egy olvashatatlan szó

74 Egy szó áthúzva

75 Főlé beszúrva

76 Főlé beszúrva

77 Saját kezű aláírás

Bacsinszky András munkácsi püspökeké való kinevezése

11.

Bécs, 1772. október 4.

A Bacsinszky András püspöki processzusához mellékelt okiratok hitelesítése

ASV Arch. Nunz. Proc. Can. fasc. 515, fol. 8v–9v.

Kiadatlan

(fol. 8v)

His peractis Dominus Procurator pro parte sui Principalis produxit in hac Cancellaria Apostolica sequentia documenta;

1o. Attestatum de suscepto baptismate deque natalium legitimate.

2do. Exemplar literarum regiae nominationis.

3tia. Formatas, seu attestatum de susceptis ordinibus seu minoribus seu majoribus.

4to Testimonium super archidiaconatu cathedrali et sede vacante vicariatu generali.

Pollicitus est autem Reverendus Dominus Promovendus antequam consecratur in episcopum professionem religiosam instituti Basiliani se emissurum.

(fol. 9r)

Quae omnia una cum instrumento professionis fidei a semper memorati Reverendissimo Domino Andrea Bacsinski juxta formulam pro Graeci ritus unitis praescriptam emissa⁷⁸ Illustrissimus et Reverendissimus Dominus Nuncius huic processu inseri atque inclusi mandavit.

Et quia ego infrascriptus Notarius Apostolicus hujus Sanctae Nunciaturae cancellarius memorata inquisitioni ac testium depositionibus per eundem Illustrissimum et Reverendissimum Dominum Nuncium Apostolicumut supra habitis et receptis requisitus personaliter interfui, nec non juramenta ab indicatis testibus solemniter praestari vidi et audivi, eorum responsa in scripturam fideliter redeggi, ac documenta quae sequuntur authentica et legitima esse recognovi. Idcirco hunc inquisitionis processum conscripsi, dicta documenta eidem inserui, me subscripsi, sigillum meum apposui, quibus a me legitime peractis processum eundem firmavi et roboravi. Actum Viennae Austriae in aedibus Sanctae Nunciaturae Apostolicae die 4ta mensis Octobris anno Domini 1772. pontificatus autem Sanctissimi Domini Nostri Clementis XIV. anno tertio.

Julius Caesar Bignami

Notarius Apostolicus Sanctae Nunciaturae

Viennensis Cancellarius manu proprio

(vörös viasz kispécset)

Antonius Eugenius Vicecomes Dei et Apostolica Sedis gratia archiepiscopus Ephesinus⁷⁹ Sanctissimi Domini Nostri Clementis divina gratia Summi Pontificis

78 ASV Arch. Nunz. Proc. Can. fasc. 515, fol. 10r-12v

79 Antonio Eugenio Visconti evezusi érsek, bécsi nuncius (1767–1774)

BAÁN István

ejus nominis XIV. praelatus domesticus et solii Pontificii assistens, ejusdemque ac dictae Sanctae Sedis Apostolicae apud Sacras Caesareo-Regias Majestates cum facultate legati de latere nuncius.

Supradictae informationi super qualitatibus Admodum Reverendi Domini Andreae Bacsinski ad Ecclesiam Munkacsensem nominati (fol. 9v) per nos ipsos assumptae, ac per Reverendum Dominum Julium Caesarem Bignami notarium apostolicum et Sanctae hujus Nunciaturae cancellarium ut supra fideliter in scripturam redactae plenam fidem adhiberi, et ex depositionibus dictorum testium ad eandem inquisitionem assumptorum integram veritatis probationem haberi posse asserimus eundemque Dominum Andream Bacsinski valde dignum esse qui ad episcopatum Munkacsensem promoveatur in quorum omnium et singulorum fidem nos quoque veritati testimonium propria nostra subscriptione nostrique majori sigilli impressione addidimus. Datum Viennae Austriae ex aedibus solitae residentiae nostrae die 4. mensis Octobris anno Domini 1772.

A(ntonius) E(ugenius) Archiep(iscopus) Ephes(inus) Nunc(ius) Ap(osto)licus

(papírfelzetes vörös viasz nagypecsét, sárga-fekete sodrott selyemzsinórral)

Bacsinszky András püspök személye – püspöksége alatt kiadott – kánoni rendelkezéseinek fényében

S.E.R. CYRIL VASIL’

A Bacsinszky püspökségét megelőző történelmi helyzet: az egri püspöktől való függőség (1716–1771)

A munkácsi püspök Eger latin rítusú püspökének való szoros alárendeltsége már Bizánczy püspök óta fennállt, és folytatódott utódai, Olsavszky Simeon István (1735–1737) és Blazsovszki Gábor (1735–1737) alatt is. Választásukat követően mindannyian hűségesküt kellett, hogy tegyenek az egri püspöknek.¹ Az esküben többek között bennfoglaltatott, hogy a görögkatolikus püspök az egri püspök engedélye nélkül nem építhet templomot, nem alapíthat parókiát, nem szentelhet és nem is helyezhet el papot. Alkalmazkodásra kényszerült egy másik püspök, Olsavszky Emmanuel (1734–1767) is, ugyanakkor a tény, hogy sem a pápai kinevezési brevében, sem az uralkodó dekrétumában nem szerepelt az egri püspöknek való alávetettség kötelezettsége, hosszú küzdelmet nyitott meg az igazságtalanul erőltetett függőségtől való fölszabadulásért. Minden tiltakozás ellenére a munkácsi püspökök mindenesetre ezután is kényszerítve voltak – az erőszakhoz való folyamodással való fenyegetést is beleértve –, hogy behódoljanak, és újra aláírják az engedelmisségi esküt, így az egri püspökök „jóindulatúan meghosszabbították jurisdikciójukat”² még jó néhány évre. Az egri püspökök, mind Barkóczy (1744–1760), mind Eszterházy (1762–1799) továbbra is saját rítusvikáriusuknak tekintették a munkácsi püspököt, a latin plébánosok pedig szintén rítuskáplánként kezelték a görögkatolikus papokat, ennek minden következményével együtt.³ A munkácsi püspök

- 1 Hasonló esküt tett már Bizánczy is még püspökszentelése előtt. Vö. M. LUČKAJ: „Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria, sacra et civilis”, in: *Naukovyj Zbirnyk Muzeju Ukrajinskoj Kultury u Svydnyku* (NZMUK), SPN, Prešov, vol. 16, 162.
- 2 Vö. A. BARAN: *Monumenta Ucrainae Historica. De processibus canonicis Ecclesiae Catholicae Ucrainorum in Transcarpathia*, Romae 1973, 24.
- 3 Vö. Barkóczy püspök 1747-es dekrétumát in: LUČKAJ: *Historia*, vol. 17, 42–44.

éppúgy, mint a teljes görögkatolikus klérus mindezt erőteljes függőségként élték meg, mely az egyházak közötti egység egyik fő akadályának bizonyul, ráadásul alkalmat kínál az ortodoxoknak az unióellenes propaganda kifejtésére. Maga Mária Terézia császárnő (1740–1780) is, akinek nagy érdemei vannak az ügyben, fáradozott az egyházi kapcsolatok békés alakulásáért. A munkácsi püspök már 1749-ben kérvényezte klérusával együtt a császári udvarnál a Munkácsi Egyházmegye felállítását a kegyúri jog erejénél fogva. 1764-ben egy Bradács János nevű tanár érkezett Bécsbe a munkácsi teológiai iskolából, és elérte, hogy a kérdést újra a császárnő, Mária Terézia elé vigyék, aki 1766-ban meg is kérte Rómát az egyházmegye hivatalos felállítására. Időközben – 1767. november 5-én – elhunyt Olsavszky Emmanuel püspök; helyére a szentatya éppen Bradács Jánost nevezte ki apostoli vikáriusnak. Azon értesülések alapján, melyek Eszterházy egri püspöktől jutottak el Rómába, XIII. Kelemen pápa nemlegesen válaszolt Mária Terézia kérésére. Bradács mindazonáltal nem szűnt meg harcolni egyházmegyéje fölszabadítása érdekében. 1769. szeptember 5-én, egri látogatása alkalmával megtagadta az engedelmességi esküt, melyet Eszterházy követelt tőle,⁴ sőt, 1770 elején Bradács Bécsbe küldi általános helynökét, Bacsinzky Andrást egy újabb feljegyzés előterjesztése végett. Az uralkodó 1770 májusában az eseményektől ösztönözve saját egyházpolitikájához hűen újabb nyomást gyakorol a Szentszékre, hogy elérje a Munkácsi Egyházmegye kánoni felállítását. A Szentszék végül is csak ezen utolsó beavatkozásokat követően határozza el magát erre a lépésre, így 1771. szeptember 19-én XIV. Kelemen *Eximia regalium* kezdetű bullájával megalapítja az egyházmegyét. Ezzel a görögkatolikusok saját egyházi függetlenségükért vívott harcának egy hosszú szakasza ér véget.⁵

A Munkácsi Egyházmegye önálló életének kezdetei

Bradács püspök, aki annyit küzdött egyházmegyéjének függetlenségéért, röviddel hivatalos beiktatása után, negyvenéves korában meghalt (1772. április 19.). Életének utolsó hónapjait más jellegű nehézségek árnyékolták be, melyeket szintén az egri püspök támasztott, aki eretnekséggel vádolta őt néhány keleti imádság szövegezése miatt (*Mi Atyánk, Üdvözlégy, Hitvallás*). Az imák a *Bukvár* című könyvben lettek kinyomtatva, melyet a bécsi keleti nyomda adott ki. A kérdést a XIV. Kelemen pápa által fölállított bizottság

4 Vö. ibid., 139–154.

5 A Munkácsi Egyházmegye kánoni fölállításának ügyét tárgyaló összegyűjtött anyaghoz vö. BARAN: *Monumenta*; monográfiai feldolgozásához vö. A. PEKAR: *De erectione canonica eparchie Mukačoviensis*, Romae 1956.

oldotta meg, mely a *Filioque* problematikáját vizsgálva úgy határozott, hogy a formulát be kell illeszteni a *Symbolum Athanasianumba*.⁶

Bozsicskovics horvát görögkatolikus püspök a *Zbornik cerkovnych molenij* (Egyházi imák gyűjteménye) című könyv ellenében élt kifogásokkal; a vitás kérdések megtárgyalására Mária Terézia Bécsbe összehívta a görögkatolikus püspökök értekezletét. Ez a találkozó jó alkalomnak mutatkozott a románok püspöke, Gregorio Major és az új munkácsi püspök, Bacsinszky András fölszentelésére, akit XIV. Kelemen 1773. március 8-án nevezett ki. Az értekezlet munkái, melyek különböző doktrinális, liturgikus és pasztorális problémákat érintettek, 1773. március 1-jétől május 6-ig tartottak.⁷ Ezen az utolsó napon került sor Bacsinszky püspökszentelésére.

Bacsinszkyra várt az egyházmegye újjászervezése.⁸ 1775-ben az ungvári görögkatolikusok megkapták a jezsuiták egykori templomát és kollégiumát, mely ezentúl székesegyházként és püspöki székhelyként szolgált. A kúria 1780-ban költözött át. 1777-ben felállították a székesegyházi káptalant, 1778-ban pedig megnyílt az egyházmegyei szeminárium, szintén Ungváron. Bacsinszky érdemei a lelkiélet és a kultúra terén számosak. Püspöksége alatt az egyházi népiskolák száma megduplázódott. Gondoskodott különböző alapvető fontosságú vallásos könyvek, úgymint a Katekizmus és a Biblia kiadásáról, és megalapította az egyházmegyei könyvtárat is. Hogy nagy kiterjedésű egyházmegyéjének irányítását megkönnyítse,⁹ a már 1723-tól létező Máramarosi vikariátus mellett újabb két helynökséget állított fel: 1776-ban a Szatmárit, 1787-ben pedig a Kassait. Ez utóbbi magában foglalta a Szepesség görögkatolikus egyházközségeit is, melyeket nemrég egyesítettek a Munkácsi Egyházmegyével.

1790-ben Bradács Mihály lett a kassai helynök,¹⁰ de a világi hatóságok mindenféle bürokratikus okokra hivatkozva akadályozták beiktatását, ezért 1792-ben áthelyezte a helynökség hivatalos székhelyét Eperjesre. A hely-

6 Vö. M. LACKO: *Synodus episcoporum ritus Byzantini catholicorum ex antiqua Hungaria Vindobonae a. 1773 celebrata*, (OCA 199), Roma 1975; A. PEKAR: „Bishop John Bradač”, in: *OCP* (1983) 141–145.

7 Uo., 33–69.

8 Bacsinszky püspök tevékenységéről vö. „Pamjat’ Andreja Bačinskaho” in: *Svit* 2 (1868) 11–23.; A. BARAN: *Jepiskop A. Bačinskij i cerkovne vidrodženja na Zakarpatti*, Jorkton, Sisk., 1963.

9 Az egyházmegye tizenegy főesperességre, ezeken belül hatvan esperesi kerületre volt felosztva, és hétszázhuszonkilenc egyházközséget foglalt magában.

10 A helynökség történetéhez, annak változásaihoz az Eperjesi Egyházmegye kialakulásáig vö. O. DUCHNOVIČ: *Chronologica Historia almae Dioecesis Eperjessiensis ab origine videlicet, usque obitum primi Episcopi Gregorii Tarkovics deducta*, Prešov 1848 (a kéziratot G. KYNACH adta ki); a mű orosz fordításban is megjelent: *Istorija Prjaševskoj Eparchii, sočinjenje A. V. Duchnoviča perevel s latinskoj rukopisi protojerej K. Kustodijev*, Peterburg 1877; ez a fordítás újabbban megjelent in: O. DUCHNOVIČ: *Tvory*, vol. 2, 457–528.

nökségnek mindenesetre itt is ugyanazokkal a nehézségekkel kellett szembesülnie, melyek csak 1806-ban, a császári udvar közbelépése nyomán oldódtak meg.

Bacsinszky 1809-ban hunyt el, és Kutka Iván rövid helynöksége után 1812-ben Bradács Mihály lett a káptalani helynök, aki már 1808-tól címzetes püspök volt. Munkácsra való átköltözése után Tarkovics Gergely lett kinevezve az Eperjesi Helynökség élére, és amikor 1815-ben Bradács meghalt, Tarkovics lett Munkácson az új káptalani helynök, helyére pedig Olsavszky Iván kerül Eperjesre, akivel be is zárul az eperjesi helynökök sora.

Az 1773-as bécsi értekezéslet

A vizsgált időszak legfontosabb eseménye a Munkácsi Egyházmegye számára kánonjogi szempontból kétség kívül a Magyar Királyság görögkatolikus püspökeinek értekezlete, mely 1773. március 1. és május 6. között zajlott Bécsben.

M. Lacko a közelmúltban kiadta a zsinat publikációját,¹¹ így elmondhatjuk, hogy egy jól tanulmányozott és dokumentált egyházi eseményről van szó. Itt főbb vonalaiban összefoglaljuk a zsinat lefolyását és határozatait.

A zsinaton három püspök vett részt mint a Magyar Királyság területén élő görögkatolikusok három különböző közigazgatási csoportjának képviselői: a horvát Bozsicskovics Bazil, szvidnici püspök, Grigoriu Maior, fogarasi román püspök és Bacsinszky András munkácsi püspök. Rajtuk kívül jelen volt még kilenc pap tanácsadói minőségben.

A megvitatásra bocsátandó kérdések a következők voltak:

1. Milyen könyveket nyomtassanak az új bécsi keleti nyomdában?
2. Ki lesz az új nyomda kiadványainak cenzora?
3. Miként lehetne csökkenteni a görögkatolikusok egyházi ünnepeit, és hogyan lehetne megalkotni egy minden egyházmegyére kiterjedő közös naptárat?
4. Hogyan lehet megoldani a magyarországi keleti rítusú hívekre vonatkozó bizonyos fegyelmi kérdéseket?

Ezen előre meghatározott témák diszkussziójához a püspökök további vitapontokat fűztek.

11 LACKO: *Synodus*. Fontosabb publikációk a témáról: A. BARAN: „Synod Mukačivskoj, Fogarašskoj i Svidnickoj eparchiji u Vidni 1773-ho roku”, in: *Analecta OSBM IX* (1960) 3, fasc. 3–4., 394–403.; BARAN: *Jepiskop*, 18–26.; A. WELYKIJ: „Congressus hierarchicus in Transcarpathia”, in: *Analecta OSBM series II, VIII* (1973) 127–160.

A zsinat tizenkilenc ülésen át folyt, melyek közül az elsők a fentebb megnevezett vitapontok kitűzésére szolgáltak; a püspökök megegyeztek, hogy a témákat időrendi sorban tárgyalják meg, amint azt alább kifejtjük.¹²

A harmadik ülésen az a döntés született, hogy a bécsi nyomdában bizonyos prioritással a következő könyvek kiadásáról kell gondoskodni: a fiatalok számára *Bukvar* (kis katekizmus) és *Csaszoszlovec* (kis imakönyv); a felnőttek számára: *Molítvoszlov* (imádságoskönyv); a klérus részére: *Csaszoszlov*, *Trebnjik*, *Szlužsebnjik*, *Irmologion*, *Oktoékhosz*, *Trifologion-Anthologion*, *Triód*, *Ménea*, *Archieratikon*, *Diakonikon*, Evangéliumos könyv, Apostoloskönyv.

Egy távolabbi jövőre tervezték a nagy katekizmus, a morális teológia könyvének, a Bibliának, ósláv nyelvtannak és egyéb könyveknek a kiadását.

A negyedik és ötödik ülés témája az 1770-ben megjelent *Bukvárban* található bizonyos imák formájának a megvitatása volt. Döntést hoztak arról, hogy a *Mi Atyánk* keleti záróformulája – „Mert tiéd az ország...” – elhagyható. Az *Üdvözlégy* imádságot a maga keleti formájában, a latin toldalék nélkül („Asszonyunk, Szűz Mária...”) hagyták jóvá. Ami Szent Atanáz hitvallását illeti, betoldották a *Filioquét*, ahogy ezt korábban már megtették a Konstantinápolyi Hitvallás esetében.

A hatodik ülésen a könyvek cenzorainak kérdését tárgyalták, és arra a megállapodásra jutottak, hogy minden püspök javaslatot tesz a személyre vonatkozólag saját egyházmegyéjéből, a végső döntést pedig Mária Terézia császárnőre hagyják.

A hetedik ülésen egyes keleti szentek liturgikus könyvekben történő említésének szükségességét vizsgálták. Kérdéses volt, hogy a katolikus egyház egyáltalán elismeri-e ezeket a szenteket. A szentek neveinek bekezdését legerőteljesebben Bacsinszky püspök vette védelmébe, igyekezve megcáfolni a szvidnici püspök, Bozsicskovics ellenérveit. A kérdéses szentek tiszteletének ügyét végül is Róma döntésére bízták.

A nyolcadik és kilencedik ülésen a *Szbornjik* elnevezésű könyvről tanácskoztak. Bozsicskovics erőltetésére a megemlékezésben az „egyetemes főpásztorunkról” formához hozzáfűzték az egyértelműsítő „római pápáról” kifejezést. Egy másik vitás pont volt az „orosz monostorokért” szóló ima; itt Bacsinszky tisztázta a helyzetet, hogy ti. nem a „Moszkviában” lévő, hanem a „rutén” monostorokról van szó.

A tizedik és tizenegyedik ülésen rögzítették a tizenhat kötelező (*de praecepto*) ünnep sorát, tudatában természetesen annak, hogy az uralkodó szociogazdasági megokolásokból nem kíván ennél több ünnepet engedélyezni. Ezek az ünnepek a következők: az Istenszülő születése (szeptember 8.), a Szent Kereszt fölmagasztalása (szeptember 14.), Szent Mihály (november 8.), az Úr születése

12 LACKO: *Synodus*, 33–68. Az egyes ülések jegyzőkönyvei

(december 25.), az Istenszülő ünnepe (december 26.), Urunk körülmetélése (január 1.), Úrjelenés (január 6.), Gyertyaszentelő Boldogasszony (február 2.), örömhírvétel (március 25.), húsvét második napja, mennybemenetel, pünkösd második napja, Szent Péter és Szent Pál főapostolok (június 29.), Úrszínváltás (augusztus 6.), az Istenszülő mennybevitele (augusztus 15.). Ezekon kívül az uralkodó minden egyházmegye számára engedélyez még egy ünnepet; a Munkácsi Egyházmegyében ez az Istenszülő templomba vezetése. Az ünnepek csökkentésének feltételül szabták a Szentszék jóváhagyását – melyet VI. Piusz 1775-ben meg is adott¹³ –, továbbá hogy az ortodoxoknál is ugyanezt a redukción fogadják.

A tizenkettedik és tizenharmadik ülésen fegyelmi kérdéseket tárgyaltak, továbbá meghatározták a stóladíjak egységes rendszerét is.

A tizennegyedik és tizenötödik ülésen felállították az egyházi könyvek cenzorának munkáját érintő normákat. A cenzor munkájának nyolc pontba szedett szabályzata a következő:

1. pasztorális elsőbbségi szempontokat figyelembe véve kell előkészítenie a kiadásra a könyveket, tanácskozva a püspökökkel;
2. minden könyvet gondosan át kell olvasnia, hogy kiküszöbölje a katolikus hittel, erkölccsel és a keleti egyházak liturgikus előírásaival ellentétes tartalmakat;
3. vizsgálnia kell a könyveket az állam és a közjó sértetlenségének szempontjából is;
4. a kiadásokhoz lebergi és kijevei, a román nyelvűekéhez erdélyi könyveket kell alapul venni;
5. gondoskodjék a könyvek külső megjelenéséről is, és igyekezzék kerülni a „moszkovita” hatást;
6. kérdéses ügyekben, amikor nem sikerül lelkiismeretében döntést hoznia, forduljon az illetékes püspökhöz;
7. az ortodox könyvektől megkülönböztetendő a könyvekben föl kell tüntetni: Pro usu graeci ritus Catholicorum;
8. ami személyét illeti, példamutatónak kell lennie a hitben, pontosságban, liturgikus hűségben és morális feddhetetlenségben.

A tizenhatodik, tizenhetedik és tizennyolcadik ülésen az egyes könyveket érintő konkrét irányelvekről tárgyaltak. A kis katekizmust minden egyházmegyében népnyelven kell közreadni, mégpedig a tartalom egységének fenntartása mellett, Bellarmin katekizmusát alapul véve. A *Csaszoszlovec* mintájául néhány korrekcióval a kijevei kiadást fogadták el. A Zsoltároskönyvben Atanáz Hitvallásába be kell toldani a *Filioquét*, a szöveget magát pedig világosabban kell tagolni. A *kathizmák* közé be kell illeszteni a cenzor

13 Vö. M. LACKO: „The Reduction of the Number of Feast Days for the Catholics of the Byzantine Rite in Hungary in the XVIII Century”, in: *Slovak Studies*, vol. 4, Romae 1964, 197–215.

által javított imákat, ugyanúgy a könyv végére az ún. „Húsvéti határkulcsot”. A *Csaszoszlov* kiadásához a kijevei kiadás pocsajevi formáját kell alapul venni. Ugyanez áll a *Trebnikere* is, kisebb javításokat eszközölve benne. Ami a *Szluzssebnjiket* illeti, a Rómában kiadott görög nyelvű szöveget és az előző rutén kiadásokat kell alapul venni. A szentek közül csak azok nevei kerülhetnek a könyvekbe, akik a római és a lengyelországi rutén kiadásokban is szerepelnek. A liturgia folyamán a pápáról három alkalommal kell megemlékezni: egyszer a *proszkomídiában*, majd a *hármás ekténiában*, végül a *nagybemenet* alatt. Gyakorlati megfontolásokból a *Szluzssebnjike*ben szerepelnie kell a kötelező ünnepek olvasmányainak is. A többi könyvet illetően nem találunk különösebb megjegyzéseket.

Az utolsó, tizenkilencedik ülésen a császári udvar elé terjesztettek néhány kérést, melyek főként a görögkatolikus egyház védeltségét és kiváltságait érintették. Egy másik kérés arra irányult, hogy a keleti rítusnak nagyobb védelmet nyújtsanak a latin misszionáriusokkal szemben, akik latin rítusra kívánnak téríteni keletieket, mind ortodoxokat, mind katolikusokat. A keleti rítusú katolikusok méltóságát kifejezendő kérték, hogy ezentúl ne a *graeci Ritus Uniti, Uniti*, hanem a *graeci Ritus Catholici* terminussal éljenek, a pápa szót pedig csak az ortodox papokra használják, de ne a görögkatolikusokra.

1773. május 6-án a püspökök aláírták a *l'Epistola Synodalis Episcoporum ad Imperatricem Mariam Theresiam* kezdetű levelet,¹⁴ melyben összefoglalták az egyes ülések határozatait. A szinódus határozatait 1773. május 24-én a császárnő jóváhagyta, 1773. június 28-án pedig közölték azokat az illetékes hatóságokkal, ez esetben a magyar, horvát és erdélyi helytartótanáccsal.

Az 1773-as bécsi szinódus a Magyar Királyság területén lévő görögkatolikus egyház egyik legfontosabb kánoni és adminisztratív jellegű eseményének számít. Jelentősége túllépi az egyes egyházmegyék határait, amennyiben döntései kötelező erejűek a királyság minden görögkatolikusára nézve. A szinódus által megszabott pasztorális és adminisztratív irányvonal másfél évszázadon keresztül szabályozta a görögkatolikus egyház életét, egészen az Osztrák–Magyar Birodalom 1918-as összeomlásáig.

Bacsinszky András kánoni tevékenysége néhány pasztorális levelének tükrében

A Munkácsi Egyházmegye emlékezetében Bacsinszky püspök mint az egyik legbuzgóbb főpásztor él. Tevékenységének területei sokfélék, így az iskolarendszer megújítása, a klerus anyagi biztosítása parokiális alapítvá-

14 Vö. LACKO: *Synodus*, 25–32.

nyok szervezetén keresztül, a káptalan és a szeminárium fölállítására, az egyházmegye helynökségekre való felosztásra, csak hogy néhányat említsünk.

Jórészt újabban publikált pasztorális levelei számos adalékot nyújtanak tevékenységének megismeréséhez.¹⁵

Ezekben a levelekben találunk közigazgatási és jogi intézkedéseket. Itt most időrendi sorban közlünk ezek közül néhányat, kiemelve a jogi jellegű tartalmat. A témák számozása az egyes körlevelekben tőlünk származik; a közölt szöveg nem szó szerinti fordítás, hanem összefoglalás, mely mégis hűségesen próbálja visszaadni az egyes intézkedések értelmét.

Levél – 1799. március 24.

1. A parókus, aki nem jelenik meg a klérus rendes gyűlésén (szobor), és nem ad jogos magyarázatot hiányzására, *ipso facto* felfüggesztés terhét vonja magára, és személyesen kell megjelennie a püspöknél, hogy kimentse magát.
2. Lévén, hogy számos papnövendék tanul latin iskolákban, nem ismerik eléggé a rutén nyelvet (ezenkívül a szentségekben sem keleti módon részesülnek, nem engedelmeskedve ily módon a királyi rendelkezéseknek sem), megújítjuk azon rendelkezést, mely szerint a jelöltek, akik a rutén nyelv ismeretét nem bírják, nem lehetnek pappá szentelve. Szüleik is legyenek felelősségük tudatában.
3. Ha valamely parókus (kivéve a közeli helyek parókusait) egyházi ünnepnapon zarándoklatra megy, saját nyáját pedig liturgikus szolgálatok nélkül hagyja, felfüggesztés alá kerül, és nem celebrálhat sem a zarándokhelyen, sem a parókiáján.

Levél – 1800. március 24.

1. A parókusok ne kutassanak új parókia után anyagi előny miatt, előző egyházközségeiket pasztorális gondozás nélkül hagyva. Egy esetleges áthelyezés költségeinek megtérítését a püspöki hivatalnál lehet kérni kizárólag a főesperes vagy a helynök igénylése alapján.

15 A. ŠLEPECKIJ: „Mukačivskij jepiskop A. F. Bačinskij ta jeho poslanňa”, in: *NZMUK* vol. 13, SPN Prešov 1967, 223–242. A. Šlepeckij szerint Bacsinszky legalább háromszáz körlevelet adott ki, melyek nagy részét eddig még nem publikálták, sem nem tanulmányozták kánonjogi szempontból. Kutatásunk csak a levelek kis részére szorítkozik, jóformán azokra, melyeket kiadtak, vagy melyek az általunk kutatott egyházközségi levéltárakban fellelhetők.

2. A parókus halála esetén az új parókus hivatalba lépésekor az esperesnek leltárt kell készítenie a templomról és a parókiaépületről (pénztár, liturgikus ruhák, templomi berendezés, keresztek anyakönyve, jegyzőkönyv, a ház leltára stb.) és a földbirtokokról. A leltárt, melyet mind az esperesnek, mind az új parókusnak alá kell írnia, három példányban készítsék el, melyek közül egy marad a parókián, egy az esperesnél, egy pedig az egyházmegyei levéltárba kerül. A leltárban jegyezni kell az utolsó leltár óta bekövetkezett minden forgalmat.
3. Az esperes a parókiákon történő látogatása esetén ellenőrizze a leltárt, és jelezze a püspöknek az esetleges változásokat.
4. Látva, hogy egyes parókusok a különféle figyelmeztetések ellenére sem hagynak fel az alkohol mértéktelen fogyasztásával, vegyék tudomásul, hogy fiaik nem lesznek fölvéve egyházi iskolákba, sem a szent rendeket föl nem vehetik, így majd maguk gondoskodhatnak elhelyezkedésükről.
5. Az egyházi énekesek egyszer egy évben kötelesek megjelenni parókusuk és a klérus gyűlése előtt, és alávetni magukat egy vizsgának, melynek tárgya a keresztény tanítás, az egyházi *Uszta* és az éneklés. Ezenkívül a fent nevezett gyűléseken be kell számolniuk személyes életükről, morális szempontok alapján.

Levél – 1802. február 25.

1. Az iszákos és a szolgálatukat, a katekézist és a tanítást hanyagul végző parókusoktól, valamint azoktól, akik nem követik a püspök rendelkezéseit, vonják meg a császári anyagi támogatást.
2. A főesperesek feladata, hogy felügyeljék a klérust, ellenőrizzék a püspöki rendeletek betartását és följelentsék az engedetleneket. Ezenkívül minden főesperes köteles háromhavonként beszámolót küldeni a püspöknek kerülete egyházi és vallási életéről.

Levél – 1802. március 1.

1. A parókusok évente küldjék meg a főespereseknek az öt és tizenégy év közötti gyermekek listáját, jelezve, hogy részt vesznek-e a hitoktatáson. Az espereseknek pedig kötelességük az egyes parókiákon ellenőrizni a hitoktatást, és arról értesíteni a püspököt.

Cyrl VASIL'

2. Mind a parókusok, mind feleségeik ügyeljenek arra, hogy nyilvános megjelenésükkor státuszukhoz méltóan legyenek felöltözve (a parókusok viseljenek reverendát, a papnék *csipet*¹⁶).
3. Minden parókusnak legyen jegyzőkönyve, melybe bejegyzi a püspöki hivatalból érkező intézkedéseket, az esperes pedig látogatása alkalmával ellenőrizze azt.

Levél – 1802. június 14.

1. Egyházi iskolákban a kántorok és a tanítók kötelesek vizsgát tenni a katekizmusból, mielőtt hivatalukba lépnének. Az esperesek látogatásaik alkalmával ellenőrizték a parókiákon a hitoktatást, vizsgálják meg a tanulókat, és referáljanak a tanítás eredményeiről a püspöknek.

Levél – 1802. augusztus 1.

1. Minden parókus köteles hitoktatásban részesíteni az öt és tizenégy év közötti gyermekeket, minden vasárnap vecsernye után a templomban vagy a parókián.

Levél 1803. március 12.

1. A korábbi püspöki rendelkezés megújítása, melynek értelmében az alkoholizáló papoktól meg kell vonni a császári segélyt.
2. Ha a parókus templomi munkák elvégzésére kézműveseket (festőket stb.) kér föl, a szerződést, melynek megkötéséhez előzőleg a püspök engedélye szükséges, az esperes jelenlétében kell megkötöni és aláírni.
3. Minden egyházi kerületben ki kell jelölni egy iskolát, ahol a nyelvtanon és a hittanon kívül egyházi éneket is tanítanak.
4. A bevételek és stóladíjak összegyűjtésére minden egyházközségben hozzanak létre egy laikusokból álló bizottságot, akik gyűjtésről gondoskodnak a parókus és a kántor számára; ezeket a személyeket mind a parókus, mind a kántor méltányosan jutalmazza.
5. A jegyesek nem tekinthetők szabályszerűen házasságot kötött feleknek liturgián való részvétel (ha az esküvőt vasárnap vagy ünnepnap tartják) és az Eucharishtiában való részesedés nélkül.

16 A csipec jellegzetes női fejfedő, az asszonyok férjezett állapotának jelképe is.

6. Felsőbb hatóságokhoz való folyamodás esetében – legyen szó panaszról, kontesztációról vagy feljelentésről – be kell tartani a hierarchikus rendet, vagyis először az espereshez, másodfokon a főespereshez kell fordulni. Csak az általuk le nem zárt ügyekben lehet az egyházmegyei hatósághoz folyamodni.

Levél – 1805. február 1.

1. A parókusok tekintsék felelősségüknek, hogy a kántor éppúgy, mint a bába, képesek legyenek szükség esetén kiszolgáltatni a keresztséget. Ténykedésüket ellenőrizze az esperes. Amennyiben szükségkeresztség esetén kétely áll fenn, feltételesen ismételjék meg a keresztelést.
2. A papoknak a népies táncokban való részvétel tilos, minthogy az nem összeegyeztethető a papi méltósággal.
3. Mielőtt fölkeresnék a püspöki hivatalt, mind a parókusok, mind a hívek forduljanak az illetékes espereshez, a kúriára pedig csak az ő kísérelőlevelükkel jöjjenek.
4. Az esperes vizsgálja felül a templomokat, ellenőrizze azok és a szent eszközök tisztaságát.

Bacsinszky püspök körlevelei autentikus, adatok és intézkedések tekintetében gazdag forrásnak bizonyulnak, melyek segítenek jobban megismerni a XVIII. század végi, XIX. század eleji Munkácsi Egyházmegye egyházi életét. Pasztorális és kánoni jellegű intézkedései egyfajta *modus procedendi*-t alkotnak, melyeket figyelembe vettek a későbbi évtizedekben is, és ilyen értelemben a saját jog forrásának is tekinthetők.

Adalékok Bacsinszky András püspöki tevékenységének eszmei hátteréhez

FORGÓ ANDRÁS

Az alábbiakban Bacsinszky András munkácsi püspök egyházszerkezési és közéleti tevékenységének néhány jellemző vonását kívánom kiemelni. Udvari István megállapítása szerint Bacsinszky püspöki tevékenysége egyrészt szinkronban áll a Habsburg uralkodók felvilágosult abszolutista egyházpolitikájával, másrészt olyan eszmék nyomait viseli magán, amelyek az 1790-es évek rendi országgyűlésének ülésein fogalmazódtak meg és váltak a magyarországi politikai élet meghatározó gondolataivá.¹ A következőkben tehát elsősorban e kérdések vizsgálatával foglalkozom, célkitűzésem szerint további adalékot szolgáltatva Bacsinszky működésének eszmei hátteréhez.

Bacsinszky András és a katolikus reformmozgalom

A terézianus egyházpolitikának a görögkatolikus püspökségekre gyakorolt hatását a kutatás hagyományosan az 1773-as, ún. bécsi szinódus eredményeitől eredezteti. A szinódus összehívásának közvetlen oka az a – Bradács István munkácsi és Božičković Bazil kőrösi püspök között kialakult – vita volt, melyben Božičković a munkácsi püspököt eretnek könyvek kiadásával vádolta meg. Az 1770-ben, Bécsben felállított *Typographia Orientalis* nevű nyomdában ugyanis Bradács ellenőrzése alatt a ruszin egyesült hívek számára készült, imádságokat tartalmazó *Ábécéskönyv*, valamint a liturgikus imákat és énekeket tartalmazó ún. *Zbornik* (a. m. szöveggyűjtemény) jelent meg, a művekben pedig a bizánci hagyományt sértetlenül megőrizni törekvő szövegek láttak napvilágot. A Rómában tanult Božičković azonban ezekben a szövegekben a katolikus tanítástól eltérő megfogalmazásokat látott – a *Hitvallásban* nem szerepelt a *Filioque* kitétel, hiányzott az *Üdvözlégy* utolsó része, a *Miatyánk* azonban a latin egyházban akkor még nem elfogadott kiegészítéssel szerepelt stb. Vagyis az uniók korából már

1 UDVARI I.: „Bacsinszky András püspök, (1732–1772–1809) a ruszin felvilágosodás képviselője”, in: Uő., *Ruszinok a XVIII. században: történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok*. Nyíregyháza 1994², 196–216, itt: 198., 199.

ismert nézetkülönbségek kerültek ismét felszínre a hitegység megteremtésének gyakorlati megvalósításáról. Božičković azonban ezt nem valami-féle Róma-barát szűkkeblűségből tette, hanem a görögkatolikus népesség megfelelő teológiai képzettségének érdekében. Erről tanúskodik a püspök más intézkedése is, mindenekelőtt a görögkatolikus papképzés elősegítése.² A konkrét ügyben ugyan született szentszéki állásfoglalás, Mária Terézia azonban mégis úgy látta jónak, hogy a görögkatolikus püspökök előzetesen állapodjanak meg a további vitás kérdésekről. Az értekezlet egyúttal jó alkalmat szolgáltatott arra, hogy az uralkodónő a keleti egyházban is bevezesse reformjait. Így az 1773. március 1-je és május 6-a között lezajlott szinóduson az egyházi könyvek tartalmának megállapításán túl sor került az ünnepek csökkentésének, a papság és a hívek helyzetének, valamint a latin és a görög szertartásúak viszonyának szabályozására is. A szinódus tehát új korszakot nyitott a Habsburg-uralom alatt álló görögkatolikus püspökségek életében, megteremtve a szertartások egységének, a papság társadalmi felemelkedésének és így a görögkatolikus értelmiségi réteg kialakulásának lehetőségét.³

A terézianus egyházi reformpolitika tehát csaknem párhuzamosan zajlott a latin és a görög szertartású katolikus egyházban, sőt – a görög egyesült püspökök határozott kérésére – az ortodox egyházat is elérte. Itt ütközött egyébként a legnagyobb ellenállásba: az ünnepek számának csökkentése és a szertartások, elsősorban a temetési szertartás reformja Újvidéken és Versecen erőszakos cselekmények kirobbanásához vezetett, melynek célpontjai az ott székelő püspökök voltak, akik a nép vádja szerint elárulták az ortodoxiát, és a reformokkal valójában burkolt latinositásba kezdtek.⁴

A görögkatolikus püspökök bécsi szinódusához kapcsolódóan, igaz, végül csak három évvel a szinódust követően, a katolikus reformmozgalom szempontjából nagy jelentőségű mű látott napvilágot, *A' nagy parantsoltnak tudniilik a' felebarati szeretetnek igaz magyazatja...* címmel.⁵ Ahogy a teljes címből kiderül, a munkát Gálfalvi Ozdi Ferenc, az erdélyi udvari kancellária protokollistája fordította. A mű azért érdekes számunkra, mert két nyomtatási engedéllyel látták el: Hersching Dániel pozsonyi jezsuita cenzor (helyesebben revizor) approbációja mellett Grigoriu Maior fogarasi görögkatolikus püspök engedélye is szerepel a mű első lapjain. Ez a tény

2 FÖLDVÁRI S.: „Bozsicskovics Bazil, az első kőrösi szerb katolikus püspök”, in: *Vigilia* 63 (1998), 257–262.

3 PIRIGYI I.: *A magyarországi görögkatolikusok története*. Nyíregyháza 1990, II, 7–13.

4 MILLEKER B.: *A verseczi gör. kel. szerb püspökség multja*. Temesvár 1890, 13–14.

5 A mű teljes címe: *A' nagy parantsoltnak tudniilik a' felebarati szeretetnek igaz magyazatja* mellyet hajdon irt Muratorius Lajos Antal Modenai Apátúr, és az odavaló Felsőleges Hertzezi Udvari Tanáts Hive, Könyvtarto, és Leveles Háza fő Gondviselője s. a. t. Most pedig forditot Galfalvi Ozdi Ferencz Az Erdélyi Udvari Cancelláriának Protocollistája. Bécs 1776.

önmagában még nem is lenne olyan meglepő, hiszen erdélyi fordítóról van szó, de a püspök approbációjában megemlíti, hogy méltó lenne a munkát más keleti nyelvekre is lefordítani. Ráadásul a nyomtatási engedély Bécsben kelt, 1773. május 4-én, amikor a görögkatolikus püspökök említett szinódusa zajlott. A fogarasi püspök a konferencia lezárultáig a *Typographia Orientalis* cenzori tisztét is betöltötte,⁶ nem alaptalan tehát az a feltételezés, hogy a mű magyar fordítása mellett tervezték annak a görögkatolikus népesség más beszélt nyelveire történő lefordítását is. A kérdéses munka pedig nem más, mint a reformkatolicizmus itáliai atyja, Lodovico Antonio Muratori *Della carità cristiana* című, 1723-ban, Modenában megjelent művének fordítása.

Muratori életútjából fontos kiemelni néhány főbb állomást, ezzel is közelebb kerülve tanításának jobb megértéséhez. A szegénygondozás terén végzett elméleti és gyakorlati tevékenységére bizonyosan nagy hatást gyakorolt, hogy nincstelen paraszti családban született 1672-ben, a modenai Vignolában. Tanulmányainak éve alatt professzorai között találjuk Giovanni Domenico Giudotti ferences szerzetest, aki Hugo Grotius, Thomas Hobbes és Samuel Pufendorf természetjogi tanításaival ismertette meg a fiatal Muratorit. Nála is jelentősebb azonban a bencés Benedetto Bacchini, egyrészt mert rajta keresztül ismerkedett meg a maurinus forráskutató iskolával, másrészt ő volt az, akinek Muratori történetírói és könyvtárosi állását köszönhette a modenai herceg udvarában. Itt azonban nemcsak történeti és irodalomkritikai kutatásokkal foglalkozott, hanem 1716 és 1733 között a Santa Maria della Pomposa plébánosaként a város lelkipásztori munkájába is bekapcsolódott. Ezt különösen fontos kiemelni, mert legnagyobb hatású művei ebből az élményanyagból születtek. 1735-től a trónörökös nevelője volt, mely újabb művek megírására sarkallta. Mikor 1751-ben, 78 éves korában elhunyt, már számos munkája ismert volt Európa-szerte.⁷

Több, a kutatás által figyelmen kívül hagyott elemzés után⁸ Szauder József hívta fel a figyelmet arra, milyen fontos szerepet játszottak Muratori művei a 18. század második felében működő magyarországi főpapok gondolkodásában, és e főpapok milyen jelentős mértékben járultak hozzá Muratori munkáinak hazai terjesztéséhez. Ugyancsak ő mutatott rá először arra, mennyire ismertek voltak Muratori gondolatai, elsősorban a doktori tézisekhez csatolt ún. *liber gradualis*oknak köszönhetően.⁹

6 PIRIGYI: *Görögkatolikusok*, 9.

7 ZLABINGER, E.: *Lodovico Antonio Muratori und Österreich*, Innsbruck 1970, 9–17.

8 Ezekről: SZELESTEI N. L.: „Lodovico Antonio Muratori művei Magyarországon a 18. század második felében” in: *Magyar Könyvszemle* 116 (2000), 27–43.

9 SZAUDER J.: „L. A. Muratori két erkölcsstani műve a XVIII. szd-i magyar irodalomban”, in: *Irodalomtörténeti Közlemények* 77 (1973), 171–179.

Muratori legjelentősebb lelkiségi művének (*Della regolata devozione de' Cristiani*. Velence, 1747) latin nyelvű, magyarországi kiadása 1756-ban jelent meg, megelőzve a bécsi, innsbrucki, prágai latin, német és cseh nyelvű fordításokat.¹⁰ De a mű magyar nyelvű kiadására sem kellett sokat várni, amely 1763-ban jelent meg, Egerben, *Lamindus Britaniusnak, avagy Muratorius Lajos Antalnak, A' Felséges Mutinai Hertzeg' Könyv-tartó háza' Fő gondviselőjének valóságos ábítatosságáról költt munkája...* címmel. Ezt követte a görögkatolikus püspökök bécsi szinódusához is köthető Muratori-mű megjelenése, 1776-ban.

E kiadást fordítói előszóval is ellátták, melyből értékes információkat kaphatunk a két magyar fordítás keletkezési körülményeiről. Eszerint az 1763-as ájtatossági művet Koller Ignác veszprémi püspök kezdeményezésére Nagy János kanonok, királyi táblai prelátus fordította magyarra. Az 1776-os fordítás készítője pedig az említett Gálfalvi Ozdi Ferenc erdélyi kancelláriai protokollista volt. Ő a művet Mária Teréziának ajánlotta, Muratorinhoz hasonlóan, aki az eredeti munkát VI. Károly császárhoz címezte. Kókay György lehetségesnek tartja, hogy a megbízó is Mária Terézia volt, hasonló esetre Bessenyei György kapcsán volt már példa.¹¹

Bár az előbbi, 1763-as egri kiadás esetében a magyarra fordítást Koller püspök kezdeményezte, a mű megjelenése egyértelműen Barkóczy Ferenchez köthető, aki 1761-es esztergomi áthelyezéséig az egri püspöki címet viselte. 1763-ban a *Della carità cristiana* is napvilágot látott Egerben, latin fordításban, ennek fordítója, Schupanzigh András pozsonyi kanonok¹² a kiadás előszavában Barkóczynak ajánlja a művet, akit Muratori tanítványának nevez. Bár a munka az eredeti megjelenése után kereken negyven évvel került kiadásra, de az első német kiadás (Augsburg, 1761) csak két évvel előzte meg. Tehát jól látszik: a Habsburg Birodalom tartományaiban közel egy időben terjedtek el Muratori eszméi, melyek a főpapság egyes tagjaiban komoly visszhangra találtak. Sőt, a jelentős magyarországi könyvtárakban, felekezeti hovatartozástól függetlenül, számos Muratori-mű bukkan fel, köztük olyanok is, melyekből nem készült sem magyar, sem latin fordítás.¹³

Muratori hatása tehát igen jelentős volt a 18. század második felének Magyarországon, szellemiségét a római Collegium Germanicum et Hungaricum növendékei hozták magukkal tanulmányaik befejezése után. Így nem meglepő, hogy mindenekelőtt a germanikus főpapság bizonyult a Muratori nevével fémjelzett reformkatolicizmus legelkötelezettebb magyarországi terjesztőjének. Közülük elsőként a már említett Barkóczy Ferencet kell

10 KÓKAY GY.: „Bessenyei és Muratori”, in: *A szétszórt rendszer. Tanulmányok Bessenyei György életművéről*. Szerk. CSORBA S. – MARGÓCSY K., Nyíregyháza, 1998, 36–44.

11 KÓKAY GY.: „Muratori és Magyarország. Muratori műveinek hazai elterjedtsége a 18. században”, in: *Magyar Könyvszemle* 114 (1998), 193–207.

12 SZELESTEI: „Muratori”, 32.

13 KÓKAY: „Muratori és Magyarország”, 197–205.; SZELESTEI: „Muratori”, 34–35.

kiemelnünk, aki nemcsak Muratori műveinek, hanem tanításának legfőbb magyarországi terjesztője is volt. Bizonyos, hogy a papképzés és általában az oktatás reformja terén végzett munkássága mögött is ott húzódott az itáliai reformer pap szellemisége, de irodalompartolási tevékenységében is érezhető Muratori hatása. Ezt a munkát folytatta utóda, Eszterházy Károly, Bacsinszky püspök kormányzása idején az egeri egyházmegye főpásztora, akit szintén az itáliai reformkatolicizmus jeles magyarországi követői közt tart számon a kutatás. Különösen a kultusz barokk túlbujánzásai ellen hozott intézkedésein, valamint az ésszerű, világos érvekkel felvértezett prédikációk meghonosítása terén végzett munkálkodásán érződik erőteljesen Muratori hatása. De e germanikus főpapok csoportjába kell sorolnunk Batthyány Ignác erdélyi püspököt is, akit mind történelmi kutatásai, mind könyvtáralapítása, mind pedig a szegénygondozás terén kifejtett tevékenysége alapján a Muratori-féle reformer irányzat követői közé sorolhatunk. Akárcsak Klimó György pécsi püspököt, aki Muratori *Della regolata divozione* című műve már említett 1759-es, Bécsben megjelent latin nyelvű kiadásának mecénása volt. A Muratorihoz hasonlóan alacsony származású püspök társaitól eltérően azonban nem közvetlenül Rómában, hanem a bécsi Hofbibliothekban ismerkedett meg az itáliai tudós tanaival. A már említett, szintén germanikus Koller Ignác veszprémi püspök is e főpapi körhöz kapcsolható.¹⁴

Témánk szempontjából természetesen Muratori tanításának és így a reformkatolicizmusnak egeri térhódítása a legfontosabb, hiszen Eger hagyományosan fontos szerepet játszott a munkácsi püspökség területén élő ruszin népesség művelődésében. Barkóczy Ferenc egeri oktatási reformjának kedvező hatását a görögkatolikus értelmiség is élvezhette: a teológia és a jogi líceum növendékei mellett a bölcséleti kurzus hallgatói között is találunk görögkatolikusokat. Noha éppen Bacsinszky András püspök kormányzása idején történt az a híres eset, amikor az egeri teológia mind a hat görögkatolikus növendéke Ungvárra szökött, és ezt követően egy ideig nem is töltötték be új kispapokkal a megüresedett helyeket, maga a püspök írja később, hogy Bécs, Lemberg, Nagyszombat, Nagyvárad és Pest mellett Egerben is tanultak görög szertartású növendékek. De a városnak az unitus papképzésben játszott fontos szerepét mutatja az is, hogy Božičković kőrösi püspök is küldött ide növendékeket, 1784-ben.¹⁵

14 HÖLVÉNYI GY.: „Antonio Lodovico Muratori hatása Magyarországon”, in: *A magyar művelődés és a kereszténység. A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai. Róma–Nápoly, 1996. szeptember 9–14.* Szerk. JANKOVICS J. – MONOK I. – NYERGES J. Budapest–Szeged 1998, II, 882–892.

15 FÖLDVÁRI S.: „Eger szerepe a ruszin papképzésben” in: *Tanulmányok az ukrán és a ruszin filológia köréből*, Szerk. UDVARI I., Nyíregyháza 1997, 203–213.

A Nagyszombatban tanult Bacsinszky András püspöki tevékenységében ugyanígy fellelhetjük nemcsak a teréziánus egyházpolitika, hanem a reformkatolicizmus lenyomatát is. Erről elsősorban püspöki körlevelei tanúskodnak. Már De Camillis János József munkácsi püspök idejéből van adatunk körlevél kiadására, és Olsavszky Mánuel 1755-ös egyházmegyei statútuma is említi ezt a püspöki megnyilatkozást. Bacsinszky cirkulárei már meghatározott formai jegyekkel rendelkeznek, megjelenésük is rendszeres időközönként történt: a körleveleket a püspök a tavaszi és őszi eszperesi gyűlésekhez kapcsolódóan szövegezte meg. A cirkulárék két csoportba oszthatók: egy részük a világi hatóságok, főként a helytartótanács és a kancellária rendeleteihez kapcsolódnak, így ezek a teréziánus egyházpolitika helyi megnyilvánulásainak tekinthetők. Az itt megjelölt feladatok a papságnak az állam életében betöltött szerepébe adnak betekintést, híven a teréziánus, főként pedig a jozefinista egyházpolitika egyik legfőbb célkitűzéséhez, mely az egyházi hivatalt betöltőket is állami hivatalnokoknak tekintette. Így az ebbe a típusba sorolható körlevelekben Bacsinszky püspök a papságnak előírt lélekösszeírások pontos végrehajtását, a járványok, éhínségek, háborúk idején teljesítendő feladatait, de a katolikus államvallás érdekében hozott intézkedések foganatosítását is szorgalmazza, mint a vegyes házasságban született gyermekek katolikus nevelésének ellenőrzését, a reverzáliskényszer megszegőinek regisztrálását, vagy az aposztaták összeírását. A körlevelek másik csoportjába sorolható intézkedések azonban már túlmutatnak a felvilágosult abszolutista reformtörekvéseken. A püspöknek az a rendelete például, amely megtiltja, hogy a hívek egy napi járóföldnél messzebbi búcsúba járjanak, vagy hogy a papság az ünnepek alkalmával egy helyre gyűljön össze, így gondozatlanul hagyva a rá bízott lelkeket, már a reformkatolicizmus törekvéseivel is összecseng. Még inkább idetartoznak a püspöknek azok az 1795 után megjelent körlevelei, melyek a ruszin népnek az oktatás útján történő felemelését, az ifjúságnak megfelelő szakmák kitanítását, különösen pedig a papság életvitelének és műveltségének jobbitását célozzák.¹⁶ Itt azonban már nemcsak az itáliai eredetű reformkatolicizmus, hanem az 1790-es évek szellemi-politikai mozgalmainak hatása is tetten érhető. Nem véletlenül: Bacsinszky püspök rendi jogállásából adódóan részese volt a politikai reformmévtized főbb eseményeinek.

Az 1790–91. évi országgyűlés

II. József halálát követően addig soha nem látott politikai erjedés indult meg Magyarországon. Az uralkodó rendeletei kiváltotta elemi erejű tiltakozás, de részben az ő politikájának hatására elterjedt új eszmék álltak

16 A körlevelekről: UDVARI: „Bacsinszky”, 203–204.

e nagyszabású rendi mozgalom kialakulásának hátterében. A korábban elképzelhetetlen intenzitású országos aktivitás apropóját az örökösödési jog szerint Józsefet követő Péter Lipót toszkánai nagyherceg kezdeményezésére 1790 júniusára összehívott budai országgyűlés szolgáltatta. Mivel a viharos 1764–65-ös diéta óta nem került sor a rendi gyűlés összehívására, a nem utolsósorban a francia példán felbuzdult magyar politikai elit elérkettnek látta az időt a régóta érlelt rendi reformeszmék gyakorlati megvalósítására. Bár a kezdeti, már-már forradalmi hangulatot, mely során még az uralkodóház megváltoztatása, sőt a politikai berendezkedés átalakítása is megfogalmazódott egy-egy radikális reformer tervezetében, az uralkodó rendkívül ügyes (és legalább annyira etikátlan) bel- és külpolitikai húzásával alaposan lehűtötte,¹⁷ az 1790–91. évi országgyűlés mérföldkőnek bizonyult a magyarországi politikai élet történetében. Jean Bérenger, a téma jeles francia kutatója egyenesen „1790–91. évi kiegyezésnek” nevezi a történetet, hiszen a status quo, vagyis Magyarország és a Habsburg Monarchia eddigi viszonyának megőrzése érdekében az uralkodó olyan, évtizedek óta elfeledett intézkedések gesztusértékű meghozatalára is hajlandó volt, mint a (Mária Terézia korabeli) koronázási hitlevél kiadása, a nádori tisztség (saját öccse személyével történő) betöltése, vagy annak (inkább szimbolikus, mint tényleges politikai eredménnyel felérő) törvénybe foglalása, hogy Magyarország csak saját törvényei szerint és saját rendi intézményein keresztül kormányozható. E nagyszabású kompromisszum tető alá hozásában elsősorban a József idejében az országos politikába emelt tisztségviselők, Pálffy Károly kancellár, Zichy Károly országbíró, Ürményi József személynök és kezdetben az ellenzék vezéralakja és a legnagyobb hatású „alkotmánytervezet” megalkotója, majd a politikai fordulat után hirtelen az uralkodó pártjára álló Ócsai Balogh Péter nógrádi alispán voltak,¹⁸ az országgyűlés során tárgyalt egyéb, legalább ekkora jelentőségű ügy kapcsán a rendi politika többi hagyományos szereplője, így a főpapság is aktív részt vállalt. Ezek közül az ügyek közül kiemelkedik a vallási kérdés napirendre tűzése.

A vallásügy „reneszánsza” hosszú évtizedes szünet után következett be a rendi országgyűlésen. III. Károly az 1728–29-es országgyűlés parttalan vallási vitái után döntött úgy, hogy saját kezébe veszi a kérdés rendezését, rendeleti úton szabályozva az ügyet, így a következő évtizedekben gyakorlatilag eltűntek a legfőbb rendi fórumról a légmentes leginkább megmérgező felekezeti villongások. Ezzel párhuzamosan fejlődött ki a rendi ellenzéki széles frontja, mely – igaz, erősen korlátozott mértékben – az 1760-as évek-

17 Az ismert események részletes bemutatását már Marczali Henrik elvégezte: MARZALI H.: *Az 1790/91-diki országgyűlés*, I, 51–107.

18 BÉRENGER, J. – KECSKEMÉTI, K.: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918*, Budapest 2008, 185–189.

ben még a klérus egyes, a teréziánus egyházpolitikát ellenző képviselőinek részleges együttműködését is eredményezte. 1790-ben azonban a jozefinista felekezeti politika hatására újból megjelent a vallásügy a diétán, ezzel felszínre hozva a már-már elfeledett országgyűlési felekezeti ellentéteket. Mint látni fogjuk, végül ez is abba torkollott, hogy az uralkodó ragadta magához a döntés jogát, de a vallásügy már nem uralta olyan mértékben az egész országgyűlést, mint a századelőn.¹⁹ Számunkra azért különösen fontos ez a kérdés, mert Bacsinszky püspök egyetlen hivatalosan dokumentált felszólalása is a vallásügyhöz kapcsolódik.

Bacsinszky meghívása az országgyűlésre

Bacsinszky András természetesen munkácsi megyéspüspöki minőségében vett részt az 1790–91-es országgyűlésen, részvétele azonban korántsem olyan magától értetődő, mint azt a vonatkozó szakirodalmat lapozgatva gondolnánk.

Az 1790-ben összehívott diétát nemcsak politikai, hanem technikai előkészületek is megelőzték, melyek szintén összetettek voltak, tekintettel arra, hogy azt megelőzően kerek huszonöt évig nem ülésezett az országgyűlés. Ezeket az előkészületeket az uralkodóval együttműködve, neki rendszeresen referálva és tőle engedélyeket kérve a Magyar Királyi Udvari Kancellária végezte. Az előkészítő munkálatok közül az egyik legfontosabb a királyi meghívók, a regálisok megszövegezése és kiküldése volt. E munkálatok közben merült fel az 1764-ben, az előző országgyűlés összehívásakor még nem létezett egyházi intézmények képviselőinek meghívása. Tisztségénél fogva Batthyány József hercegprímás foglalkozott ezzel a kérdéssel, és a kancellária is az ő véleményét kérte ki a vitás ügyekben. Batthyány érsek először 1790. április 29-én fordult a kancelláriához, az új latin rítusú püspökök és káptalanjaik²⁰ országgyűlési meghívása érdekében.²¹ A kancelláriának azonban nyilván feltűnt, hogy Batthyány nem minden újonnan alapított intézményről emlékezett meg kérvényében, ezért Pálffy Károly kancellár kikérte véleményét a görögkatolikus püspökségek és káptalanjaik²² ügyében

19 SZIJÁRTÓ M. I.: *A diéta: a magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*, Budapest 2005, 276–280.

20 A Mária Terézia kezdeményezésére kánonilag felállított besztercei, rozsnyói és szepesi (1776), valamint a szombathelyi és székesfehérvári (1777) püspökségek főpásztorairól és székeskáptalanjairól van szó.

21 Batthyány prímás levele a kancelláriának. Pozsony, 1790. április 29. Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár, Acta generalia (a továbbiakban MOL A 39), 5811/1790.

22 A Mária Terézia alapította munkácsi és nagyváradi székeskáptalanról van szó. A kőrösi káptalant csak V. Ferdinánd állította fel négy taggal, 1846-ban. PIRIGYI I.: „kőrösi görög katolikus püspökség”, in: *Magyar Katolikus Lexikon*. Főszerk. DIÓS I.,

is.²³ Batthyány ekkor egyértelműen az említett intézmények képviselőinek meghívása ellen foglalt állást, a kancellárnak az uralkodóhoz írt előterjesztéséből pedig érvei is nyilvánvalóvá válnak. Ezek szerint a görögkatolikus püspökök latin rítusú társaikkal ellentétben sohasem tartoztak az első rendhez, sem egyházi, sem pedig társadalmi státuszuk alapján. Ezek a püspökök ugyanis nem rendelkeznek saját territóriummal, eparchiáik római katolikus egyházmegyékben fekszenek, így tevékenységük csak a Rómával egyesült bizánci rítusú hívekre korlátozódik, ők maguk pedig csupán a latin rítusú püspökök kisegítői (*subsidiari*).²⁴

Batthyány primás tehát egyértelműen figyelmen kívül hagyta, hogy az Apostoli Szentszék, éppen a vitás kérdések tisztázása miatt, a három görögkatolikus püspökséget 1771-ben, illetve 1777-ben kánonilag felállította, és megmaradt annál az álláspontnál, melyet elődei képviseltek a görögkatolikus főpásztorokról: ők csupán a római katolikus püspökök alárendeltjei, (rítus)helynökei. Már kifejezetten sértő a püspökök társadalmi státuszára tett megjegyzése, Batthyány ugyanis – a kancellár tolmácsolása szerint – ezzel kapcsolatban a »libertinus« kifejezést használta, vagyis elvitatta a főpásztorok földbirtokos nemesi jogállását. Holott Mária Terézia mindhárom püspökségnek (igaz, a római katolikusoknál jóval szerényebb) földadományt juttatott.²⁵

Batthyány állásfoglalása mögött nyilvánvalóan a trienti katolicizmusnak a görög szertartású egyházakról alkotott merev felfogása húzódik. Már a magyarországi uniós mozgalmak során is tetten érhető, hogy a római egyház nem tekintette egyenrangú partnerének bizánci rítusú társát. A firenzei unió kudarca után ugyanis újra teret nyert az az álláspont, mely szerint csak egyetlen egyház létezik: a római, melybe minden, egységre lépő egyházközösségnek lehetőség szerint minél jellegtelenebbül kell betagozódnia. Eszerint az uniált keleti egyházak csupán megtúrt rítusokká váltak, az egységes római egyháztól eltérő jellegzetességeiket pedig a lehető legkisebbre kellett csökkenteni. Ez nyilvánult meg abban a törekvésben is, mely e csoportok latinosítását az egyházmegyék kánoni felállítása után is fontosnak tartotta.²⁶ Tulajdonképpen akaratlanul ehhez járult hozzá Mária Terézia is, amikor a munkácsi és a nagyváradi püspök mellé káptalant állított fel, a római egy-

VII, Budapest 2002, 370–371.

23 Pálffy kancellár május 3-i levelének fogalmazványa. MOL A 39 5811/1790.

24 Pálffy kancellár előterjesztése. Bécs, 1790. május 25. MOL A 39, 7433/1790, fogalmazványa 6982/1790.

25 DÓKA K.: *Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században*, Budapest 1997, 74–75.

26 SZABÓ P.: „A keleti közösségek katolikus egyházba tagozásának ekkleziológiai elvei és jogi struktúrái az uniók korában (15–17. század)”, in: *Rómából Hungáriába: a De Camillis János József munkácsi püspök balálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza, 2006. szeptember 29–30. Szerk.: VÉGHSEŐ T., Nyíregyháza 2008, 15–35.

házban szokványos káptalani dignitásoknak teljesen megfeleltetve a hasonló funkciót megtestesítő bizánci tisztségeket.²⁷ Nem csoda tehát, ha Batthyány primás is vonakodott elfogadni, hogy a görögkatolikus püspökök a római főpásztorokkal egyenrangú tagjai a magyar rendiségnek.

1790-ben végül a kancellária állt ki a görögkatolikus püspökök országgyűlési meghívása mellett. Pálffy kancellár nyomatékosan felhívta az uralkodó figyelmét arra, hogy a főkegyúri jog ugyanúgy vonatkozik a görög, mint a latin rítusú püspökökre, valamint az 1608. évi koronázás utáni első törvénycikket (ebben szabályozták először az országgyűlés összetételét) sem lehet pusztán a latin rítusú főpásztorokra alkalmazni. A görög püspökök tehát egyenrangúak a latinokkal. Ugyanígy elvetette azt az érvet, hogy a görögkatolikus püspökök ne lennének nemesi jogállásúak, hiszen nemesi földet bírnak, és azt is hangsúlyozta, hogy ha nem hívnák meg őket az országgyűlésre, azzal a görögkatolikus alattvalók jogai is csorbulnának. Sőt, a kancellár még azt is megengedte magának, hogy kánonjogi szempontból is megkérdőjelezze a primás álláspontját, szerinte ugyanis a joghatóság kérdésében sem lehet különbséget tenni a görög- és a római katolikus főpásztorok között. A két görögkatolikus káptalan esetében azonban először a primás álláspontját fogadta el Pálffy gróf, mivel azok nem rendelkeztek birtokadománnyal, és addig nem is kérték meghívásukat az országgyűlésre.²⁸ A püspökök ugyanis már korábban kérvényezték meghívásukat a kancelláriától, majd később a két káptalan ügyében is közbenjártak.²⁹ Az uralkodó elfogadta a kancellária álláspontját, és meghívta az országgyűlésre a három görögkatolikus püspököt: a munkácsi Bacsinszky Andrást, a váradi Darabant Ignácot és a kőrösi Bastašić Jozafátot, végül pedig a munkácsi és a váradi káptalan képviselőit is.

A római klérus azonban minden bizonnyal később sem nyugodott bele a görögkatolikus egyháziak meghívásába, legalábbis erre utal az uralkodó és a kancellár július közepi, tehát az országgyűlés megnyitását követő levélváltása. Lipót ugyanis ekkor nehezményezte, hogy a kancellár a primást kérte fel állásfoglalásra a görögkatolikus püspökök országgyűlési részvétele ügyében, holott a kancellária feladata, hogy a regálisokat megfogalmazza, így neki kell a legjobban tudnia, hogy ki kaphat az országgyűlésre királyi meghívót. Pálffy kancellár ezért arra kényszerült, hogy mentegesse magát korábbi eljárása miatt, azt emelve ki, hogy a törvény és a szokásjog alapján

27 Így lett a praepositus maior (nagyprépost) megfelelője az archipresbyter, a lector (olvasókanonok) megfelelője az archidiaconus, a custos (őrkanonok) megfelelője az ecclesiarcha stb. PELESZ, J.: *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom*, Würzburg–Wien 1878–1880, II, 1040.

28 Pálffy már hivatkozott előterjesztése. MOL A 39 7433/1790.

29 Előbbiek: 6695/1790 (Bacsinszky munkácsi) és 6746/1790 (Bastašić kőrösi és Darabant nagyváradi), utóbbiak: 7690/1790 (Darabant), és 8685/1790 (Bacsinszky).

történik a regálisok kiküldése, ebben a kérdésben azonban egyik sem volt a kancellária segítségére. 1608-ban ugyanis, amikor az e kérdést szabályozó törvény született, a katolikus klérus még nem létezett ebben a formájában (vagyis nem voltak még görögkatolikus püspökök), 1764-ben, az előző országgyűlés idején pedig a püspökök még a latin rítusú főpásztorok vikáriusai voltak, csak ezt követően nyerték el függetlenségüket. Az ügyben Pálffy szerint nagyon körültekintően kellett eljárni, hogy a kancellária ezzel is védje az uralkodói tekintélyt. A prímás véleményének megkérdezésére pedig azért volt szükség, hogy az uralkodó és a kancellária értesüljön a magyarországi klérus véleményéről. Hiszen ha a prímás helyesli a görögkatolikus püspökök meghívását, akkor a klérus többi tagja is ezen a véleményen van, és az országgyűlésen támogatja a görögkatolikus püspökök részvételének ügyét. A prímás véleményét a kancellária közölte az uralkodóval, aki mégsem azt, hanem a kancellária álláspontját fogadta el.³⁰

Ez alapján igen valószínű, hogy a kancellária előkészítő munkálatai ellenére konfliktus alakult ki az országgyűlésen a görögkatolikus püspökök részvételi jogával kapcsolatban, az uralkodó ezért tartotta fontosnak, hogy visszatérjen a kérdésre. Lipót Pálffy előterjesztésére azonban csak azt vezette rá, hogy tudomásul vette a kancellár tájékoztatását,³¹ a kancelláriai levéltárban pedig nem található olyan dokumentum, amely a kérdés további részleteit megvilágítaná.

Az országgyűlés hivatalos naplója sem szolgál e kérdésben közvetlen információval, ez ugyanis az alsótábla (és vegyes ülések esetén a két tábla közös) tanácskozásait őrizte meg. Ebben az időszakban a két tábla a koronázási hitlevél megszövegezésével volt elfoglalva, emellett azonban számos, témánk szempontjából is érdekesnek tűnő kérdést tárgyaltak. A hatodik ülésen, június 18-án küldte meg a felsőtábla az alsótábla által kidolgozott esküformulát letett főrendek neveit, és az alsótábla is foglalkozott ekkor a szavazásra jogosultak kérdésével, Pest és Hont vármegye követeknek kapcsán.³² A kilencedik ülésnapon, amely egy napra esett Pálffy kancellár említett előterjesztésével, az alsótábla a távol lévő mágnások követeknek befogadásáról tárgyalt.³³ Igen valószínű tehát, hogy a felsőtáblán

30 Pálffy előterjesztése az uralkodónak. Bécs, 1790. július 19. MOL A 39 10891/1790.

31 „Diese Auskunft nehme ich zur Nachricht.” Uo.

32 Ebből a megyéből ugyanis a szokásos két követ helyett három érkezett. Naponként való jegyzései az 1790dik esztendőben felséges II dik Leopold tsászár, és magyarországi király által, szabad királyi várossába Budára, Szent Jakab havának 6dik napjára rendelt, ’s Szent András havának 3dik napjára Posony királyi várossába által-tétegett, ’s ugyan ott, következő 1791dik esztendőben böjt-más havának 13dik napján béfejezett magyar ország gyűlésének; mellyek eredet-képen magyar nyelven íratattak, és az ország gyűlésének fő-vigyázása alatt, hitelesen deák nyelvre fordítottak. Buda, 1791 49–57.

33 Uo., 69–76.

is hasonló tárgyalások folytak, melyek közben a görögkatolikus püspökök kérdése is felmerült. Az uralkodó szintén érdekelt volt a kérdés tisztázásában, hiszen az egyik legfontosabb politikai ügy, a királyi hitlevél szövegének tartalma állt éppen a tanácskozás középpontjában. Akárhogy is zajlott az estleges vita a görögkatolikus püspökök kérdésében, az ügy mindenképpen a főpásztorok befogadásával és szavazati joguk biztosításával végződött. A felsőtáblai ülésteremben az augusztus 16-i ülésnapon foglalták el helyüket,³⁴ azt azonban nem tudni, hogy kezdetben a latin püspökök után, vagy már akkor is soraik között nyertek elhelyezést. Ez azért fontos, mert a korszakban az ülésrend, vagyis a *praecedentia* a rendi társadalomban betöltött pozíció legfőbb reprezentációjaként szolgált.³⁵ Akárhogy is történt, az 1791-ben kinyomtatott hivatalos országgyűlési napló különbségtétel nélkül, a megyéspüspökök között sorolja fel a diétán megjelent latin és görög főpásztorokat,³⁶ tehát az országgyűlés kezdetén felmerült ellentéteket végül sikerült elrendezni.

Bacsinszky és a vallásügyi tárgyalások

A vallásügy rendezésének kérdése körül, mint láttuk, a századelőt idéző heves viták robbantak ki már az országgyűlés megkezdését követően. Hogy a kérdést a részt vevő rendek mennyire fontosnak tartották, az abból is kitűnik, hogy már az országgyűlést megelőző és annak kezdeti szakaszában tovább zajló kerületi üléseken is kiemelt téma volt a vallás ügye, majd a koronázási hitlevél tárgyalásakor is több alkalommal felbukkant. Augusztus 12-étől külön e célra felállított vegyes bizottság (*deputatio mixta*) tárgyalta az ügyet, és próbálta finomítani a kerületi üléseken megfogalmazott tervek hol túlzott katolikus, hol pedig túlzott protestáns szimpátiájú megfogalmazásait. A várakozásoknak megfelelően a leghevesebb viták az áttérések szabályozása, a vegyes házasságban született gyermekek vallása, valamint a vegyes vallású házassági perek bírósági illetékessége körül robbantak ki. A nézetkülönbségeket természetesen nem tudta elsimítani a kiküldött bizottság, ezért a viták a vallásügy országgyűlési tárgyalásakor, szeptember elejétől a diéta politikai színpadán is folytatódtak. A klérus kitarthatott eddigi álláspontja mellett, és csak az 1715. évi XXX. törvénycikk megerősítését tartotta elfogadhatónak, mely csupán a protestánsok erősen szabályozott vallásgyakorlatát tette volna lehetővé, a döntés jogát vitás kérdésekben pe-

34 MARZALI: *Országgyűlés*, II, 199.

35 ECKHART F.: „A praecedentia kérdése a magyar rendi országgyűléseken”, in: *Notter Antal Emlékkönyv*. Szerk. ANGYAL P. – BARANYAI J. – MÓRA M., Budapest 1941, 172–180.

36 Naponként való, VIII.

dig az uralkodóhoz utalta volna.³⁷ A rendek többsége természetesen, így a katolikusok nagyobb hányada is túlhaladottnak tekintette ezt az álláspontot, és tulajdonképpen II. József türelmi rendeletének szellemében kívánta rendezni a vallás ügyét. A kérdést azonban sem szeptemberben, sem az ügy decemberi újratárgyalásakor nem sikerült megnyugtatóan rendezni, így a törvényjavaslat megszövegezésének lehetősége az uralkodóhoz került.³⁸

E viták során, sőt már a kerületi üléseken is előkerült a magyarországi ortodox felekezetűek kérdése is, ez azonban lényegesen kevesebb indulatot gerjesztett, mint a protestánsok ügye. A magyar rendek különösebb ellenállás nélkül hajlandóak voltak törvényt alkotni a »görög nem egyesült« felekezetűek szabad vallásgyakorlatáról és hivatalviselési jogáról. A Magyar Királyság területén működő karlócai ortodox metropolia, valamint a többi eparchia (Arad, Bács, Buda, Károlyváros, Pakrác, Versec) főpásztorai azonban ezen az országgyűlésen még nem nyerték el a diétai részvétel jogát, éppen azért, mert először vallásukat kellett törvényesíteni.³⁹ Viszont a rendek tiltakozása ellenére felállításra került az Illír Kancellária, mely a lipóti megosztó politika részeként a szerb önállósodási törekvéseket volt hivatott életben tartani. Ez az igazgatási szerv végül nem bizonyult hosszú életűnek: a következő, 1792-es országgyűlés folyamán éppen a nagy rendi ellenállás miatt I. Ferenc feloszlatta. Ezután a magyar rendek is felkarolták az ortodox püspökök meghívásának ügyét.⁴⁰

A hosszan elhúzódó viták után végül 1791 februárjában került pont a protestáns vallásügy tárgyalására, miután megérkezett az uralkodó által szorgalmazott törvénycikk szövege. A klérus már az előző év végén defenzívába szorult, az uralkodó ugyanis november 11-i leiratában gyakorlatilag a vegyes bizottság álláspontját fogadta el a kérdésben, mely a protestánsok egyenjogúsítása mellett foglalt állást. Az első rendet különösen azok az engedmények zavarták, amelyek értelmében nem lenne büntethető a katolikus hitről protestánsra történő áttérés, vagyis az aposztázia, megszűnne

37 Az 1715. évi XXX. törvénycikk valójában az 1681. évi XXV. és XXVI. törvénycikkeknek az 1687. évi XXI. törvénycikket követő újbóli megerősítése, mely (annak többségi, katolikus értelmezésében) a protestáns felekezeteknek csak az ún. artikuláris helyeken végzett nyilvános vallásgyakorlatát engedélyezte. Összefoglalóan: ECKHART F.: *Magyar állam- és jogtörténet*. Szerk. MEZEY B., Budapest 2000, 254–255., a törvénycikkek keletkezési körülményeinek részletes tárgyalása: ZSILINSZKY M.: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiótól kezdve*, III–IV, Budapest 1893–1897.

38 MARCZALI: *Országgyűlés*, II, 199., 256–261., 296–300.

39 Az ortodox püspökök meghívásának ügyében is kiterjedt előkészítő munkát végzett a kancellária. Pálffy kancellár előterjesztései MOL A 39 7433/1790, 8351/1790. Az ortodox szerbekről összefoglalóan: SZALAY L.: *A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz*, Pest 1861.

40 1792. évi X. törvénycikk az Illír Kancellária eltörléséről és a „görög nem egyesült” püspökök országgyűlési ülés- és szavazati jogáról.

a katolikus szentszékek illetékessége a protestáns házassági ügyekben, a egyes házasságokban pedig, abban az esetben, ha az apa protestáns, nem minden gyermeket nevelnének katolikusnak, csak a lányokat. A bizottsági tervezet pedig eredetileg még ennél is továbbment: a gyermekeknek nemük szerint kellett volna követniük a szülők vallását. Ezen változtatott az uralkodó leirata. A klérus végül azt is elutasította, hogy a protestáns felekezeteiket bevett vallásnak minősítsék, mert ezzel úgymond az uralkodó főkegyúri joga is sérülne. Hogy érvényt szerezzenek akaratauknak, a klérus tagjai és az őket támogató katolikus világi rendek november 30-án a kalocsai érsek szállására gyűltek össze, és itt az álláspontjukat kifejtő feliratot szerkesztettek az uralkodónak. Ezt végül 84 résztvevő írta alá, és egy küldöttség vitte az uralkodónak. Az országgyűlés többségének tudta nélkül szerkesztett felirat óriási felzúdulást okozott a protestáns rendek és a vallás ügyében velük szövetséges katolikusok részéről. Az elégedetlenkedők röpiratokat és a feliratot aláíró, illetve alá nem író rendek neveit közlő listát jelentettek meg. A listán Bacsinszky püspök a feliratot alá nem író rendek között szerepel,⁴¹ de ez nyilván tévedés, legalábbis a katolikus rendek által kiadott pontosított lista felsorolása ezt mutatja. Eszerint minden latin és görög rítusú püspök, köztük Bacsinszky András is aláírta a feliratot, Darabant Ignác nagyvárad-i görögkatolikus püspököt pedig az uralkodót felkereső küldöttség tagjai közé is beválasztották.⁴²

Bacsinszky Andrást nyilvánvalóan azért sorolták kezdetben a feliratot alá nem író rendek közé, mert a Szirmay Antal tollából származó, az országgyűlés többségi álláspontját ismertető tiltakozó irat tanúsága szerint a munkácsi püspök a protestánsokra nézve kedvezően szólalt fel a november 30-i gyűlésen: „a’ mióta meg boldogult Második József Tsászár a’ Keresztényi Türedelemről ki adta vala maga Rendelését; az én másokénál szorosabb Vallástartásomra sokkal több Evangelicusok, – magok tudják mi okból? – állottak által, mint a’ mennyi ő hozzájok az enyimek közzül által mentenek; kik közzül tsak egy-is hogy lett vólna, alig emlékszem rá: azért, valamint nem kívánom, hogy az által menetel büntetés alatt tiltasson meg; úgy az ő Felsége mostani Kegyelmes végzésében – melly a’ Catholicus hittel éppen nem ellenkezik – meg nyugszom, s’ azzal nem ellenkezem.”⁴³ Azonban, mint látni

41 *Catalogus Catholicorum voto et Sessione gaudentium, qui Repraesentationem Conventus apud Excellentissimum Archi-Episcopum Colocensem 30. Novembris 1790. habiti subscripserunt. Catalogus Catholicorum voto et Sessione in Comitibus gaudentium, qui praeviam Repraesentationem non subscripserunt.* H. n. é. n.

42 *Examen Catholoci D. Catholicorum in Comitibus Regni Sessione et Voto gaudentium Typis in publicum Nuper prolatis, ut appareat, quinam ex illis Repraesentationem in Benigni Rescripti Regii pro Augustanae, et Helveticae Confessionum Exertitū libertate edūti, merito, Sacratissimae Suae Majestati exhibitam, in Conventu apud Excellentissimum Dominum Colocensem Archi-Episcopum die 30 9bris 1790. habito, subscripserint, aut non cubscripserint.* H. n., é. n.

43 [SZIRMAY A.], *Harminczkét okok, melyeket azon világi catholicusok, kik az 1790-ben 30-dik*

fogjuk, sem Bacsinszky, sem pedig a protestánsokkal kapcsolatban ugyanitt szintén türelmesebb véleményt megfogalmazó Splényi Ferenc váci püspök nem került végül szembe a klérus hivatalos álláspontjával.⁴⁴

A vita ezután újból az országgyűlésen folytatódott. Batthyány primás a december 9-i ülésen úgy nyilatkozott, hogy becikkelyezhető a protestánsok szabad vallásgyakorlata, amennyiben az nem ellentétes a katolikus vallással. Így továbbra is tiltott lenne az áttérés a katolikus hitről valamely protestáns felekezetre, ugyanígy tilos lenne továbbá a protestáns egyházi ítélszékek felállítása, és ott a házassági pereknek a saját rendelkezéseik szerinti intézése, valamint azokban a vegyes házasságokban, ahol az apa protestáns, az anya pedig katolikus, a fiúgyermeknek protestáns nevelése. Tehát a primás végeredményben kitartott a november 30-i feliratban foglaltak mellett. Ezen a véleményen volt Kollonich László kalocsai érsek és Eszterházy Károly egri püspök is. A kalocsai érsek, szintén a felirattal összhangban nehezményezte továbbá a katolikus vallásnak »recepta religio«-ként történő említését, mivel így a katolicizmus államvallás státusza kérdőjeleződne meg. Splényi Ferenc váci püspök pedig az előbbieken túl a protestánsok intézményei közül a konzisztóriumok felállítását, mivel ezekkel korábban sem rendelkeztek. Ezenkívül azonban kinyilvánította, hogy az egyházi rend hajlandó elfogadni a protestánsok szabad vallásgyakorlatát, templom- és iskolaépítését, lelkészállítását, lemond a párbér és a stóla megfizetéséről. Majd kérte a protestánsokat, hogy ezekkel a feltételekkel fogadják el az egyezséget, így megteremtve a békét. A világi katolikus rendek részéről hasonlóan nyilatkozott Zichy Károly országbíró is, de az elhangzottakat kiegészítette még néhány kompromisszumos javaslattal: csak az kerüljön be a törvénybe, hogy a vallásváltókat nem sújtják börtönnel, a házassági perek ne a protestáns konzisztóriumokhoz, hanem világi bíróságokhoz kerüljenek, maradjon meg viszont, hogy a katolikus apa mindkét nemű gyermeke követi a katolikus vallást. A protestánsok pedig tekintsenek el attól, hogy a katolikus vallást *recepta religio*-nak nevezik. Ürményi József személynök is megfogalmazta javaslatait: ne mondják ki büntetendőnek az aposztáziát, de akadályozzák meg a „hittel-való vakmerő játszodozást”. Egyebekben támogatta az országbíró javaslatait. Több protestáns és katolikus is hozzászólt a vitához, végül abban állapodtak meg, hogy a cikkelyt az előző napon felolvasott formában terjesztik az uralkodó elé.⁴⁵ Így decemberben végleg

novemberben kalocsai érseknél tartott gyűlekezet végzésére reá nem állottak, kinek-kinek ítéleti alá terjesztettek. 1790-dik esztendőnek XII. havában. H. n. 1790, 23.

44 Nyilván Szirmay irata és a klérus felterjesztését alá nem írók listájának első közlése tévesztette meg Benda Kálmánt, mert szerinte sem Bacsinszky András, sem pedig Splényi Ferenc nem írta alá a felterjesztést. Splényi Ferenc neve azonban az első listán sem szerepel, csak Splényi Gáboré és Jánosé. Vö. *A magyar jakobinusok iratai, I. a magyar jakobinus mozgalom iratai*, szerk. BENDA K., Budapest 1957, 272. 1. jegyzet.

45 Naponként való, 303–306.

sikerült meghaladni azt a korábbi merev álláspontot, hogy a protestáns kérdést a II. József uralkodása előtti keretek közé szorítsák.

Számunkra azért fontos a diétának ez az ülésnapja, mert ekkor jegyezte fel a hivatalos napló Bacsinszky püspök felszólalását: „*Ezen alkalmatossággal közbeszóltott Bacsinszky András Ó Katholikus Munkácsi Püspök Úr-is, hogy tudniüllik, mind azokban, a' mik a' Katholika Hitnek Ágazatit sértenék, meg-nem egyezhetne, a' mit azonban a' Fejedelem a' külömböző [sic!] értelmek eránt végezend, azok ellen törekedni nem fog.*”⁴⁶

A munkácsi püspök rövid (vagy inkább röviden feljegyzett) hozzászólásával tehát tulajdonképpen a konzervatív katolikus állásponthez csatlakozott, idomulva a klérus feliratához és a többi, szót kért püspök véleményéhez, mindazonáltal nem mondva ellent november 30-i, megengedőbb értelmű felszólalásának sem. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy a hivatalos napló tanúsága szerint itt, a protestáns vallásügyet tárgyaló vitában kért szót, nem pedig az ortodox felekezetűekkel kapcsolatban, holott ez számára nyilván fontosabb kérdés lehetett, már csak a bécsi értekezlet kapcsán is említett ortodox térnyerés miatt is. Bacsinszky azonban nyilván a klérushoz tartozását akarta kifejezni hozzászólásával: az országgyűlésben újonnan megjelent görögkatolikus püspökök nemcsak jogaikat, hanem álláspontjukat tekintve is egységben állnak a római katolikus főpásztorokkal.

Mivel azonban a kérdéskör utolsó, februári tárgyalásakor sem sikerült az ellentéteket teljesen feloldani, a törvénytervezetbe – a linzi békekötéshez hasonlóan – bekerült „a papságnak és katolikus világi urak valamely részének ellenmondása nem állván ellen, sőt örökre semmi erővel nem bírván” kitétel. Vagyis az egyenjogúsítást szorgalmazó többségi akaratot nem tudta elbuktatni a klérus és a hozzájuk csatlakozott világiak ellenállása. A horvát rendeknek viszont sikerült elérniük, hogy sem a protestánsok, sem pedig az ortodox felekezetűek egyenjogúsága nem terjedt ki Horvátország, Szlavónia és Dalmácia területére.⁴⁷

Bacsinszky és a nemzeti mozgalom

Az országgyűlés másik, közismerten nagy horderejű kérdése a magyar nyelv ügye volt. Már a diéta megnyitása után, a június 11-i ülésen felmerült, hogy magyar nyelven nyomtassák ki az országgyűlés hivatalos naplóját, de elsősorban a horvátországi követek tiltakozása miatt végül abban állapodtak meg, hogy a magyarul nem tudó országgyűlési résztvevőkre tekintettel a szöveg latin fordítása is készüljön el. A magyar nyelv hivatalossá tétele mellett az országgyűlés hangadóí, a már említett Ócsai Balogh Péter,

46 Uo., 306–307.

47 1791. évi XXVI. és XVII. tc.

Nógrád, Vay István és József, Szabolcs és Borsod, Almásy Ignác, Heves, Darvas Ferenc, Pest, Domokos Lajos, Bihar, valamint Fekete János, Arad vármegye követei is felszólaltak, de Ürményi személynök is az ügy mellé állt.⁴⁸ E kérdésben azonban lényegesen kevesebb eredményt sikerült elérni, mint a vallás dolgában. A horvát rendek mellett itt az uralkodó környezetének ellenállása is közrejátszott. Végül a magyar hivatali nyelv bevezetését nem sikerült becikkelyezni, csak azt, hogy a közép- és felsőfokú oktatásban rendkívüli tárgyként bevezetésre kerüljön a magyar nyelv, e célra felfogadott magyar tanárok segítségével.⁴⁹

Így a következő, 1792-es országgyűlésen is előkerült a magyar nyelv ügye. A II. Lipót halála és I. Ferenc megkoronázása miatt Budán összehívott diétán szintén jelen volt Bacsinzky András és a másik két görögkatolikus püspök is.⁵⁰ A magyar nyelv kérdését az alsótábla a 10. ülésen, június 18-án tárgyalta, közvetlenül azután, hogy az ortodox püspökök országgyűlési részvételi jogát az Illír Kancellária megszüntetéséhez kötötte.

A magyar nyelv ügyében néhányan azt kívánták, hogy azokat a vármegyéket, „a’ kiktől ki-telik”, törvényben kötelezzék a magyar ügyintézési nyelv bevezetésére, a többinek pedig adjanak bizonyos határidőt, amíg ezt szintén bevezetik. Valamint hogy a helytartótanács ne tegye kötelezővé a megyei jegyzőkönyvek latin nyelvű fordításának felküldését. Mások azonban attól tartottak, hogy így sokakat kizárnak a tisztségek viseléséből, sok hazafi inkább elidegenedne a magyar nyelvtől a kényszer hatására, ezért inkább olyan eszközöket javasoltak, amelyek a magyar nyelv szeretetét azokban is megteremtik, akik ezt a nyelvet még eddig nem tanulták. A megyei jegyzőkönyvek nyelvül pedig maradjon meg a latin, mert így ellenőrizhető a törvények betartása, és az udvar is ezt a nyelvet ismeri. Ezt hosszabb tanácskozás követte, végül az alsótábla abban egyezett meg, hogy a magyar nyelvet minden egyetemre és akadémiára járó diák tanulja meg, a kapcsolt részekben pedig a horvát követek kívánságára rendkívüli tárgy legyen. A helytartótanács a magyar nyelven írt feliratokra magyarul válaszoljon. A főrendek elfogadták az alsótábla döntését azzal a módosítással, hogy a helytartótanács magyar nyelvű levelezését későbbre kell halasztani, mert erre még nincs elég alkalmas hivatalnok. Az alsótábla azonban továbbra is ragaszkodott a helytartótanács magyar levelezéséhez, mert szerinte a tisztviselők többsége képes erre. A főrendek gyakorlati nehézségekre hi-

48 MARCZALI: *Országgyűlés*, I, 362–365.

49 1791. évi XVI. tc.

50 Naponként-való jegyzései az 1792. esztendőben felséges Ferentz magyar és cseh ország király által, szabad királyi várossába Budára Pünkösöd havának 20dik napjára rendelt, s ugyan ott azon esztendőben Szent-Iván havának 26dik napján bé-fejezett magyar ország gyűlésének; mellyek eredet-képen magyar nyelven íratattak, és az ország gyűlésének fő vigyázása alatt, hitelesen deák nyelvre fordítottak. Buda, 1792 (a továbbiakban Naponként való, 1792). VIII.

vatkozva ismét elvetették a helytartótanács magyar levelezését, de úgy határoztak, hogy ha az alsótábla ehhez továbbra is ragaszkodik, akkor nem ellenzik, hogy az uralkodó elé terjesszék a kérdést. Az alsótábla erre írásba foglalta érveit és felküldte azt a felsőtáblához, amely végül elfogadta az érvelést.⁵¹ Végül a szentesített törvénycikk is Magyarországon rendes, a kapcsolt részekben pedig rendkívüli tárgyként határozta meg a magyar nyelvet. A helytartótanács magyar ügyintézésének dolgában azonban csak ennyit mondott ki: „Ő szent felsége kegyelmesen el fogja rendelni, hogy a helytartó-tanács szervezése dolgában munkálkodó bizottság fontolja meg, és a legközelebbi országgyűlés elé terjesszen véleményes jelentést az iránt.”⁵² A bizottsági munkálatok eredményeinek sorsa pedig közismert.

Az 1790–91-es, valamint az 1792-es országgyűlésnek a nemzeti ébredéshez kötődő vitái Bacsinszky püspök működésében is éreztették hatásukat. A már említett körlevelekből Udvari István kimutatta, hogy Bacsinszky rendeleteiben 1795 után kifejezetten nemzetébresztő szellemiségű, az anyanyelvi műveltség és az iskoláztatás színvonalát emelni szándékozó törekvések jelentek meg. A munkácsi főpásztor a ruszin nép felemelésében és egységesítésében elsősorban egyházmegyéje papságát kívánta mozgósítani. A ruszin nép felemelkedését szolgáló elképzeléseinek egyik fontos eleme, hogy növekedjék a ruszin iparosok száma. Az előkelőbb iparos szakmákban ugyanis egyáltalán nem lehet ruszint találni, még a templomi felszereléseket is idegen kereskedőktől kell megvásárolni. A püspök előírta, hogy a parókusok tölre koncentrálják a hívek tanítását, mert akkor a többségben földműves, pásztor nép gyermekei is otthon vannak. Azokat a tehetséges ifjakat, akik nem érznek elhivatottságot a papi pályára, iparosnak kell kitanítani. Egyébként sem lehet minden ifjúból pap. A vegyes etnikumú területeken sajnálatosnak tartja azt a jelenséget, hogy a ruszinok papjaik közömbössége miatt igen gyakran vallást vagy rítust váltanak, majd elhagyják nyelvüket is. A papságról kifejezetten szigorú hangnemben írt: egy részük tudatlan, műveletlen, feslett életű, pénzéhes, részeges, fegyelmezetlen, lelkiismeretlen, hivatalát elhanyagolja. Észrevéve a papság és a nép közti egyre nagyobb eltávolodást, a püspök figyelmeztette papjait, hogy az unió kedvező hatásaiból adódó presztízsnövekedés kötelezettségekkel jár. Bacsinszky a papság és a nép felemelkedésének, identitástudata megőrzésének fő zálogát az anyanyelv megőrzésében látta: „a körlevelekből egy szabályszerű program olvasható ki. A program kulcsszavai: papság, nyelv, nép, egyház, gyermekek, ifjúság. A körlevelekből kitűnik, hogy Bacsinszky az egyházon belül érvényre akarta juttatni a felvilágosodás ésszerűsítő tendenciáit, s ezt összekapcsolta az anyanyelvűség elvével. Így a püspök a

51 Uo., 122–129. Ez a vita is jól érzékelteti az alsótábla növekvő dominanciáját a döntéshozatalban. Vö. SZIJÁRTÓ: *Diéta*, 320–331.

52 1792. évi VII. tc.

ruszin felvilágosodás talán leghatásosabb képviselőjének tekinthető” – fogalmaz Udvari.⁵³

De Bacsinzky idejében nemcsak a ruszin, hanem a magyar nyelv terjedéséről is van adatunk. Számos tiszántúli görögkatolikus közösségben magyar nyelven olvasták a szentírási szakaszokat, és mondták a prédikációt. Bacsinzky püspöksége idején keletkeztek az első magyar nyelvű liturgiafordítások is. A püspök magyarul is jól tudott, erről tanúskodik magyar nyelvű levelezése. Az egyik magyarul írt leveléből tudjuk meg azt is, milyen sok idejét elvette az 1790-es évek országgyűlésein való tevékeny részvétele: „a Nemes Magyar Hazánk s Országunk hosszabb időnkig tartott gyűlései is annyira meggátoltak, hogy szükségképpen a Publicum nagyobb dolgait bővebben megfontolván ígéretemnek eleget nem tehettem, s azért is bételjesítést tsendesbb időkre, de mindazonáltal mindenkori emlékezéssel halasztani kényszerítettem.”

Mint ismeretes, Bacsinzky püspök többi, nagy formátumú katolikus főpaptársához hasonlóan egyházmegyéje központjának kiépítésében is komoly szerepet játszott. Ő szerezte meg az ungvári volt jezsuita templomot a székesegyház, a volt Drugeth-várat pedig a papnevelde számára. A püspökség anyagi alapjának megszilárdítása érdekében kieszközölte az uralkodónőnél a tapolcai apátság birtokainak átvételét, hatvan papnövendék és öt teológiaprofesszor számára pedig ösztöndíjat, illetve fizetést biztosított. De a könyvtár fejlesztésében és a levéltár alapításában is fontos szerepet játszott. Felkarolta a környezetében élő művelt értelmiségieket is. Közülük a felvilágosodás jeles képviselője, a hajdúdorogi születésű Görög Demeter és a budai egyetemi nyomda cenzora, a későbbi eperjesi püspök, Tarkovics Gergely emelkedik ki. Utóbbi Bacsinzky nevezte ki hajdúdorogi parókussá, valamint Szabolcs vármegye és a Hajdúkerület esperesévé.⁵⁴

Összegzés

Bacsinzky András püspököt a történeti irodalom a kánonilag felállított Munkácsi Egyházmegye első nagy jelentőségű kormányzó főpásztoraként tartja számon. Míg elődje, Bradács János az eparchia egyházjogi státuszának végleges rendezésében vállalt kulcsfontosságú szerepet, Bacsinzky az egyházmegye szervezésében, a lelkipásztorok hatékonyabbá tételében, valamint a papság és a hívek műveltségi szintjének emelésében végzett korszakalkotó jelentőségű munkát. E tevékenysége hátterében a terézianus és jozefinista egyházpolitika célkitűzései mellett a Lodovico Antonio Murato-

53 UDVARI I: „Bacsinzky”, 206–207.

54 UDVARI I.: „Bacsinzky András munkácsi és Tarkovics Gergely eperjesi megyéspüspök kapcsolata Szabolcs vármegyével és a Hajdúsággal”, in: *Szabolcs-szatmár-beregi levéltári évkönyv* 12 (1997), 137–161.

ri nevével fémjelzett reformkatolicizmus eszméi játszottak kulcsfontosságú szerepet, valamint azok a törekvések, amelyekkel a püspök az 1790–91-es és a következő év országgyűlési munkája során ismerkedett meg. Ennek kapcsán fontos megjegyeznünk, hogy Bacsinszky aktív részvétele a rendi politikában egyben a munkácsi püspök társadalmi státuszának végleges megszilárdulását is jelentette: mind a katolikus klérus, mind pedig a világi rendek előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a görögkatolikus püspökök latin rítusú társaikkal egyenrangú tagjai a magyarországi katolikus főpapságnak. Ez a társadalmi felemelkedés akkor is jelentős horderejű, ha olyan korszakban történt, amikor a protestáns és ortodox felekezetek végleges törvényesítésével párhuzamosan meggyengült a klérus korábbi, privilegizált pozíciója a rendi politika legfelsőbb fórumán.

Joannicius Basilovits protoigumen, a Munkácsi Egyházmegye bazilita növendékeinek nevelője a 18–19. század fordulóján

S.E.R. MILAN LACH SJ

Joannicius Basilovits bazilita szerzetes a Munkácsi Egyházmegye történetének legjelesebb alakjai közé tartozik. Azon felül, hogy harminckét évig hét rendház elöljárója volt, ránk hagyott néhány olyan írásművet, melyeket joggal tekinthetünk az egyházmegye „aranykora” gyöngyszemeinek.

1. A bazilita rend a Munkácsi Egyházmegyében

A rutén hagyományt követő görögkatolikus egyházakban, így a Magyar Királyságban kiépült Munkácsi Egyházmegyében is, a szerzetesi élet Nagy Szent Bazil egyházatya regulája köré szerveződött. Joannicius Basilovits életében (1742–1821) a bazilita rend a Munkácsi Egyházmegye területén működő egyetlen szerzetesrend volt. A rend a virágkorát élte, s a rendtagok jelentős szerepet vállaltak a Munkácsi, majd pedig az Eperjesi Egyházmegye életében.

A Velamin Rutszki (†1637) és Jozafát Kuncevic (†1623) nevével fémjelzett reform során az ukrán és fehérorosz monostorok a Nagy Szent Bazil Rendben egyesültek. Ez a folyamat éreztette hatását a Munkácsi Egyházmegyében is. A munkácsi monostor legjelentősebb szerzetesei csatlakoztak az egységmozgalomhoz, szoros kapcsolatokat tartottak fenn a kijevei metropolitákkal, s nagy valószínűséggel elfogadták a Rutszki-féle regulát. Ugyanebben az időszakban veszik fel a Kárpátalján működő szerzetesek a „bazilita” nevet. A 17. század közepéig ugyanis csupán „szerzetes”-nek nevezték magukat. A II. József-féle reformok idején Bacsinszky András munkácsi püspök azt javasolta Basilovitsnak, hogy vizsgálja felül a püspök által 1777-ben kihirdetett szerzetesi regulát.¹

A Munkácsi Egyházmegye szerzetesi életének „aranykora” körülbelül Basilovits haláláig tartott,² aki harminckét éven át volt protoigumen, 1789-

1 Vö. A. ПЕКАР: „Василіянська провінція”, *АОСВМ* (1982), 132.

2 Vö. ПЕКАР: „Василіянська провінція”, 135.

től 1821 októberéig. A 18. és 19. század fordulójának, vagyis a Bacsinszky-korszak egyik legjelentősebb egyházi személyisége volt.³

Basilovits irányítása alatt hét monostor állt. Munkács, Nagyberezna, Misztice a mai Kárpátalja (Ukrajna) területén, Máriapócs a mai Magyarországon, Krasznibród és Bukóc a mai Szlovákiában, illetve Bikszád a mai Romániában. A fénykorát élő rend hét monostorában összesen hetvennyolc szerzetes élt.⁴ A szerzetesi élet színvonaláról a szabályzatok⁵ és az 1809 és 1812 közötti évekről fennmaradt évkönyvek tanúskodnak.⁶

2. Joannicius Basilovits élete⁷

Basilovits 1742. július 6-án született az Ungvári járásban fekvő Hlivišce (Hlivištia) faluban,⁸ szegény parasztcsaládban. Szülei mindent megtettek azért, hogy gyermekük a jezsuiták ungvári és kassai iskolájában tanulhasson. A gimnázium sikeres elvégzése után Basilovits 1761-ben belépett a bazilita rendbe. A novíciátusi éveket a krasznibródi monostorban töltötte, ahol novíciusmestere Kasper Ince volt. A szerzetesi fogadalomtételkor a Joannicius nevet választotta. Basilovits azon baziliták közé tartozott, akik a filozófiai tanulmányokat is a krasznibródi monostorban végezték, ahol 1762-től kezdve Suhajda Makáriosz protoigumen (†1778) meghívására a ferences Papp Primus tanította a bölcseletet.⁹

A teológiai tanulmányok abszolválása és pappá szentelése után Basilovits azonnal tanári kinevezést kapott a máriapócsi monostorba. Minthogy jó

3 Vö. ПЕКАР, „Василянски протоігумени”, 160.

4 Vö. J. VAZILOVIČ: *Brevis Notitia*, II., 6, Cassovia 1804, 15.

5 Kárpátaljai Állami Területi Levéltár, Beregszász, F 64, 1, 1192, F 64, 2, 10, F 64, 2, 75, F 64, 2, 1106, F 64, 1107, F 64, 2, 1108, F 64, 5, 256.

6 Vö. О. БАРАН: *Єпископ Андрей Бачинський*, Yorkton 1963, 61.

7 Joannicius Basilovits életéről és műveiről több szerző írt: А. КРАЛИЦКИЙ: „Іоаннікій Базиллович”, *Листок*, 9 (1890), 97–98., Т. ЛЕНОЦЗКУ: *Beregvármegye*, Ungvár 1881, 130., J. SZINNYEI: *Magyar írók élete és munkái*, I., Budapest 1891, 659–660., Ф. ТИХІЙ: „Іоаннікій Базиллович”, in: А. ВОЛОШИН (ed.): *Мѣсяцослов на 1922 год*, Ужгород 1921, 42–50., В. ПРОНИН: „Протоігумен Іоаннікій Базиллович”, *PravMysl* (P), 1–2., (1956–57), 40–48., А. ПЕКАР, „Протоігумен Іоаннікій Ю. Базиллович”, *АОСВМ* (1992), 105–122., С., VASIE: „Bazilovič Joannikij Juraj, OSBM”, in: J. RAŠTEKA (ed.): *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*, Bratislava 2000, 70–71., „Juraj Joannikij Bazilovič (1742–1821) a jeho Tolkovanije Svjaščennyja Liturgii – Výklad svätej liturgie”, in: J. ВАВЯК (ed.): *J. J. Bazilovič OSBM a M. Lacko SJ*, Košice 2002, 13–19., В. LUNTEROVÁ: *Joannikij Juraj Bazilovič, OSBM Explicatio sacrae liturgiae*, Bratislava 2002.

8 Ez a falu ma Sobrance járásban fekszik, Kelet-Szlovákiában.

9 Vö. К. ЗАКЛИНСЬКИЙ: „Нарис історії”, *НЗМУК* 1 (1965), 53.

képességű pedagógusnak bizonyult, előjárói először a filozófia, majd pedig a teológia oktatásával bízták meg.¹⁰

Nem sokáig maradt azonban a tanári katedrán. Kovejcsák Szilveszter protoigumen halála (1789. március 1.) után a negyvenhét éves Basilovitsot a Munkácsi Egyházmegyében működő összes bazilita monostor előjárójává választották. Hivatalát harminckét éven át töltötte be.

Ebben az időszakban Basilovits Bacsinszky András munkácsi püspök (1773–1809) egyik legközelebbi munkatársa volt. Bacsinszky püspök kora nemcsak az egyházmegye, hanem a bazilita rend fejlődésének is kora. Basilovits aszketikus írásait és a szerzetesi fegyelemről szóló műveit ebben a szöveggörnyezetben kell értelmezni. Basilovits sokat követelt a szerzetesektől, ugyanakkor szerzetesi életével jó előjáróként példát is mutatott nekik.¹¹ 1798 és 1804 között Munkács-Csernekhegyen a monostor közelében felépítette a Szent Miklós-templomot. Nem sokkal korábban (1766 és 1772 között) Rác Demeter nagylelkű adománya eredményeként felépülhetett a csernekhegyi monostor. Basilovits hetvenkilenc éves korában, 1821. október 21-én hunyt el. Sírhelyét a Szent Miklós-templomban alakították ki.¹²

Basilovits halála után kezdődik el a szerzetesi élet hanyatlása. A 19. század elejétől kezdve nemcsak a világi papság, hanem a szerzetesek egy része is befogadta a felvilágosodás eszméit, ami szükségszerűen az egyházfegyelem és a lelki élet hanyatlását eredményezte.¹³

3. Basilovits történeti és liturgikus művei

Basilovits termékeny szerző volt, aki jelentős történeti, liturgikus és aszketikus műveket hagyott maga után.

Az 1799–1804 között Kassán latin nyelven kiadott *Brevis notitia fundationis Theodori Koriathovits* című, kétkötetes történeti munkája elsőrangú történészre vall. Életművének ez a legjelentősebb írása, melyben Korjátovics Tódor litván herceg családjának fontos dokumentumait közli. Korjátovics a 14. század közepén vezette a ruténok egy csoportját a mai Kárpátalja területére, ahol 1398-ban Lajos magyar királytól megkapta a munkácsi uradalmat.¹⁴

10 Vö. ВАСИЛОВІЧ: *Brevis Notitia*, 96.

11 Vö. Д. И., ГЕБЕЙ: „Поминайте наставники вапа”, in: Д. И. ГЕБЕЙ (ed.): *Мьсяцослов на 1894 год*, Унгвар 1893, 74.

12 Joannicius Basilovits testét a Szent Miklós-templom kriptájában temették el. Kutatásunk során megtudtuk, hogy amikor bizonyos talajmozgások miatt a templom a Latorca folyó irányába kezdett csuszamlani, a kriptának azt a részét, ahol Basilovits és Anatolij Kralicky földi maradványai nyugodtak, cementtel fedték be, hogy az épület alapjait megerősítsék. Ezzel elzárták az utat a sírokhoz.

13 Vö. ПЕКАР: „Василянська провінція”, 136.

14 Vö. Ф. ТИХИЙ: „Іоанникий Базилевич”, 48.

Basilovits munkájának nemcsak az egyháztörténet szempontjából van jelentősége, hanem Kárpátalja történetének is fontos forrása. Basilovits ezen munkája révén megérdemli a „Munkácsi Egyházmegye görögkatolikus történetírása atyja” címet.¹⁵

Egyetértett Bacsinszky püspökkel abban, hogy a Munkácsi Egyházmegyében feltétlenül meg kell őrizni a bizánci rítust. Ennek érdekében *Esposizione della Divina Liturgia*¹⁶ címmel terjedelmes liturgiamaғыарázatot készített ószláv és latin nyelven. Basilovits liturgiamaғыарázatának kritikai kiadását 2009-ben a Szlovák Tudományos Akadémia Szlavisztikai Intézete jelentette meg Pozsonyban.¹⁷ Az eredeti kézirat, melynek első harminckét oldala hiányzik, 1963-ban az ungvári egyetemi könyvtárba került.¹⁸ A Munkácsi Egyházmegye területén ez az első, legismertebb és legterjedelmesebb liturgiamaғыарázatot. A kéziratot vizsgáló kutatók kimutatták, hogy a szerző Le Brun, Goar és mások liturgikus műveiből állította össze írását.

4. Basilovits aszketikus műve

Joannicius Basilovits a monasztikus élet lelkiségi témájában is termékeny szerző volt. Monostorok protoigumenje lévén különös figyelemmel kísérte a szerzetesek lelkiéletét, melyet a monasztikus élet kiemelkedő modelljeinek szintjére kívánt fölemelni. A monasztikus életet tekintve nem csupán teoretikus volt: saját élete, a szabályok és a konkrét normák mind azt mutatják, milyennek kellene lennie egy szerzetesi életnek.

Első műve, mely nyolcvannyolc évvel ezelőtt még kézirat formájában létezett,¹⁹ s melyről ma nincs semmi adatunk, az *Értekezés, avagy tanítás a testvéreknek a szerzetesek méltóságáról, valódi céljukról, és a szerzetesi állapotról általában*²⁰ címet viseli. Korának egyházi szláv nyelvében és a helyi nyelvújításban

15 Vö. ПЕКАР: „Протоігумен Йоаннікій Ю. Базілович”, 116.

16 A mű teljes címe: **Толкованіе Свйашченнійа Литургии, Новаго Закона истиннійа Безкровнійа Жертвы, во славу Пресвйатайа и Нераздиннійа Тройци, Отца и Сына, и Свйагого Дщца, здателем Честным Отцем Йоаннікіем Базіловичом, ЧСВВ, Протоігуменом, во лито сочиненнойе, во Монастире Мѣкачевском.**

17 Ez a mű nagyban hozzásegít Joannicius Basilovits életének jobb megismeréséhez. Vö. J. BAZILOVIČ: *Explicatio Sacrae Liturgiae*, ed. S. ZAVARSKÝ – P. ŽEŇUCH, Bratislava – Roma 2009.

18 Vö. ПЕКАР: „Протоігумен Йоаннікій Ю. Базілович”, 116.

19 Máiğ nem sikerült föllelnünk Basilovits eme művét; talán Kárpátalja valamelyik antikváriumában hánykolódik. A csernekhegyi monostor 1945-ben bekövetkezett elpusztítása után – amint erről Pronin ortodox protoigumen tanúskodik – az állami hivatalnokok semmiféle leltárt nem készítettek sem a könyvekről, sem a dokumentumokról, így azok egy részét feltehetően eladták.

20 **Бесыда или слово ко брати Отцемъ Йоаннікіемъ Базіловичемъ глаголаное, в**

íródott. A mű négy részre van felosztva: az 1a–8b-ig terjedő lapok tartalmaznak egy előszót és a Beszéd az engedelmességről című részt, a 8b–11b-ig terjedő lapok a Beszéd a szerzetesi szegénységről, a 12a–15b lapok a Beszéd a tisztaságról szóló részt, a 16a–18b lapokon az utószó olvasható. Ha összevetjük a szóban forgó művet az *Imago vitae monasticae* szövegével, melynek tárgyalására szenteljük az egész negyedik fejezetet, kitűnik, hogy tartalmuk hasonló, így feltételezzük, hogy ez az írás, mely máig ismeretlen, alapul szolgálhatott Basilovits számára az *Imago vitae monasticae* latin nyelvű könyv engedelmességről, szegénységről és tisztaságról szóló fejezeteihez. Nem tudjuk, hogy a mű mikor látott napvilágot,²¹ csupán az első lapról van annyi ismeretünk, hogy Basilovits állította össze és kiadásra szánta.

Mindössze két rövid részlet maradt meg a könyvből, melyekben Basilovits lelki harcra és szerzetesi aszkézisre buzdítja a szerzeteseket, és inti őket arra, hogy ne magukban bízzanak, hanem Isten segítségével. Tanácsolja az e világ örömeiről való lemondást, mert azok okai a szerzetesek bukásának. Javasolja a szerzeteseknek, hogy a kísértéseket türelemmel viseljék, és legyenek mindig készek tanulni másoktól.

Érdeklődésünk itt elsősorban három aszketikus művére irányul. Két kéziratot vizsgálunk majd: elsőként a *Szerzetesi szabályok és konstitúciókat*, majd a *Szerzetesi szabályok és konstitúciókról* című írást, végül az *Imago vitae monasticae* című nyomtatott könyvről lesz szó.

4.1 Szerzetesi szabályok és konstitúciók

Rutsky *Közös szabályainak* előszavában²² a művet megjelentető Kinach megállapítja, hogy II. József reformjai miatt szükségessé vált a szabályok módosítása. A megszüntetett kolostorok között, melyeket monasztikus jellegük miatt zártak be, mivel az nélkülözte az apostoli tevékenységet, találunk néhányat a Munkácsi Egyházmegye monostoraiból is. Csak hét monostor maradt meg, melyek nevelői missziót is betöltöttek. Ez volt az ok, amely miatt szükségessé vált a monostorok szerzetesi szabályainak módosítása a Munkácsi Egyházmegyében.

Basilovits protoigumeni minőségében törekedett arra, hogy helyreállítsa a szerzetesi fegyelmet a már említett hét monostorban. Bacsinszky püspök már elődjét, Kovejcsák Szilveszter protoigument (1769–1778) is kérte, hogy bővítse ki és korszerűsítse Rutsky *Közös szabályait*. Pekar meggyőződése szerint így születtek meg a Munkácsi Egyházmegye bazilitáinak első

ДОСТОИНСТВЪ ТИХОКОВА В СОПСТВЕННОМЪ КОНЦИ ТѢХЪДѢ И ВЪЗРА ВЪ ЕННѢ МОНАШЕСКОМЪ.
A művet bőrkötés borította, gyorsírással jegyezték le, és 18 lapból állt. Első lapja hiányzott. Vö. ТИХИЙ: „Иоанникий Базиллович”, 43.

21 Tyihij összehasonlítja a mű második részének első bekezdését az *Imago vitae monasticae* szövegével, 58. Vö. ТИХИЙ: „Иоанникий Базиллович”, 43.

22 Vö. Г. КИНАХ: „В. Рутського правила”, *АОСВМ* (1924), 57.

Szerzetesei szabályai és konstitúciói,²³ melyeket maga Bacsinszky hagyott jóvá 1777-ben.²⁴ Úgy véljük, hogy a Joannicius Basilovits által szerkesztett *Szerzetesei szabályok és konstitúciók* első alkalommal csak 1796. július 2-án²⁵ kerültek jóváhagyásra. 1797. július 30-án ennek egyik változata lett megerősítve; ez a birtokunkban lévő kézirat.²⁶

A kéziratot jelenleg Ungváron őrzik, a Kárpátaljai Néprajzi Múzeumban,²⁷ származási helye pedig a munkács-csernekhegyi monostor könyvtára. Ez a könyvtár a II. világháborúig Kárpátalja egyik legnagyobb könyvtárának számított.²⁸ A munkácsi monostor kéziratai és régi nyomtatványai a szerzetesek 1945-ben bekövetkezett elűzése után a már említett múzeumba kerültek.²⁹ Más kéziratokat és értékes nyomtatványokat az Ungvári

23 **Правила и Установления Монашескаа.** Vö. ПЕКАР: „Протоігумен Йоанникій Ю. Базиллович”, 108.

24 Pekar Mikitasra hivatkozik, aki a szabályzatot a 463 D szám alatt hozza – Правила монашеские а XVIII. századból egyházi szláv és latin nyelven nyomtatva, két oszlopban, kezdőlap nélkül. Véleményünk szerint Mikitas téved, amikor úgy tartja, hogy Bacsinszky a szabályzatot 1777-ben hagyta jóvá, mégpedig arra az adatra építve, hogy az első oldalon a következő autográf felirat található: »Andreas Eppus Munkaciensis 1778«. Lehetséges, hogy Bacsinszky ebben az évben jóváhagyott szerzetesi szabályzatot, de az nem marad ránk. A szabályzat, melyre Pekar Mikitas alapján hivatkozott, biztosan nem lehetett a Bacsinszky által jóváhagyott *Szerzetesei szabályok*, mivel a főt megnevezett levéltári szám alatt azt a szabályzatot találjuk, melynek előlapjából világosan kiolvasható, hogy nem egyesült illír nemzetiségű görög szerzetesek szabályairól van szó, melyeket Vince Karlóca és egész Magyarország metropolitája hagyott jóvá. Pekar, nem lévén lehetősége, nem tudta ellenőrizni ezt az adatot. A második érv, mely nézetünket igazolja, hogy ez a szabályzat nyomtatott volt, míg Basilovits szabályai, melyekről szó lesz és melyeket Pekar az első szabályok átdolgozásának vélt, kézirat formájában maradt fenn, amint ezt magunk is láthattuk Ukrajnában végzett kutatásaink során. Az Ungvári Állami Egyetem könyvtárában a magyarországi nem egyesültek nyomtatott szerzetesi szabályzatát a következő szám alatt találjuk: 1583. Vö. Правила монашеские, n 1583, УШУК, 10+113 pp. Vö. В. Л., МИКИТАСЬ: *Давні рукописи і стародруки*, II, Львів 1964, 66.

25 Cikkében Tyihij szlávul jelzi a jóváhagyás dátumát: 1796. július 2. Rögtön ezután zárójelben római számokkal írja: 1797. Nem tudhatjuk, hogy szándékos volt-e részéről ez a módosítás, vagy csupán elírás. Nem állt módunkban személyesen tanulmányozni ezt a kéziratot, így Tyihij információját sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudjuk. Vö. Тихій, „Йоанникій Базиллович”, 45.

26 **У. Базилвицеа, Правила и Установления Монашескаа,** Ms. 39.(Arch. 796), ZEM, Užgorod.

27 A kézirat a Ms. 39. (Arch. 796) szám alatt található a Néprajzi Múzeum számozása szerint. Ugyanazon szám alatt a katalógusban föllelhetők még kéziratok és egyéb régi nyomtatványok, melyeket 1964-ben publikált Lembergben V. L. Mikitas. Vö. В. Л. МИКИТАСЬ: *Давні книги закарпатського музею*, Ужгород 1961, 40. A könyvtár 1945-től napjainkig az Ungvári várban van elhelyezve. Korábban itt kapott helyet a Munkácsi Egyházmegye szemináriuma. A II. világháború után a várat államosították.

28 Vö. МИКИТАСЬ: *Давні рукописи*, II, 8.

29 Vö. МИКИТАСЬ: *Давні книги*, 6.

Állami Könyvtárba szállítottak 1963-ban.³⁰ A munkácsi bazilita monostor levéltárának anyagát Beregszászra vitték, a Kárpátaljai Állami Regionális Levéltárba.³¹ A *Szerzetesei szabályok és konstitúciók* kézírata 1961-ben került a munkácsi monostorból az ungvári Néprajzi Múzeumba.³²

A kézirat könyv alakú, méretei: 225 x 190 mm. A könyvet bőrkötés borítja, melyet már javítottak. A szöveget kézzel írták, vörös és fekete tintával. 17 lapból áll, melyekből 2 üres. A könyv elején egy vízjel figyelhető meg; a címerben egy, a két hátsó lábára támaszkodó oroszlán látható, fején koronával, elülső kezében trombitát tartva. Az *Auschenbach* szó³³ is kivehető. Az oldalszámozás ceruzával készült, talán inkább újabban. Az egyes bekezdések első szavainak díszes kezdőbetűi piros tintával íródtak. A szöveg cirill betűs, jól olvasható.

A *Szerzetesei szabályok és konstitúciók* szerzője minden kétséget kizáróan Joannicius Basilovits, akinek sikerült egy igen jó válogatást készítenie Nagy Szent Bazil szabályaiból. Rutsky *Közös szabályai* ihlették, amit bizonyít az a tény is, hogy néhány mondata szóról szóra megegyezik. Hogy a szerző nem lehet más, csak Basilovits, világossá válik a kézirat bevezetőjéből.

A szabályok Nagy Szent Bazil rendjének a Munkácsi Egyházmegye területén élő szerzetesei számára készültek, vagyis az említett hét monostor számára. A szerzetesek lelkiismereti kötelessége volt, mind lelki, mind kánonjogi szempontból, hogy betartsák a szabályzatot. A legfőbb tekintélyt számukra a munkácsi püspök képviselte.

A szerző részletesen szól arról, hogy Nagy Szent Bazil szerzetesi konstitúcióinak és szabályainak antológiájáról van szó, rövidített formában. A szabályokat és konstitúciókat nem mutatja be egészében, mivel azok jóval terjedelmesebbek;³⁴ a szerző csak a szerzetesek mindennapi életéhez szükséges részleteket közli, és azokat is röviden, oly módon, hogy azokat minél könnyebben megjegyezhessek.

A mű, amint azt a kézirat elbeszéli, „Krisztus főpapjának, Miklósnek csernekhegyi szent házában”³⁵ keletkezett, vagyis a baziliták csernekhegyi, Csodatévő Szent Miklós tiszteletére szentelt főmonostorában.

30 Vö. Микитась: *Давні рукописи*, II, 3.

31 A munkácsi monostor iratai a 64-es számú egységben vannak, mely öt katalógust tartalmaz a levéltár anyagáról. Több ezer iratról van szó.

32 Vö. Микитась: *Давні книги*, 40.

33 Föltehetően a papírgyár vagy a könyvkötő neve; vö. Микитась: *Давні книги*, 40.

34 Vö. Basilio Magno, *Asceticon magnum sive Questiones [Regulae fusius tractatae et Regulae breuius tractate = recensio Vulgata compilata s. VI]*, PG 31, 901–1305, *Asceticon paruum*, PL 103,483–554, *Constitutiones monasticae*, PG 31, 1321–1428 a *Regulae morales*, PG 31, 691–869.

35 Во СТО видітели Єрарха Хртова Николаа, на Горі Єрнек Мцл. Vö. Ї. Базилоньє, *Правила и Установленья монашескаа*, 1.

Basilovits nem ad pontos fölvilágosítást a *Szerzetesei szabályok és konstitúciók* keletkezési idejéről. A kézirat bevezető oldalán csak a „hónapban” szó olvasható, és semmi egyéb. Biztosan állíthatjuk azonban, hogy a szabályzat 1797. július 30. előtt már készen volt, mert a fent nevezett napon fogalmazta meg a jóváhagyást Kutka János kanonok, aki a szöveget dátummal és helymegjelöléssel is ellátta. Ezt a szöveget írta alá és látta el pecsétjével Bacsinszky püspök „1797. július 30-án Ungvárott,”³⁶ amiből következik, hogy Basilovitsnak már jóval előbb el kellett kezdenie a szabályzat kidolgozását.

A mű csak kéziratban maradt fenn, cirill betűkkel írva, az egyházi szláv nyelv helyi változatában. Magyarországon ez idő tájt a latin volt a hivatalos nyelv. Minthogy a novíciusok és a testvérek a latint nem ismerték, Basilovits úgy döntött, nem fordítja le a művet, hanem meghagyja eredeti nyelvén. Kutatásunk során találtunk néhány latin nyelvű átíratot, melyek nélkülözik a jóváhagyást. A szerzetesek kézzel sokszorosították a szabályzatot, saját használatra.³⁷

Behatóbb vizsgálat alapján megállapíthatjuk, hogy az írást főként Rutsky *Közös szabályai* inspirálták, de nem csak azok. Basilovits *Szerzetesei szabályai* számára a második fő forrás Vidak Vince Joannicius szerb ortodox karlócai³⁸ érsek *Szerzetesei szabályai*³⁹ jelentették, melyek latin–egyházi szláv két nyelvű kiadásban jelentek meg. Jóllehet a karlócai szabályzat példányán nem látható a kiadás évének megjelölése,⁴⁰ a karlócai érsekek sorában Vidak 1774 és 1780 között működött.⁴¹ A *Szerzetesei szabályok* – amint erről a bevezetésben olvashatunk – a Szentírás parancsolata alapján fogalmazódtak meg,⁴² és Vince metropolitán kívül megerősítést nyertek még más érse-

36 ВАНГВАРЪ Л. ЫШЛЫА АШЕЗ. Vö. Ы. БАЗИЛОВИЕЗ, ПРАВИЛА И УСТАНОВЛЕНЬА МОНАШЕСКАА, 33.

37 Egy ilyen, 1796-ból származó példányt őriznek a Debreceni Egyetem könyvtárában, a Ms. 106-1 leltári szám alatt. Az irat a máriapócsi monostorból került ide. Vö. А. ПЕКАР: „Протоігумен Йоанникій Ю. Базилович”, 108.

38 A várost szerémségi Karlócának is hívták. A Magyar Királyság területén volt, ma Szerbiához tartozik. Karlóca 1713-tól 1920-ig a Szerb Ortodox Egyház metropolitájának széke volt, egészen addig, míg létre nem jött a Szerb Patriarkátus. Vö. Z. GAVRILOVIĆ: „Serbian Christianity”, *Dictionary of Eastern Christianity*, Oxford 1999, 442–446.

39 Vö. V. J. VIDÁK: Правила монашеские, n.1583, UŠUK, 10+113 pp., МИКИТАСЬ: *Давні рукописи*, II, 66. Mansi is ismertei a szabályzatot. Vö. V. J. VIDÁK: „Regulae monasticae a duabus Synodis annorum 1773 et 1776 perscriptae et editae 1776”, in: J. D. MANSI: *Sacrorum conciliorum*, XXXIX, Paris 1907, 575–666.

40 Csupán széljegyzetként olvashatjuk: „Andreas Eppus Munkacsiensis 1778”. Vö. VIDÁK: Правила монашеские (1).

41 Vö. С. ВУКОВИЧ: *Српски јерарси*, Београд 1996, 73.

42 Vö. VIDÁK: Правила монашеские (9).

kektől és püspököktől, akik részt vettek azon a helyi zsinaton, mely 1776. szeptember 21-től december 30-ig folyt le.⁴³

Basilovits *Szerzetesi szabályai és konstitúciói* szinte ugyanazt a felosztást követik, mint a karlócai *Szerzetesi szabályok*. Basilovits elejétől a végéig forrásként használta fel azokat. Csakis azokat a részeket válogatta ki, melyeket fontosnak tartott, és melyek a görögkatolikus egyház helyzetére is vonatkoztak. Így a karlócai szabályzat néhány fejezetét Basilovits egyetlen fejezetben egyesítette.

Basilovits *Szerzetesi szabályai és konstitúciói*⁴⁴ a következő fejezetekből állnak: Bevezető, 1. Engedelmesség, 2. Szegénység, 3. Tisztaság, 4. Az imádság és az egyházi törvény, 5. Könyvek olvasása és a tanulmányok, 6. Az ebédlő, 7. A testvérek ruházata, 8. Az előljáró kötelességei, 9. A helyettes kötelességei, 10. A lelkiatya, 11. A novíciusok, 12. A különféle szolgálatok,⁴⁵ 13. (12) A protoigumen kötelességei.

A kézirat végén található a szabályzat jóváhagyása, Bacsinszky András munkácsi püspök aláírásával és pecsétjével.

Számunkra különösen is érdekes a szabályzat központi gondolata, melyet Basilovits a novíciusokról szóló, 11. fejezetben fejt ki: „Végül gyakran ismétlélék nekik a *Bővebben írt szabályok* nyolcadik pontját, hogy magukévá tehessék Krisztus szavait: ha valaki utánam akar jönni, tagadja meg önmagát, vegye föl keresztjét, és kövessen engem (Mt 16,24) stb.”⁴⁶ Basilovits tehát a *Bővebben írt szabályok* nyolcadik pontját⁴⁷ emeli ki a növendékek számára, mely mindazt tartalmazza, amit a szerzetesi életben prioritásnak kell tartaniuk; beszél a test és a világ kívánsága démonának megtagadásáról, és aláhúzza, hogy az előljáró gyakran ismétlje ezt nekik. Kiválasztja azokat a szentírási idézeteket, melyeket Bazil a *Bővebben írt szabályok* nyolcadik pontjában említ, és ezekre hivatkozva jelöli meg, hogy mire kell helyezni a hangsúlyt a bazilita növendékek nevelésében. Véleményünk szerint ez a 11. fejezetben megfogalmazott központi gondolat nemcsak a növendékek képzésére vonatkozott, hanem Basilovits számára vezérelvül szolgált protoigumeni szolgálata alatt. Ez a szempont mindenesetre hiányzik a karlócai *Szerzetesi szabályok*ból.

43 Vö. MANSI: *Sacrorum conciliorum*, XXXIX, 575.

44 A példány a következő címet viseli: *Правила и Установления Монашескаа*, Kárpátaljai Néprajzi Múzeum, Ms. 39 (Arch. 796).

45 Nem tudjuk, miért ez az ellentmondás a 12. fejezet megjelölésében, talán csak elírásról van szó.

46 *Ы. Базилониец, Правила и Установления Монашескаа*, 28–29.

47 Vö. Basilii Magni Regulae fusius tractatae 8, PG 31, 934–942.

4.2 A szerzetesi szabályokról és konstitúciókról

A szerzetesi szabályokról és konstitúciókról⁴⁸ című kéziratot mű nézetünk szerint a célból készült, hogy egy részletes és szabad függelékként magyarázza Joannicius Basilovits *Szerzetesi szabályok és konstitúciók* című írását. Ezt támasztja alá a kézirat címe is.

Meggyőződésünk szerint a kézirat egy részét Basilovitsnak lehet tulajdonítani, más része pedig Kocak Arszeniosz gyűjteménye. Nem egy szisztematikus művel állunk tehát szemben; az egyes fejezetek nem kapcsolódnak szervesen egymáshoz, bizonyos témák többször is tárgyalásra kerülnek, mint például a Tízparancsolat vagy a Hitvallás magyarázata. Basilovits mint protoigumen feltehetően látogatta kolostorait, és ilyenkor tartott előadásokat. Így juthatott el Krasznibród monostorába is, ahol tartott néhány beszédet a novíciusoknak. Kocak Arszeniosz novíciusmesternek módjában állt lejegyezni a beszédekét.⁴⁹

Basilovits fontosnak tartotta, hogy az előjárók rendszeresen szóljanak a testvérekhez. Igumenként ez volt a fő eszköze a szerzetesi, avagy monasztikus lelkület formálásában. A szóban forgó kézirat tehát feltehetően egy konkrét alkalommal készült kifejtése a *Szerzetesi szabályok és konstitúcióknak*.

A szerző meglehetősen jól ismerte a kortárs nyugati teológiai és aszketikus irodalmat. A kézirat számos szerzőt idéz, gyakran azonban nem tudni, kik is ezek a személyek, mert csak az idézett művek oldalszámaira történik hivatkozás, a könyvek pontos adatainak megjelölése nélkül. A források pontos megnevezésének hiánya kétségkívül nem válik a mű javára. A szerző jól ismerte a görög egyházatyákat is, köztük Nagy Szent Bazilt, Aranyszájú Szent Jánost vagy Klímakhosz Szent Jánost.

A szerző többször visszatér a Tízparancsolat részletes tárgyalásához, mely arra enged következtetni, hogy ennek a témának különös figyelmet szentelt a növendékek nevelésében, de meglehet, szándéka csupán annyi volt, hogy a hallgatóság különböző szerzők alapján ismerje meg a tárgyat.

Basilovits éppúgy nagy hangsúlyt fektetett az isteni parancsolatok megtartására, mint a keresztény és a szerzetesi hivatás közötti összefüggésre. Azt kéri, a szerzetes, mielőtt valóban szerzetessé válna, legyen először jó keresztény. Ez a magyarázata annak, hogy miért tárgyalta oly nagy részletességgel a novíciusoknak, vagyis a bazilita növendékeknek a Tízparancsolatot és a Hitvallást.

48 *Ун. Базилониецъ ꙗ. Коцакъ, ꙗ правилъ и Установленый монашескихъ, Красный Бродъ 1796. Ms. n. 1, UŠUK.*

49 Kocak Arszeniosz 1789 és 1795 között tevékenykedett a krasznibródi monostorban mint a spirituális segítője. 1798-tól nem említik többé a monostor évkönyvei. Minden valószínűség szerint ő látta el a novíciusmester feladatait is. V. TIMKOVIĆ: *Letopis Krásnobrodského monastiera*, Prešov 1995, 119.

A szerző gazdag teológiai-lelki tartalmat nyújt a növendékeknek, melyet szerzetesi életük első éveiben megismerhettek. Ha feltételezzük, hogy a novíciusmester az egész művet ránk hagyta, bizton állíthatjuk, hogy a kor bazilita növendékei a monasztikus élet tekintetében, az elméleti ismereteket illetően jól fel voltak készülve.

A művel kapcsolatban megjegyzendő még egy érdekes tény: a teológiai formulák megfogalmazásakor szerzőnk a keleti és a nyugati kereszténység határmezsgyéjén mozog. A szerző katolikus voltára utalnak a tomista megnyilvánulások, ugyanakkor gyakran merít a monasztikus irodalom hitteles keleti forrásaiból, mint amilyenek Szent Bazil szabályai. A szerzetesi lelkiséget végső soron a keresztség szentségéből vezeti le; a monasztikus életet úgy tekinti, mint a keresztség radikális formáját. A szerző tehát a keleti monasztikus hagyományra alapoz, és megpróbál kapcsolatot teremteni közte és a nyugati kereszténység között. Ebben áll a szerző eredetisége.

4.3 *Imago vitae monasticae*

Joannicius Basilovits utolsó aszketikus műve, amelyre figyelmünket fordítjuk, az *Imago vitae monasticae*, vagyis a *Monasztikus élet tükré*. Az aszketikus irodalmat tekintve ezt mondhatjuk Basilovits fő művének. Az 1802-ben Kassán kiadott mű száznyolcvankét oldalt számlál. A szerző, tudatában annak, hogy a mű rutén nyelven történő megjelentetése nehézségekbe ütközhetne, úgy döntött, hogy aszketikus rendszerező művét latinul publikálja.

Latin nyelvű lévén a mű nem tett nagy ismertségre szert a szerzetesek között sem, minthogy nem voltak a nyelv ismeretében, így a könyv lassan a feledés homályába merült.⁵⁰ A szöveg olvasásakor kiderül, hogy a szerző célja nem valami új, szerzetességről szóló tudomány lefektetése, hanem egészen hű akar maradni az egyház hagyományához, a Szentíráshoz, az egyházatyákhoz és az egyetemes zsinatokhoz. A mű így inkább az atyák gondolataiból való egyfajta válogatásnak vagy szintézisnek tekinthető. Basilovits gyakran idézi őket, a keleti atyáknál megszokott módon. Legalább negyven atyára és tizenegy szent életrajzára találunk hivatkozást.

A műnek nincs sem bevezetője, sem zárszava; összesen négy részből áll: a keleti szerzetesség rövid története, a monasztikus fogadalmak gyakorlata és a lelkiismeret tisztasága, a mindennapi szerzetesi élet gyakorlati alapjai, Szent Bazilnak mint a cenobita élet alapítójának biográfiája. A függelékben Nagy Szent Bazil *Böjtről szóló homíliája* olvasható.

50 Úgy véljük, Basilovits a latin környezetnek kívánta magyarázni, hogy a bazilita szerzetesek a görögkatolikus egyház részét képezik.

Basilovits utal nemcsak a keleti és nyugati atyákra, hanem az egyetemes és más helyi zsinatok kánonjaira is. A szövegösszefüggés és a lábjegyzetek alapján joggal feltételezhetjük, hogy használta Baronius latin kiadását, ugyanakkor gyakran idézi a görög atyákat is. Ez utóbbiak közül elsősorban Nagy Szent Bazilra hivatkozik,⁵¹ ami érthető, hiszen maga is a bazilita rendhez tartozott, és nyilván szerette volna minél teljesebb módon fölhívni az olvasók figyelmét személyiségének nagyságára és művének jelentőségére. Az mindenesetre nem tagadható, hogy a műben csak ritkán jelennek meg Basilovits eredeti gondolatai.

Véleményünk szerint a mű címzettjei nem annyira a Munkácsi Egyházmegye bazilita szerzetesei, hanem inkább a latin nyelvet ismerő görögkatolikus világi klérus, továbbá a latin klérus és szerzetesség, mely utóbbiak számára az írás a keleti szerzetesség védelmében fogalmazódott meg. A címzettek között a császári udvar is számításba jöhet, akiknek nem volt magától értetődő, hogy a nyugati szerzeteseken kívül léteznek keletiek is. Hogy mi szükség a szerzetességre, azt Basilovits az utolsó fejezetben tárgyalja, Nagy Szent Bazil életrajza kapcsán.

Zárásképpen megállapíthatjuk, hogy a lelkiéletnek az atyák nyomdokaihoz való visszatérés alapján történő megújításában Basilovits a bazilita hagyományt követte, mégpedig Sztudita Tivadar szellemében. Írása ugyanis nem tesz különbséget a lelkiatya és az igumen személye között, hanem a két személyt azonosítja. Amikor igumenről beszél, világos, hogy Sztudita Tivadar vonalát követi.

5. Konklúzió

Basilovits kívánsága az volt, hogy a bazilita szerzetesek igazi keresztények legyenek, úgy, hogy megvalósítják Nagy Szent Bazil szabályzatának nyolcadik szabályát. Ebben a pontban látta összefoglalva mindazt, amit a szerzeteseknek meg kell tenniük. Ennek a szabálynak a szellemisége végighalad minden művén, akkor is, amikor részletesen tárgyalja a szerzetesi fogadalmakat, amelyek mintegy a szerzetesnek az önmegtagadásra való meghívásra adott konkrét válasza, melyet az a szegénységben, tisztaságban és engedelmisségben él meg.

Egyetértünk Tyihij nézetével,⁵² mely szerint – még ha az *Értekezés, avagy tanítás a testvéreknek a szerzetesek méltóságáról* keletkezési dátum nélkül maradt is fenn – a három másik mű közös kronológiai irányt mutat föl. A *Szerzetesi szabályok és konstitúciók* keletkezési ideje 1797 előttre tehető, az *Imago vitae*

51 Basilovits 112 alkalommal idézi a műben Nagy Szent Bazilt.

52 Vö. Тихий: “Иоанникий Базилевич”, 45.

monastica 1802-ben keletkezett, kutatásunk alapján pedig, mely a *Szerzetesi szabályok és konstitúciókról* című művet 1796. július 12-re teszi, megállapíthatjuk, hogy ez utóbbi írás is illeszkedik Basilovits aszketikus írásainak egyenes kronológiai vonalába.

Joannicius Basilovits aszketikus írásai nyilvánvalóan nagy hatással voltak a bazilita szerzetesekre, konkrétan a téren, hogy valódi keleti szerzetesekké váljanak. Emlékeztetnünk kell arra, hogy protoigumeni tevékenysége alatt szerzetesei, létszámukat tekintve, a legnagyobb közösséget képezték a Munkácsi Egyházmegyében.

Az is elmondható, hogy Joannicius Basilovits saját korában munkatársán, Kocak Arsenioszon kívül a Munkácsi Egyházmegyében az egyetlen szerző volt, akinél megfigyelhető a görög atyák írásai iránti érdeklődés. Az *Imago vitae monastica* ennek az érdeklődésnek a gyümölcseként született meg.

Hisszük, hogy Basilovits aszketikus művei a mai helyi görögkatolikus egyházak számára is hordoznak jelentőséget. Hogy ezen közösségek visszanyerjék valódi önazonosságukat, szükséges, hogy folytassuk a máig ismeretlen helyi aszketikus irodalmi források tanulmányozását, mint például Kocak Arseniosz műveit. Ez segíti a keleti egyház autentikus gyökereinek megismerését, melyek ezekben az írásokban teljes teológiai, liturgikus és lelki gazdagságukban tárulkoznak föl. A kommunizmus évei után a görögkatolikus egyháznak ma újra kell rendeznie egyházi életét. Manapság emlegetik a saját gyökerekhez való visszatérést, a klérusban viszont számos kérdés megfogalmazódik a történelmi pillanat kapcsán, illetve hogy ezek a „közös gyökerek” tényleg alkalmasabb módon szolgálják-e a keleti keresztények valódi egységét.

Két, ruszinok számára nyomtatásban megjelent mű (az ún. Bacsinszky-biblia és a Kutka-féle katekizmus) és a legújabb kutatások

KOCSIS MIHÁLY

Mindenekelőtt szeretném kifejezni köszönetemet a konferencia szervezőinek a meghívásért. Ezt az előadást valójában nem is nekem, hanem Udvari István professzornak kellene megtartania, aki ebben a témában számos tanulmányt publikált. Az ő 2005-ben bekövetkezett halála egy nagy ívű kutatói életpályát tört meg, s pótolhatatlan veszteséget okozott a magyarországi szlavisztikának. Az Udvari tanár úr iránti tisztelem jeleként előadásomban az ő vonatkozó kutatásait s legfontosabb következtetéseit összegzem.

Udvari professzor megállapítása szerint Bacsinszky András püspök öröksége a nyelvi szinkretizmus egyik bizonyítéka. Levelezésében a címzettek iránti tisztelete jeleként a latint, a ruszint és a magyart egyaránt használta, az iktatást azonban ószlávul vezette.¹ Hozzá kell tennünk, hogy ez a fajta többnyelvűség egyáltalán nem volt rendkívüli az egyházi hatóságok gyakorlatában: Gorizia első érseke, Carlo Michele d’Attems (1711–1752–1774), Bacsinszky püspök kortársa, hasonló gyakorlatot vezetett be. Érsekségét a Szentszék az egykori aquileiai pátriárkátus ausztriai részéből hozta létre. Az érsek szentbeszédeit közreadó kiadványban ezt olvashatjuk: „Az érsekség hatalmas területén [...] különféle népcsoportok élnek [...] az érsek a saját nyelvükön szólott hozzájuk. Ezt számos iratcsomó bizonyítja, melyek latin, szlovén, olasz, német és friuli nyelven írott kéziratokat tartalmaznak.”²

A Munkácsi Egyházmegye 18. század végi nyelvi helyzetének bemutatása nem lehet előadásom célja. Csupán arra kell felhívunk a figyelmet, hogy az egyházmegye számos parókiáján a prédikáció nyelve a magyar volt, s az apostoli és evangéliumi szakaszokat is magyarul olvasták. Ekkor már magyar nyelvű liturgiafordítások is készültek, pl. 1795-ben Kricsfalussy

1 UDVARI ISTVÁN: *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok.* [Vasvári Pál Társaság Füzetei 9.] Nyíregyháza 1994², 197.

2 LOJZKA BRATUŽ: *Manoscritti sloveni del Settecento: Omelie di Carlo Michele d’Attems (1711–1774) primo arcivescovo di Gorizia.* Udine 1993, 5–6.

György elkészítette és névnapjára Bacsinszky András püspöknek ajánlotta Aranyaszájú Szent János liturgiájának fordítását.³

Bacsinszky püspök azzal a meggyőződéssel támogatta a ruszin nyelvet, hogy az anyanyelv meghatározó jelentőségű az oktatásban. Amikor 1806-ban — vagyis 33 évvel a Bécsben tartott püspöki értekezletet követően — módjában állt néhány ruszin nyelvű tankönyv kiadása, Bacsinszky püspök nemcsak hittankönyveket vagy erkölcsi témájú könyveket vett fel a jegyzékbe, hanem egy számtankönyvet is. Az 1793-ban Ungváron létrehozott tanítóképző tanítási nyelve is a ruszin volt.⁴ Ki kell azonban hangsúlyoznunk, hogy Bacsinszky András a népnyelvet a liturgikus nyelvvel azonosította: amikor népnyelvről beszélt, az egyházi szlávot értette alatta.⁵ Ez a koncepció világosan tetten érhető az 1806. január elsején kiadott körlevelében: *Возлюбленнии Снове! По изданіи Катихисиса Діецезалнаго въ рукахъ вашихъ оуже находящагося, готовая ест' и Библіа сирьчь Книги Сщ. Писанія рускимъ нашимъ языкомъ изданная.*⁵ (Magyarul: Kedves Fiaim! Az egyházmegyei katekizmus kiadása után, amit ma már kezetekben tarthatok, készen áll a Szentírás is, mely a mi orosz nyelvünkön került kiadásra.) A Szentírás valójában ószláv nyelven készült, s nyomokban sem találhatóak meg benne az egyházmegye területén használatos nyelvjárás fordulatai. Hozzá kell azonban tennünk azt is, hogy Bacsinszky püspök korában az „orosz” melléknév ruszint/rutént is jelentett.

Bacsinszky András levelei nyelvezetének Udvari István számos publikációt szentelt. A következőkben két, a ruszinok számára szerkesztett híres munkával foglalkozunk, amelyekre a püspök idézett levelében már utalást tettünk. Ez a két munka a *Biblia* és a *Katekizmus*.

1784 októberében Bacsinszky 300 példányban rendelte meg a Szentírást Novaković bécsi nyomdájától. A nyomda által ajánlott ár nagyon előnyösnek tűnt: amíg a könyvárusok a teljes Bibliát ötszáz-hatszáz rajnai forintért árulták, addig Novaković ajánlata nem haladta meg a 15 forintot. A parókiáknak pedig lehetőségük volt arra, hogy a tervezett kiadásra előfizessenek.

Mindenesetre az egyházközségek döntő többsége válaszra sem méltatta a kezdeményezést. Sok parókia, különböző okok miatt, meghátrált. A román egyházközségeknek nem fűződött érdekük a tervhez, a hajdúböszörményi hívek pedig magyar Bibliát akartak. Mivel a megállapított össze-

3 UDVARI: *Ruszinok*, 200. IVANCSÓ ISTVÁN: „A magyar görögkatolikusság liturgikus könyveinek anyanyelvi fordításai és kiadványai”, in: *A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye jubileumi emlékkönyve. 1912–1987*. Nyíregyháza 1987, 158–161.

4 UDVARI: *Ruszinok*, 198–199.

5 Uo., 215.

get mindössze három egyházközség fizette be, Bacszinszky püspök minden parókia számára kötelezővé tette a megjelentetett könyvek megvásárlását.⁶

Végül is a Bibliát öt kötetben nyomtatták ki az 1804-1805-ös évek során. Időközben a kiadás jogai a pesti egyetemre szálltak, aminek következményeként a borítón a kiadás helyeként Buda olvasható.⁷

A Biblia kiadásában fontos szerepe volt Tarkovics Gergely, volt hajdúdorogi főesperesnek, aki 1804 és 1815 között a budai egyetemi kiadó rutén, horvát (*illír*) és román nyelvű könyveinek cenzora volt, és ennek a munkának is lektora lett.⁸

A szakirodalomban elterjedt nézet szerint a Szentírást Moszkvában adták ki. Ez az álláspont a szöveg részeit csak lingvisztikai szempontból vizsgálja. Udvari professzor kutatásai bebizonyították ennek a megállapításnak a tarthatatlanságát. Az Oroszországban nyomtatott könyvek megvásárlása, majd a borítójuk cseréje túl drága vállalkozás lett volna az egyetemi nyomda számára. Az, hogy a Biblia magyar területen készült, más dokumentumokból is alátámasztható. Például a püspök 1801 februárjában megállapítja: Прочее на послѣдѣ извѣстивше, яко оттолѣ желаемая Библия оуже во друкарни Будинской готует'ся (magyarul: Mindenestre tájékoztattak azzal kapcsolatban, hogy a régóta várt Biblia már előkészületben van a budai nyomdában).⁹ Tehát Bacszinszky Bibliájának a köteteit Budán nyomtatták, de egy mindmáig ismeretlen orosz modell alapján: e hipotézist nekünk is el kell fogadnunk.

Az 1800-as évekig nem volt a ruszin népnek katekizmus. A papság ehhez hasonló, De Camillis József és Bizánczy György püspökök idején megjelent műveket használt, de erről majd később szólunk. Így Kutka János kanonok *Katekizmus*a hatalmas úrt töltött be: a sikere vitathatatlan, olyannyira, hogy a tizenkilencedik és huszadik század fordulóján még mindig

6 И. УДВАРИ: „Данные о закарпатско-украинской официально-деловой письменности XVIII в.: О гайдуорогских годах Григория Тарковича”, in: *Studia Slavica Hung.* 32/1–4. (1986), 98. Technikai okokból a *jat'* betűt a *z* szimbólummal helyettesítettük.

7 Vö. mindenekelőtt Bacszinszky ruszinul írt leveleinek lingvisztikai elemzésével: UDVARI ISTVÁN: *Ruszin (kárpatukrán) hivatalos írásbeliség a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest 1995, 59–70. Lásd még egyéb munkáit: „Циркуляры мукачевского епископа Андрея Бачинского, связанные с народным просвещением”, in: *Studia Russica* XIX. Ed. TATÁR BÉLA, Budapest 2001, 143–152.; „The Circulares of András Bacszinszky, Bishop of Munkács (1732–1772–1809) Belonging to the Period of Maria Therese”, in: *Studia Slavica Hung.* 48/1–3. (2003), 283–304.

8 УДВАРИ: *Данные*, 71–72.

9 KIRÁLY PÉTER: *A kelet-közép-európai helyesírások és irodalmi nyelvek alakulása*. [Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungariae 3.] Nyíregyháza 2003, 344.

ez a könyv volt a ruszinok – ehhez a témához kapcsolódóan rendelkezésre álló – kézikönyve.¹⁰

Kutka János 1750-ben született. Miután a kassai líceumban befejezte filozófiai, majd Ungváron és Nagyszombatban teológiai tanulmányait, 1777-ben teológiaprofesszor és ezzel együtt püspöki titkár lett, és az 1783–1786-os periódusban a munkácsi szeminárium rektori tisztét is betöltötte. És Kutka János volt az, aki az 1806-os egyházmegyei összeírás eredményeit összefoglalta. Ezekben az időkben kapta meg kanonoki kinevezését, és Bacsinszky püspök halála után általános káptalani helynök lett. 1812-ben halt meg.¹¹

Műve születésének története egészen az 1773-as bécsi püspöki értekezletig nyúlik vissza, ahol elhatározták a katekizmus népnyelvi kiadását. Ez a döntés egy, már létező gyakorlaton alapult: Bellarmin Szent Róbert olasz nyelvű munkájának román fordítása már készen volt.¹²

A ruszin *Katekizmus*nak két változata van, első alkalommal mindkettőt Budán nyomtatták. A budai egyetemi nyomda történetéről szóló könyvben (szerkesztője Király Péter) olvashatjuk, hogy a *Kis katekizmus* 1801-ben, 1834-ben és 1841-ben jelent meg.¹³ Udvari professzor szerint a különböző kiadások teljes száma olyan 15 lehetett.¹⁴

Az egyetemi nyomda a *Nagy katekizmust* 1803-ban, 1840-ben és 1877-ben jelentette meg. Ennek a változatnak létezik egy, a kornak megfelelően átdolgozott és kiegészített kiadása is, Mikita Sándor kanonok szerkesztésében, akinek a munkája jó néhányszor megjelent Ungváron, az 1800-as évek második felétől kezdve. Mindent összevetve, az 1931-es évig a Nagy katekizmus 11 kiadást ért meg. 1802. június 14-én Bacsinszky András elrendelte, hogy egyházmegyéjének minden kántora kívülről tanulja meg.¹⁵

Az 1700-as évek során, pontosabban az 1698. és az 1804-es évek közötti időszakban a ruszinok számára 12 könyvet adtak ki. Nyelvi szempontból lényeges különbségek vannak közöttük.

Az első két könyv a ruszinul nem tudó De Camillis püspök idejében jelent meg. A latin katekizmus 1698-as fordítása egy przemysli pap munkája, az 1699-es ábécéskönyv szerzője ismeretlen. Nyelvük az ún. проста мова, ami magyarul érthető nyelvet jelent, vagyis világos nyelvet, amit tipikusan az 1500-as évek második felének ukrán irodalma használt. Mindkét, Nagy-

10 UDVARI: *Ruszinok*, 193.

11 УДВАРИ: Данные, 72.

12 САБОВЪ Е.: *Христоматія церковно-славянскихъ и угорфусскихъ литературныхъ памятниковъ*. Унгарь 1893, 191.

13 UDVARI ISTVÁN: „Utószó helyett”, in: Иоаннъ Кутка: *Катихисісь малыій*, Buda 1801. Facsimile. Nyíregyháza 1997, 192–193.

14 Uo., 193.

15 PÉTER KIRÁLY: *Typographia Universitatis Hungaricae Budae 1777–1848*, Budapest 1983, 491.

szombatban nyomtatott könyv mentes a kárpátaljai terület nyelvjárásának nyomaitól.

A harmadik könyv, a Bizánczy által összeállított kazuisztika (Nagyszombat, 1727) ugyanazon az irodalmi ukrán nyelven íródott, mint az előző művek, de nyelvezetében az egyházi szláv elemek dinamikusabban vannak jelen. Sőt, a szövegben néhány helyi nyelvjárás elem is megjelenik, például az *u* hangzó az *e* és *o* magánhangzók helyén, az utólagos *jerü* használata a *k*, *g* mássalhangzók után, és még sok egyéb.

Olsavszky Mánuel ábécéskönyve (Kolozsvár, 1746) a munkácsi papnövendékek számára íródott, akkor is, ha a szeminárium maga csak az ezt követő évben nyílt meg. Ebben a munkában fellelhető néhány russizmus.

Egy másik, Bradács János püspök gondozásában megjelent (Kolozsvár, 1746) ábécéskönyv az egyházi szlávot követi, ukrán vagy helyi nyelvjárás részec nélkül. Mindez érvényes a Bacsinszky-biblia nyelvezetére is, így adva alapot annak, hogy a könyveket Moszkvában nyomtatták – ahogy ezt fentebb megállapítottuk.

Nyelvészeti szempontból Kutka János *Katekizmus*a minden vizsgált mű közül kiemelkedik. Szövegében keverednek az ősi szláv egyházi nyelv és az irodalmi ukrán elemei a ruszin nyelvjárások sajátosságaival, amik az egyházmegyei kancellária írásait jellemezték az 1700-as évek végén. A ruszin részekhez tartozik például: a hímnemű főnevek egyes szám részes eseti és az igék többes szám első személyű eseteinek *-ovy*, *-evy* és *-me* végződése, illetve néhány lexéma és más egyéb is. A *Kis katekizmus* nyelvezete elemzésének Udvari István nagy teret szentelt, tanulmányok sorát publikálva. Kutka munkáját az ő szerkesztésében nyomtatták újra Nyíregyházán, 1997-ben.¹⁶

Egyik legjelentősebb könyvében (*Ruszinok a XVIII. században*) két fejezet olvasható a ruszin felvilágosodás neves alakjainak életéről és tevékenységéről. Az egyik fejezet hét kiemelkedő jelentőségű tudós munkáinak különálló bemutatása. Ide tartoznak: De Camillis József, Bizánczy György, Olsavszky Simon, Olsavszky Mánuel, Bradács János, Tarkovics Gergely püspökök és Kopcsay János esperes. A másik fejezetet teljes mértékben Bacsinszky András munkásságának és kiemelkedő szerepének szenteli, aki Udvari István szerint a ruszin nemzetiségi mozgalom előfutára.¹⁷ Ezt a tényt megerősíti az a szerep is, amelyet a püspök ruszin hívei nyelvének megőrzésében és fejlődésében játszott.

16 UDVARI: *Циркуляры*, 152.

17 UDVARI: „Utószó helyett”, 192–193.

Ószláv nyelvű liturgikus könyvek Bacsinszky püspök korából

VOJTECH BOHAČ

Bevezetés

Bacsinszky András 1773-ban lett a Munkácsi Egyházmegye püspöke. Az egyházmegyét 1809. december 19-én bekövetkezett haláláig vezette. Bacsinszky András püspökké szentelése Bécsben volt, és Bozsicskovics Bazil horvát püspök végezte. Mária Terézia császárnő a Bécsben lévő görögkatolikus egyházi vezetők jelenlétét kihasználva, zsinatot hívott össze.

A zsinat összehívását a közös liturgikus könyvek kiadásának a megtárgyalása indokolta.¹ Bacsinszky munkácsi püspök nagyon fontosnak tartotta a liturgikus cselekmények pontos végzését, valamint az egyházi szláv nyelv liturgikus használatát.

A szertartások helyes és pontos végzése érdekében kiképezte a kántorokat, a klérust és a tanítókat is. A képzés nagy akadálya főleg a híveknek szánt liturgikus könyvek hiánya volt.

A Bacsinszky püspök idejéből származó liturgikus könyveket három egységbe csoportosítottuk: a születése előtt kiadott könyvekre, a püspökké szenteléséig megjelent könyvekre és a püspöki szolgálata alatt kiadott könyvekre.

I. Az 1732 előtt megjelent liturgikus könyvek

Néhány évvel a nagy püspök születése előtt megjelent liturgikus könyveket azért mutatjuk be, mert Bacsinszky püspök életében még használatban voltak.

1. **ΕΥΧΟΛΟΓΙΟΝ** **сїестѣ** **ТРЕБНИКЪ**² – *Euchologion*, vagyis *Szerkönyv*

A Szerkönyv 1719-ben Lembergben jelent meg a Szűz Mária elhunytá templom mellett működő Sztauropíg Intézet gondozásában.

1 Vö. ŽEŇUCH, P. – VASIE, C.: *Monumenta byzantina-slavica et latina Slovaciae*, Vol. I. Roma–Bratislava–Košice, SAV, PIO, CML: 2003, 270–272 .

2 **ΕΥΧΟΛΟΓΙΟΝ** **сїестѣ** **ТРЕБНИКЪ**. Evov: Stavropigijiskij Institut, 1719.

A könyv méretei: 16 x 21 x 3 cm, és 429 lapot tartalmaz.

A Szerkönyv tartalmazza: a szentségek és a szentelmények rendjét, különböző alkalmi imákat, és nagyon széles választékot kínál különböző tárgyak megáldására.

A Szerkönyv érdekessége, hogy minden szent ténykedés előtt a papot alaposan kioktatja a liturgikus cselekmény felől. Minden egyes cselekmény tartalmazza a megfelelő rubrikákat is. Összesen 88 különböző cselekményt foglal magában. Befejezésként a liturgikus év tizenkét hónapját hozza a megfelelő napi szenttel.

2. **ΕΥΧΟΛΟΓΙΟΝ σι̇ε̇στ̇α ΤΡΕΒΝΙΚΥ**³ – *Euchologion*, vagyis *Szerkönyv*

A *Szerkönyv* 1720-ban Lembergben jelent meg a Szűz Mária elhunytá templom mellett működő Sztauropig Intézet gondozásában.

A könyv méretei: 10 x 16 x 6 cm, és 286 lapot tartalmaz. Összesen 50 különböző liturgikus cselekményt tartalmaz. Befejezésként a liturgikus év tizenkét hónapját hozza a megfelelő napi szenttel.

A *Szerkönyv* különbséget tesz az egyszerű ima és a liturgikus szertartás között. Érdekességéhez tartozik, hogy a használóhoz intézett rövid szöveg után az augusztus 1-jei vízszentelés rendjével kezdődik, és a január 6-i nagy vízszentelés rendjével folytatódnak a szertartások. Csak a vízszentelések után következnek a szentségek.

3. **СЛУЖБЕНИКЪ**⁴ – *Liturgikon*

A *Liturgikon* 1734-ben Pocsajevben került kiadásra. A helyi monostor Ge-deon nevű igumenje, Rudnicskó Teodóz egész Oroszország exarchájának, Luck és Osztorozs püspökének és Kanevi archimandritának ajánlotta. Bár a könyv nem tünteti fel Rudnicskó Teodózt mint jóváhagyót, mégis a neki való ajánlásból mint jóváhagyót őt lehet feltételezni, annak ellenére is, hogy a *Liturgikon* első lapja hiányzik.

A *Liturgikon* méretei: 18 x 30 x 3 cm, és 92 lapot tartalmaz.

A *Liturgikon* tartalmazza: a proskomídiát, Aranyszájú Szent János és Nagy Szent Bazil atyáink isteni liturgiáit, valamint Nagy Szent Gergely római pápától az előre megszentelt áldozat liturgiáját. Ezekon kívül magában foglalja néhány kiválasztott vasárnap liturgiájának a változó részeit és az ünnepi liturgiák változó részeit: virágvasárnap, húsvétvasárnapján a változó részekon kívül az utrenyét is és a húsvéti eledelek megáldási rendjét, fényeshét hétfőjét és keddjét, az ötvened közepét, a menybemenetelt, pünkösdöt, a nyolc hang vasárnapi tropárjait, kontájkait és prokimenjeit. Továbbá hozza az Úr és az Istenszülő ünnepeinek a változó részeit, vala-

3 **ΕΥΧΟΛΟΓΙΟΝ σι̇ε̇στ̇α ΤΡΕΒΝΙΚΥ**. Ενον, Stavropigijskij Institut, 1720.

4 **СЛУЖБЕНИКЪ**. Počajev 1734.

Ószláv nyelvű liturgikus könyvek Bacsinzky püspök korából

mint a szentek közös tiszteletéből 25 esetet, és a különböző szándékokra szolgáló liturgiák közül a 7 különböző szándék változó részeit. Ezeket követi a nagy vecsernye rendje, majd a vasárnapi és a hétköznapi éjféli zsolozsma rendje, valamint a vasárnapi nagy utrenye rendje. Utánuk a liturgia napi elbocsájtói következnek. Utánuk liturgikus ruhák megáldására, rövid vízszentelésre, házszentelésre és a minden tárgy megáldására használt papi imák következnek.

A *Liturgikon* érdekessége, hogy a rubrikák is fekete színnel vannak nyomtatva. Nyilvánvaló, hogy 1732-ig még sokkal több liturgikus könyv is megjelent, de teljes felsorolásuk témánkhoz nem szükséges.

II. A második időszak az 1732–1773 között megjelent liturgikus könyvek időszaka

1. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΝ ἢ ΓΛΩΣΣΗΝΙΚΟΝ⁵

A pocsjevi monostorban 1791-ben nyomtatták ki, Levinszkij István, lucki és osztorozsi koadjutor püspök engedélyével.

Méretei: 22 x 34 x 8 cm, és 347 lapot tartalmaz.

A *Liturgikon* tartalmazza:

- a Pentekosztárioron napi liturgia változó részeit;
- a Pentekosztárioron utáni vasárnapok és hetek napi változó részeit a liturgián;
- a nagycsütörtöki és nagyszombati liturgia változó részeit arra az esetre, ha nem vecsernyével végzik;
- a nagypénteki nap csak a rubrikákat tartalmazza;
- az utrenyén előírt tizenegy soros vasárnapi evangéliumi szakaszokat;
- a proskomídiát;
- Aranyszájú Szent János Isteni Liturgiáját;
- Nagy Szent Bazil Isteni Liturgiáját;
- Nagy Szent Gergely római pápa isteni szolgálatát.

Utánuk a hónapos ménea következik a szeptember hónappal kezdődően. Az egyes hónapok minden napjára tartalmazza a nap változó részeit. Ezután 26 különböző szent közös tiszteletéből következnek a Szent Liturgián énekelt változó részek. Ezeken kívül még 12 különböző szándéokra szolgáló Szent Liturgia változó részei olvashatóak.

A nagy vecsernye szombati, valamint a vasárnapi éjféli istentisztelet és a vasárnapi nagy utrenye rendje a soron következő.

⁵ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΝ ἢ ΓΛΩΣΣΗΝΙΚΟΝ. Počajev 1791.

Ezek után található a kolyvát megáldó ima, melyet Szent Ambrus *Téged, Isten, dicsérünk* háláaéneke követ. A vasárnapi tropárok, kontákok, istenszü-lői énekek, prokimenek, az Alleluja versek és áldozási énekek olvashatók.

A Szent Liturgia heti napjainak a változó részei is itt találhatóak. A *Liturgikon* befejező részében a szentek közös szolgálatából csak a tropárok találhatóak.

A *Liturgikon* érdekessége, hogy a rubrikák is fekete színnel vannak nyomtatva, s szokatlan módon csak a három liturgia után hozza a liturgiák változó részeit.

2. КАТЕХИЗИС ПРОСТРАННЫЙ⁶

A legmegfelelőbb magyar fordítás a *Nagy katekizmus* címnek felel meg. Nyomtatásban 1745-ben jelent meg Unyevben. Számozás szerint 161 lapot tartalmaz, a tartalmat hozó lapok nincsenek számozva.

A *Nagy katekizmus* négy részre van felosztva. Az első rész a szentségtant tartalmazza, kilenc fejezetre osztva. A második rész az isteni erények, az isteni és az egyházi parancsolatok tanát tartalmazza, öt fejezetre osztva. A harmadik rész a bűnről tanít, hat fejezetre osztva. A negyedik rész az egyházi büntetésekről tanít, négy fejezetre osztva. Az Adalék röviden összefoglalja azokat a tudnivalókat, amelyeket minden katolikusnak kötelessége tudnia.

A *Nagy katekizmus* jelentősége abban rejlik, hogy felosztása és tartalma nagy részben hasonló az 1998-ban Rómában megjelent *Katolikus Egyház Katekizmusához*.

3. ТРІЌДІОН СІ ЄСТЪ ТРІПЪСНѢЦЬ⁷

A *Triódiont* 1753-ban Lembergben nyomtatták. Méretei: 20 x 30 x 8 cm, és 440 lapot tartalmaz.

Lázár szombatjától mindenszentek vasárnapjáig tartalmazza a vecsernye, éjféli zsolozsma, utrenye és a Szent Liturgia változó részeit. Az egyes vasárnapok és ünnepek a kis vecsernyével kezdődnek, majd ezt követi a nagy vecsernye, az éjféli zsolozsma és az utrenye. A Szent Liturgia változó részeit csak vasárnapokra és az ünnepnapokra tartalmazza. A könyv fekete-piros nyomtatású kivitelezésben jelent meg. A piros színű szöveg a vasárnapok és ünnepek megnevezése kiemelésként jelenik meg, valamint a sztirák előtti változó részek előtt is.

6 КАТЕХИЗИС ПРОСТРАННЫЙ. Unev 1745.

7 ТРІЌДІОН СІ ЄСТЪ ТРІПЪСНѢЦЬ. L'vov 1753.

4. ἈΠΟΣΤΟΛΗ⁸ – *Apostol*

Az *Apostoloskönyv* 1753-ban Pocsajevben nyomtatták. Kiadását egész Oroszország exarchája, Luck és Osztorozs püspöke, Sztecska Cipriánus engedélyezte. Méretei: 27 x 20 x 4,5 cm, és 230 lapot tartalmaz.

Tartalma: az Apostolok cselekedetei, a hét katolikus levél, Jakab apostol levél, Péter apostol két levele, János apostol három levele, Júdás apostol levele. Majd következnek Szent Pál apostol levelei: a Rómaiakhoz, a Korintusiakhoz írott két levél, a Galatákhoz, Efezusiakhoz, Filippiekhez, Kolosszeiekhez, a Tesszaloniakhoz írott két levél, a Timóteushoz írott két levél, a Titushoz, Filemonhoz és a Zsidókhoz írott levél.

Az *Apostoloskönyv* bekezdésekre tagolt. Befejezésként az apostolok olvasásának a rendjét tartalmazza az egész liturgikus évre, a szent negyvennapos böjtre, az egyes szentek tiszteletére a hónapos *Ménea* egyes napjaira eső szentjei szerint. Ezek után következnek a nyolc hang prokimenjei és az Alleluja énekei verseikkel együtt, s ezeket hasonlóan a szentek közös tiszteletéből vett prokimenek és allelujás versek követik.

5. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΡΙΟΝ ἢ ΛΙ ΓΛΩΣΣΕΒΝΙΚΗ⁹

A könyv 1755-ben Pocsajevben volt kinyomtatva 344 oldalon. Nyomatását Rudnicsko Szilveszter orosz exarcha hagyta jóvá. Tartalmazza a proskomídiát, Aranyszájú Szent János és Nagy Szent Bazil atyáink liturgiáinak a rendjét. A két Szent Liturgia rendjét Nagy Szent Gergely előre megszentelt áldozatok isteni szolgálatának a rendje követi. Megtalálható még benne a húsvéti feltámadási reggeli ortrosz. Ezek után már csak a liturgikus év ünnepeinek a tropárjai, kontájkjai, prokimenjei, apostoli szakaszai, az Alleluja ének verseikkel és az ünnepek evangéliumi szakaszai találhatók.

6. ΛΕΙΤΥΡΓΙΚΟΝ σὺ ἐστὶ ΓΛΩΣΣΕΒΝΙΚ¹⁰

A *Liturgikon* 1766-ban a lemergi Szauropíg Intézet gondozásában jelent meg. Méretei: 30 x 22 x 4 cm, és 335 oldalt tartalmaz.

Az első rész az olvasóhoz (illetve a használóhoz) szól. A második rész a diakónus számára való előírásokat tartalmazza a pappal végzett vacsernye, utrenye és Szent Liturgia alkalmára. A nagy esti zsoltosma, valamint a vasárnap és a hétköznapi éjfél istentisztelet következik. Utánuk a proskomídiá, Aranyszájú Szent János Isteni Liturgiája, Nagy Szent Bazil Isteni Liturgiája és Nagy Szent Gergely előre megszentelt áldozatok isteni szolgálata következik.

8 ἈΠΟΣΤΟΛΗ. Počajev 1753.

9 ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΡΙΟΝ ἢ ΛΙ ΓΛΩΣΣΕΒΝΙΚΗ. Počajev 1755.

10 ΛΕΙΤΥΡΓΙΚΟΝ σὺ ἐστὶ ΓΛΩΣΣΕΒΝΙΚ. L'vov 1776.

Az Eukarisztiák megünnepelésének rendje után a szükséges szándékokra való ekténiák 25 gyűjteménye következik. Az első megemlékezés már a proskomídián megtörténik. A második megemlékezés a nagy ekténia „A hajózókért” való könyörgés után négy betéttel történik. A harmadik megemlékezés az ismételt ekténiában való négy könyörgéssel történik.

A *Liturgikon* érdekessége, hogy az ekténiák gyűjteménye a könyv végén külön oldalszámozást kapott. Az ekténiák számozása 1-től 56-ig van jelezve. Nem kevésbé figyelemre méltó az sem, hogy némely rubrika nagyon aprólékosan van feltüntetve.

7. **АЛЕКСИЕВ ПЕТР: ПРЕДЛОЖЕНИЕ ЦЕРКОВНАГО СЛОВАРА**¹¹ – *Egyházi szótár*

Az *Egyházi szótár* két kötetben, 1776-ban Moszkvában jelent meg. Nem liturgikus könyv, de több mint 2000, magyarázattal ellátott egyházi fogalmat tartalmaz.

Az *Egyházi szótár* egy példánya Bacsinszky András tulajdona volt. Bizonyítja ezt egy magyar nyelvű bejegyzés a könyv 3. oldalán és saját kezű, szláv betűs aláírása. A két kötet 625 oldalt tesz ki.

8. **МЕСЯЦОСЛОВЕ ВСЕГО ЛЕТА**¹² – *Éves ménea*

Az *Éves ménea* 1783-ban Moszkvában jelent meg.

Az *Éves ménea* tartalmazza: az egyházi év hónapjait szeptembertől augusztusig a napi szentek neveivel, a Napkört a liturgikus naptár, a Holdkört pedig az egyházi év részére, a szentek közös szolgálatából vett tropárokat, az Úr és az Istenszülő ünnepeinek a tropárjait, az évi nagyszentek tropárjait, a fényesheti kis imaórák rendjét, az ötvened tropárjait, a Jézus Krisztushoz szóló akathisztoszt, majd az Istenszülőhöz szóló akathisztoszt, az őrzőangyalhoz való tropárt és kánont, a szentáldozáshoz való imákat, az esti és reggeli imákat, a hét napjaira eső vecsernye és utrenye változó részeit, valamint a Parakliszt két különböző kánonnal.

9. **БІБЛІЯ**¹³ – *Biblia*

A *Bibliát* 1804-ben Budán az egyetem jelentette meg. Méretei: 13 x 23 x 6 cm. A *Biblia* néhány kötetét éppen Bacsinszky András munkácsi püspök hagyta jóvá. Sajnos csak a Mózes öt könyvét, Józsué könyvét, a Bírák könyvét és a Rút könyvét tartalmazó kötetekhez sikerült hozzájutni. Minden kötet a végén tartalmazza a könyvben található fejezetek számát.

11 **АЛЕКСИЕВ ПЕТР: ПРЕДЛОЖЕНИЕ ЦЕРКОВНАГО СЛОВАРА.** Moskva 1776.

12 **МЕСЯЦОСЛОВЕ ВСЕГО ЛЕТА.** Moskva 1783.

13 **БІБЛІЯ.** Buda 1804.

10. СЛЪЖБЕНЫКЪ СТИТЕЛСКІЙ¹⁴

Főpapi szerkönyv a neve annak a liturgikus könyvnek, amelyik kizárólag csak a főpapi liturgikus cselekményeket tartalmazza. Atanáz Septickij, Kijev és egész Oroszország érsek metropolitája, lemergi, galíciai, kamenpodóliai püspök, kijev-pecseri és unyevi archimandrita jóváhagyása révén jelent meg. A zámoscsi zsinat határozatai alapján állították össze és hagyták jóvá. Septickij metropolita rendeletére 1720. március 29-én jelent meg az Unyevi Kiadóban. Bacsinszky András a *Főpapi szerkönyv* megjelenése után csupán 33 évvel később lett munkácsi püspök, tehát egész biztos, hogy éppen ezt a kiadást használta.¹⁵

A *Főpapi szerkönyv* fekete-piros nyomtatású betűkkel jelent meg. A könyvnek nincs tartalomjegyzéke, nincs fejezetekre sem felosztva, és az egyes részek sincsenek számozva. Az egyes cselekmények rendjét csak a feliratok választják el egymástól.

A *Főpapi szerkönyv* 296 oldalt tartalmaz. Összesen 24, csak a püspök számára fenntartott, önálló liturgikus cselekményt sorol fel; utolsó oldalai két kéziratos szöveget is bemutatnak. A következő feliratok a szerkönyv fejezeteinek a címszövegei is lehetnének. A *Főpapi szerkönyv*ben talált rend szerint közöljük az egymás után következő főpapi ténykedéseket.

1. БОЖЕСТВЕННАА ЛИТУРГІА СВАТІТЭЛЭМЪ ПРІСЛУШАЮЩІА¹⁶ – A főpapi isteni liturgia rendje

Három részt tartalmaz:

- I. A püspök odahaza végzett előkészítő imáinak rendje
- II. A belépő imák és az öltözködés rendje
- III. A püspöki ünnepélyes liturgia rendje

I. A püspök odahaza végzett előkészítő imáinak rendje

A püspök odahaza az első harangszóra imádkozza el az öt előkészítő imádságot a Szent Liturgiához. Az első imádság **Гласъ радости**¹⁷ a püspök örömét fejezi ki a felett a lehetőség felett, hogy szolgálhatja és dicsőítheti

14 **СЛЪЖБЕНЫКЪ СТИТЕЛСКІЙ ШНѢВ**, 1740. Imprimatur: 1740. március 19. Septickij Atanáz, kijevi metropolita. Hirka János kérdemesült eperjesi püspök tulajdonát képviseli.

15 A feltételezés annál is inkább lehet bizonyosság, mivel az eperjesi püspökök főpapi szolgálataikat 2002-ig ebből a könyvből végezték. Az eperjesi püspökök részére Tarkovics Gergely, az első eperjesi püspök szerezte be. A *Főpapi szerkönyv* második lapján Tarkovics Gergely saját kezűleg, latin nyelven jegyezte be az eseményt: *Sua E. E. Episcoporum Eperjeffiensum Archijeratikon pro curatum per primum Episcopum Eperjeffiensem Gregorium Tarkovich.*

16 **СЛЪЖБЕНЫКЪ СТИТЕЛСКІЙ ШНѢВ**, 1740, 1.

17 Uo., 1.

Istent. A második ima **ГДИ БЖЕ НАШЪ**¹⁸ az öt előírt ima közül a leghosszabb és legtartalmasabb is. Az imádkozó püspök lélekben leborul Isten szentsége és dicsősége előtt. Szent Péter és Pál példájára elismeri saját bűnösségét, és az elismerés után kéri Isten irgalmát és bűneinek bocsánatát, mert csak az így bemutatott szent szolgálat válik Isten dicsőségére és a szolgáló püspök üdvösségére. A harmadik ima a **ВЛАДЫКО ГДИ БЖЕ МОЙ**¹⁹ felirata szerint Aranyszájú Szent János szerzeménye. A püspök ismét bűneinek bocsánatáért és az Úr oltáránál való szeplőtelen szolgálatért esdekel. A negyedik ima a **ГДИ ІЙСЕ ХРТЕ БЖЕ НАШЪ**²⁰ ismét a tiszta szív kérését adja az imádkozó ajkára. Az ötödik ima a **ВЛАДЫКО ГДИ БЖЕ НАШЪ**²¹ az oltár előtti félelmet és tiszteletet fejezi ki, amellyel ahhoz a helyhez kell közeledni, amelyiken ismét meg lesz jelenítve a kálváriai áldozat. Amikor megszólal minden harang,²² akkor a püspök feláll, és azért esdekel, hogy Jézus Krisztus nyomdokait követve **ПРОІІАСА СТОПЫ МОА**,²³ az igazság ösvényein járjon. Erre buzdítja őt a 14. zsoltár **ГДИ КТО ОБИТАЕТЪ**²⁴ is, hogy tiszta szívvel járja az igazság útját, és az evangélium alapján helyesen cselekedjen. Csak az ilyen magatartású ember lakhat az Úr sátrában az Ő szent hegyén. A 22. zsoltár **ГДЪ ПАСЕТЪ МА**²⁵ a jó pásztort állítja a püspök lelki szeme elé, hiszen minden püspöknek jó pásztornak kell lennie. Majd a folyamatosan következő 23. zsoltár **ГДНА ЗЕМЛА**²⁶ szavaival kéri szíve kapuinak a megnyitását, hogy szíve templomába beléphessen az Úr, és ő igazságban és képmutatás nélkül állhasson az Úr templomában. A templom ajtajában az Istenszülőhöz, mint kinyithatatlan kapuhoz **НЕПРОХОДИМА ДВЕРЬ**²⁷ könyörög, amelyen csak Isten Fia, Jézus Krisztus léphetett be a világba. Az előkészítő imák után következnek a belépő imák és az öltözködés.

II. A belépő imák és az öltözködés rendje

A püspök és a pap részére előírt imák az ikonosztázion előtt ugyanazok. Az eltérés csupán annyi, hogy a püspök az 50. zsoltárt a szentélyben, az oltár lépcsőjén térdepelve imádkozza el.²⁸ Utána felváltva mondja el a második rész befejező imáját. A bejező ima ismét eszébe juttatja, hogy

18 Uo., 2.

19 Uo., 4.

20 Uo., 5.

21 Uo., 6.

22 Uo., 8.

23 Uo., 8.

24 Uo., 9.

25 Uo., 10.

26 Uo., 11.

27 Uo., 12.

28 Uo., 16.

apostolutód, és hogy minden cselekedete Lélekben és igazságban valósuljon meg. A belépő imák után a püspök az ambónra (trónszékére) megy, és megkezdődik a liturgikus ruhákba való öltözködés szertartása. A liturgikus ruha darabjait egyenként viszik a püspöknek, és a diakónus minden részhez a megfelelő imát mondja. A püspök is csendben a számára az öltözködéshez előírt, de teljesen más imákat mond. A második részhez kötődik az első dikirionnal és trikirionnal adott áldás is. Az áldás után a püspök csendes párbeszédet folytat a jelen lévő papokkal, amelyben arra kéri őket, hogy imádkozzanak bűneinek bocsánatáért.²⁹

III. A püspöki ünnepélyes liturgia rendje

A püspöki Szent Liturgia is az előtte előírt csendes imákkal kezdődik, majd a püspök és a diakónus párbeszédével folytatódik. Ezután hangzik el a kezdő áldás az evangéliumos könyv oltár feletti, keresztet jelző felemelésével. A kisbemenet után a püspök ismét a dikirionnal és a trikirionnal ad áldást a **ХРТЕ, СВѢТЕ ИСТИННЫЙ**³⁰ imával. A kisbemenet után a püspök tömjénezzi az oltárt. A tropárok befejezése után a diakónus külön kéréseket énekel az egyházi, szerzetesi és világi előjárókért, amelyeket a püspök a Háromszor szent fennhangjával fejez be. A Szent Isten éneket kétszer a nép, egyszer görögül a püspök énekl, és az ének alatt a trikirionnal keresztet jelez az evangéliumos könyv felett, és mondja a hozzá kötődő imát.³¹ Az ismételt ekténia közben a pápa említése után csak egy pap és egy diakónus énekl a választ. Utána a püspök a hármasság gyertyával kelet felé, balra és jobbra ad áldást, és az oltártól a népet is az előírt szöveggel áldja meg: **Гди, Гди, при́зри съ небесѣ ѿ ви́ждь.**³² A „Senki sem méltó” ima után a királyi ajtóban kezet mos a megfelelő ima kíséretében, s az előkészítő asztalhoz megy, ahol befejezi a proskomídiát, és előkészíti az áldozati adományokat az oltárra való átvitelhez. A proskomídia befejezése után csendesen azokért a papokért imádkozik, akik átviszik az adományokat az oltárra. A királyi ajtóban hármasság füstölés után veszi át a papoktól az adományokat, elhelyezi az oltáron, és csak kehellyel a kezében emlékezik meg a pápáról, a metropolitáról, a világi előjárókról és a jelen lévő népről. A „Mert a mindenek Királyát fogadjuk” ének után a dikirionnal az előírt szöveggel: **Гди, Гди, при́зри съ небесѣ ѿ ви́ждь** megáldja a népet. Ez után az áldás után **Спасіи, Бже, люди твоѣ ѿ благослови достѣніи твоѣ** keresztel ismét megáldja a népet.³³ Utána még két csendes imabetét van.³⁴ A további rend a

29 Uo., 19–26.

30 Uo., 27.

31 Uo., 29.

32 Uo., 34.

33 Uo., 39.

34 Uo., 38–40.

püspöki Szent Liturgiában a **СЛЪЖБНЫКЪ СТИТЕЛСКІЙ** rendje szerint is a pap által szolgált Szent Liturgia rendjét követi.

2. Főpapi szerkönyvben foglalt és csak főpap által végzett szertartás

1. **ЧІНЪ ПОСТЪВЛЕНІЮ ЧЕТЦІ ѿ ПЪВЦА**³⁵ – A felolvasó- és a kántorszentelés rendje
2. **ЧІНЪ ПОСТЪВЛЕНІЮ ПОДІАКОНЪ**³⁶ – Az alszerpap szentelés rendje
3. **ЧІНЪ ПОСТЪВЛЕНІЮ ДІАКОНЪ**³⁷ – A diakónusszentelés rendje
4. **ЧІНЪ ПОСТЪВЛЕНІЮ ПРЪЗВЪТЪРА**³⁸ – A papszentelés rendje
5. **ЧІНЪ ОСВЩЕНІЮ ЕПІСКОПА**³⁹ – A püspökszentelés rendje
6. **ЧІНЪ ОСВЩЕНІЮ СВАТЪГО БЪЛИКАГО МІРА**⁴⁰ – A bérmaolaj szentelésének rendje
7. **ЧІНЪ ОСВЩЕНІЮ АНТІМИСОВЪ**⁴¹ – Az antimenzion szentelésének rendje
8. **ЧІНЪ ШЛОВЕНІЮ ПОГЪ ВЪ СВАТЫЙ БЪЛИКІЙ ЧЪТВЪРТОК**⁴² – A nagycsütörtöki lábmosás rendje
9. **ЧІНЪ СОБОРОВАНІА ПРЪЗВЪТЪРОМ**⁴³ – A papi gyűlések rendje – Papi Szinódus: az első, a második és a harmadik nap rendje, Szinodik szoborovj⁴⁴ – Gyűlési Szinodikon
10. **ЧІНЪ ОСНОВАНІЮ ЦЪПКВЕ**⁴⁵ – A templom alapköszentelésének rendje
11. **ЧІНЪ ОСВЩЕНІЮ ЦЪПКВЕ**⁴⁶ – A templomszentelés rendje
12. **ЧІНЪ ѠЧИЩЕНІЮ ЦЪРКВІ СПРОФАНОВАНОЙ ѠЛБО ѠЛТАРА**⁴⁷ – Világi dolgokra használt templom vagy oltár megtisztításának rendje
13. **ЧІНЪ ѠЧИЩЕНІЮ ЦЪРКВІ ѠСКВЪРНЕННЫА**⁴⁸ – Heretikusak által megszenteltetett templom kiengesztelésének rendje

35 Uo., 48.

36 Uo., 57.

37 Uo., 60.

38 Uo., 67.

39 Uo., 73.

40 Uo., 129.

41 Uo., 135.

42 Uo., 144.

43 Uo., 156.

44 Szinodikon: az egyes egyházi zsinatokra való megemlékezés, amelyben tisztelettel említik az igaz hitű főpapokat, és elítélik a tévtanítókat.

45 **СЛЪЖБНЫКЪ СТИТЕЛСКІЙ ШНЪВ**, 1740. 186.

46 Uo., 208.

47 Uo., 227.

48 Uo., 246.

14. ЧИНЪ ѠЧИЩЕНІЮ ЦЕРКВѢ ВЪ НѢЙЖЕЪ ЖБИЕНЪ ЁСТЪЪ ЧЛѢКЪ, ИЛИ БІЕН
ДО ПРОЛІТІА КРѠВЕЪ⁴⁹ – Templomban elkövetett gyilkosság után a
templom megtisztításának rendje
15. ЧИНЪ ѠЧИЩЕНІЮ НОВАГО ПРѢСТОЛА⁵⁰ – Új oltár megszentelésének
rendje
16. ЧИНЪ ѠСВЩЕНІЮ ПОТІРА И ДУСКОСА⁵¹ – Diszkosz- és kehelyszen-
telés rendje
17. ЧИНЪ ВЛАГОСЛОВЕНІЮ КИВѠТА⁵² – Szentségház megáldásának rendje
18. ЧИНЪ РАЪРЪШЕНІЮ Ѡ КЛАТВЫ, ІЕРЕА Ѡ СВАТЫТЕЛА⁵³ – Felfüggesz-
tett pap feloldozása
19. ЧИНЪ ВОЗВРАЩЕНІЮ КЪ ЦЕРКВІ ѠРѢТІКА⁵⁴ – Heretikusak, skizmatikusak
és mások egyházba való visszavételének rendje
20. ЧИНЪ ПОСЪШЕНІА ЦЕРКВѢЙ ПРѢСВУТЕРСКІХЪ Ѡ ЕПІСКОПА⁵⁵ – A püs-
pöki látogatás rendje a parókián
21. ЧИНЪ ВОХОЖДЕНІЮ ЕПІСКОПА ВЪ ГРАДЪ ПЕРВЪЕ⁵⁶ – A püspök első
belépése székvárosába
22. ЧИНЪ ПЪШЕСТВЪЮЩЕМЪ ЕПІСКОПЪ⁵⁷ – A püspök utazásának rendje
23. МОЛІТВА ПРѢСТАВЛЬШЕМЪСА ЕПІСКОПЪ⁵⁸ – A sírba tett püspök felett
elhangzó ima az „Örök emléket” ének befejezése után
24. ЧИНЪ ИЗВЕРЖЕНІЮ ІЕРЕА⁵⁹ – Pap kiközösítése és hivatalától való
megfosztásának rendje

A *Főpapi szerkönyv* hivatalos, nyomtatott szövege a 296. oldallal ér véget. Néhány oldal azonban hiányzik, és nincs is pótolva, mert a pap hivatalától való megfosztásának a szertartása nincs befejezve. A 296. oldal jobb sarkában lévő „совлекію“ szó a másik oldalon feltételezi a szöveg és a szertartás legalább még egy oldalnyi folytatását és befejezését. Nyomtatott szöveg tovább nem következik. A befejező, két számozatlan oldalon található ez a kézzel írott két egyházi szláv szöveg:

25. ЧИНЪ ИЗВЕРЖЕНІЮ АРХІДІАКОНА⁶⁰ – Az archidiakónus felfüggeszté-
sének rendje

49 Uo., 250.

50 Uo., 252.

51 Uo., 254.

52 Uo., 257.

53 Uo., 258.

54 Uo., 261.

55 Uo., 269.

56 Uo., 279.

57 Uo., 284.

58 Uo., 290.

59 Uo., 291.

60 Uo., 298. – utánszámolás

26. ЧИНЪ АПОСТОЛСКАГО БЛГОСЛОВЕНІА⁶¹ – Az apostoli áldás rendje

27. Az utolsó oldalon lévő kéziratosszöveg⁶² nagyon meglepő és figyelemre méltó. A papszentelés hitvallásának egy részét tartalmazza az egyházi szláv ábécét használva, de ez valójában a román nyelvű hitvallás szláv betűkkel való átírata.

III. Az 1773–1809-es évek között megjelent liturgikus könyvek

1. ЄВАНГЕЛІЇ СІЄСТЪ БЛАГОВѢСТІЄ⁶³ – *Evangélium*, vagyis *Örömbír*

Az *Evangéliumos könyv* 1780-ban Pocsajevben jelent meg. A nyomtatáshoz szükséges engedélyt egész Oroszország exarchája, Kyprián Sztecskij adta meg. Az eperjesi székesegyház tulajdonában is megtalálható e kiadásnak egy példánya. A négy evangélium a szokásos bekezdésekre van felosztva. Az *Evangélium* fedőlapját a négy evangélista és a feltámadás zománczott ikonja ékesíti.

Az első könyv címe: ПОБЧЕНІА ХРІСТІАНСАГВ БОГОЧЕСТІА – A helyes keresztény tanítás. Lembergben jelent meg 1786-ban a Szűz Mária elhunytá templom mellett működő Szttauropíg Intézet gondozásában. A könyv a keresztény tanítást és annak az életben való helyes valóra váltását tartja az istentisztelet lényegének.

A második könyv ДОЛЖНОТІПРЕСВІТЭРОВПРИХОДСКІХ – A parókusok kötelességei címet viseli. 1779-ben Kijevben jelent meg. A könyv a papok pasztorációs kötelességeit összegzi. Nagyon aktuális publikáció, még ha 230 évvel ezelőtt jelent is meg, mivel ma is időszerű tanácsokkal szolgálhat papjainknak.

61 Uo., 302. – utánszámozás

62 Uo., 303. – utánszámozás

63 ЄВАНГЕЛІЇ СІЄСТЪ БЛАГОВѢСТІЄ. Роčajев 1780.

Magyar nyelvű liturgiafordítás Bacsinszky püspök korában¹

NYIRÁN JÁNOS

1. Történeti háttér

1.1. Bevezetés

A Magyarország területén élő bizánci rítusú, magyar ajkú, katolikus hívőknek hosszú és kitartó küzdelmet kellett folytatniuk annak érdekében, hogy nemzeti nyelvüket „oltárra emelhessék”, azaz templomi szertartásokat saját anyanyelvükön végezhessek. A magyar görögkatolikusok ez irányú vágya csupán 1965-ben teljesült, amikor november 19-én a II. Vatikáni Zsinaton Dudás Miklós hajdúdorogi püspök teljes egészében magyar nyelven végezte Aranyszájú Szent János Szent és Isteni Liturgiáját a zsinati atyák jelenlétében. A Rómából visszatérő Dudás püspök ezt követően engedélyezte papjainak a szertartások magyar nyelven történő végzését.²

A magyar nyelv liturgikus használatának igénye azonban jóval korábbra nyúlik vissza, amit nemcsak az 1890-es években kiadott liturgikus könyvek³ vagy az 1920-as Liturgikon igazolnak,⁴ hanem a 18. század végi liturgiafordítások is. A tudomány jelenlegi állása szerint az 1790-es években két liturgiafordítás is készült. A liturgiafordítások közül jelen tanulmányban a Krucsay Mihálynak tulajdonított munkát mutatom be,⁵ reflektálva ugyanakkor a fordítások egymás közötti viszonyára is.⁶

- 1 Tanulmányom az NFM-OTKA NNI-78739. sz. projekt keretében valósult meg.
- 2 1965/VII. számú körlevél, ld.: IVANCÓS ISTVÁN: *A magyar görögkatolikuság körlevélben közölt liturgikus rendelkezéseinek forrásgyűjteménye*, Nyíregyháza 1998, 239.
- 3 *Aranyszájú Szent János atya szent és isteni Liturgiája*, Debreczen 1882; *Görög Katolikus Egyházi Szerkönyv (Euchologion)*, Debreczen 1883; *Szent Nagy Bazil atya szent és isteni Liturgiája, továbbá az előszenteltek liturgiája s egyéb egyházi szolgálatok pápi imádságai*, Debreczen 1890.
- 4 *A görög szertartásu katolikus egyház Szent és Isteni Liturgiája. A legszentebb áldozat bemutatását megelőző imákkal s isteni tiszteletekkel kiegészítve*, Nyíregyháza 1920.
- 5 Faksimile kiadásban is megjelent IVANCÓS ISTVÁN gondozásában: *Liturgia – Krucsay Mihály munkács megyei kanonok 1793-ban készült munkája*, Nyíregyháza 2003.
- 6 A Krucsay-féle liturgiafordítással történő összehasonlító elemzésnek a következő szövegek szolgálnak még alapul: *A Görög Anya-Szent-Egy-Háznak Liturgiája vagyis isteni-tisztelete Arany-szájú Szent János szerént* (ford.: KRITSFALUSI GYÖRGY) Ungvár 1795; *Aranyszájú Sz. János Liturgiája* (GOMBOS ISTVÁN hajdúdorogi egyh. gondnok

1.2. *Bacsinszky András püspök kora*

A kézirat konkrét bemutatása előtt röviden ismertetnem kell azt a korszakot, amikor ténylegesen megkezdődnek a komoly magyar nyelvi munkák. Már a 17. század végén léteztek bizonyos magyar nyelvű szövegek Izaías szerzetes jóvoltából,⁷ ám ebből az időszakból, vagyis De Camillis püspök (1640–1706) idejéből teljes fordítások mégsem ismeretesek, mintegy száz évet kell várni, hogy mindegyik sor kerüljön, nevezetesen Bacsinszky András püspöksége (1772–1809) alatt.⁸

B. Papp János szerint Bacsinszky püspök hivatalos levelezésében is használta a magyar nyelvet, sőt dorogi parókus korában liturgikus szöveget fordított magyarra, amelyeket a templomi szertartásokon énekeltetett is. A magyar anyanyelv használata egyébiránt olyan nyilvánvaló volt számára, hogy ahhoz semmilyen engedélyt nem kért.⁹

Farkas Lajos egyenesen Szent Pál apostolhoz hasonlítja Bacsinszky személyét és a magyar nyelv bevezetése iránti buzgalmát:

„Bacsinszky András püspökké lévén, Dorog egész bizalommal fordult hozzá, kérvén, hogy főpapi hatalmánál fogva intézkedjék, miként az egyházban a magyar nyelv nagyobb tért nyerjen. A nagyhirű és mélytudományu püspök nem volt siket hívei kérelme iránt, és Szent-Pál apostollal tartva, hogy hívei Istenőket értelmesen, saját anyanyelvükön imádbassák, azt jogosultnak nemcsak beismerte, hanem már szükségét is belátta annak, hogy liturgialis könyvek magyarra fordíttassanak, s megengedte, hogy a nagy községekben az egyházi beszédek csakis magyarul tartassanak, az egyházi meneteknél magyarul énekelhessenek, a papok is az epistolát és evangéliumot mise közben magyarul mondhassák, hogy a nevezett püspök úr a magyar nyelvnek az egyháztani jogosságát nem-

régi kéziratából másolta PAPP ANTAL), Hajdúdorog 1854.

- 7 *Emlékkönyv a görög szert. katolikus magyarok római zarándoklatáról*, Budapest 1901, 78. (Következőkben: *Emlékkönyv*); PETRUS JENŐ: *A magyarság önvédelme a keleti ritusu egyház idegen nyelveinek beolvasztó hatása ellen*, Debrecen 1897, 14. (A következőkben: PETRUS); SZTRIPSKY HIADOR: Bibliographiai jegyzetek az ó-hitű magyarság irodalmából, in: SZABÓ JENŐ: *A Görög-Katolikus magyarság utolsó Kalvária-útja 1896–1912*, Budapest 1913, 423. (A következőkben az ebben a könyvben megjelenő cikkek szerzője és címe után csak SZABÓ JENŐ nevét és a megfelelő oldalszámot adom meg) = SZTRIPSKY HIADOR: *Jegyzetek a görög kultúra Árpád-kori nyomairól*, Budapest 1913, 76. (Következőkben: SZTRIPSKY); IVANCSÓ ISTVÁN: A magyar görögkatolikus liturgikus könyveinek anyanyelvi fordításai és kiadványai, in: TIMKÓ IMRE (szerk.): *A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye jubileumi emlékkönyve 1912–1987*, Nyíregyháza 1987, 158.
- 8 Vö. *Emlékkönyv* 79.; SZTRIPSKY HIADOR: Bibliographiai jegyzetek az ó-hitű magyarság irodalmából, in: SZABÓ: 435, = SZTRIPSKY: 91.
- 9 Vö. B. PAPP JÁNOS: *Hajdúdorog küzdelme a magyar görög katolikus egyházmegye felállításáért*, Hajdúdorog 1996, 17. (Következőkben: B. PAPP).

Magyar nyelvű liturgiafordítás Bacszinszky püspök korában

*csak beismerte, hanem minden utógondolat nélkül annak az oltárra tételére is törekedett...*¹⁰

Ami pedig ez irányú tevékenységét még jobban bizonyítja, az nem más, mint a püspöksége idejében történt liturgiafordítások, amelyek közül az egyik, Farkas Lajos szerint, az ő saját buzdítására készült el.¹¹

A források tanúsága szerint létezett ugyanebben az időben egy másik liturgiafordítás is, amelyet Krucsay Mihálynak tulajdonítanak, de valójában csak Lupess István átírásában maradt meg kézirat formában.

1.3. Célkitűzés

A következőkben az utóbb megnevezett, vagyis Krucsay Mihálynak tulajdonított liturgiafordítás Lupess István átíratában fennmaradt kéziratát fogom ismertetni, majd a már fentebb is említett fordítások egymáshoz való viszonyát vizsgálom meg részletesen.

2. A kézirat ismertetése¹²

2.1. Kódextani leírás

2.1.1. Általános információk

A Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárában Ant. 10292. szám alatt található egy kézirat,¹³ amely a következő címet viseli: *Liturgia az az Isteni Sz(ent) Szolgálat, vagy Mise, mely Arany Száju Sz(ent) Já-*

10 FARKAS LAJOS: *Egy nemzeti küzdelem története*, Budapest 1896, 12. (Következőkben: FARKAS).

11 Vö. FARKAS: 12–13.

12 A kézirat ismertetésével Ivancsó István igen sokat foglalkozott már, ám a teljesség kedvéért ezek a leírások feltétlenül szükségesek. Vö. IVANCSÓ ISTVÁN: „Legelső magyar nyelvű liturgiafordításunk – 200 éves Krucsay Mihály munkája”, in: *Athanasiana* 1 (1995) 53–76. (Következőkben: IVANCSÓ: „Legelső?”); Uő: „Utószó az első kézirat liturgia-fordításunkhoz”, in: *Liturgia – Krucsay Mihály munkács megyei kanonok 1793-ban készült munkája*, Nyíregyháza 2003, I–XI. (Következőkben: IVANCSÓ: „Utószó?”); Uő: „Lupess István, az első liturgiafordításunk másolója”, in: *Liturgikus örökségünk II. A Krucsay-féle liturgiafordítás fakszimilije kiadásának alkalmából 2003. október 30-án rendezett szimpózium anyaga*, Nyíregyháza 2003, 15–32. (Következőkben: IVANCSÓ: „Lupess?”); Uő: „Egy fontos tanúság Krucsay Mihály 1793-ban készített liturgiafordításáról”, in: *Athanasiana* 23 (2006) 195–200. (Következőkben: IVANCSÓ: „Egy fontos tanúság?”); Uő: „Az áldozár tevékenysége a szent áldozványi szolgálatban a Krucsay-fordítás alapján”, in: *Liturgikus örökségünk X. A papságról a papság évében 2009. november 26-án rendezett szimpózium anyaga*, Nyíregyháza 2009, 31–56.

13 A kéziratról fénymásolat is készült a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárában, melynek leltári száma: BT 898. A fénymásolatban grafitceruzával bejegyzett, oldal szerinti számozás található, amelyet Ivancsó István is követ műveiben.

nos munkáiból magyar nyelvre által tetetett, és e könyvetskébe F(ő)t(isztelen)dő Lupess István Timári Parochus Urtól le irattatott 1814.

Egy 1814-ben írt „könyvecskéről” van tehát szó, amelynek első leírását Ivancsó István készítette 1995-ben,¹⁴ amelyből sajnálatos módon kimaradt a kézirat kodikológiai ismertetése. Ezt a hiányosságot tovább fokozza az a probléma, hogy a kéziratot 2000-ben restaurálták,¹⁵ ami miatt viszont ma képtelenség pontosan ismertetni a restaurálás előtti jegyeket. Ennek értelmében nem adhatunk pontos információt a kézirat borítójáról, kötéséről, ugyanis a restauráció után nem látszik a fűzés (és/vagy) ragasztás nyoma, de nem látszik ezáltal az ívek struktúrája sem.

A kézirat a restaurálás után barna műbőr kötést kapott, remélhetőleg a restaurátor legalább színben igyekezett az eredetivel megegyezőt készíteni. A könyv papírja az idők folyamán besárgult, a tinta, amellyel arra írtak, vélhetően fekete volt, de az idő teltével, a restaurálás miatt és a besárgult laptól most inkább sötétbarnás árnyalatot mutat. A könyv mérete: 195 x 115 mm.

A kéziratban eredetileg nem volt számozás, ami arra enged következtetni, hogy Lupess István az átmásolás után hamar be is köt(tet)hette, egyébként fennállt volna a lapok keveredésének veszélye. A mű csak a restauráláskor kaphatott számokat, mégpedig kézirathoz illően, fólió szerint. A számozás grafitceruzával történt a jobb alsó sarokban, a kézirat egészében így 50 számozott lapot találunk. (Az 50. lap rektóján fejeződik be a kézirat.) A legelső lapot a restaurátor tehette bele a kéziratba (ugyanúgy, mint a faksimilében van). A második lap lehetett eredetileg az előzéklap, ami még a restaurálás után is jól mutatja, hogy roncsolt volt. A harmadik lap rektóján, vagyis ahol a díszes címet találjuk, kezdődik a számozás 2. számmal.

A számozást illetően Ivancsó István különbözőképpen foglal állást, 1995-ben azt írja, hogy „a fordítás egy előzéklap után 93 oldalt tesz ki,”¹⁶ 2003-ban viszont a faksimile utószavában arról számol be, hogy „a fordítás egy előzéklap után 94 oldalt tesz ki.”¹⁷ Mindezek alapján a kérdés pontosításra szorul, és megállapítható, hogy amennyiben az előzéklap után nem számoljuk a címlapot, akkor 95 oldalból, ha pedig azt is belevesszük, akkor 97 oldalból áll a mű. Az efféle elszámolásokat elkerülendő, ha a kézirat tartalmát nemcsak felsoroljuk, hanem azokhoz oldalszámokat is rendelünk, az előírásoknak megfelelően (ld. lentebb). A faksimile kiadója a leírásokban a következtelenség hibájába is esett, mivel az oldalszámozást részesítette előnyben, mégis az előzéklap és a címlap verzójáról beszél,¹⁸ ami pedig egyértelműen a fóliószámozás sajátossága.

14 Ivancsó: „Legelső”, 53–76.

15 IVANCÓSÓ: „Utószó”, III.

16 IVANCÓSÓ: „Legelső”, 61.

17 IVANCÓSÓ: „Utószó”, VII.

18 IVANCÓSÓ: „Legelső”, 62.; IVANCÓSÓ: „Utószó”, VIII.

A kéziratban lévő szöveget a másoló egy oszlopban, mégpedig egy nagyjából 180 x 95 mm-es keretben helyezte el. A keret szélessége és hosszúsága néhány mm-t ingadozik, és nem mindig szabott ténylegesen határt az írott szövegnek. A teljesen teleírt keretekben (vagyis az előzéklap, a címlap stb. kivételével) általában 20-25 sort helyez el a szerző, amitől csak nagyon ritkán tér el. Lupess a megrajzolt keret jobb alsó sarkában helyezi el az őrszót, ami a következő oldal kezdő szavát vagy szótagját jelzi előre.

2.1.2. Díszítés

A kéziratban nem jellemző sok díszítőmotívum, nincsenek szépen kidolgozott iniciálék, mint ahogy miniatúrák sem. A másoló egyedül a címlapon bontakoztatta ki alkotóvágát, ami részletesebb leírást is érdemel. A címlapon két, egymáson 45 fokban elfordított négyzet található.¹⁹ Igaz, csak jó indulattal nevezhető négyzetnek a két négyszög, amelynek eredményeképpen az elkészült nyolcágú csillag vagy a belső nyolcszög sem teljesen szabályos, ami valószínűleg a szabadkézzel történt rajzolásnak tudható be. A két négyzet szélein két párhuzamos vonal fut, amelyet Lupess néha feketére sátirozva kitöltött, máshol szabadon (fehéren) hagyott. A nyolcágú csillag körvonala többnyire kitöltött, a belső nyolcszögé viszont változó, mivel a függőleges és vízszintes körvonalak be vízszintes sátirozva, amelyek közepén fehér hullámvonal fut, a többi szára viszont fehéren maradt.

A belső nyolcszög tartalmazza a címet: „*Lithurgia az az Isteni Sz(ent) Szolgálat...*”, amelyet Lupess arányosan helyezett el a keretben (a Lithurgia szót nagyobb betűkkel írta), de egyébként minden alakzatban ábrázolt valamit. A szimmetriára nagyon odafigyelt a rajzoló, így a felül található két oldalsó háromszögbe két szárnyas kerubot illesztett, igaz szárnyaik kilógnak a háromszögekből. Az alul lévő két oldalsó háromszögbe pedig emberi fejeket rajzolt. A fenti háromszögben egy szem kapott helyet, amelyet még szaggatott kettős vonallal körbe is rajzolt, úgy hogy a körök nyolcszögbe nyúló részeit le hagyta, és a háromszög kitöltött körvonalait mindenütt behüllámozta, ezzel is kifejezve, hogy ez a legfontosabb része az alkotásnak, mivel ez az Istenséget szimbolizálja (latin minta alapján). Az alsó háromszögbe csupán az 1814-es évszám került, amely melleleg a legszűkösebb háromszögre sikeredett. A két oldalsó háromszögben csupán száruk és indák vannak, szintén szimmetrikus elrendezésben, egészen pontosan egy-egy virág (véltetően tulipán) szára és egy levele, amelyet keresztbe egy lelógó, tökszerű növény indája mindkét oldalon. A tulipánok és a tökök kívül esnek a nyolcágú csillagon, a száruk és indák viszont a háromszögek oldalaiból nőnek ki.

19 Ivancsó István leírása szerint 90 fokban történt az elforgatás (Ivancsó: „Legelő”, 61–62.), de egy négyzet 90 fokos elforgatással önmagába fordul vissza.

Az ábrázolás nagyon szimbolikus, középen áll a liturgia, a felső részen az isteni (háromszögben a szem, a két angyal), az alsó részen pedig az emberi (emberi fejek és az évszám, vagyis az embernek oly fontos időszámítás) motívumok dominálnak. Véleményem szerint ez a rajz nagyon jól szemlélteti a mennyei és a földi liturgia összekapcsolódását, amit valószínűleg tudatosan is ki akart fejezni a szerző a Szent Liturgia szövegének átírása előtt.

Ivancsó István a címlap leírásakor több kérdést is feltesz a rajz eredetével kapcsolatban, hogy az Lupesstől, Krucsaytól, esetleg valamilyen ósláv kéziratból származik. A rajz eredetének eldöntésében sokat segített egy másik, Lupess Istvántól származó dokumentum, egészen pontosan egy protocollum,²⁰ amelyben szintén rajzot készített a szerző. A protocollum címlapjának részletes ismertetése jelen tanulmányban nem releváns, de a két rajz közötti hasonlóságok, mint a háromszögben lévő szem, a tökszerű növények, négyzet-, ill. itt rombuszalakzatban a szöveg elhelyezése mind-mind arra engednek következtetni, hogy a liturgikus kéziratunkban lévő rajz kidolgozása és megvalósítása Lupess Istvánnak tulajdonítható mindkét helyen.

A szerző a Szent Liturgia átírásának befejezésekor (38v), annak végső lezárásaként, és valószínűleg örömét is kifejezve, hogy elkészült egy fontos résszel, egy egyszerű díszítést alkalmaz, amely úgy néz ki, mint egy fektetett nyolccason lévő hurok.

2.1.3. Tartalom

Lupess István kéziratában nemcsak Aranyszájú Szent János liturgiáját írta át, hanem egyéb imádságokat is, amelyek a 39r oldaltól egészen a kézirat végéig (50r) tartanak. Jelen műben ezeket az imádságokat nem elemzem, de itt fontosnak tartottam oldalszámszerű pontossággal is ismertetni azokat.²¹

1r	Emlékeztetés.
1v	Bejegyzés.
2r	Címlap.
2v	Emlékeztetés.
3r–38v	Aranyszájú Szent János Szent és Isteni Liturgiája.

20 Görögkatolikus Püspöki Levéltár (GKPL) III–1–b. Timár (1822–1934). A hasonlóságra Terdik Szilveszter hívta fel a figyelmemet, akinek ezúton is köszönöm észrevételét.

21 Az imádságok bőségebb elemzését egy következő tanulmányban tervezem, ahol már nem a Szent Liturgiát, hanem görögkatolikus egyházunk magyar nyelvre fordított, kéziratoss euchológionjait vonom majd vizsgálat alá.

39r–50r	Beteg embernek halálra való elkészítése, az az vele mondandó sok ájtatos imádságok.
39r–40r	Szokásos kezdet.
40r–v	Nitzenumi hitnek formája.
40v–41r	A beteg embernek gyónása előtt imádsága.
41r–v	Gyónás.
41v–42r	Gyónás után imádság.
42r–v	A bűnös ember fohászkodásai.
42v–44v	Az Ur vétele előtt imádság.
44v	Ur vételekor, Ur vétele után.
45r–v	Imádság.
45v–46r	A Boldogságos Szűzhöz imádság.
46r–v	Örökké való Hazánkhoz kívánckozás.
46v–48r	Nehéz betegnél való imádkozás: az Atya Istenhez, A Fiú Istenhez, A Szentlélek Istenhez, A Szűz Máriához.
48r–50r	Három Isteni fő jóságok: Hit, Reménség, Szeretet indulati.

2.2. Kézírástani leírás

2.2.1. Általános megfigyelések

A nagy kezdőbetűket általában szépen megformálja Lupess, ritkábban külön hurkokat is alkalmaz, erre jó példa a címlapon található *Isteni* szó, ahol a nagy I felső szárából kiindulóan két ellipszist rajzol a betű felső része köré. Hasonlóan kacifántos a címlap verzóján látható *Emlékeztetés* szó kezdőbetűje is, mely bőven kiemelkedik a többi betű közül, és alakját tekintve olyan, mint egy spirál.

Lupess írásképe ezektől eltekintve egyszerű, igyekszik szépen megformálni a betűket, amelyek minimális dőlésszöggel rendelkeznek, mintegy 10-15 fokot dőlnek jobbra.

Lupess néhány betűt nagyon jellegzetesen ír, amelyekről más helyen is fel lehetne ismerni írását. A *d* betű írásakor legyen az kis- vagy nagybetűs, annak szárát balra mindig meghosszabbítja, és a végét néha behurkolja, ezáltal a kis *d* betűt szinte sohasem köti össze a jobbán lévő betűkkel. A kis *f* betű alsó hurkában gyakran nyolcast ír le, és megtörténik ritkábban, hogy a felső rész is hasonlít egy nyolcashoz. A *g* betű alsó szárának a dőlésszög miatt balra lent kellene elhelyezkednie, ennek ellenére nem egyszer (szinte rendellenesen) jobbra lent találjuk a hurkot. A szerző *k* betűjét akár a görög ábécé tanításakor is mintául lehetne venni, egyetlen különbséggel, hogy a jobb felső szárát mindig félkörívben megnyújtja. A *p* betű szára általában zárt hurkot képez. Az *r* betű megformálása nagyon hasonlít a *z*-hez, különösen kitűnik ez az

irgalmazs szóban, amit jó néhányszor le is kell írnia a másolónak. A *t* betű a szó végén mindig, de a szó belsejében is általában olyan, mint egy írott *r*, a szó végén a jobb oldali szára kicsit ívesen megemelkedik, de függőleges szára nem magasabb, mint egy *a* betűé, tehát négyvonalas rendszerben a két középső között helyezkedik el.²²

A betűk összekapcsolásakor a legtöbb variációt az *s* betűnél találjuk. Két *s* betű összekötése úgy néz ki, mint két darab 1-es szorosan egymás mellett, amelyek szára lenyúlik a vonal alá. Az *s* és *t* betűk találkozását a szerző egy lendületből oldja meg, és az összekapcsolás egy olyan írott nagy *A* betűt „eredményez”, amelynek a bal oldali szára jóval a vonal alatt kezdődik. Az *sz* betű esetében az *s* általában aránytalanul megnövekszik a *z* mellett, szinte mind a négy vonal közötti részt kitölti, és olykor a felső és alsó szára bezárul, és ilyenkor egy nagyon vékony, kicsit jobbra dőlt 8-ast eredményez. Meg kell még említeni a két *t* összekapcsolását, amely sokszor egy görög kis π betűhöz hasonlít. Az *y* nem egységesen kapcsolódik az előtte álló (lehetséges) mássalhangzókhöz, olykor ugyanazt a méretet ölti, mint az előtte lévő betű, máskor csak annak lelógó szárán találjuk, mint egy arra ráragasztott 3-as számot.

A szöveg kiemelését a betűk megnagyobbításával oldja meg a szerző. Az aláhúzást eleinte a rubrikákra alkalmazta, de később a fontosabb részek kiemelésére is, ennek használatában tehát nem következetes a másoló. A szöveg második részében az egyes címeket kettős vonallal húzza alá, de itt sem mindig, és nem is az egész címet.

2.2.2. Nyelvészeti megfigyelések

Molnár Nándor nyelvész 1966-ban az elemzett szöveg nyelvezetéről azt írja (persze a Kritsfalusiéről is egyben), hogy a Szatmár megyei népi stílust tükrözi, vagyis a felső-tiszai és északkelet-magyarországi nyelvjárást.²³ Udvari István már nem annyira a népi stílusjegyeket emeli ki, hanem azt, hogy egy igazi kultúrnyelvet követ a kézirat nyelvezete, egyenesen azt, amin Kazinczy is alkotott, és amelyre a magyar irodalmi nyelv épült.²⁴

Udvari ugyanezen írásában különbséget tesz kéziratunk két nagy fejezetének (a Szent Liturgia és az imádságok) írásmódja között.

22 Az írott kisbetűket négyvonalas rendszerben szokták elhelyezni, amit én is hasznosnak itélek, és alkalmazok is itt és a következőkben. (Természetesen kéziratunk nincs ilyen módon bevonalmazva.)

23 Vö. MOLNÁR NÁNDOR: „Perevodii cerkovnoszlavjaszkih liturgicseszkih teksztov na vengerszkij jazik”, in: *Studia Slavica* 12/1–4 (1966) 273–281.

24 Vö. UDVARI ISTVÁN: „Aranyszájú Szent János Liturgiájának első magyar nyelvű fordítása: Gálszécsi fordító, timári másoló, nyíregyházi értékápoló”, in: *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 39. évf. 2. sz. (2004) 229–231. (Következőkben: UDVARI: Aranyszájú)

Magyar nyelvű liturgiafordítás Bacszinszky püspök korában

„A Liturgiában pl. a szóelemző helyesírási elv dominál (pl. állapotjáért, elmondja, engedj stb.), az imákban pedig a kiejtés elve gyakrabban érvényesül (pl. megszabaduljak, áldozattjáért, bocsánattjárára stb.). A c hangot a Liturgiában következetesen cz betűkapcsolat jelöli, az imákban pedig előfordul a tz is. A Liturgiában és az imákban egyaránt előfordulnak í-ző és é-ző formák, de pl. a Liturgiában az idvezéts, emléts, tekénts, egyeséts, szólétjuk stb. é-ző formák dominálnak, az imákban pedig az í-ző alakok: tiszétsd, gyógyítsd, idvezíts, szabadíts, erősíts, stb.

Mint látjuk, hangtanilag több észak-kelet-magyarországi vonás tükröződik a Liturgiában, melyek közül markánsan jelentkezik az e-zés: pl. temjén, fertelmesség stb. A Liturgiában következetesen idvezétsed, idvezítő, az imákban üdvözítsed, üdvözítő, tehát az elsöben az e-ző formák dominálnak, az utóbbiakban pedig az ö-zők. A fordítót és a másolót ért különböző nyelvi, művelődési hatásokra utalnak az ilyen párhuzamok: szolgálát – mise; áldozó – mise mondó pap; diakónus – káplány; evangeliom – evangyeliom; evangyeliomos könyv – evangyeliomos könyv; karnak fővebbike – kántor stb.

...a Liturgia egyházi szláv nyelvből készült fordítás, melyben a forrásnyelv hatását is érezhetjük, az imák egy része pedig római katolikus és református imaszövegek hatását tükrözi. A fordítás a magyar nyelvű görög katolikus egyházi-vallási szakszókincs kialakulásának útjára-módjára is ráirányítja a figyelmet. Már a Krucsay által magyar nyelvre átültetett Liturgiában is tetten érhetők a görög és egyházi szláv eredetű szavak, mely jelenség mindmáig megfigyelhető a görög katolikus egyházi-vallási szókincsben. (Vö. diakónus; antífóna (egyházi ének); orár (rubadarab, az angyalok szárnyait szimbolizáló, 10-12 centiméter széles, keresztekkel díszített szalag); prokimen (egyházi ének, zsoltárrészlet); kerubim (kerub); szerafim (szeráf) stb. ...A penitencia, pátronus, fundáló, konfeszor stb. latin eredetű szavak alkalmazása a Liturgiában a Magyar Királyság lakossága atyai nyelvének, a latinak nemcsak a fordító általi ismeretére utal.²⁵

Az Udvari István által leírt szakszerű észrevételek igen nagy jelentőséggel bírnak, mivel előtte komolyabban még senki nem foglalkozott a kéziratunk második részében található imádságokkal. Nyelvészeti megállapításai pedig iránymutatóak a többi fordítással való összehasonlítás esetében is.

2.3. Tanúságok a kézíratról

A Lupess István átírásában fennmaradt kézíratra többen és többször is hivatkoztak az elmúlt másfél évszázadban (érdekes módon leginkább a századfordulók környékén), de sohasem a benne foglalt imádságok, hanem a benne található teljes liturgiafordítás miatt. A két (Kritsfalusi és Krucsay nevéhez fűződő) fordítást szinte mindig együtt említik meg a különböző

25 UDVARI: „Aranyszájú”, 230.

szerzők, ezért bemutatásukat is együtt, a 3. fejezetben végzem el a *Status quaestionis* címszó alatt.

2.3.1. Krucsay Mihály, a fordító

Krucsay Mihály életére vonatkozóan nem sok biztos adatunk van, talán a legtöbbet a kéziratunkba beíró Roskovics Ignác kanonok szolgáltatta (2r), miszerint: „*Fordította Krucsay Mihál[y] munkács megyei kanonok 1793-ban, elhalt 1814-b[en]. Parochus antea Gálszécsensis, tum Parochus et Archidiaconus S(átor) A(lja) Ujbelyiensis, denominatus in Cano|nicum 1804. obiit 1814.*”

Ivancsó István Krucsay életrajzi adatait megvizsgálta a különböző sematizmusokban, amelyek közül a következő tényeket emelhetjük ki. Az 1792. évi munkácsi egyházmegyei sematizmusban azt találjuk, hogy Krucsay Mihály Gálszécsen volt parókus.²⁶ Az 1814-es sematizmus tanúsága szerint pedig már kanonok: „*Cartophilax, seu Cancellarius: R-mus D. Michael Krucsay, C. E. Canonicus Cartophilax*”.²⁷ Az 1816-os sematizmusban viszont nem szerepel a neve, ami azt jelenti, hogy ekkor már nem élt.

A sematizmusok mellett meg kell említeni Sztripszky Hiador leírását, aki szerint: „*Krucsay Mihály gálszécsi, majd s.-a.ujbelyi lelkész 1804–1814 kanonok*”,²⁸ valamint Bendász István tanúságát, mely szerint Gálszécsen 1777-től 1801-ig volt parókus.²⁹

Az eddigi kutatások figyelmét némileg elkerülte Petrus Jenő rövid ismertetése, amelyben az áll, hogy Krucsay Mihály dorogi születésű volt, amit aztán később B. Papp János is megerősít.³⁰

A fenti tanúságok alapján, amelyek közül biztosnak csak a sematizmusok adatai bizonyulnak, Krucsay életútját a következőképpen foglalhatjuk össze. Hajdúdorogon született (amennyiben Gálszécs volt az első szolgálati helye) az 1740-es évek közepén, ahol (többek között) Bacsinszky András volt a parókusa (még szentelésekor is). 1771–1801 gálszécsi parókus, majd 1801–1804 sátoraljaúj helyi parókus és főesperes, 1804-től pedig haláláig, 1814-ig Munkács megyei kanonok. Ha valóban Gálszécsre nevezték ki legelőször, akkor 43 év papi szolgálat után, kb. 70 évesen adta vissza lelkét Teremtőjének.

26 BENDÁSZ ISTVÁN – KOI ISTVÁN (szerk.): *A Munkácsi Görög katolikus Egyházmegye lelkészégeinek 1792. évi katalógusa*, Nyíregyháza 1994, 98.

27 *Catalogus venerabilis cleri almae diocesis Munkatsiensis sede episcopali vacante pro anno MDCCCXIV*, Kassa 1814, 5.

28 SZTRIPSKY HIADOR: „Bibliographiai jegyzetek az ó-hitű magyarság irodalmából”, in: Szabó:438.,=SZTRIPSKY:95.

29 BENDÁSZ ISTVÁN: *Részletek a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye történetéből*, Ungvár 1999, 188.

30 PETRUS: 16.; B. PAPP: 18. (Ez az információ a következőkben még sok mindenre adhat magyarázatot.)

2.3.2. Lupess István, a másoló³¹

A liturgiafordítás másolójáról kéziratunk címlapja szintén szolgáltat bizonyos életrajzi adatot. A címlap tanúsága szerint 1814-ben, amikor a másolást elvégezte, Timáron volt parókus. Ettől azonban jóval többet tudunk személyéről.

Lupess István 1768-ban született, felesége Makranczay Julianna (szül.: 1776). Papi szolgálatát a bűdi (tiszavasvári) parókián kezdi 1795-ben, először adminisztrátor, majd parókus (1799). 1804-ben Timárra kap parókusi kinevezést.

A sematizmusokban egyéb életrajzi adatait is felfedezhetjük. Az 1814-es sematizmusban természetesen ugyanazt találjuk, mint könyvecskénk címlapján.³² Az 1816-os és az 1821-es sematizmus szintén timári parókusként beszél Lupessről.³³ Az 1825-ös sematizmus tanúsága szerint Lupess Istvánt timári parókusként kerületi esperesi rangra emelték.³⁴ A későbbiekben, de még mindig Timáron az egyházmegyei szentszéki bíróságban is tisztséget kapott,³⁵ ám ugyanezen év március 7-én eltávozott az élők sorából, amiről az 1835-ös sematizmus számol be.³⁶ Családjának tragikus sorsát is meg kell említeni, hiszen öt gyermeke közül a legidősebb is csak hat évet élt, és feleségét is fiatalon, 33 éves korában veszíti el.

2.4. A fordítás eredetije

A kéziratunkban lévő szöveg csupán másolás eredménye, de mindenképpen biztosak lehetünk abban, hogy Lupess István nagyon ragaszkodott a szó szerinti hűséghez. Ezt igazolja Udvari István kimutatása is a kézirat első részében található Szent Liturgia és a második részében lévő imádságok eltérő nyelvészeti sajátosságait illetően, hiszen teljesen elképzelhetetlen, hogy ugyanaz a személy a könyv első és második részében ugyanazokat a szavakat tudatosan más nyelvészeti és helyesírási szabályok szerint vesse papírra, hacsak nem azért, mert féltő gondossággal akarja átmásolni a kiválasztott szövegeket.

31 Vö. IVANCSÓ: „Lupess”, 15–32.

32 *Catalogus venerabilis cleri almae diocesis Munkatsiensis sede episcopali vacante pro anno MDCCCXIV*, Kassa 1814, 174.

33 *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkacsiensis, ad annum MDCCCXVI*, Cassoviae 1816, 118–119. *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkacsiensis, pro anno Domini MDCCCXXI. ab effectuata dismembratione anno primo*, Budae 1821, 93.

34 *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkacsiensis, pro anno Domini MDCCCXXV. ab effectuata dismembratione anno primo*, Budae 1825, 97.

35 *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkacsiensis, pro anno Domini MDCCCXXXIII*, Cassoviae 1833, 5.

36 *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkacsiensis, pro Anno Domini MDCCCXXXV*, Cassoviae 1835, 199.

Annak ellenére, hogy Lupess Istvánról csupán másolóként emlékezünk meg, felvetődik a kérdés, hogy mi lehetett a korábban készült fordítás eredeti nyelve. Válaszként e kérdésre mindenki egyértelműen az ószláv nyelvet jelöli meg, de ezt nemcsak a fentebb vázolt történelmi jellegzetességek miatt, hanem filológiai meggyőződésből (mint ahogy azt Udvari is teszi), avagy éppen a bizánci rítusban meglévő szláv hagyomány specifikusságainak jelenléte miatt is.

Az ószláv nyelvből történt fordítás evidenciájának elfogadása után a fordítás pontos forrásának meghatározása a következő feladat, ami jelentős elbizonytalanodáshoz vezet. Kézenfekvőnek tűnik, hogy Kritsfalusi vagy Krucsay egy, a Munkácsi Egyházmegyében használatban lévő liturgikont vett alapul, és azt átültette magyar nyelvre. Földrajzi közelségben viszont nem létezik olyan ószláv nyelvű liturgikon, ami szó szerint azt tartalmazná, mint az első liturgiafordításunk. Ezt a tényt nagyon jól konstatálja a zeon szertartásának a jelenléte, ami teljesen idegen elemnek számít a Munkácsi Egyházmegyében, ennek következtében az ott használatos könyvek szóba sem jöhetnek, származzanak azok Lembergől, Unevből vagy Pocsajevből.

Érdekes ezen a ponton Udvari véleményét felidézni, aki azt állítja, hogy a fordítás nyelvezetét ortodox kéziratok és kiadványok is befolyásolhatták, ami szerinte érthető is, mivel az első magyar nyelven megjelent bizánci liturgikus könyvek ortodox kiadásban jelentek meg.³⁷ Mindemellett egy nagyon érdekes tényre mutat rá Szőke Lajos az egyik cikkében, amelyben többek között kijelenti, hogy a 16. században már léteztek ószláv nyelvű liturgikus kiadványok, amelyeket lassanként be is szereztek a Kárpátok túloldalán lévő gazdagabb parókiákon, amire viszont nem volt lehetőség a kárpátaljai szegény vidékeken. A könyvnyomtatás terjeszkedésével főlegessé váltak az említett gazdagabb helyeken a kéziratos formában lévő liturgikus könyvek (másolatok), amelyeket aztán sokkal olcsóbban át tudtak adni a kárpátaljai szegényebb parókiáknak, és így mindenki jól járt...³⁸ Roppant érdekes ez az álláspont, és nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy valóban léteztek a 17–18. században olcsó kéziratos liturgikus könyvek is a Munkácsi Egyházmegyében. Ha pedig első liturgiafordítóink éppen egy ilyet vettek volna a kezükbe, akkor világossá válna, hogy miért különbözik a nyomtatásban megjelent kárpátaljai liturgikus könyvektől, és egyben magyarázatot adna arra is, hogy miért nem sikerült eddig a fordítás alapjául szolgáló ószláv nyelvű liturgikont beazonosítani.³⁹

37 UDVARI: „Aranyszájú”, 230.

38 SZŐKE LAJOS: „A magyarországi görög katolikusok liturgikus könyveinek múltjáról”, in: *Könyv és Könyvtár* 27 (2005) 219.

39 Ez csupán egy hipotézis, de eddig még jobb magyarázatot nem találtam a megfogalmazott kérdésekre.

2.5. A kézirat útja

A következő részben kéziratunk fennmaradási történetének néhány állomását ismertetem. Lupess István 1833-ban bekövetkezett halálával az átírásában fennmaradt könyvecske két utat követhetett: vagy a parókián marad, vagy a Lupess család tulajdonába kerül, mivel azonban közvetlen leszármazottai nem voltak, valószínűbb, hogy a parókián maradt az értékes átírás. Mindennek ellenére viszonylag hamar magántulajdonba (esetleg levéltárba, könyvtárba) kerülhetett a kézirat, mert komoly liturgikus használat jegyeit nem viseli magán. Ungváron hosszabb időt is töltött a kézirat, de erre vonatkozóan a későbbiekben, Roskovics Ignác személyével társítva fejtem ki hipotézisemet. Most azonban azt a két valós magántulajdonost ismertetem, akiket már az eddigiekben sikerült beazonosítani.

2.5.1. Murányi Miklós

Az 1944-es Máriapócsi Naptár⁴⁰ fontos információt közöl: „*Murányi Miklós ungvári püspöki titkár úr könyvei közül került elő legújabbban az a kézíratos könyv, melyet a Krucsay Mihály által 1793-ban, tehát pontosan 150 évvel ezelőtt készült fordítás alapján 1814-ben másolt le az akkori timári lelkész.*”⁴¹

A bejegyzés két szempontból is nagy jelentőséggel bír, egyrészt azért, mert felfed az elveszettnek tűnt kézirat múltjából egy időszakot. Másrészt teljes mértékben elterjed (ha másképp nem, a naptár által) a címlapon lévő, Roskovics Ignác kanonok által 1880-ban készített kiegészítés. A bejegyzéssel kapcsolatban megjegyezhetjük, hogy a 150 év pontos dátumnak látszik, mivel az 1944-es naptárt – ha már készülhetett ilyen jellegű mű a háborús évek viszontagságai közepette – illet az előző évben megszerkeszteni, vagyis 1943-ban, így helytálló a másfél évszázados datálás.

Murányi Miklós személyéről több minden is ismeretes. 1911-ben született és 1979-ben halt meg. 1933-ban szentelték pappá, és 1934-ben püspöki titkári kinevezést kapott. Az 1944-es naptár készítője még ebben a minőségében ismeri a kézirat „őrzőjét”. Amennyiben Murányi nem családi örökségként birtokolja a kéziratunkat, akkor nagy valószínűség szerint püspöki titkár korában juthatott hozzá az értékes műhöz.

2.5.2. Timkó Imre

Miután Murányi lemondott a drága kincsről, annak ismét nyoma veszett, s végül a budapesti Központi Antikváriumban kötött ki, ahol Timkó

40 PAPP GYÖRGY (felelős kiadó): *Máriapócsi Naptár a magyar görögkatolikus hívők részére az 1944. szökeő évre (Tizenhatodik évfolyam)*, Nyíregyháza 1944. A Máriapócsi Naptárt kéziratunkkal való összefüggésben ismerteti: IVANCSÓ: „Egy fontos tanúság”, 195–200.

41 *Máriapócsi Naptár*, 66. (1. lábjegyzet)

Imre püspök még akadémiai tanár korában talált rá, és meg is vásárolta, bár pontosan nem lehet tudni, hogy arra az 50-es vagy 60-as években kerülhetett sor. Azt, hogy Timkó Imre a kéziratot püspöksége alatt (1975–1988) nagy becsben tartotta, közvetlen munkatársai megemlékezéseiből tudjuk,⁴² ám Timkó püspök halála után újra csak nem volt könnyű útja a könyvecskének, míg végre a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárába került.

Az immár majdnem 200 éves kézirat útját sajnos nem tudjuk ettől részletesebben rekonstruálni, azt azonban mindenképpen kijelenthetjük, hogy viszontagságos helyzeteket élt meg, néha féltő kezek tartották nagy becsben, máskor gondatlan kezek még áruba is bocsájtották. A leglényegesebb azonban az, hogy fennmaradt, és a mai napig tanulmányozható.

3. A liturgiafordítások egymáshoz való viszonya

3.1. *Status quaestionis*

Amint azt már fentebb megjegyeztem, a Lupess István kéziratában fennmaradt, Krucsay Mihálynak tulajdonított liturgiafordítást szinte mindig együtt említik a szerzők Kritsfalusi György fordításával, éppen ezért tartottam fontosnak, hogy a két műről készült tanúságokat együttesen mutassam be. Természetesen, ha nem is sokan, de vannak szerzők, akik egyedül csak a Kritsfalusi-fordításról tudósítanak,⁴³ ám semmi esetre sem ez az általánosabb felfogás.

3.1.1. *Kritsfalusi, majd Krucsay*

Az első bizonyságok arról adnak hírt, hogy az első magyar nyelvű teljes liturgiafordítást 1795-ben Kritsfalusi György ungvári gimnáziumi tanár készítette, amelyet valamikor utána követett Krucsay Mihály fordítása, amely Lupess István kéziratában maradt fenn. Vegyük most sorra a tanúságtevőket.

A rendelkezésre álló forrásaink közül kronologikus rendben először Farkas Lajos beszél e sorrendről: Bacsinszky püspök „*buzdítására már Szent-János egész lythurgiája magyar nyelvre fordítatott s nevenapjára 1795-ben ungvári ta-*

42 IVANCSÓ: „Utószó”, III.; PREGUN ISTVÁN: A Krucsay kézirat faksimiléjének bemutatása, in *Liturgikus örökségünk II. A Krucsay-féle liturgiafordítás faksimiléje kiadásának alkalmából 2003. október 30-án rendezett szimpózium anyaga*, Nyíregyháza 2003, 8.; IVANCSÓ: „Egy fontos tanúság”, 198.

43 Vö. HIEROTHEUS (GEDEON KUPÁR REZSŐ): „A görög katolikus magyarság ügyéről”, in: SZABÓ 348.; Miklósy István püspök 1921. április 25-én kelt 1021/1921. számú körlevelében, a *Szentség a Szenteknek* magyarázatok beszél Kritsfalusi fordításáról. SZÁNTAY-SZÉMÁN ISTVÁN: „A görög rítus liturgikus könyvei és magyar nyelvre való átültetésük”, in: *Keleti Egyház* 2–3 (1938) 44.

nár, Kricsfalusi György által ezzel ajándékozott meg. De volt ezenkívül más fordítás is, mit Lupes István, timári lelkész, lemásolt kéziratban mutatott be, melyet állítólag Krucsay Mihály, előbb gálszécsi, később ujhelyi lelkész, 1804-től 1814-ig kanonok, fordított volna.⁴⁴

Petrus Jenő tanúsága: „...Ezek között van Kricsfalussy György ungvári görög nyelvprofessor Szent János szerinti mise fordítása, melylyel az érdemes tanár püspökének András napjára, névünnepe kedveskedett: ezek közt vannak Krucsay Mihály dorogi születésű kanonok fordításai is...⁴⁵

Az Emlékkönyvben ezt találjuk: „Kricsfalussy György, ungvári tanár magyarra fordította Aranyszájú Szent János miséjét és Bacszinszky András püspököt 1795-ben, a nevenapján, azzal ajándékozta meg. [...] Krucsay Mihály előbb gálszécsi, később sátoralja-ujhelyi lelkész, majd 1804-től 1814-ig, kanonok, szintén lefordította magyarra a szent misét.⁴⁶

Grigássy Gyula egy kicsit eltérő módon ír Kricsfalusiról a törzsszövegben: „Kricsfalusi György ungvári tanár minden felsőbb megbízás nélkül magyarra fordítja aranyszájú szent János liturgiáját és Bacszinszky András püspököt 1795-ben nevenapján ezzel ajándékozta meg”, Krucsayról pedig csak egy lábjegyzetben közöl információt: „Még egy liturgiai fordításról van tudomásunk, melyet Lupes István timári (Szabolcsm.) lelkész kéziratban mutatott be s melyet állítólag Krucsay Mihály, előbb gálszécsi (Zemplénm.) később s.-a.-ujhelyi lelkész, 1804–1814-ig pedig kanonok fordított volna.⁴⁷

Talán legprecízebben Sztripszky Hiador fogalmaz, aki *Bibliographiai jegyzetek az ó-hitű magyarság irodalmából* cím alatt sorra veszi a magyar nyelvű emlékeket, amelyek közül a 8. szám alatt ez áll: „Kricsfalusi György. A Görög Anya-szent-egy-báznak Liturgiája vagy is Isteni-tisztelete Arany-szájú Szent János szerént. Magyarra fordítottatott Ungvárt 1795-dik esztendőben. Folio kézirat 42 ór-szavas számozatlan lap, a püspöki levéltárban, Ungvár. (Egész terjedelmében lásd hátrább.)⁴⁸ A 15. szám alatt pedig Krucsay Mihály fordítására utal: „Krucsay Mihály gálszécsi, majd s.-a.-ujhelyi lelkész, 1804–1814 kanonok lefordította a liturgiát magyarra. Mikor? Nem tudjuk.⁴⁹

Az idézett szövegek a nevek leírása tekintetében elég nagy változatosságot mutatnak, de szinte mindegyik szerző teljes meggyőződéssel kijelenti, hogy Kricsfalusi a fordítását Bacszinszky András püspöknek ajánlotta, ahogy ez persze a mű előszavában is szerepel. Kricsfalusi esetében érdemes még megjegyezni, hogy a fordítás motivációja nem egységes a fenti tanúságok

44 FARKAS: 12–13.

45 PETRUS: 16.

46 Emlékkönyv, 79.

47 GRIGÁSSY: 38.

48 SZTRIPSZKY HIADOR: „Bibliographiai jegyzetek az ó-hitű magyarság irodalmából”, in: SZABÓ: 437. = SZTRIPSZKY: 93.

49 SZTRIPSZKY HIADOR: „Bibliographiai jegyzetek az ó-hitű magyarság irodalmából” in: SZABÓ: 438. = SZTRIPSZKY: 95.

alapján, mert míg Farkas Lajos szerint a püspök buzdítására, addig Grigássy Gyula leírása alapján minden felsőbb megbízás nélkül készítette a fordítást. Kritsfalusira vonatkozóan talán ez az egyetlen kérdéses pont, Krucsayval ellentétben, akinek fordítását illetően több kétely is felmerül, amit jól szemléltetnek az „*állítólag..., fordított volna..., Mikor? Nem tudjuk.*” szavak és rövid mondatok. Krucsay életrajzi adatait mindenki mechanikusan másolja, vagyis hogy gálszécsi parókus, majd sátoraljaújhelyi lelkész, aki 1804–1814 között még kanonok is volt. Ezek az adatok valójában Roskovics kanonok bejegyzését visszhangozzák, de a fordítás dátumáról senki semmi pontosat nem tud megjelölni. Ez kétségtelven azt jelenti, hogy a rövid életrajzi leírást Roskovics Ignác egy ismeretlen latin nyelvű forrásból emeli ki, amit aztán a többiek is felhasználnak (esetlegesen tőle másolva), de már magyar nyelven, és természetesen dátum nélkül.

Egyébiránt a datálást is érdemes górcső alá venni. Figyelmesen megvizsgálva az 1793-as évszámot, észrevehető, hogy javított a benne lévő 7-es szám. Nem nehéz kitalálni, hogy előtte 8-as állt ott, amit a jobb felső részen való kötés is igazol, amit már nem tudott átsatározni a javító. A 8-as szám hasonló jellegű összekötését megfigyelhetjük még a címlap rektóján az 1804-es évszámon, vagy akár a verzóján a 880-as dátum esetében. A 8-ast tehát Roskovics gyakran kötötte jobbra, persze inkább az ívesebb számokhoz (0, 8 stb.), de az 1-eshez soha, ezt kétszer is látjuk a rektón. Az 1800-as években élő ember könnyen elírhat egy 1700-as évszámot, mivel automatikusan írja második számjegyként a 8-ast. Valószínűleg itt is ez történhetett, bár némi gyanú felmerül a harmadik számjegyet illetően is, főként a 9-es lenyúló szárának idegen megkettőzése miatt.⁵⁰

Mindemellett furcsa tény, hogy Krucsay neve mellett nem mindig és szükségszerűen szerepel a másoló Lupess István neve. Bár ez nem túlságosan zavaró Petrus Jenő vagy az *Emlékkönyv* esetében, de Sztripszkynél már igen. Sztripszky, aki féltő gondossággal összegyűjtötte a magyar nyelvű liturgikus emlékeket, miért hagyja ki Lupest? Mire enged ez következtetni? Egyszerűen csak nem látta, nem ismerte Lupess kéziratát, ahogy Ivancsó és Pregun feltételezi,⁵¹ avagy nem is lát a kettő között összefüggést? E kérdésekre közel 100 év távlatából nagyon nehéz válaszolni, de az ezáltal felmerülő problémákra igyekszem még reflektálni a későbbiekben.

3.1.2. *Krucsay, majd Kritsfalusi*

A fentebb vázolt nézőpont – vagyis Kritsfalusi 1795-ben, majd valamikor később Krucsay is elkészítette fordítását – uralkodik egészen a legújabb időkig, amely alapján azt feltételezhetnénk, hogy hiábavaló volt Roskovics

50 A rendelkezésemre álló nagyítási technikákkal nem lehet igazolni, hogy ez a szám is javított lenne.

51 IVANCÓSÓ: „Legelső”, 57.; PREGUN: 9.

Ignác kanonok 1880-as datálása, miszerint a Krucsay-fordítás két évvel megelőzi a Kritsfalusiét, hiszen kortársai közül senki nem vette figyelembe. Persze a kézirat nem forgott közkezen, így a benne lévő bejegyzést sem ismerhették elterjedt körben, Roskovics datálásáról először a Máriapócsi Naptár tudósít 1944-ben, majd később Timkó püspök és kiemelt vendégei, közvetlen munkatársai szereznek róla kézzelfogható bizonyosságot, amelynek köszönhetően lassan elterjed a fordítás 1793-as évszáma, ami alapján a szerzők megfordítják a korábbi sorrendet, és immár a Krucsay fordítását követi a Kritsfalusié.⁵²

3.1.3. Kritsfalusi, majd Krucsay

Érdekes módon mégis marad néhány szerző, akik ismerik ugyan a különféle kutatások eredményeit, a két liturgiafordítás idézésekor mégis a korábban kialakult sorrendet követik.⁵³ Igaz, erről a néhány tanúságról is kijelenthető, hogy e sorrendet nem azért változtatták vissza, mert nem tartják a fentebbi álláspontot helyesnek, hanem mindketten Bacszinszky András püspökségét tárgyalják, és azzal összefüggésben említik meg a liturgiafordításokat, amelyek közül érthetően a névnap ajándékként készültet részesítik előnyben.

3.2. A liturgiafordítások összehasonlítása

3.2.1. Az összehasonlítás szükségessége

A két liturgiafordítás szorosan összekapcsolódik, amelyek összehasonlítására mégsem történt komolyabb próbálkozás mind a mai napig, pedig a fennmaradt emlékek összevetését már Sztripszky Hiador is buzgón szorgalmazta:

„Kritsfalusi fordítása bizonyára hatással volt korának egyházi embereire. Hogy azonban ezt a hatást megmérhessük, ismernünk kellene valamennyi, kéziratban maradt, liturgia-fordítást, amelyek 1795 és 1879 között készültek. Ezeknek az összegyűjtése magyar vidékű egyházainkból és magánosoktól tehát nagyon kívánatos. Az eddig ösmert néhány darab ilyen egybevetések tételére nem alkalmas, mert még nincs elegendő számban kezünk között. Igen hálásak vol-

52 Vö. TIMKÓ IMRE: *Keleti kereszténység, Keleti egyházak*, Budapest 1971, Ivancsó István számtalan helyen értekezik erről, ld. 12. lábjegyzet; PIRIGYI: II, 83.; PREGUN: 9.; JANKA: „A magyar liturgikus nyelv”, 61.

53 Vö. UDVARI ISTVÁN: „Bacszinszky András püspök (1732–1772–1809) a ruszin felvilágosodás képviselője”, in: Uő: *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok* (Vasvári Pál Társaság Füzetei 9.), Nyíregyháza 1994, 200.; B. PAPP: 18. Az idézett művekben egyikőjük sem datálja Krucsay fordítását, de Kritsfalusi neve után beszélnek róla, igaz, Udvari aztán csak megemlíti, hogy korábbi a Krucsayé.

*nánk azért, ha vidéki egyházaink és magánosok a kezük alatt lévő, már amúgy sem használatos régi kéziratokat a budapesti gör. kath. egyház számára akár végképpen, akár csak használatra megküldeni volnának szívesek.*⁵⁴

Az összehasonlításra tehát mindenképpen szükség van, de nemcsak Sztripszky indoka miatt, hanem liturgiátörténeti szempontból is. Az összehasonlító elemzést még inkább elősegíti egy harmadik, szintén másolatban fennmaradt „névtelen liturgiafordítás”, amit 1854-ben másolt át Papp Antal Hajdúdorogon. Rendelkezésünkre áll tehát három fennmaradt emlék a Szent Liturgia szövegével.

3.2.2. Problémafelvetés

A korábban leírtak alapján kijelenthetjük, hogy egy összehasonlító elemzésre nehezen is kerülhetett volna sor, mivel a három irat egy helyen csak ritkán lehetett együtt.⁵⁵ 2008 júniusától viszont már teljes bizonyossággal mondhatjuk, hogy mindhárom dokumentum a kutatók rendelkezésére áll a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárában.

A Krucsaynak tulajdonított liturgiafordítást egészen hosszú ideig homály fedte, annak köszönhetően, hogy a Lupess-féle átírat hivatalos magángyűjteményben volt mind Murányi püspöki titkár, mind Timkó püspök idejében, de a köztes időszakban is olyan helyen lehetett, ahol tudós ember nem juthatott hozzá, és így semmiképpen sem hasonlíthatta össze azt más emlékekkel.

A Papp Antal által átmásolt fordításnak is igen kalandos útja volt: járt Hajdúdorogon, majd Papp Antal állomáshelyein: Nagykálló, Napkor, Nyírkarász, Fábianháza s végül Hajdúböszörmény, majd megfordult Ungváron, Nyíregyházán a Hittudományi Főiskola könyvtárában már két különböző alkalommal is, miközben visszatért egy időre Hajdúböszörménybe.⁵⁶

Talán a Kritsfalusi-féle fordítás volt mindig is a legelérhetőbb, hiszen Kritsfalusi Ungváron fordította, majd átadta a püspökének, ami után lehet, hogy egyenesen a Püspöki Levéltárban kapott helyet, ahol pedig Sztripszky „betűhíven” átírta, két kötetben is megjelentette, s ezáltal mindenki számára elérhetővé tette.⁵⁷

Ivancsó István volt az első, aki mindhárom dokumentumot egyben láthatta (nem annyira fizikailag, hanem liturgiátörténetileg értve), mégsem készített egy komolyabb összehasonlítást a három műről, de még a

54 SZTRIPSKY HIADOR: „A magyar liturgia legrégebb magyar fordítása”, in: SZABÓ: 461. = SZTRIPSKY: 124.

55 Ha voltak egyáltalán egyszerre egy helyen 2008 előtt.

56 Ld. bővebben: IVANCSÓ ISTVÁN: „A »Hajdúdorogi névtelen« liturgiafordítás Papp Antal 1854-es kéziratában”, in *Athanasiana füzetek* 14., Nyíregyháza 2008.

57 SZTRIPSKY HIADOR: „A magyar liturgia legrégebb magyar fordítása”, in: SZABÓ: 459. = SZTRIPSKY: 121.

Kritsfalusi–Krucsay vonatkozásban sem, hanem megelégedett Roskovic Ignác megállapításával, miszerint a két liturgiafordítás teljes mértékben megegyezik, csupán a Kritsfalusi „Uram, könyörülj rajtunk!” kifejezése helyett „Uram, irgalmazz minékünk!” áll a Krucsayében.⁵⁸

Ezt az álláspontot vették át Ivancsótól (Roskovicstól) sokan mások, és senki nem kérdezett rá mind a mai napig, hogy létezik-e két fordítás bármilyen nyelven, bármilyen terjedelemben, amelyek ennyire megegyeznek. A kérdésre a válasz egyértelműen negatív. Ennek alapján viszont meg kell vizsgálni a származási irányt, vagyis melyik volt ténylegesen fordítás, és melyik csupán másolás, sőt ezt a kérdést a Papp Antal-féle másolatra vonatkoztatva is ki kell terjeszteni.

3.2.3. A három liturgiaszöveg összehasonlítása

Amint az alcímből is látszik, ezek után nem áll szándékomban három különböző liturgiafordításról beszélni, hanem inkább liturgiaszövegeknek hívom azokat, mindaddig, amíg a származási irányt nem konkretizálom. Van tehát három iratunk: egy fordítás és két másolat. A másolatok természetesen fordítás(ok)ból származnak, immár csak a számukat kell meghatározni, ami persze nem könnyű feladat, s a források hiányában mindenképpen csak hipotetikus megoldást lehet találni.

A vizsgálatot a biztos pont felől érdemes kezdeni, ami nem más, mint Kritsfalusi fordítása. A mű minden külső és belső próba szerint 1795-ben készült el, és Bacszinszky püspöknek ajánlotta a fordító. Az ajánlásban a szerző ekképpen fogalmaz:

„Nagy Méltóságú Kegyelmes Uram!

Nem kételkedem én, hogy nagy számmal legyenek, a' kik Excellentiádnak e' mai napon szívekből örvendeznek, hogy Excellentsziád e' napot szerentsésen ülbeti; de engedje meg Excellentsziád, hogy én-is szívemből mondhassam, hogy ezen örvendezők közöttül vagyok egygyik, a' kinek szerentséje vagyok, Nemzeti-nek oly Nagy Nemű Lelki Fő-Pásztorát tisztelni, a' ki a Vallás telhes volta ki-tapogatására nézve sem a' költségnek, sem a' fáradságnak éppen telhességgel semmit sem enged-meg. Ezen Excellentsziád szívbeli buzgósága tehát leg-főbb és leg-első oka, hogy ezen: Görög Anya-szent-egyház Liturgiája nevet viselő Isteni Tiszteltnek Magyarra lett fordításához fogtam, más oka pedig az, hogy nem tsak a' miolta ezen Ungvár várossábann szerentsém vagyok lakni, hanem másbelyüt-is némelly jóakaróimtól ezen Munkának fel-vállalására minden módon ösztönöztettem. Melly munkához végre, ha bár félelemmel is, hozzá fogtam, és azt, ha szintén talán tán tétovázva-is, végre hajtottam, bizonyos lévén

58 Roskovic kanonoknak egyébként nem volt teljes mértékben igaza, amikor a különbségeket ilyen egyszerűen vázolta, de a különbségek valóban nem jelentősek.

benne, hogy ha nem kedvére-is, leg-alább kedvetlenségére bizonyosan nem foglenni Excellenciádnak.

Ezen tsekély igyekezetemet tehát, mint munkáim első zsengejét bátorkodom Excellenciádnak mai napon, midőn Nagy-nemű Neve Szent Pátronussának napját üli, mint Nemzetem Lelki Fő-Pásztorának mély, 's alázatos tiszteletem zálogául beajánlani, de nem más, hanem csak azon okból egyedül, hogy Kegyessége szerént ne a' dolgot, melly Excellenciád előtt nem újság, hanem egyedül az igyekezetet Méltóztatásé Excellenciád kegyes grátcziájába fogadni. Légyenek ezen szívét meg-bató könyörgések a' Felséges egy örök Isten előtt olly hathatósok, hogy Az engedje meg Excellenciádnak Nagy-nemű Nevenapját a' Hazza, 's a' Király hasznára, úgy Nemzetünk boldogittatására több számos esztendőké el-forgása alatt-is vidám, fris és kívánt egészségbenn, testi 's lelki boldogságban el-érni, végre pedig kedves nyájával egygyüt a' minden nap vér nélkül fel-áldoztatni szokott Bárányhoz el-jutni. A' küis midőn ezeket tellyes tiszta szívből kívánom, vagyok Excellenciádnak alázatos szolgálója: Kritsfalusi György, Ungvári Gimnázsiombéli Magyar nyelv Tanító.⁵⁹

A szöveg magáért beszél, amelyből kétségkívül megállapítható, hogy nem egy másolatról, nem egy szövegkorrekcióról vagy egy lefordított szöveg átdolgozásáról, magyarosításáról van szó, hanem egy igazi, komoly munkát igénylő fordításról, amelyre többen is felkérték már. Véleményem szerint ezt az evidenciát, vagyis hogy Kritsfalusi György 1795-ben készített egy teljes liturgiafordítást, nem lehet megkérdőjelezni.

Sokkal labilisabb a helyzet Krucsay fordítását illetően, nem csupán a korábban említett bizonytalan szavak, de Lupess hallgatása miatt is. Miért hagyja ki, hogy kinek a fordítását másolja, amikor minden más adatot precízen lejegyez? Esetleg, már ő is egy másolatot másol?

Ezenkívül az előzéklap verzóján található négy sor még nagyobb dilemmát okoz: „1. Popovics András azt mondja, hogy | Tarkovics dorogi parochus fordította | azt [...] tanár adta. | 2. Peles Kereszturi [...]”, mivel a benne szereplő András, parochus, fordította és tanár szavak megtalálhatóak a címlap rektóján és verzóján (2r–v) is, sőt íráskéjük teljesen azonos. Ez viszont azt jelenti, hogy valószínűleg ezt a bejegyzést is Roskovics kanonok készítette.

Meg kell még említeni, hogy az eredeti műben az elemzett helyeken három külön színnel történt írás található a Lupessén kívül. Az írások nagyon hasonlítanak, s ha valóban mindegyik Roskovics szerzeménye, az két dolgot is jelenthet, egyrészt ő maga sem volt biztos a datálásban és a fordító személyében, másrészt, ha háromszor is volt alkalma beleírnia, akkor lehetséges, hogy az ő saját tulajdonában volt a kézirat. Roskovics Ignác (1822–1895) egyébként 1875–1892 között többnyire Ungváron tartózkodik, mi-

59 Kritsfalusi György köszöntőlevele Bacsinzky püspök névnapjára (SZTRIPSZKY HIADOR átírásában), in: SZABÓ: 465–468. = SZTRIPSZKY: 127–130.

vel ott szemináriumai előjáró, tiszteletbeli kanonok, majd később teológiai tanár, székesegyházi kanonok és egyházmegyei tanfelügyelő. 1892-ben lett pesti nagyprépost. 1880-ban Ungváron tartózkodott tehát, és ezek szerint ott volt Lupess kézírata is, vagy a püspöki levéltárban, vagy saját tulajdonában, s ez utóbbi a valószínűbb, mivel egy levéltári könyvbe nem ildomos bejegyzéseket készíteni. Ez a feltételezés adaléku szolgálhat a kézirat útjának leírásában is, de mivel ez nagyon hipotetikus, ott nem akartam ezzel terhelni a biztosnak látszó információkat. Roskovics Pestre már nemigen viszi magával a könyvecskét, mert akkor Sztripszkynek tudomására jutott volna, és Murányi titkár tulajdonába is könnyebben kerülhetett Ungváron.

Az előzéklap verzióján lévő sorok tartalma további gondolatokat is elindít, főként az az információ, amit Popovics András szolgáltat, miszerint Tarkovics dorogi parókus végezte a fordítómunkát. Tarkovics Gergely, az első eperjesi püspök (1818–1841) 1793–1798 között valóban hajdúdorogi parókus volt.⁶⁰ A következő sor viszont ismét problematikus, mivel Tarkovicsnak egy ismeretlen tanító adta a szöveget, ami miatt ismét kétségesé válik, hogy valódi fordításról lenne szó. Kérdéses, hogy ki lehetett az a tanár, nem lehetséges, hogy éppen Kritsfalusi Györgyről van szó?

A hajdúdorogi liturgiaszöveg egybevetése a másik két fennmaradt szöveggel ahhoz a megállapításhoz vezetett, hogy a Papp Antal másolatában fennmaradt kézirat szintén nem fordítás eredménye, hanem a sok másolás miatt eltorzult a szöveg, bár ez is csak a rubrikákra érvényes, mivel azok jelentős leegyszerűsítésen mentek keresztül, de az imádságok szövege nagyon kicsi eltérést mutat Kritsfalusi és Lupess verziójához képest. Feltételezésem szerint a szöveg nem Gombos István átírásában torzult el, hanem vagy előtte, vagy éppen Papp Antal másolásakor, hiszen őt, a végzős papnövendéket már aligha érdekelték azok a rubrikák, amelyek a diakónus tevékenységére vonatkoztak, hanem csupán az, hogy papként milyen szövegeket kell mondania, s minden bizonnyal éppen ez lehetett másolásának igazi indítéka.

Gombos Istvánról nem sokat tudunk, de ő maga nem volt klerikus, így az is kérdéses, hogy miért is volt szüksége egyáltalán egy liturgiamásolatra. Csakis két dolog jöhet számításba: vagy örökségként (esetleg ajándékként) kapta meg, vagy a magyar nyelv oktatásában alkalmazta, bár erre vonatkozóan nincs megbízható információnk.

Amennyiben a Papp Antal kéziratára való megállapításom – miszerint a Kritsfalusi-fordítás sokadik másolataként eltorzult a szövege (leginkább a

60 Tarkovics személyét Udvari István rehabilitálta, minthogy korábban jelentősen lebecsülték a magyar nyelvben való jártasságát és aziránt megnyilvánuló tiszteletét. Vö. UDVARI ISTVÁN: „Tarkovics Gergely hajdúdorogi éveiről”, in UÓ: *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok* (Vasvári Pál Társaság Füzetei 9.), Nyíregyháza 1994, 193–195.

rubrikái) – megállja a helyét, akkor ki kell jelenteni, hogy nemcsak a Gombos István-féle, de még a titokzatos megnevezésű „hajdúdorogi névtelen” fordítás is csupán egy másolat.

Mindazonáltal fölvetődik a kérdés, hogy ki lehetett a rejtélyes másoló. A fentebb ismertetett kutatásoknak köszönhetően két személy is szóba kerülhet ezen a ponton. Egyrészt az előbb említett Tarkovics Gergely, aki dorogi parókus korában könnyen lemásolhatta Kritsfalusi fordítását. Tarkovicsnak Ungvárral és Bacsinszky püspökkel elég szoros volt a kapcsolata, hiszen az ungvári szemináriumból ment Dorogra 1793-ban, majd onnan ismét Ungvárra tért vissza 1798-ban. Így nem kizárt, hogy ismerhette Kritsfalusi fordítását, de hogy művét le is másolta, azt csupán a Lupess-kézirat előzéklapjából vezethetjük le hipotetikus formában.

A másik személy, akitől szintén hipotetikusan származtathatjuk a dorogi „névtelen fordítást”, az nem más, mint a már oly sokszor emlegetett Krucsay Mihály, mindezt pedig azért, mert néhány forrás – amint azt már meg is jegyeztük – érdemesnek tartja megemlíteni, hogy Krucsay dorogi származású, tehát ugyanúgy ő is lehet az a bizonyos dorogi „névtelen liturgiafordító”.

3.3. Következtetések

Az előző fejezet alapján konstatálhatjuk, hogy források hiányában igen sok hipotézis felállítható, amelyek nem csupán a liturgiátörténeti fejlődés rekonstruálására szolgálnak, hanem jelen helyzetben arra is, hogy magyar görögkatolikus őseink buzgóságát reálisabb mederbe tereljék.

Abszolút érthető és elfogadható őseink részéről az a törekvés, hogy a magyar nyelv oltárra emelésének küzdelmében minden lehetséges eszközt megragadtak, így többek között azt is igyekeztek hangsúlyozni, hogy a 18. század végén már két teljes liturgiafordítás készült a magyar ajkú görögkatolikusok részére, amely mellett harmadikként a szintén erre a korszakra datálható „hajdúdorogi névtelen” fordító munkássága is megemlíthető. Abban a harcban, ahol a magyar nyelv előretörését célozták meg, ott valóban az volt a feladat, hogy még a liturgiamásolásokat is liturgiafordításoknak titulálják. Ma azonban, egy egészen nyugodt időszakban, amikor a görögkatolikus egyháznak leginkább pasztorációs és szociális feladatokban kell jeleskednie, akkor már egyáltalán nem érdemes továbbra is fenntartani olyan álláspontot, hogy több liturgiafordítás is született a 18. század végén ugyanazzal a szöveggel. Ez tehát teljesen szükségtelen, és tudományos szempontból nem is helytálló, ahogy ez az összehasonlító elemzés által is kimutatható.

Kutatásaim eredményeképpen ki kell jelentenem, hogy a fennmaradt és összehasonlított források alapján a 18. század végén egyetlen teljes liturgiafordítás történt, ami Kritsfalusi Györgynek köszönhető.

Kritsfalusi fordítását többen is átmásolták közel száz éven keresztül, ám a kéziratos másolásoknak az 1873-ban megalakult kilenctagú hajdúdorogi fordítóbizottság végérvényesen véget vetett, mivel 1879-ben nyomtatott formában megjelentette az első Liturgikont, ami után már mindenki a nyomtatott verziót igyekezett beszerezni és használni a szertartásokon.

Kritsfalusi fordítása a fennmaradt kéziratok szerint két irányban indult el (bár sokkal több irány is létezhetett), s az egyik Lupess, a másik Papp Antal átírásának irányába mutat. A három dokumentumot könnyű lenne egymásból is levezetni, mivel Kritsfalusi fordítását némileg megváltoztatja Lupess, amiből aztán a rubrikákat leegyszerűsítve, kivágva elkészíti Papp Antal is a másolatát. Ez persze így túlságosan egyszerű lenne, s meggyőződésem, hogy a történelem biztosan rakott bele néhány vargabetűt, amit nagyjából a következőképpen lehet körvonalazni.

Kritsfalusi és Lupess között mindenképpen lennie kellett egy közvetítőnek, mivel Lupess szóról szóra másolta az előtte lévő szöveget és nem módosított azon, ahogyan azt Udvari professzor is megállapította a Liturgia és az imádságok szövegének eltérő nyelvezetével kapcsolatban.

Kritsfalusi és Papp Antal között reálisnak mondható a két másolás, mivel a rubrikák jelentős változáson mentek át az eredetihez képest.

Mindezek fényében a „timári vonalon” elképzelhető, hogy a 18. század végén vagy a 19. század elején Krucsay Mihály lemásolta Kritsfalusi fordítását, és akkor már a bevettebb formulákat igyekezett beleilleszteni a szövegbe, amit Lupess szó szerint átvett, helyesebben átírt 1814-ben.

A „dorogi vonalon” több másolás is történik, ami által az „*Uram, könyörülj rajtunk!*”-ból 1854-re már „*Uram, irgalmazz!*” lesz, ahogy azt Papp Antal másolatában találjuk, és mind a mai napig énekeljük. Ebben a folyamatban persze teljesen köztes állapotot mutat Lupess „*Uram, irgalmazz minékünk!*” formulája.

A „dorogi vonal” részletesebben: Kritsfalusi fordítását lemásolja Tarkovics Gergely dorogi parókusként (vagy esetleg Krucsay Mihály, ahogy már arra fentebb is tettem utalást) 1785–1789 között, amit később lemásol valaki a 19. század első felében, ami Gombos István neve alatt marad fent, és amit aztán 1854-ben átír magának Papp Antal, végzős papnövendék.

Feltételezésem szerint ez tehát a két vonal vázlatos leírása, ami mellett sokkal több másolat is létezhetett, amelyekre igen nagy szükség volt a Szent Liturgia magyar nyelven történő végzéséhez, amely nem csak egy-két parókiának volt sajátossága ebben az időszakban a történelmi feljegyzések szerint.

Krucsay Mihály érdemeit természetesen semmiképpen sem akarom kisebbíteni, mivel a források elismeréssel beszélnek róla, és ha bizonytalanul is, de szinte kivétel nélkül tanúskodnak egy Krucsay-féle fordításról. Következésképpen, ha nevét a fentebb említettek közül teljesen kihagyom – s

NYIRÁN János

Tarkovicsével helyettesítem –, és munkáját nem csak egyszerű másolatnak nevezem, akkor azt kell feltételeznem, hogy Krucsay Mihály fordítása elveszett, és még nyomaiban sem maradt fent az utókor számára.

Bacsinszky András püspöki reprezentációjának emlékei

PUSKÁS BERNADETT

Bevezetés¹

A késő barokk és felvilágosodás idejének évtizedei, melyek a Munkácsi Egyházmegye számára az utókor szerint az aranykort jelentették, Közép-Európa többi egyházmegyéjének életében sajátos változásokat hoztak. Az uralkodói abszolutizmus jelentősen befolyásolta a főpapság mozgásterét, néhol politikai határokhoz igazítva módosította a középkori egyházmegyei struktúrát, beleszólt a püspöki kinevezésekbe. Közép-Európa 18. századi főpapjainak reprezentációja, a pompa episcopalis felmutatása nem véletlenül utal vissza a középkori egyházi állapotok nagyszerűségére. Az abszolutizmus előtti kiváltságok felidézése az egyház pozíciójának sokszor világi jellegű megerősítését célozta meg az abszolutista uralkodóval szemben.² Ebben a közegben egészen sajátos helyzetű volt a munkácsi görögkatolikus püspök, akinek 1771 előtt sem biztos jövedelme, sem saját székháza nem volt, egyházzogilag az egri püspök vikáriusaként tartották számon, holott a 18. század közepére a tizenhárom északkeleti vármegyében közel hétszáz egyházközség fölött gyakorolt joghatóságot.

A Munkácsi Egyházmegyében a püspöki hatalom megjelenítésének különféle formáira először Bacsinszky András (1772–1809) életében adódott igazán lehetőség, éppen az abszolutista uralkodótól elnyert jogok és támogatások következtében. A munkácsi püspökség, de egyúttal a Monarchia

- 1 Jelen tanulmány a közelmúltban megjelent írásunk jelentősen bővített és pontosított változata. Vö. PUSKÁS BERNADETT: „Egy munkácsi főpap reprezentációs lehetőségei a 18. század végén”, in: *„Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*, (Szerk. BUBRYÁK O.), Budapest 2010, 685–694. Ezúton köszönöm Dudás Lászlónak, Filip Lajosnak és Bendász Istvánnak a kutatásban és az adatok pontosításában való segítségét.
- 2 PETNEKI ÁRON: „Pompa episcopalis, avagy a püspöki reprezentáció a barokk kori Közép-Európában”, in: *Ünnepi tanulmányok Szigeti Jenő 70. születésnapjára*, Szerk. HEINZ, DANIEL – FAZEKAS CSABA – RAJKI ZOLTÁN, Miskolc 2006. 239–244. E tanulmány irányította rá figyelmemet a Bacsinszky-életút mozaikszerű emlékei összerendezésének lehetőségére.

egyik elismerten legkiemelkedőbb görögkatolikus püspökeként Bacsinszky András így nem a politikai jellegű erődemonstrációra helyezte a hangsúlyt. A reprezentációt a görögkatolikus püspök a többi püspökével azonos rangjának elismertetésére használta fel, s olyan eszközeivel élt, amelyek nem helyezkedtek szembe, sőt, összhangba hozhatók voltak a papi hivatással.

Bacsinszky András esetében a pompa episcopalis fogalma és elemei a korabeli római katolikus püspökökéhez képest meglehetősen viszonylagosak. A reprezentációjához kapcsolható művészeti emlékek már nagyrészt ismertek, s számuk nem mondható különösebben jelentősnek a püspöki székben töltött harminchat esztendőhöz képest. Azonban a főpapi rangra utaló, időleges, nem tárgyiasult jelenségekkel együtt vizsgálva, ezek a tárgyak, objektumok árnyaltabban értelmezhetők, s az életút kontextusában még inkább rávilágítanak a munkácsi püspöki székben a leghosszabb időt töltött főpap pályájának sajátosságaira, püspöki méltóságának kialakítására.

A reprezentáció elemei a püspöki székhely kialakítása előtt

A reprezentáció sajátos kiindulási pontja a nemesi származás hangsúlyozása. Bacsinszky András 1732. november 14-én született, az Ung megyei Benetinéban (Vadászfalva, Beňatina), galíciai eredetű lelkészcsaládban.³ Olsavszky Mánuel vizitációja szerint apját, Teodort (1693–1775) Hieronim Ustrzycki przemysli püspök (1715–1746), a zamosci szinódus résztvevője szentelte pappá, Hodermarszky József kinevezett püspök (1707–1715) fogadta a Munkácsi Egyházmegyébe, s nevezte ki benetinei parókussá, minden bizonnyal még 1715-ben.⁴

3 Iván Bacsinszky (Ungvár) által szívélyesen rendelkezésemre bocsátott családfa szerint a család első ismert felmenője a Bacsinán – feltételezések szerint 1666 körül – született Bacsinszky Iván görögkatolikus lelkész, felesége Pelagea. Mind az öt gyermekük görögkatolikus lelkészként szolgált: *Vaszi*, továbbá *Sztefán* (fsz. 1717. nov. 1. Bizánczy György által, †1739), *Szimon* (1717. febr. 25. Bizánczy püspök ordoja), *Danilo* (1731. ápr. 25. Bizánczy püspök ordoja, †1775) és *Teodor* (1693–1775. nov. 29. Munkács). Sztefán, Szimon és Danilo már Bizánczy György püspöksége (1716–1733) idején Magyarországon működtek. Szimon, Danilo a családfa szerint nőtlén volt, Vaszilnak egy fia van feljegyezve, Petro (sz. 1724, fsz. 1750. júl. 12., †1795), Sztefánnak szintén egy fia ismert, András (1719. Újlak – †1759. jún. 14. Sátoraljaújhely) máramarosi vikárius, akit a családfa forrásmegjelölés nélkül szintén filozófiai doktorként említ (1738. Kassa), ahogy Andrást, a püspököt, talán ebből fakad a későbbi irodalomban a félreértés a doktorátussal kapcsolatban.

4 Teodornak (1693–1775) négy gyermeke volt: Iván, Mihajlo (kettejük életrajzi adatait a családfa nem ismeri, Mihajlo pap volt szintén, egyes irodalmi említésekkel ellentétben az apjuk életrajzi adatai alapján valószínűleg ők lehettek az idősebbek, és nem András), Andrej (András, a későbbi püspök, 1732–1809) és Georgij (György, 1735–1799).

Bár származásával kapcsolatos kérdésekről később, püspökként is folytatott levelezést, első nemesi címerét már jóval püspöki kinevezése előtt is használta. Így *korai nemesi pecsétjének* viaszlenyomata az 1763-ban kelt egyik hajdúdorogi levelén maradt fenn. (1. kép) Az egyszerű címer ábrázolásán ovális mezőben, pajzsban holdsarlón álló, jobbra forduló, kiterjesztett szárnyú pelikán látható, amint két fiókáját táplálja. A pajzsot sisak koronázza, háromgyöngyös sisakkoronával, felette lúdtollat tartó kar, amelynek két oldalán az AB monogram betűi szerepelnek.⁵ Ez a megoldás nem volt szokatlan a korszak nemesi címereiben. Galíciában is ismert volt hasonlóan dinamikus kompozíciójú címer, ahol a pelikán vörös pajzsban, zöld talajon áll.⁶ Az ilyen típusú címereket vitézségért, áldozatos harci hősiességért nemesi rangra emelt családok birtokolták, többek között a család származási helyeként jegyzett Bacsina, az ottani erődtmény védelmére létesített szabad település kismesei. Áldozatos odaadásuk jeleként szerepel címerükben az ókeresztény eredetű jellep.⁷ A lúdtollat tartó kar Bacsinszky András nagyszombati teológiai tanulmányai emlékére kapcsolódhatott a címerbe. Bacsinszky András nemesi származását egyes életrajzírói szerint felnőttként is kutatta galíciai levelezése segítségével, és püspökként érte el nemesi címének kiterjesztését szélesebb körű családjá számára.⁸ Püspöki éveiben Bacsinszky András két további címet használt, melyekről később lesz szó.

Püspökszentelés

A püspöki reprezentáció időszakos megjelenítései között az első a püspökszentelés, az ünnepi bevonulás, az intráda, a székfoglalás volt.

- 5 PÁLL ISTVÁN: „Bacsinszky András püspök nemesi pecsétje”, in: *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészségeinek 1806. évi összeírása*, (szerk.: UDVARI ISTVÁN) Nyíregyháza 1990, 35. A leírás csak két fiókat említ, s a későbbi stukkócímeren is két fióka vehető ki.
- 6 РАКУС, ОКСАНА: „Типологія композиційних структур шляхетських гербів Галичини”, in: *Вісник Львівського Університету. Серія мистецтво* 2004. Вип. 4. (126–137) 131. Az eredeti kompozíció három pelikánfiókat ábrázolt.
- 7 Bacsina (Lembergi megye, Ószabóri járás) a középkori földvár megerősítésére létesült néhány, egymással szorosabb kapcsolatban álló szabad falu egyike volt. A lakói közül nemesi réteg emelkedett ki, amely a 17. század második felében már külön közösséget alkotott egy prefektus vezetésével. A bacsinai címerpajzsot kitöltő elemek – két egymást keresztező szablya, felette félhold és két csillag között nyílvessző – szokásosan a helyi nemesség katonáskodási feladataira utalnak. Uo. 133.
- 8 БАРАН АЛЕКСАНДЕР: *Єпископ Андрей Бачинський і церковне відродження на Закарпатті*. Йорктон 1963, 7. A püspök életrajzi adataira vonatkozóan a továbbiakban ld. még: BASILOVITS, IOANNICIO: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathoritis, olim ducis de Munkacs*. Pars VI. Cassoviae 1805; LUCSKAY MICHAEL: „Historia carpato-ruthenorum IV”, Buda 1843 in: *Науковий Збірник Музею української культури у Свиднику*. 18. Пряшів 1992, 129–130; ПЕКАР АТАНАСІЙ: *Нафиси історії церкви Закарпаття*, Т. II. Рим–Львів 1997; ПАП СТЕПАН: *Історія Закарпаття* III. Івано–Франківськ 2002, 121–144.

Bacsinszky András életében – számos szerényen vagy viták közepette beiktatott elődjével szemben – ezek az események rendhagyóan zajlottak le.

Az 1772-es püspöki kinevezését megelőző évben a munkácsi püspökség életében régóta vált esemény következett be, az egyházmegye vitatott jogállásának rendezésére a Mária Terézia királynő közbenjárásával kieszközölt kánoni felállítás (1771. szept. 15.). Ennek megvalósulásában is jelentős szerepet játszott a több nyelven beszélő, Nagyszombatban kiválóan képzett Bacsinszky András,⁹ aki szabolcsi főesperesként, kanonokként (1768-tól) próbálhatta ki diplomáciai érzékét, tárgyalási képességeit. Ugyanis Bradács János munkácsi püspöknek (1768–1772) és kíséretének 1769. szeptember 15-i, Eszterházy Károlynál lezajlott megalázó fogadtatása után 1770-ben Bacsinszkyt választják ki, hogy Bécsben közbenjárjon az egyházmegye önállósítása érdekében, amit *személyes audienciát* kieszközölve Mária Teréziától igen meggyőzően teljesített.¹⁰ Bacsinszky a későbbiekben is támaszkodhatott az ungvári jezsuita gimnáziumban szerzett baráti kapcsolataira, és kamatoztathatta azt, hogy kiváló tanítványként nagyszombati éveiben Majláth József gróf családjánál házitánítói állásba kerülve befolyásos emberekkel ismerkedett meg.¹¹ 1771-ben ő tolmácsolta II. Józsefnek munkácsi látogatása során a Bradács János püspök által egyházi szláv nyelven celebrált Aranyszájú Szent János-liturgiát. Püspöke ezután Bacsinszkyt szynkellosnak nevezte ki, aki Bradács főtanácsosaként ezután már többnyire Munkácson tartózkodott.¹²

Nem véletlen, hogy az 1772. július 4-én váratlanul elhunyt Bradács után Mária Terézia Bacsinszky Andrást nevezte ki püspöknek (1772. aug. 5.).¹³ A Munkácsi Egyházmegye régi gyakorlatával ellentétben Bacsinszky András nem szerzetesként került a püspöki székbe.¹⁴ Az újonnan kinevezett, de még szentelés előtt álló Bacsinszky András következő jelentős szereplésére ismét Bécsben került sor a Mária Terézia által a görögkatolikus püspökök 1773. február 24-ére összehívott szinódusán, amelyet a bizánci rítusú egyesült egyházakat érintő liturgikus ünnepek és könyvek vitás kérdéseinek egységes rendezésére tartottak. A szinódus határozatai mellett a méltatlan *unitus* kifejezés helyett a *görögkatolikus* megnevezést vezette be Mária

9 Nagyszombati tanulmányait 1758-ban fejezi be. БАРАН: i. m. 8. Baran nem említi az egyes irodalmakban leírt-feltételezett teológiai és filozófiai doktorátust.

10 ПАПЕ: i. m. III. 70.

11 БАРАН: i. m. 7. Majláth Székelyi József grófról (1737–1810) lehet szó.

12 БАРАН: i. m. 13.

13 ПЕКАР: i. m. II. 39.

14 ПЕКАР: i. m. II. 48–49. Pekar egy 1772. december 17-i levélre hivatkozik, amely megerősíti Bacsinszky Andrást abban, hogy világi papként is vállalhatja ezt a pozíciót. A 18. századtól ez a gyakorlat szokásos lett, s már világi papok kerülhettek a munkácsi püspöki székbe. Ugyanő említi, hogy Bacsinszky az első, aki nem szerzetesként lett püspök.

Terézia, ezzel nemcsak a görögkatolikus főpapok, de híveik méltóságát is emelve.¹⁵

A püspöki szentelésre csak a szinódusi tárgyalásokat követően került sor, hiszen a pápai megerősítő dekrétum csak 1773. március 8-án kelt. Hosszú várakozás után Bacsinszky Andrást végül 1773. június 6-án, világi vonatkozásban kiemelten ünnepélyes keretek között, a bécsi Hofburg császári kápolnájában az egész császári család és az udvartartás jelenlétében szentelte püspökké Vasilije Božičkovič körösi püspök.¹⁶ Az ott elhangzott egyik latin nyelvű köszöntő szövegét a Görögkatolikus Püspöki Levéltárban őrzik.¹⁷

E nevezetes alkalomból Mária Terézia ajándékozta Bacsinszky Andrásnak a püspöki liturgikus reprezentáció darabjait, a mitrát, a szakkoszt, a püspöki gyűrűt és kézi keresztet. E tárgyak, illetve egyes töredékeik ungvári hollétéről csak feltételezések vannak. A Mária Teréziától kapott püspöki jelvények közül Ungváron, a görögkatolikus püspökségen egy aranyozott sárkányfejes *pásztorbotot* és egy püspöki gyertyatartópárt – *dikériont* és *trikériont* – őrznek. A püspöki jelvény azt a típust követi, amely nemcsak a Kárpát-vidék ikonfestészetében, hanem Taraszovics Bazil püspök óta a munkácsi püspökök portréin is feltűnik. (2. kép) A két félkörívesen csavarodó, szembeforduló kígyóval díszített görögkeresztes pástorbot Bacsinszky András későbbi portréábrázolásain is felismerhető. A Krisztus isteni és emberi természetére utaló dikérioron, illetve a Szentháromságos Istenre utaló trikérioron-gyertyatartópár talpát oroszánok díszítik, a gyertyatartó ágai ívelt sárkánytesteket formáznak. (3. kép) A pástorbot nyelén és a gyertyatartók talpán vésett babérmkoszorúval körülvett felirat jelzi az adományozót: „*Maria Theresia Augusta Eppatus Munkacsiensis Fundatrix Ao 1773*”. (4. kép)

Az ötvösjegyek alapján a tárgyak nem a püspökszentelésre, hanem jóval korábban, 1756-ban készültek, Bécsben, IL monogram olvasható rajtuk. Egyelőre nem ismert, kinek a számára készítették eredetileg ezeket a bizánci liturgikus püspöki jelvényeket. A pástorbottal és a püspöki gyertyatartókkal együtt a munkácsi püspökségen még további ötvöstárgyakat őriznek Mária Terézia ajándékként, szintén vésett felirattal, amely az adományozó királynőről emlékezik meg. A Matthias Krobath (1737–1759) által készített *gyertyatartó*, az IWP ötvösjeggyel megjelölt *ezüstkanca*, a Franz Hellmayrnak (1739–1806) tulajdonítható *ezüsttálca* és a valószínűleg Joseph Moser (1747–1800) által készített *tömjéntartó* szintén 1756-ban készült. (5–

15 Mária Terézia 1773. jún. 28-i dekrétuma rendelkezik arról is, hogy a görögkatolikus papságot, mint valódi papokat tiszteljék ezentúl. Vö. ПЕКАР: i. m. II. 40.

16 БАРАН: i. m. 25.; ПЕКАР: i. m. II. 39.

17 *A Hajdúdorogi Főesperesi Levéltár iratainak lajstroma és mutatója 1562–1819.* (Szerk. DUDÁS LÁSZLÓ). Nyíregyháza 1999, 15. GKPL IV–1–a. Fasc. 01. N° 30.

6. kép) A királynő adományaként kapott tárgyak Bacsinszky András *személyes misézőkészletéhez* tarozhattak, s csak később kerülhettek az új püspöki székesegyház liturgikus felszerelése közé.

A szentelés után a királynő személyes audiencián kereste fel a püspököt és megtudakolta, mire van szüksége az egyházmegye adminisztrálásához. Bacsinszky elsőként a káptalan és a szeminárium felállításának anyagi nehézségeiről beszélt, és ígéretet kapott a támogatásról.¹⁸ Szentelése után Bacsinszky András visszatért Munkácsra. A püspök ünnepélyes munkácsi bevonulása eseményköréből csak annyi ismert, hogy a helyi emlékezet szerint a püspök egy Mária Teréziától kapott hintón érkezett meg.¹⁹ Székfoglalásakor kihirdette a bécsi színódus határozatait és előírta követésüket.²⁰

Antimenzion

Az általános gyakorlat szerint a galíciai püspökök a püspökszentelés után rövidesen nevükkel és titulusaikkal jelzett, nyomtatott oltár-ereklyekendőket készítettek. Bacsinszky András *antimenzionja* a lenyomat nehezen olvasható utolsó számjegye alapján vagy 1773-ban, esetleg 1779-ben készült. Tekintettel az antimenzionokkal kapcsolatos korabeli gyakorlatra, valamint az új püspöki székhely kialakítására, felszerelésére tett nagyszabású, számos részletre kiterjedő munkálatra, valószínűbb az 1773-as évszám.²¹

A püspök elődei antimenzionjait adhatta meg előképnek, így az ábrázolás nemcsak ikonográfiájában, hanem kompozíciójában is szorosan kapcsolódik a munkácsi püspökségben a 18. század elejétől használatos antimenzionok megoldásaihoz. Közvetlen elődje, Bradács János (1768–1772) csupán négy évet töltött el a püspöki székhelyen, s elődje, Olsavszky Má-

18 БАРАН: i. m. 26.

19 Ezzel a hintóval azonosítják azokat a hintó- és lószerszám darabokat, amelyeket az ungvári Vármúzeumban állítottak ki, azonban az egyik ide tartozónak gondolt töredéken a következő felirat van: „*Maria Anna Carolina imperatrix Austriae regina Hungariae*”. A töredék minden bizonnyal Savoyai Mária Anna Karolina (1803–1884), V. Ferdinánd magyar király, osztrák császár felesége személyéhez kapcsolódik (a további kutatásra ösztönző eligazítást Buzási Enikőnek köszönöm). A hercegnőt 1836. szeptember 12-én koronázták magyar királynővé, ikertestvérét Mária Teréziának hívták, valamiképp ez is hozzájárulhatott a tárggyal kapcsolatos keveredéshez.

20 БАРАН: i. m. 27.

21 Az évszámmal kapcsolatban több kutató is bizonytalan volt. Már Ilarion Szvencijikj is 1775-nek oldotta fel. (СВЕНЦИЦЬКИЙ ІЛАРІОН: *Каталог книг церковнослов'янської печаті, Жовква 1908, no.74*.) Később a püspök szentelési éve kapcsán az 1773-at valószínűbbnek tartották: STRUMINSKY, BOHDAN – KASINEC, EDWARD: *Byzantine-Ruthenian Antimensia in the Episcopal and Heritage Institute Libraries of the Byzantine Catholic Diocese of Passaic*, Passaic 1981, kat. 4., 16–17. Ezt vettem alapul a máriapócsi bazilita gyűjtemény antimenzionjának leírásánál (1994), majd legutóbb, 2010-ben egy Nyíregyházán őrzött nyomat alapján 1779-nek korrigáltam. Azóta újabb példányok ismeretében mégiscsak hitelesebbnek tűnik az antimenzion 1773-as készülése, fotóikat Véghseő Tamásnak köszönöm.

nuel antimenzionjának nyomólemezt használta fel saját nevével kiegészítve.²² A Bacsinszky-antimenzion lényegi képi elemeiben szintén Olsavszky Mánuel püspök (1743–1767) püspök ereklyekendőjének figurális részleteihez igazodik. Az ősi hagyománynak megfelelően az antimenzion négy sarkában a négy evangélista félalakja látható szimbólumaival, fent Máté és Márk, lent Lukács és János. (7. kép) A korábbi szimbolikus – liturgikus vonatkozású – *Sírbatétek* ábrázoló antimenzionokkal ellentétben – ahol Krisztus testét angyalok tartják – a kompozíció központi jelenete itt is már a történeti *Sírbatétek* ábrázolja, ahol Krisztus testét a körben álló Nikodémus, János apostol, az Istenszülő, Mária Magdolna és Arimateiai József helyezik kőkoporsóba. A háttérben közepén az „*IN III*” felirattáblás keresztfa látható a nádszára tűzött szivaccsal és lándzsával, a régió posztbizánci művészetében a középkortól antimenzionokon és oltárköveken alkalmazott kompozícióként, melyet a 17. századtól ostor, vesszőnyaláb, töviskoszorú, négy szög egészít ki. Jézus Krisztus elárulásával, megkínzásával és megfeszítésével kapcsolatos tárgyak kompozíciói kapnak helyet a keret két középső oldalmezéjében is. Baloldalt Krisztus varratlan köntöse lándzsára függesztve, ecetes edény és nádszára tűzött spongya, alatta Péter kardja, jogarpálca, egy nádszál, a Krisztust arcul csapó kéz, kalapács, szögek. A jobb oldalon a megostorozás oszlopa létrákkal, rajta a Péter tagadását jelző kakas, ostor, vesszőnyaláb, fogó, alatta kehely diszkosszal.

A tónusgazdag részletességgel, finom vonalvezetéssel készült antimenzionon Bacsinszky püspök csupán az egyik evangélista alakjában kérte a változtatást. A jobb alsó sarokban ülő Jánost a keresztre feszítés idejében, még ifjú tanítványként mutatja a korábbi antimenzionok érett, idős alakja helyett. Ugyanakkor a korábbi, gyümölcsfürtökkel gazdagított akantuszleveles ornamentika helyett a főjelenetet és a mellékkompozíciókat itt visszafogott klasszicizáló késő barokk füzéres díszkeret fogja közre.²³ A feliratok hagyományos név-, címfeliratok és szövegformulák. A figurák fejénél névfeliratok, a keresztfa körül *IC XP NIKA*. Fent: „*Божественный и Священный Олтарь Господа Бога и Спаса Нашего Иисуса Христа Освященный Благодатию Все Святого и Животворящего Духа*” (*Az Úr Isten és a Mi Megváltónk Jézus Krisztus Isteni és Megszentelt Oltára Megszenteltetett a Legszentebb és Élető Szentlélek kegyelmével*). Az antimenzion liturgikus funkcióján túl joghatósági emlékként is tekinthető. Lent olvasható a címzés: „*Рукодействие же и освящен Кирь Господином Андреймъ Бачинскій Епископомъ Мукачевским и Совеитником Кесарево–Царским на нем Божественную и Святую Литургию во еже Священнодѣйствовать До храма церкви ... року ... месяца ... дня.*” (*Megál-*

22 STRUMINSKY–KASINEC: i. m. 12–15., kat. 2–3.

23 Az antimenzionok sorozatához, illetve a motívumok előzményeiről részletesebben ld. PUSKÁS BERNADETT: „Barokk antimenzionok a Nagy Szent Bazil Rend máriapócsi gyűjteményében”, in: *Posztbizánci közlemények I.* KLTE Debrecen (1994) 45–56.

datott és megszenteltetett Bacsinszky András munkácsi püspök úr és császári tanácsos által, hogy rajta végeztesen az Isteni és Szent Liturgia ... templom számára ... évben ... havában ... napján.) (8. kép)

A metszetábrázolással díszített ereklyekendő jobb alsó sarkában látható az 1773 (?) évszám és a szignó, készítője a bécsi rézmetsző Johann Ernst Mansfeld (1738–1796). A 18. század végére a hagyományos, főképp galíciai kapcsolatokat a többi művészeti ághoz hasonlóan, az antimenzion műfajában is a bécsi megoldások kezdik felváltani. Bacsinszky püspök antimenzionjának készítésekor Mansfeld – rajzok és festmények nyomán császári, főúri, pápai portrék és történeti események rézmetszeteit készítő mesterként – ugyanakkor tartalmában hűen követi a számára megadott előképet. Az antimenzion készítése beleillik abba a folyamatba, amelynek keretében az új püspöki székhely kialakítása történt. Az antimenzionokat Galiciában nyomdákban nyomtatták, hiszen a szövegformulát nem egy esetben a nyomtatványok betűkészletéből szedték. Még kutatásra vár, hogy készülhetett-e Bacsinszky András antimenzionja a bécsi *Typographia Orientalis*-ban, amelyet 1770-ben alapítottak a birodalom bizánci szertartású liturgikus könyveinek nyomtatására.

Az új székhely megszerzése

A reprezentáció építészeti formája a székhely kialakítása. A székhelynek a központibb fekvésű Ungvárra való átviteléről már Bradács János is tárgyalt 1770-ben, aki a Drugeth-várat kérte rezidenciául. Ehhez tért vissza kérvényében Bacsinszky András is.²⁴ Már 1772-ben folytak tárgyalások arról, hogy az ungvári várat és a vár udvarán álló – az 1646-os unió színhelyéül szolgáló –, erősen megrongálódott templomot Mária Terézia a munkácsi görögkatholikus püspökségnek adományozza. Ekkor készültek Simmeth József kőművesmester bővítési és átalakítási rajzai, amelyek szerint a megtartott gótikus alapfalak fölé háromhajós templom épült volna, a főhajó felett barokkos kupolával.²⁵ A kancellária ugyanakkor egyszerre kívánta megoldani az újjáalapított püspökség minden központi épülete, azaz a székesegyház, a káptalan és a szeminárium kérdését is. A már 1773-ban Bécsből Ungvárra kiküldött Johann Grenner 1774 júliusában méreteiben is kiemelkedően reprezentatív tervet készít a várfalak között építendő székesegyházból, a püspöki rezidenciából és káptalani házakból álló épületegyütteshez. A jelentős költségek miatt azonban Franz Anton Hillebrandt udvari építész javaslatára inkább Bacsinszky András gimnáziumi éveinek helyszínére, az 1773-ban feloszlatott jezsuita kollégium és templom újra-

24 HODINKA ANTAL: *A munkácsi görög-katholikus püspökség története*, Budapest 1909, 676.

25 JANOTTI JUDIT: „Az ungvári vártemplom legújabb kutatási eredményei”, in: *Műemlékvédelem* 51 (1997) 3. sz. 183–187.

hasznosítására esik a választás, első tervként a szemináriumot a kollégiumba helyezve, majd mégis a várba.²⁶ Bacsinszky András 1774. október 14-én kérvényezi írásban az udvartól a székhely átvitelét és a jezsuita épületeket.²⁷ Megfontolva az indokokat, a Királyi Helytartótanács 1775. június 6-án kelt rendelkezéssel engedélyezte a székhely átvitelét.²⁸ (9. kép) A jezsuita épületegyüttes átadására 1775. szeptember 3-án került sor, a várat csak 1776. augusztus 2-án kapta meg a püspökség, hogy megfelelő átalakítások után birtokba vegye. Mind a püspöki személyes tárgyak, mind az épületek szempontjából a gazdaságosság szempontjai kerültek érvényre, mégis a püspök-elődökhöz képest Bacsinszky András már kiemelt pozícióba kerülhetett.

Ebből az időszakból, 1775-ből ismert Bacsinszky András első püspöki pecsétje, amely korai nemesi címerének főmotívumát használja fel. (10. kép) Kerek mezejében, püspöki kalap alatt, pajzsban hullámok fölött négyablakos őrtorony áll, tetején gyermekeit tápláló pelikán ül. Felette a felhős égbolt közepén az Isten szeme, kétoldalt villámok cikáznak. Püspöki pásztorbotot és mitrát tartó oroszlánok veszik körül a pajzsot, melyet fent koronás rostélyos sisak zár.

A püspöki méltóság kiépítése

Személyes vonatkozások

A püspöki méltóság építészeti vagy más tárgyi kiteljesedésének előkészítésében nem kis szerepe van a reprezentáció időszakos formáinak. Ezek sorában a különféle ünnepek, püspöki vezetésű liturgikus cselekmények, búcsúk vezetése közül Bacsinszky Andrásal kapcsolatban elsősorban *liturgikus ünnepekről* maradtak híradások. Így még a székhelyátvitel engedélyeztetésének hónapjában, a bécsi Barbareum Központi Görögkatolikus Szeminárium felállítása alkalmából, 1775. június 24-én épp Bacsinszky András végezte az ünnepi Szent Liturgiát az ottani Szent Barbara-tempomban Mária Terézia jelenlétében.

A méltóságépítés hétköznapi módja a folyó hivatali ügyek rendszeres személyes intézése. Az egyházmegye érdekeinek képviselőjében az udvarral való szoros személyes kapcsolattartás is áttételesen a püspöki méltóság kiépítését szolgálta. Ezt jelzik a püspök sűrű bécsi útjai. A püspöki székhely fenntartási költségeivel kapcsolatban és más adminisztrációs kérdésekben, így a pontos *jurisdictio* meghatározására Bacsinszky András 1775 végén ismét Bécsbe utazott. Tekintélyét és tárgyalási képességét jelzi, hogy karácsony másodnapján, december 26-án már *személyes audiencián* volt a csá-

26 HODINKA: i. m. 680. A várat csak 1776. augusztus 2-án kapta meg a püspökség.
БАРАН: i. m. 28.

27 БАСИЛОВИТС: i. m. Pars V. 48.

28 ПЕКАР: i. m. II. 55.

szárnőnél, ahol sikeresen előterjesztette a támogatási kérelem indoklását, s minden bizonnyal az ónaptár szerinti karácsonyra (január 6.) visszatérhetett Munkácsra.²⁹ 1776. július 26-án már részletes levelet kapott a támogatósokról.³⁰ Az egyházmegye kánoni felállítását követően Mária Terézia a püspökség anyagi támogatását is rendezte, a felállítási bulla évi 5000 Ft támogatásról szól.³¹ Ezt az összeget emeli fel 1776-ban 12.000 forintra, a beneficium így először érte el a római katolikus püspökökét. Azonban a pénz inflálódása miatt biztosabb alapot földbirtok tulajdonlása jelentett volna, így Bacsinszky András ez irányban is lépéseket tett, ennek nyomán már 1776. szeptember 27-én megkapta a volt bencés Péter-Pál apátsági birtokot Miskolctapolcán.³² A vele járó *apáti címre* szóló ünnepélyes beiktatása október 23-án történt.

A méltóság kialakítása Bacsinszky András számára ugyanakkor bizonyos, a római katolikus püspökökkel szembeni, nemcsak anyagi természetű megkülönböztetés megszüntetésére való törekvésben is megjelent.

XIV. Kelemen a munkácsi püspökség újraalapító bullájába foglaltatta, hogy püspökei évente tegyék le a *hitvallást* a káptalan előtt, majd saját kezű aláírással juttassák el a bécsi apostoli nunciushoz. A méltatlan eljárás arra sarkallta Bacsinszky Andrást, hogy felkutatta, az előírás kánonjogi szempontból nem megalapozott, sőt, a munkácsi püspökökre olyan fényt vet, mintha állhatatlanok lennének a hitben, így jogalapot szerzett ahhoz, hogy még ebben az évben, 1776-ban kérje e kötelesség alóli felmentést, ebben Mária Terézia és a nuncius is támogatta. Így a konzisztoriális kongregáció 1777. ápr. 9-én eltörölte, illetve úgy módosította, hogy a munkácsi püspök csak egyszer, szentelése előtt kell, hogy letegye a hitvallást, ahogy a római katolikus püspökök is.³³

Munkájával Bacsinszky András kivívta az udvar bizalmát, így a püspököt több elődéhez és a római katolikus püspökökhöz hasonlóan, 1777-ben a királynő titkos tanácsosává is kinevezte (a titulus szerint Actualis Intimus Status Consiliarius). Körleveleinek szokásos intitulációja ettől kezdve: „Bacsinszky András Isten Kegyelmeiből Munkácsi Püspök, a Szent

29 БАРАН i. m. 29.

30 БАРАН: i. m. 30. Ugyanekkor kérvényt nyújt be, hogy a szatmári és máramarosi románok ne kerüljenek ki jurisdictiója alól (a nagyváradi püspökség alapításának terve kapcsán), a rozsnyói római katolikus püspökségben lévő görögkatolikus parókiák viszont a munkácsi püspökséghez legyenek csatolva.

31 Welykyj nyomán ПЕКАР: i. m. II. 65.

32 BASILOVITS: i. m. Pars V. 228–239. BESZKID MIKLÓS: *A Szt. Péter és Pál apostolokról nevezett Tapolcai apátság története*, Ungvár 1903. A székhelyátvitel után a rezidencia és székesegyház fenntartására még 1800 Ft éves emelést, továbbá a jezsuiták egykori, Ungvár melletti kis birtokát, Konházát is megkapta. Ebből fizették a székesegyház munkatársait, két kántort és egy sekrestyést.

33 ПЕКАР: i. m. II. 18–19., 52. BASILOVITS: i. m. Pars IV. 206–207.

Apostolok Péter és Pál Tapolcai Mindenkori Apátja és Ő Császári Királyi és Apostoli Felségének Valóságos Titkos Tanácsosa”. (11. kép) 1777-ben a császárnő rendezte a munkácsi püspökök megszólítását is, akiket a magyar római katolikus püspökökkel ellentétben korábban csak Illustrissimus ac Reverendissimus címmel illettek, ahogy az alsóbb rangú római katolikus méltóságokat. Mária Terézia elismerte az excellentiás címet Bacsinszky András számára, így őt, a munkácsi püspökök sorában elsőként, ahogy a római katolikus püspököket, *Excellentissime, Illustrissime ac Reverendissime Domine* megszólítással köszöntötték.³⁴

Ezekben az években Bacsinszky András tiszteletére Ilkovic Elek, zempléni főesperes írt ünnepélyes ódát „A püspöki székhely Munkácsról Ungvárra történő átviteléről szóló kánon 1777” címmel.³⁵

Intézmények mint a reprezentáció formái

A főpapi reprezentáció részét képezi a püspöki központ szokásos intézményeinek kiépítése és megfelelő működtetése. A munkácsi püspökség történetében elsőként Bacsinszky András volt az, aki megkezdte a püspöki központ egyes szerveinek felállítását, kialakította a kúriát, a szenátust, elérte a *káptalan* megalapítását (1777), egyházmegyei alapkasszát állított fel.³⁶ Bár a keleti egyházban a káptalan intézménye helyett segítő szervként a krilosz működött, a székesegyházi szertartások ünnepélyes végzésére 1776. október 25-én a munkácsi püspökség számára hét taggal felállították a káptalant.³⁷ A káptalan felállításának távlati célja az volt, hogy a munkácsi püspököt így méltóságban és tiszteletben a római katolikus püspökökkel tegyék egyenrangúvá. A kanonokok ünnepi beiktatása még Munkácson történt 1777-ben a templom Istenszülő elszenderedése búcsúünnepén (Julian szerint aug. 26.), de szeptemberben, a professzorokkal és seminaristákkal együtt már átköltöztek Ungvárra. A káptalannal nem hivatalosan átköltö-

34 ПЕКАР: і. м. II. 50–51. БАСИЛОВИТ: і. м. Pars V. 58.

35 ШВЕД ЕМІЛІЯ: „Ода Олексія Ільковича на пошану Андрія Бачинського, який у 1777 році домігся перенесення єпископської резиденції з Мукачева до Ужгорода”, in: *Вісник Ужгородського університету*, 2009 Серія: Філологія, Вип. 20, 130–132. Megjelent Lucskay történetének 6. kötetében. Ilkovic Eleket kortársai jeles latin költőnek is tartották, latin panegyricust is írt II. József tiszteletére. JÁNOS ISTVÁN: „Ruszinok latin nyelvű panegyricusa II. Józsefhez”, in: *Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia* 11. Nyíregyháza 2002, 72.

36 Egyházmegyei konzisztórium, szélesebb tanácsadó testület már Bradács idejétől működött, 1771-től szenátusként. ПЕКАР: і. м. II. 72–73., 87.

37 Felállítását már Bradács püspök kezdeményezte, de halála miatt ez Bacsinszky Andrásra hárult. A kanonoki helyre a püspök két kandidátust nevezett meg, akik közül Mária Terézia választott. Bacsinszky András élete végén már tiszteletbeli kanonoki címeket is adományozott.

zött a püspök is.³⁸ A munkácsi kanonokok feladatait az 1777-es statútumok jegyzik le: Isten közös dicsőítésére vasárnap és ünnepnap a tagok együtt elvégezték előző nap vecsernyéjétől az egész liturgikus kánont, az utrenyét és vecsernyét ünnepélyesen kántorokkal és néppel, az esti és éjféλι zsolozsmát egyedül.³⁹ Hétköznap egy kanonok végezte az imaórákat, heti cserével. De részt kellett venniük minden püspöki szertartáson, amit a székesegyházban a püspök végzett, továbbá tanácsadó testületként is működtek havi két alkalommal.

A püspöki méltóság részét képezte a tudomány, a képzés támogatása. Bacsinszky András közbenjárásának köszönhetően a káptalan tagjai a nekik járó legmagasabb papi fizetés birtokában tudományos munkának szentelheték magukat (Pásztélyi János /1741–1799/ kanonok történeti munkája).

A munkácsi teológiai iskolát Bacsinszky András Mária Teréziával egyeztetve teológiai szemináriummá alakítva Ungvárra hozta át, a várépület megfelelő átalakítása után ünnepélyes megnyitójára 1778. december 3-án került sor.⁴⁰ Krasznibrodon ekkor a kolostor mellett filozófiai iskolát létesített.⁴¹ Kezdetben 60 teológus eltartására és öt professzor fizetésére szerzett támogatást a királynőtől.⁴²

Az 1778-as esztendő korszakalkotó eseménye az a Bacsinszky András és a magyar Helytartótanács közötti szerződés-kötés volt, amely rögzítette a munkácsi püspökség parókiáinak járó földterület kiosztását, és rendelkezett, hogy ezentúl csak kőtemplom és kőparókia épüljön.⁴³ Az építkezések színvonalas kivitelezéséhez 1779-ben Mária Terézia utasítására Lorenz Lander kamarai alépítész kimondottan a görögkatolikus templomok számára is készített három tervből álló sorozatot.⁴⁴

Bacsinszky András diplomáciai képességei, a nagyszabású tervek sikeres gyakorlati kivitelezését szervező munkája miatt – és nem utolsósorban a püspök és az udvar között a felszentelésétől eltelt hat esztendő alatt kiépült és rendszeres bécsi utazásokkal fenntartott kapcsolat nyomán – nem véletlen, hogy amikor 1779-ben a császári udvarban komolyra fordul annak

38 БАРАН: i. m. 33.

39 A központ Ungvárra költözése után a kanonokok lakásokat béreltek a fizetésükön felül további évi 200 Ft-ért. ПЕКАР: i. m. II. 77–80.

40 ПАЛ: i. m. 132.

41 HODINKA: i. m. 793.

42 UDVARI ISTVÁN: „Bacsinszky András püspök (1732–1772–1809) a ruszin felvilágosodás képviselője”, in: UDVARI ISTVÁN: *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok*. Nyíregyháza 1992, 198.

43 ПЕКАР: i. m. II. 100.

44 KELÉNYI GYÖRGY: „Az Építészeti Igazgatóság és a „hivatalos” építészet Magyarországon a XVIII. század végén”, in: *Művészet és felvilágosodás*, szerk. ZÁDOR ANNA – SZABOLCSI HEDVIG, Budapest 1978. 120–135.

tervezete, hogy a Monarchia görögkatolikusai egy új, halicsi érsekségben egyesüljenek, a metropolitai szék első jelöltje épp Bacsinszky András volt.⁴⁵

A reprezentáció elemei a püspöki székhely kialakítása után

A székesegyház és a püspöki palota

A reprezentáció építészeti formái Bacsinszky András életében szerényebb keretekben valósulhattak meg, mint ez a római katolikus egyházban szokásos volt, s elsősorban az enteriőr méltó kialakítására szorítkoztak. Az ungvári Várhegyen a jezsuita épületek teljes felújítása 1775 után indult meg, az átalakítás 1780 közepére fejeződött be, aminek nyomán a munkácsi püspök valóban reprezentatív székesegyház és méltó rezidencia birtokába jutott.⁴⁶

A székesegyházban a későbbi ikonosztázionépítések számára mintaadó, késő barokk, rokokó faragványokkal díszített ikonosztázion készült Feck Ferenc műhelyében, Spalinszky Tádé bazilita festő által szignált ikonokkal, hátoldalán az 1779 évszámmal.⁴⁷ (12. kép) A késő barokk stílusban megfestett ikonok az egyházmegye korabeli festészetében mind felfogásban, mind kvalitásban messze kitűntek. (13. kép) Az ikonokon dolgozó mester következő szignált munkái a máriapócsi ikonosztázion ikonjai voltak (1787 után). A teljes diadalívet kitöltő, reprezentatív ungvári ikonosztázion képi programjának követését pedig a Bacsinszky András parókussága idején épült hajdúdorogi templom ikonosztázionja számára is előírták.⁴⁸ A székesegyházban reprezentatív késő barokk püspöki trónust és ambónt is készíttettek, faragott püspöki jelvényekkel és Bacsinszky András újabb típusú címerével díszítve, továbbá a püspök védőszentje tiszteletére Szent András-oltárt és Keresztelő Szent János-oltárt alakítottak ki, rokokó káptalani székeket, kántorszékeket, padokat állítottak be. (14. kép)

45 БАРАН: i. m. 40. A tervezet Mária Terézia halála miatt ebben a formában nem valósult meg.

46 ПРИЙМИЧ МИХАЙЛО: *Перед лицем твоїм. Закарпатський іконостаєс, Ужгород* 2007, 62–63.

47 KUTAS ESZTER – PUSKÁS BERNADETT – SZACSVAY ÉVA – TERDIK SZILVESZTER: „Múzeumi »életmentés«. A magyarkomjati görög katolikus ikonosztázion restaurálása, konzerválása és rekonstrukciója”, in: *Magyar Múzeumok* 12 (2006) 2. sz. 3–7.

48 A hajdúdorogi ikonosztáz tervezéséhez és készítéséhez az 1799. augusztus 17-én kelt szerződésben Jankovics Miklós faragó vállalja, hogy a karlócai és kisebb részleteiben az egri, általa készített ikonosztáziont veszi alapul, „...a képek és azok el osztássa az Ungvári Cathedrális Templomi ikonosztázisznak formájára lészzen...” Nyíregyháza, GKPL IV–1–a. Fasc. 15. N° 12. TERDIK SZILVESZTER: „...a mostani világnak ízlése, és a rítusnak módja szerint”. *Adatok a magyarországi görög katolikusok művészetéhez*, Nyíregyháza 2011, 90.

A püspök reprezentációját kifejező ünnepek Bacsinszky András esetében elsősorban liturgikus keretben történtek. Ünnepegyességre utalhat az a két rokon kompozíció, amely a Szent Kereszt felmagasztalását ábrázolja az ungvári székesegyház barokk teréhez hasonló környezetben, főhajtással odajáruló személyek körében, a templom ikonosztázának cím-ünnep ikonja és a hozzá igen közel álló kétoldalas zászlókép (Bártfa, Sárosi Múzeum).⁴⁹ (15–16. kép)

A székesegyházhoz L alakú, két nyolcszögbe váltó, négyzetes alapú toronnyal ellátott püspöki rezidencia társult, melynek nyugati homlokzatán Bacsinszky András püspöki pecsétjével azonos stukkócímer kapott helyet oromzatos mezőben. (17. kép) A palota épületében biztosítottak helyet a kancelláriának, és az Istenszülő elszenderedéséről elnevezett kápolnát is kialakítottak itt.⁵⁰ Megörökölve az ungvári jezsuiták könyveit, a püspök könyvtárat és egyházmegyei levéltárat létesített, melybe későbbi körleveleivel bekérte a korai kéziratos könyveket, ősnymtatványokat, dokumentumokat. A székhely ünnepélyes átvétele 1780. október 15-én, Mária Terézia neve napján történt. Az ünnepség a székesegyház megszentelésével kezdődött, amit Bacsinszky András végzett. Utána következett a királyi trón hivatalos képviselőjeként gróf Andrássy István beszéde és a hivatalos átadás. Végül Bacsinszky András beszéde hangzott el, amelyben köszönetét fejezte ki Mária Teréziának és fiának, II. Józsefnek az értékes adományokért és támogatásért. A hivatalos okmány Bécsből egy évvel később jött meg.⁵¹

A püspökség belső építése

A 1780-as években kezdődhetett meg a püspökség belső életét építő tevékenység, az audienciák, szeminaristáknak tartott beszédek, vizitációk elindítása, egyének és közösségek támogatása, körlevelek kibocsátása.⁵²

A püspök az építkezések támogatása mellett számos kisebb adományt is juttatott az egyházközségeknek. Ezek közül megemlíthető a görömbölyi görögkatolikus egyházközségnek ajándékozott ezüstkehely, talpán vésett felirattal („*Andr Eppus Munkatsiens Eccla GR. C. Görömböly donavit 1781*”). (18. kép)

1781-ben a nevezetes egyházmegye-építő évekről sajátos módon emlékezik meg az Ung vármegyei Alsóhunkócról származó *Istenszülő oltalma* ikon (Magyar Nemzeti Galéria), amely a püspöki reprezentációhoz portré-

49 PUSKÁS BERNADETT: *A görög katolikus egyház művészete a történelmi Magyarországon. Hagyomány és megújulás*, Budapest 2008, 210., 239.

50 ПЕКАР: i. m. II. 55.

51 Basilovits nyomán БАРАН: i. m. 38.

52 A nagyszámú központi feladat miatt a püspök a vizitációkat nem személyesen, hanem esperesei révén végezte. ПЕКАР: i. m. II. 107. БАРАН: i. m. 39.

szerű elemeivel kapcsolódik.⁵³ (19. kép) Az ikon eredetileg azonos titulusú templom ikonosztázionjában az alapképsor címünnep ikonja (okt. 1) lehetett. Középkori eredetű ikonográfiájának kompozíciójában az Istenszülő Mária oltalmazásának két jelenete kapcsolódott össze. A jobb oldalon álló Balgatag Szent András (†936, emléknapja a Julián-naptár szerint október 2.) a Bölcs Leó császár és Makariosz pátriárka idején zajló, szaracénok elleni háború idején, 910. október 1-jén részesült a kendőjét oltalmazón széttáró Mária és az őt kísérő mennyei erők látomásában. Középen az ambónon állóként ábrázolt Dallamszerző Szent Romanosz diakónus (†556 k.) a Máriától kapott tekercs lenyelésével nyerte el költői tehetségét, s szerezte a karácsonyi kontákot, melynek szövege a kezében tartott írástekerccsen olvasható („*Дева днесь предстоит в Церкви, и с лики святых невидимо за ны молится Богу: ангели со архиереи поклоняются, апостоли же со пророки ликуют: нас бо ради молит Богородица Превечнаго Бога*”). A mellette álló császár figuráját a 17. századtól aktualizálva ábrázolta a Kárpát-vidék ikonfestészete. A munkácsi püspökség ikonfestészetében az alsóhunkóci ikon az, amely a püspökség életében meghatározó jelentőségű kortárs történelmi személyeket örökít meg a jelenet bizánci császára és konstantinápolyi főpapja helyén. Így jelenik meg az egyházmegye földi patrónájaként tisztelt, egyházmegye újraalapító Mária Terézia, fiával, II. Józseffel és Bacsinszky András munkácsi püspök. (20. kép) A kíséret több tagja is karakteresen ábrázolt, s bár az ikonnak nem lehetett célja a portrészzerű hitelesség, további jelentős kortársak jelenlétét is lehet sejteni a világi és papi személyekből álló két csoportban, így közvetlenül a királynő mögött álló fehér parókás, barna felöltős alak maga Anton Wenzel Kaunitz kancellár lehet. Mária Terézia halálával az ambónra festett 1781-es évszám egyfajta emlékképpé avatja az ikont. Az *Istenszülő oltalma* ikon kvalitása, festői jellemzői a munkácsi püspökség gyakran együtt dolgozó vezető mestereire, a Spalinszky fivérekre utalnak, és elsősorban a Spalinszky Mihálytól származó művekkel mutatnak közvetlen rokonságot. Az alsóhunkóci parókus 1775 és 1798 között Bacsinszky György (1735–1799) volt, a püspök öccse, így az ikon ilyen mértékű aktualizálásának személyes indítéka is lehetett, s feltehető, hogy a püspök vonatkozásában a portréjellegű vonások hiteleseknek tekinthetők.⁵⁴

A püspök tekintélye Mária Terézia halálával sem csökkent, 1782 márciusától Bacsinszky részesült a katolikus püspököket szokásosan megillető diplomata jogban.

Bacsinszky András püspöki reprezentációjához kapcsolódik áttételesen egy másik ikonosztázion, amely az alsóhunkóci után három évvel később

53 A ma is álló templom 1898-ban épült az Istenszülő örömhírvétele titulussal.

54 BENDÁSZ ISTVÁN: „A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegyéhez tartozó parókiákon működő lelkészek névsora a legrégebbi időktől 1949-ig”, in: *Uő: Részletek a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye történetéből*. Ungvár 1999, 149.

készült a Bereg vármegyei Hukliván. (21. kép) A királyi kapuja feletti táblán ószláv felirat hirdeti: „Áldott legyen az Úr neve mostantól mindörökké Megáldott Krisztus születésétől (számított) 1784 évben október 18-án”. A huklivai rutén nyelvű krónika 1784. évi bejegyzése alapján „abban az évben a huklivai felső templomot festették és az alsót lebontották. A festő a német Franz Peyer volt: kifestette 360 arany vonásért. Michail Grigasi paróchus idején”.⁵⁵ A huklivai ikonosztázion gazdagon faragott, dekoratíván festett, lépcsőzetesen emelkedő barokk struktúrájának inkább galíciai templomokban vannak egykorú szerkezeti párhuzamai. A képi program a tradicionális ikonográfiai rendet követi, ugyanakkor az ikonok hagyományos tematikájához itt olyan egyedi képtémák kapcsolódnak, amelyeknek a munkácsi püspökség korabeli emléanyagában egyelőre nem ismertek más példái. Ilyen a királyi kapu feletti *Mandylion*, amelynek szerepeltetése erre az időszakra már kikopott, vagy a szláv kereszténység megszületésének ábrázolása a predellasorban, a Szent Vladimir fejedelmet és a kijeviek megkeresztelését ábrázoló ikonon, vagy a Barachiel arkangyalt ábrázoló bélietikon a déli diakónuskapunál. Még inkább sajátos, hogy az ikonosztázion bal és jobb szélén álló két alapkép, a *Szentlélek alászállása* címűnnap ikon és a Szent Miklós ikonja fölé a magyar királyi címer és Bacsinszky András pelikános püspöki címere került faragott festett, képmezőben. (22. kép)

A sajátos témák kijelölése és a címerek szerepeltetése Grigássy Mihály egyéni kötődéseire utalhat, amit a munkácsi püspökség széles körű korabeli kapcsolatrendszeréből adódóan épp egy német mester valósíthatott meg. A megrendelő parókus az általa lemásolt és folytatott huklivai krónika írója, a verchovinai esperesi kerület espereseként közvetlen kapcsolatban állhatott Bacsinszky Andrással. Így közvetlenül tette válthatta főpásztorának azt a körlevelét, melyben a templomi művészeti munkák ellenőrzött minőségű kivitelét írja elő. Az ikonosztázion egyúttal a korabeli jellegzetes ruszin felfogás példája, amelyben – ahogy magának Bacsinszky püspöknek a körleveleiből is kitűnik – a keleti szlávokhoz fűződő közösségtudat összekapcsolódott a Magyarországhoz való tartozással.⁵⁶

A püspöki reprezentáció részét képezte nemcsak a képzés, hanem a tudomány támogatása is, művészek taníttatása, karitatív tevékenység, a közéletben való tevékeny szereplés. Bacsinszky András áldásával kezdte történelmi munkáját Joannicius Basilovits. Művét, melyben a munkácsi kolostor alapításának igazolását és a legkorábbi vele kapcsolatos oklevelek

55 СИРОХМАН МИХАЙЛО: *Церкви України: Закарпаття*, Львів 2000, 331–333. A korabeli átváltás szerint 1 rajnai forint 1,176 vonás forintnak felelt meg. Grigássy Mihály még 1792-ben is az egyházközség parókusa volt a schematizmus szerint. BENDÁSZ ISTVÁN – KOI ISTVÁN: *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészsképeinek 1792. évi katalógusa*, Nyíregyháza 1994, 50.

56 UDVARI: i. m. 214.

közlését tűzte ki célul, Batthyány Ignác ellentétes véleményének (Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae, Alba Carolinae, 1785) cáfolataként kívánta megírni.⁵⁷ A munkácsi püspökség későbbi hivatalos festője, Mankovics Mihály (1785–1853) szintén a püspök támogatásával kezdhette meg tanulmányait a bécsi festészeti Akadémián.⁵⁸ Görög Demeter (1760–1833) Hajdúdorogon született író is segítette tanulmányai során.⁵⁹ Püspökségének 36 éve alatt Bacsinszky András konyhájáról évente huszonnégy árvát tartott el.⁶⁰ A püspök tekintélye Mária Terézia halálával sem csökkent, 1789-ben II. József a római katolikus püspökökhöz hasonlóan Bacsinszky András számára is biztosította az Országgyűlésben a felsőházi tagságot, amit utódaira is érvényesített.⁶¹ A püspök 1790-től a káptalan számára is kivívta a jogot, hogy egy képviselője révén részt vehetett az Országgyűlésen.⁶² A jozefinista politika célkitűzéseit felhasználva, a 1790-es évek elején a püspök Ungváron tanítóképzőt is felállított.⁶³

A tudományos reprezentáció része a bibliotéka.⁶⁴ A Magyar Helytartótanács a volt jezsuita kollégiummal együtt átadta a püspökségnek a jezsuita könyvtár 1858 könyvét (1775 aug. 2.), bár hivatalossá ez csak az 1793-ban kiadott császári dekrétummal vált.⁶⁵ Bacsinszky András, aki fiatal pap korától gyűjtötte a könyveket, felismerte a könyvtár fontosságát a papság szellemi felemelkedése érdekében. Már 1784-ben körlevéllel fordult a papsághoz a régi kéziratok és ősnymtatványok megmentése céljából, így 50 értékes kéziratot és 25 incunabulumot, ősnymtatványt gyűjtött be.⁶⁶ Saját keretből is vásárolt teológiai és szláv nyelvű kiadványokat, kapcsolatot tartott fenn számos tudóssal. Halála után a könyvtár már 9000 kötetet számlált.⁶⁷ A könyvtár tehette indokolttá annak a püspöki galériának a kiépítését, amelybe elődei képmásait is összegyűjtötte, amelyek közül néhány a hátoldalán utólagos, 18. század végi kalligráfiájú névfeliratozást visel, amely mindenképp Bacsinszky András idejére tehető.⁶⁸

57 ПЕКАР: i. m. II. 185.

58 BESZKID MIKLÓS: „Mankovics Mihály”, in: *Művészet* 13 (1914) 8. sz. 422–427; ПАП, СТЕПАН: „Ікони й іконописання на Закарпатті”, in: *Analecta OSBM* Vol. XIV (XX) Fasc. 1–2. Romae 1992, 138. LYKA KÁROLY: *A táblabíró világ művészete. Magyar művészet 1800–1850*, Budapest 1981, 81., 136. ПЕКАР: i. m. II. 444.

59 UDVARI: i. m. 200–201.

60 ПАП: i. m. III. 134.

61 БАРАН: i. m. 59. ПЕКАР: i. m. II. 51. БАСИЛОВИТ: i. m. Pars V. 79.

62 ПЕКАР: i. m. II. 80.

63 БАРАН: i. m. 40.

64 ПЕТНЕКИ: i. m. 258.

65 ПЕКАР: i. m. II. 68–69.

66 ПАП: i. m. III. 126.

67 HODINKA ANTAL: *A Munkácsi görög-katolikus püspökség története*, Budapest 1909, 702.

68 Ld. PUSKÁS BERNADETT: „A munkácsi görög katolikus püspökök arcképcsarnoka”, in: *Művészettörténeti Értesítő* 58 (2009) 1. sz. 95–109.

Portrék

A püspöki reprezentáció legszemélyesebb tárgyi emlékei a képmások. A nyíregyházi Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény egy kevésbé ismert, szignálatlan, kisméretű, félalakos püspöki képmást őriz. Az ábrázolt főpap viselete vörössel bélelt sötét mandíasz (palást jellegű, palliumnak is nevezett kabát), alatta vörös gombos, kékes reverenda, vörös cingulummal. A szakállas arc jellegzetessége a magas homlok, amely fölött a hátrafésült barna hajat vörös pileolus fedi.⁶⁹ (23. kép) Az arcvonások Bacsinszky András közismert ungvári püspöki portréjának vonásaival rokoníthatók, így valószínűsíthető, hogy a munkácsi püspök egyik fiatalabb kori portréjáról van szó. (24. kép) A portré korábbi datálását pontosítva, az életút és az ábrázolt jegyek alapján a portré 1773 és 1777 között készülhetett, származási helye nem ismert, esetleg Hajdúdorog jöhet számításba. A kissé szokatlannul, szigorú szembenézetben ábrázolt püspök kezével vörös köves mellkeresztjét fogja a püspöki rangra utaló gesztussal. A részletgazdagság révén a püspöki gyűű *Keresztre feszítés* ábrázolása is kivehető. A képmás számos jellegzetesen megoldott részlete, így az arcberendezés, a szemek, a kézfej igen közeli rokonságot mutat két ikonosztáz-alapképpel, a *Tanító Krisztus* és *Szent Miklós* arcrészleteivel, az *Istenszülő* kézfejevel.⁷⁰ (25–28. kép) Így – egyelőre feltételelesen – Spalinszky Mihály életművébe kapcsolható. A festő, aki következtetéseink szerint fivérével, Tádéval együtt dolgozott a máriapócsi ikonosztázion ikonjain, és az alsóhunkóci emlékikont is festette, fontosnak tarthatta a hiteles részletek megörökítését. Az 1787-ben festett tokaji ikonok közül a *Szent Miklós* ikonján ábrázolt pásztorbot Bacsinszky András Mária Teréziától kapott pásztorbotjának közeli változata.

Az ungvári Vármúzeum kiállításán szerepel egy másik, Bacsinszky András személyéhez kapcsolódó püspöki portré is.⁷¹ A portré háromnegyed alakosan mutatja be a püspököt, sötét barnásszürke háttér előtt, amelyen hátul hatbojtos, püspöki kalap alatt a második, pelikános címere látható. (29. kép) A kép jobbszélét a háttérben sötétkék függöny zárja le. A püspök vörös pileolust és gombos, vörös reverendát visel, világosarany színű cingulummal. Vállain a keleti püspöki mandíasz, amelyet három ornamentális csík díszít, az isteni kegyelem forrásait jelképezve, és fent a hagyományos négyzetes rátétek („*скрижали*”, azaz a /mózesi/ Törvényablak), ame-

69 Ltsz. 1999. 67 (A. 23) olaj, vászon, 61 x 46 cm. Ismeretlen helyről.

70 A Tanító Krisztus, Istenszülő a gyermekkel ikonok (ltsz. 1999.56 /A. 12/, 1999. 57 /A. 13/) Nyíregyháza környékéről a nyíregyházi Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjteményben, eredetileg a korábbi tokaji ikonosztázhoz tartozhattak. A Szent Miklós-ikon a tokaji görögkatolikus templom szószékén található másodlagos elhelyezésben.

71 ПРИЙМИЧ, МИХАЙЛО: „Andreas Bacsinszky Episcopus Mukacsiensis”, in: *Екзиль* (2007) No. 2 (7). 1–2.

lyek az evangélistákat, itt Mátét és Márkot ábrázolják. A püspök balja a dekánál látható, mintha a drágaköves püspöki mellkeresztet tartaná. Jobbját a kép bal oldalán előtte látható ovális asztalon fekvő Evangéliumos könyvre támasztja. A könyv fehér és vörös könyvjelzői a tisztaságot, hatalmat és áldozatot jelképezik, a mellette álló földgömb arra utal, hogy Krisztus tanítása az egész Földre kiterjed. A képmás rendkívül rossz állapotban került elő, restaurálták, és mivel restaurálás előtti állapotát nem ismerjük, hiteles stílusjegyei nem ítélnélhetőek meg pontosan. A képmást alapvetően síkszerűség, szinte stilizált általánosítás jellemzi színhasználatban, formaképzésben egyaránt. Bár az arc későbbi átfestés benyomását kelti, mégis jóval plasztikusabban lehetett megfestve, mint a drapériák. Ez a kettősség nem volt idegen a korabeli lengyelországi nemesi, ún. szarmata portréfestésztől sem, és a munkácsi püspökség arcképfestészetében is megfigyelhető, így Koczák Antal bazilita szerzetes képmásán, ahol szintén precíz arcábrázolás és nagyvonalúan megfogalmazott ruha- és környezetábrázolás kettőssége figyelhető meg (1767 után, Ungvár, Megyei Művészeti Múzeum). Mindkét festményt ugyanaz a sajátos, a lineáris perspektívát negligáló, középkori jellegű térábrázolás jellemzi, amely Olsavszky Mánuel püspök egész alapos máriapócsi képmásán is szembeűnő. Bacsinszky András hosszú, barna szakállal látható a portrén, ez a képmás így feltehetően 1780 körül készűlhetett az új székhely ünnepélyes átvétele alkalmából. Stílus vonatkozásban is leginkább a Koczák-portréval rokonítható.

Jól ismert Bacsinszky András püspök ungvári teljes alakos, klasszicizáló késő barokk arcmása, mely egykor a munkácsi görögkatolikus püspökök portrégalériájának egyik darabja volt (Kárpátaljai Megyei Boksay József Művészeti Múzeum).⁷² (30. kép) A portrét 1792-ben Franz Linder (1736–1806) bécsi akadémiai mester festette.⁷³ Az egyházi méltóságok 18. századi reprezentatív, hivatalos ábrázolásainak kompozícióihoz hasonlóan a nagyméretű Bacsinszky-portrén az uralkodó képmások egyes elemei ismétlődnek.⁷⁴ Az ünnepélyes teljes alakos portré a császári udvarral is kapcsolatot tartó görögkatolikus egyházfő kiérdemelt rangjának és tekintélyének reprezentálása céljával készűlt. Korábban úgy gondoltuk, hogy a portré rangemelésről való megemlékezésként készűlt, annak kapcsán, hogy a munkácsi püspökök sorában, 1789-től elsőként Bacsinszky András válhatott a felsőház tagjává. Azonban az életutat végiggondolva, az is indokolhatta

72 Ltsz: Ж–548 (előzőleg КП–1130), 176 x 115 cm

73 Említve: ГАРАЙДА ИВАН (szerk.): *Литературна Недѣля. Подкарпатское общество наук. Рочн. II. УНГВАР* 1942, 135. THIEME, ULRICH – BECKER, FELIX: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, XXIII, Leipzig 1929, 244.

74 RÓZSA GYÖRGY: „Arcképfestészet”, in: SZABOLCSI HEDVIG – GALAVICS GÉZA (szerk.): *Művészet Magyarországon 1780–1830*. Kiállítási katalógus, Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 1980, 74.

megfestését, hogy a püspök 1792-ben töltötte be 60. életévét. A képmáson már kissé őszülő szakállú püspök vörös gombos, kékes reverendát visel, vörös cingulummal, vörössel bélelt palliumot, fején vörös pileolust. A függönnyel lezárt térben ábrázolt püspök jobbát a volutás lábú asztalon lévő püspöki jelvényein pihenteti, baljával palliuma szélét fogja.

Nem tudni, hogy a püspök Ungvárra hívatta-e a festőt, vagy a képmás a főpap soron következő bécsi tartózkodása idején készült. A portrék autentikus személyes jegyei és hiteles tárgyi részletei után kutatva nyilvánvaló, hogy az itt ábrázolt püspöki jelvények közül a pásztorbot más típusú, mint a Mária Teréziától 1773-ban kapott. Azonban a vörös ékkövekkel díszített mellkereszt rokonságot mutat a püspök korábbi, nyíregyházi portréján ábrázolttal. A finom vonásokkal rendelkező arc és a szürke szemek tekintete viszont magasabb formában mutatják be a nyíregyházi portrén is látott jegyeket, a püspök megfontolt karakterét.

Főpásztori levelek

1794 táján Bacszinsky András levelein már újabb püspöki pecsétet használ. (31. kép) Ezen ovális mezőben a püspöki kalap alatti (kék) pajzsban holdsarló áll, felfelé mutató szarvain egy-egy csillaggal, a holdsarlóból nyílvesző indul ki. A pajzs felett koronás sisakdísz és strucctoll balról jobbra átlótt nyíllal, mellette kétoldalt a főpapi mitra és pásztorbot.⁷⁵ A címer Galíciában a 13. századtól volt ismert, a Drág-Szász családhoz tartozó máramarosi vajdák galíciai házasodása révén terjedt el, több mint ötszáz család birtokolta, köztük a Baczyńskik. (32. kép) A holdsarlóból kilótt nyíl motívuma a galíciai Bacšina helyi címerében is megtalálható. Ez a címer már jóval korábban, az ungvári székesegyház 1779-ben készült püspöki trónusának baldachinján is feltűnt, amennyiben megfestése egykorú az építménnyel, ebben az időszakban mindkét címer párhuzamosan lehetett használatban. (33–34. kép)

Bacszinsky András főpásztori képéhez és személyes reprezentációhoz hozzájárult a kancelláriája segítségével évente két alkalommal is kiadott főpásztori levél, amely a hitélet, iskolák kérdései mellett az egyházmegye és hívei életének számos területére nagy hatással volt. Körleveleiben ezek között a szakrális művészet területét, a templomokat és liturgikus felszerelésüket is több alkalommal tárgyalta az 1790-es és 1800-as években.⁷⁶ 1796.

75 PÁLL: i. m. 34.

76 Szláv nyelvű körleveleit közlik: УДВАРИ, ІШТВАН: *Кириличні убійники мукачовського єпископа Андрія Бачинського*. Збірника жерел про студії русинського писемства I. (= Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 12.) Nyíregyháza 2002; ШЛЕПЕЦЬКИЙ АНДРІЙ: „Мукачівський єпископ Андрій Федорович Бачинський та його послання.” in: *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. Т. 3. Пряпів 1967.

március 20-i körlevelében elrendeli a „szent edények illendő védelmét”. Továbbá tájékoztat, hogy az egyházmegye levéltárában ősi levelek vannak, és a fellelhető írásbeli régiségeket a biztonságosabb és hitelt érdemlő megőrzés miatt az „egyházmegyei kincstárba” kéri beadni. Ugyanebben az évben kérdéseket intéz a templomok összeírásának egységes elvégzéséhez. Ezekben nemcsak rákérdez az építkezés idejére, de fontosnak tartja a korabeli parókus, a támogató, a munkájukkal közreműködő hívek neveinek följegyzését, hogy példájuk buzdítsa az utódokat, a levéltárban pedig „maradjon fenn emlékezetük nemzedékről nemzedékre.” 1797-ben megtiltja a templomi edények és liturgikus ruhák beszerzését (galíciai) vándorkereskedőktől. 1800-ban buzdítja a papságot, hogy az egyházmegye ifjúságából képezzenek festő, faragó, könyvkötő, aranyozó mestereket. 1801-ben, majd 1804-ben a templomi berendezés, képek, liturgikus tárgyak és textilek tisztán tartására figyelmeztet. 1803-ban előírja, hogy templomi feladatokra festővel, faragóval csak esperesi vagy püspöki engedéllyel lehet szerződést kötni. A méltóságépítés egyik vonatkozása az aula működésének kulturális jelentősége is. Bacsinszky András esetében ez, a nép felemelésének céljával is, a szláv nyelvű levelekben mutatkozott meg.⁷⁷

Keveset tudni a püspök magánjellegű levelezéséről, melyet kiemelkedő hazai és külföldi tudósokkal folytatott, amely a felvilágosult főpap társadalmi tekintélyét is emelte. Eredményeképp 1804-ben a nagy jelentőségű, és az akkori Európa egyik szellemi központjának számító jénai egyetem mineralógiai társasága választotta tagjává Bacsinszky Andrást, azévi évkönyvét is a püspöknek ajánlva.⁷⁸

Kései ábrázolása

Az idős püspök alakja metszetekről is ismert. A korábbi portrékat is felhasználva, az idős püspök képmását 1805-ben, Gottfried Prixner Pesten készített metszete örökítette meg, mely Basilovits *Brevis notitia* kezdetű, 1804-ben kiadott könyvének elejébe, az egyébként a szerzők képmásának szánt frontispice képdalként kötötten jelent meg, így állítva emléket a történeti munka iniciátorának. (35. kép) Az előkelő környezetben, brokát tapétás háttér és félrevont függöny előtt álló püspök ábrázolását a hangsú-

77 KÁPRÁLY MINÁLY: „Удвари Пштан: Збирька жерел про студиі русинського писемства I. Szöveggyűjtemény a ruszin írásbeliség tanulmányozásához. I. Кирилличні уббїжники мукачовського єпископа Андрия Бачинського. Bacsinszky András munkácsi megyéspüspök cirillbetűs körlevelei. (Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 12). Ніредьгаза 2002, 238 c.” in: *Studia Slavica Hungarica* 47/3–4, Budapest 2002, 456–459.

78 CSIKY GÁBOR: „A magyar természetvizsgálók szerepe a jénai Mineralogische Societät alapításában s működésében és ennek hatása a magyar földtudományok kialakulására”, in: *Studia Naturalia*, 4 (1994), 410.

lyos kéztartás, az asztalon látható püspöki jelvények – Evangéliumos könyv, mitra és a pásztorbot, valamint a címeit részletezőn felsoroló feliratmező teszi ünnepélyessé, a történeti hűség kedvéért megjegyezve, hogy a püspököt 73 évesen ábrázolja. Az itt már ősz szakállú püspök háromnegyed alakos ábrázolásának jegyei arra utalnak, hogy talán festett portré alapján készülhetett.⁷⁹ Portréjellegűnek hat egy, jóval a püspök halála után, a Vasárnapi Ujság 1859. január 16-án megjelent 3. számában közölt metszet is. (36. kép) Ez a cikkíró Dudinszky Vazul szerint őt szintén 73 évesen ábrázolja, azonban inkább egy korábbi képmás másolatának tűnik. Hogy mennyire hitelesen mutatja be az ábrázolás a püspök jelvényeit, nem dönthető el. Biztosan pásztorbotja ismerhető fel. A püspöki korona és a mellkereszt az 1805-ben készült metszetábrázoláson láthatóval egyezik, a mandiász az ungvári Vár portréján látottra emlékeztet.

A főpap életének utolsó éveiben is dolgozott, 1806-ban kieszközölt XI. Piustól különféle indulgenciákat, búcsúkat a munkácsi bazilita kolostor számára az év összes Mária-ünnepére, a miszticei kolostornak az Istenszüllő születése és a búcsúünnepre, a kisbereznai bazilita kolostornak a tituláris Szent Miklós-napot és a pünkösdi búcsút.⁸⁰ A búcsújárás a 18. század végétől lendül fel, amikor a püspök előírja, hogy minden bazilita kolostorban évente búcsút hirdessenek.

Bacsinszky András munkácsi püspök tiszteletére már életében számos latin, ruszin, magyar és román nyelvű óda és költemény született.⁸¹ 1807-ben a püspök névnapjára Andrej Valkovszkij írt irodalomtörténeti szempontból is figyelmet érdemlő panegyricust, amelyben Szaturnusz korszakához hasonlítja a püspök uralkodásának idejét, mint a megvalósuló egyenlőség időszakát, mely megszüntette a háborúkat, békét és jólétet hozott.⁸² Valóban, a görögkatolikus egyház emancipálódásának évtizedei voltak ezek, s bár ebben számos lépést a püspök elődei tettek meg, mégis Bacsinszky András nevéhez fűződik a korábbi elképzelések életre váltása.

Amikor Bacsinszky András 1809. november 14-én, 77 éves korában, betegen és elgyengülve elhunyt, a munkácsi püspökök sorában elsőként

79 A metszet szövege: „*Exmus, Illmus, Rmus, Dnus Andreas Bacsinszky Eppus Munkatsinensis Aquisitor Abbatiae S. S. Apost: Petri, et Pauli de Tapolcza N. Capituli Seminarii Unghvar, Sedis Epplis ex Op: Munkats ad Oppid: Camer: Unghvar Translator, Annum aetatis agens 73*”. Egyes elemeit ismétli a *Vasárnapi Ujság* 6 (1859) 3. sz. 25. oldalán közölt metszet is.

80 ПЕКАР: і. м. II. 362–366.

81 Pl. Bacsinszky András püspök névnapjára gratuláló latin nyelvű vers, Nyíregyháza, GKPL IV–1–a. Fasc. 02. N° 11.

82 МИКИТАСЬ, ВАСИЛЬ: *Галузка могутнього дерева. Літературний нарис*, Ужгород 1971. 22–23. Hasonló tartalmú Vaszil Dovhovics (eredeti nevén Dovhanics) 1808-ban a püspök névnapjára írt verse. МАЦИНСЬКИЙ ІВАН: Кін. XVIII — перша пол. XIX ст. та життя і діяльність Василя Довговича. in: *Науковий збірник Музею української культури в Свиднику*, т. 10. Пряшів, 1982, 160

temették el az ungvári székesegyház kriptájában. Sírhelyét szerény – mára lemetálozott – bronztábla jelöli „*ПАМЯТЬ ПРАВЕДИВЫХЪ СЪ ПЛОХБААМИИ / ANDREAS BACSINSZKY/ DE BACSINA D. P./ PPUUS MUNKÁCSENSIS S.C. ET R. AP. MAJESTATIS S. INTIMUS CONSILIARIUS EPPUS AB. ANNO 1772 +1809*” felirattal. (37. kép)

Összegzés

Az 1772-ben a püspöki székbe került főpap tevékenysége a késő barokk és a felvilágosodás időszakában a kortársak és utódok szemében is életre váltotta a Tridentinum utáni püspökideált. A papi élethivatást is mintaszerűen gyakorló főpap reprezentációjában közös nevezőre tudta hozni az egyház-politikusi és a lelkipásztori, egyházmegye-építő feladatokat. Megmutatkozott ez a barokk főpapok reprezentációs módjai közül kiválasztott formákban: az intézményrendszer racionális kiépítésében, a mértékletességben, sőt, a püspök és székhelye, egyházmegyéje közötti kapcsolat intenzitásában. A méltóságteljeség kiépítése és az egyház érdekében történő érvényesítése a világi hatalmakkal való viszonyrendszerben kortársai számára is nyilvánvaló volt. Kitűnik ez Grigássy Mihály halálhírt közlő körlevelének ünnepélyes jelzőiből is: „*Keleti egyházunk lelke, ruszinok reménysége, a munkácsi püspökség dicsősége, szerető atyánk, ő fényessége...*”⁸³ A püspök méltóságos alakja sokáig élénken fennmaradt az utódok emlékezetében, még 1823-ban is felismerhetően megfestésre kerül Peter Krafft (1780–1856) I. Ferenc császár koronázását ábrázoló festményén (Magyar Nemzeti Galéria). (38–39. kép)

83 UDVARI ISTVÁN: *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok*, Nyíregyháza 1992, 196–217.

Az egykori jezsuita templom székesegyházzá alakítása Ungváron, Bacsinszky András püspök (1773–1809) idejében *

TERDIK SZILVESZTER

1. Kutatástörténeti előzmények

A munkácsi görögkatolikus püspökség székhelyváltozásait először Hodinka Antal történész (1864–1946) tárgyalta az egyházmegye történiáját földolgozó munkájában.¹ Egészen az Ungvárra való átköltözésig (1775) követte nyomon az eseményeket, alapvetően a Királyi Kamarák (a Magyar és az Udvari) levéltáraiban található források fölhasználásával. A korabeli dokumentumok egy része másolatban is megtalálható Hodinka hagyatékában, amelyek valószínűleg az egyházmegyei okmánytár tervezett, de meg nem valósult második kötete számára készültek a 20. század elején.² A hagyaték művészettörténeti szempontból is izgalmas forrásmásolatai a bécsi levéltári anyagból származnak, a Munkácsi Egyházmegye levéltárában található mesterszerződéseket, költségvetéseket és terveket Hodinka nem ismerte – legalábbis nem hivatkozott rájuk –, valószínűleg másolatokat sem kapott róluk. A későbbi nemzedékek kutatómunkáját jelentősen megnehezítette, hogy az egyházmegye székhelye a 20. század folyamán végrehajtott határmódosításoknak köszönhetően különböző államok fönnhatósága alá került. A levéltári anyag kutatása a görögkatolikus egyház likvidálása (1948) miatt hosszú évtizedekig szünetelt, az 1990-es politikai változások után is nehezen indult meg. A szovjet uralom alatt az egyházmegye levél-

* Jelen tanulmány a Magyar Ösztöndíj Bizottság (2007, Bécs, Collegium Hungaricum) és az NFM-OTKA 78739. sz. projekt támogatásával valósult meg.

1 HODINKA ANTAL: *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*, Budapest Magyar Tudományos Akadémia 1909, 663–704.

2 Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, Ms 10.794/3-4. Az Okmánytár 2. kötete az 1715 és 1777 közötti dokumentumokat foglalta volna magába. A kötet sorsának alakulásáról: SOÓS KÁLMÁN: „Hodinka Antal levelezése a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegyével”, in: UDVARI ISTVÁN (szerk.): *Hodinka Antal Emlékkönyv. Tanulmányok Hodinka Antal tiszteletére*, Nyíregyháza 1993, 131–135. Hodinka szerette volna az ungvári építkezésekhez kapcsolódó, akkor még teljes egészében Bécsben őrzött építészeti tervanyag egy részét is publikálni. Uo., 132–133.

tárát államosították, a szovjet levéltári elveknek megfelelően átrendezték, és a beregszászi levéltári részlegben helyezték el.³ 2006-ban a beregszászi, 2007-ben pedig a bécsi Állami Levéltárban kutathattam, ami során több, az ungvári püspöki székhely kialakításával kapcsolatos, eddig alig ismert levéltári anyagot sikerült átnézniem. A hazai levéltárakban alapvetően az ungvári székesegyház jezsuita korszakára vonatkozó anyagot állt módomban vizsgálni. Jelen tanulmányban a Hodinka által már fölvezetett eseménytörténetbe illesztve mutatom be azokat az alapvetően művészettörténeti szempontból izgalmas új forrásokat, amelyek segítségével a jezsuita templom korai történetét, majd székesegyházzá alakítását lehet nyomon követni.

2. A munkácsi püspökök első székhelye

2.1. A csernek-hegyi monostor

A történeti források alapján úgy tűnik, hogy Magyarország északkeleti vármegyéiben a 15. századtól jelen lévő „görög” püspökök rendszerint a Munkács melletti Csernek-hegy Szent Miklós-monostorában laktak, időnként viszont a Máramaros vármegyei Körtvélyes Szent Mihály-kolostorában tartották székhelyüket. Az 1646 után unióra lépett püspökök nem mindig tudtak Csernek-hegyre költözni, gyakran az ortodox püspökkel kellett küzdelmet folytatniuk a kolostor birtokbavételéért. Az 1690-ben Rómából érkező Johannes Josephus De Camillis (1690–1706) kezdetben Munkács városában lakott, a monostorba költözve azonnal hozzáfogott rendbetételéhez, új fa- és kőházakat építtetett. A munkácsi kolostor egyébként ebben az időben nagyon szerény épület volt: kicsi, kör alakú templomát még 1661-ben építtette a Havasalföldről elűzött Konstantin Serbán vajda; a püspöknek lakhelyül szolgáló kis alapterületű, három helyiségből álló házat már De Camillis idejében emelték – a naplója tanúsága szerint 1693-ban –, a többi épület fából volt.⁴

A monostor igumenje, aki nem mindig volt azonos a püspökkel, már ekkor sem nézte jó szemmel, hogy az egyházfő itt kíván lakást venni, mivel

3 A szovjet levéltári rendezési elvek kitűnő összefoglalása: KOSÁRY DOMOKOS (szerk.): *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. Általános rész 3. Megyei levéltárak és forrásközlések*, Budapest 2008, 216–217. A levéltár fondjegyzéke: DELEHAN MIHÁJLO – KUTASSY ILONA (összeáll.) – Á. VARGA LÁSZLÓ (szerk.): *A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászi Osztályának magyar provenienciájú fondjai és leírásai 1919-ig és 1938–1945 között*. (A Kárpát-medence levéltári forrásai. 1., Fond- és állagjegyzékek, 2.) Budapest 2009, 61–78.

4 TERDIK SZILVESZTER: „Rácz Demeter, egy XVIII. századi görög katolikus mecénás”, in: *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve XLIX.* (2007), 370–372. Az egykori templom rajza: СИРОХМАН, МИХАЙЛО/SYROKHMAN, MYKHAILO: *Церкви українї Закарпаття/Churches of Ukraine Zakarpathia*, Львів/L'viv 2000, 159.

a szerzetesek úgy értelmezték az alapítólevelüket, hogy a kolostor jövedelmei csak az ő ellátásukra szolgálnak, a püspökre viszont nem. Ettől kezdve folyamatos feszültség volt a szerzetesek és a püspök között, noha ez utóbbi, mint „túrt vendég” – ahogyan Hodinka fogalmaz – még sokáig a kolostorban lakott.

De Camillis püspöknek éppen a Rákóczi-szabadságharc idején (1703–1711) bekövetkezett halála (1706) után II. Rákóczi Ferenc fejedelem (1704–1711), a magyar király és Róma is saját jelöltjét szerette volna a munkácsi püspökség élén látni. A háború befejezése után évekig tartott még a különböző püspökök közül a megfelelő személy kiválasztása. A magyar király jelöltjét, Hodermárszky János József bazilitát Róma nem fogadta el, a püspöki széktől 1716-ban csak úgy sikerült távol tartani, hogy a munkácsi kolostort apátságnak ismerték el, a jövedelmek pedig ettől kezdve a püspök helyett szinte teljes egészében a kolostort illették. Hodermárszky egyébként sokat építkezett a kolostorban: 1712-ben palánkkal vetette körül, négy év múlva új cellákat, konyhát építtetett fából és kőből, 1724-ben saját költségén felújította a templomot, alatta kriptát is kialakított. Az építkezésekről 1726-ig egy latin nyelvű kimutatás is fennmaradt.⁵ Hodermárszky vetélytársa, Bizánczy György Gennadius, akit végül munkácsi püspöknek ismertek el, Hodermárszky haláláig (1729) nem lakott a kolostorban, hanem Nagykállóban tartotta székhelyét. Bizánczyt 1729-ben a szerzetesek csak akkor ismerték el előjárójuknak, miután a püspöki jövedelmek nagy részéről lemondott a kolostor javára.

2.2. Püspöki székház Munkácson

Bizánczy (meghalt 1733-ban) utódai és a szerzetesek közötti viszony tovább romlott, 1744-ben a baziliták pert indítottak a püspök ellen, amelyet meg is nyertek. 1749-ben a szerzetesek kezdeményezték a Helytartótanácsnál, hogy a püspököt lakoltassák ki a kolostorból, mert az alapítólevelében püspök nem szerepel, nekik pedig nem is kötelességük sem eltartani, sem eltűrni. Bár az akkori püspök, Olsavszky Mihály Mánuel (1743–1767) maga is bazilita volt, szerzetestársai mégis úgy gondolták, hogy egyházkormányzati elfoglaltságai miatt csak zavarja őket.⁶ 1751-ben Mária Terézia királynő (1740–1780) döntése értelmében a püspöknek ki kellett költöznie a kolostorból, Munkács városában kellett lakást szereznie, a szinte semmi jövedelemmel nem rendelkező főpapnak 2000 forint segélyt is kiutaltak erre a célra. Olsavszky ekkor Munkács városában telepedett le, és miután sikerült telket szereznie az új székház számára, hamarosan az építéséhez

5 CIUBOTĂ, VIOREL et alii (szerk.): *Episcopia greco-catolică de Munkacsvo, Documente/ Мукачівська греко-католицька єпархія, Документи*, Satu Mare–Ujgorod 2007, 184–200.

6 HODINKA: *op. cit.* 667–671.

is hozzáfogott. A püspöki épületnek a városi görögkatolikus templom, iskola és a régi templom, illetve temető előtti hosszanti telket jelölték ki. A területről készített helyszínrajzot (1. kép) a méreteket tartalmazó hitelesítő irattal együtt Bereg vármegye hatósága állította ki. Az új épület költségvetését Liczky Nikodémus kassai építőmester készítette, aki a máriapócsi kegytemplomot tervezte, ezekben az években pedig a pócsi bazilita kolostor építésén dolgozott. Úgy tűnik, hogy Olsavszky nem gondolta végig az új épület költségeit, s hamarosan kiderült, hogy az elkezdett székház közel az ötszörösébe kerülne a kiutalt összegnek. A Helytartótanács a túlköltekezés láttán úgy megmakacsolta magát, hogy csak évek múlva utalt ki némi pénzt, hogy legalább az épület egy részét lakhatóvá lehessen tenni, ahová Olsavszky püspök végül be tudott költözni. Utóda, Bradács János (1768–1772) püspök is épített még valamit a székházon, de befejeznie nem sikerült.⁷ A soha el nem készült épület sorsa csak a 19. század első felében oldódott meg, amikor a már álló falainak felhasználásával megépítették a parokiális templomot.⁸

3. Az új székhely: Ungvár

3.1. Az első tervek, végleges megoldás

A Munkácsi Egyházmegye a 17. század végétől kezdve katolikus szempontból nem számított önálló egyházmegyének, az egri püspökök az egyesült püspököket egyszerűen rítusvikáriusuknak tekintették. Ezt az állapotot Bizánczy idejében rögzítették, de utódai nehezen fogadták el, a latin püspökökkel számos konfliktusuk volt. A helyzet gyakran annyira elmérgesedett, hogy végül Mária Terézia is jobbnak látta, ha kánonilag is fölállítják az önálló Munkácsi Egyházmegyét, ami több évig tartó, a Szentszékkal és az egri püspökkel vívott küzdelem után, 1771-ben történt meg. Ekkoriban fogalmazódott meg az a javaslat, hogy a püspöki székhelyet telepítsék át a közel fekvő Ungvárra, ahol a hadi funkcióját veszített vár kihasználatlanul állt, s úgy tűnt, hogy némi átalakítás után könnyen el lehetne helyezni ben-

- 7 HODINKA: *op. cit.* 671–675. Az Olsavszky által kezdett építkezésre vonatkozó szövegek nagy része publikált: HENSZLMANN LILLA (szerk.): *Acta Cassae Parochorum. Nagyváradi, Munkácsi, Besztercebányai, Pécsi, Rozsnyói, Szombathegyi és Szépesi Egyházmegye 1733–1779. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának Forráskiadványai, IX.* Budapest 1973, 54–58. A helyszínrajz is itt található. MOL C 38. 23. cs. 1752. No 2. A munkácsi épülethez vásárolt anyagokról készített kimutatás: 1753. máj. 11. és 1754. márc. 12. között 1348 rfl-t és 16 xr-t (DAZO fond 151. opisz 1. no 1414. fol. 1–2.), 1754. márc. 13. és aug. 21. között 612 rfl-t és 33½ xr-t (DAZO uo. fol. 6.), 1754. aug. 22. és nov. 7. között 2122 rfl-t és 57 xr-t költöttek (DAZO uo. fol. 15.).
- 8 LEHOCZKY TIVADAR: *A bereg megyei görögszertartású katolikus lelkészégek története a XIX. század végéig*, Munkács 1904, 132. Uő: *Bereg vármegye*. Budapest–Beregszász 1996, 232–233.

ne a püspöki központ szükséges intézményeit, mivel az „új” egyházmegye ezekkel még nem rendelkezett (székesegyház, püspöki palota, szeminárium stb.).

Bacsinszky András püspök (1772–1809) kezdettől fogva támogatta a javaslatot – talán éppen tőle származott –, ezért 1771-ben a királynő és József társkirály már a kamarák véleményét is kikérte az áthelyezéssel kapcsolatban. A Magyar Királyi Kamara ellenezte az átköltözést, mondván, hogy a munkácsi épületek befejezése sokkal olcsóbb lenne, mint az ungváriak kiépítése. Mária Terézia ezért pontos kimutatásokat kért a tervezett átalakítások költségeiről. Az ekkor bemutatott költségvetéseket és átépítési terveket Joseph Simmet építőmester készítette el 1772 őszére. Ő a várban helyezte volna el az összes egyházmegyei intézményt, a külső várban évtizedek óta romosan álló, egyébként középkori eredetű vártemplomot pedig székesegyházzá építette volna át. A jelenleg bécsi és budapesti levéltárakban található terveken jól látszik, hogy a vártemplom megőrizte volna középkori tömegét – a tornya szinte teljes egészében állt –, csak a hajó és a szentély felett alkalmazott manzárdtetők és az ablakok-ajtók barokk kőkeretei kölcsönöztek volna neki „modernebb” formát (2–3. kép). A költségkimutatás szerint az ungvári építkezések közel 36000 forintba, a munkácsi munkálatok befejezéséhez hiányzó összeg ötszörösébe kerültek volna.⁹

Az Udvari Kamara két évvel később kezdeményezte, hogy kérjenek föl egy képzetesebb bécsi mestert is új tervek kidolgozására, mivel az 1771-ben készült rajzok csak egy helyi, vidéki mester munkái voltak, színvonalukat nem találták kielégítőnek. Meg is bízták Johann Grennert és Lorenz Landert a feladattal, hogy személyesen menjenek el Ungvárra, majd 1774 nyarán be is mutatták új, nagyszabású terveiket.¹⁰ Grenner a belső várat püspöki palotává és kanonoki lakosztályokká építette volna át, míg a székesegyház a külső vár délkeleti olaszbástyáján kapott volna helyet. A szeminárium és az iskola a külső várban épültek volna föl (6. kép). A szépen kidolgozott tervek figyelemre méltó eleme a székesegyház, amelynek sajnos csak földszinti és emeleti alaprajza ismert, a metszetrajzai talán nem is készültek el. Merész megoldás, hogy a szentély az ólasz bástyára épült volna rá, így az újonnan épített görögkereszt alaprajzú, ovális közép kupolás

9 HODINKA: *op. cit.* 676–678. Az eredeti dokumentumok Bécsben találhatóak: ÖStA HKA, Kamerale Ungarn RNr 720, Fasc. 33/3. Nr. 21 ex anno 1776. fol. 70–120. Simmet tervei: ÖStA HKA, Kartensammlung Rb 159/1, Rb 159/3–7, Rb 159/9–10. Budapesten is találhatóak a templom átépítésére vonatkozó tervek: MOL. T 1. 626/4. (Templom alaprajza), T 1. 626/5. (Templom északi oldala), T 1. 626/6. (Templomhajó fedélszékének ácsszerkezete). Az alaprajzot és az egyik homlokzat tervét publikálta: JANOTTI JUDIT: „Az ungvári vártemplom legújabb kutatási eredményei”, in: *Műemlékvédelem* XLI. (1997), 183–184.

10 HODINKA: *op. cit.* 678–680. Grenner jelentése: ÖStA HKA, Kamerale Ungarn RNr 720, Fasc. 33/3. Nr. 21 ex anno 1776. fol. 129–131.

épülethez a már álló bástya falaival körbevett teret a szentély bővítménnyeként értelmezték volna újra (4–5. kép).¹¹ A tervezett templom alaprajzi elrendezése emlékeztet a lemergi (L'viv) székesegyházéra,¹² és nem zárható ki, hogy Grenner ismerte valahonnan a néhány évtizeddel korábban épített püspöki komplexum formáit. Sokkal valószínűbb viszont, hogy az ungvári terveket inkább bécsi kollégájának, Franz Anton Hillebrandtnak néhány évvel korábban az új esztergomi székesegyházhoz készült tervei, modelljei ihlették – ezeket Grenner biztosan ismerte –, amelyeken a görögkereszt forma és a kupolák is kitüntetett szerepet kaptak.¹³

Grenner nagyszabású tervei sokkal nagyobb összeget emésztettek volna fel, mint Simmet épületei, ugyanis 36000 helyett már 130000 forintos költségvetés készült. Többszöri egyeztetés után végül is Hillebrandt udvari főépítész javaslatára úgy döntöttek, hogy az ungvári várhoz közel eső, az 1773-as feloszlás óta üresen álló jezsuita rendházat alakítják át püspöki palotává, a templomot székesegyházzá, a várban pedig csak a szemináriumot helyezik el. A kamarák, majd az uralkodó el is fogadta a javaslatot 1775-ben. A jezsuita javakat már ebben az évben, a várat csak a következőben adták át Bacsinszky püspöknek. Az átalakításokra ekkor összesen 10000 forintot irányoztak elő.¹⁴

3.2. A székesegyház

A Grenner által megálmodott székesegyház tehát nem valósult meg, helyette a jezsuita templomnak a püspöki igényekhez szabott átalakítása mellett döntött az udvar. A templom átalakítás előtti állapotának hozzávetőleges leírását a jezsuita rendház iratanyaga, a feloszlás idején keletkezett jegyzékek, illetve felmérési rajzok, valamint a tulajdonosváltáskor keletkezett jegyzőkönyvek tették lehetővé. A bizánci rítus igényeinek megfelelő új belső kialakítását végző mesterek többségének az azonosítását a Beregszászon őrzött levéltári anyag alapján lehetett elvégezni.

3.2.1. A jezsuita templom építése

Homonnai Drugeth György, a reformátusból katolikussá lett felső-magyarországi nemes, 1615-ben alapított jezsuita kollégiumot Homonnán, amely az állandóan változó politikai helyzetben épp hogy csak tudott működni, a szerzeteseknek 1619-ben már odébb is kellett állniuk. Néhány évvel

11 Grenner tervei: ÖStA HKA, Kartensammlungen M 10/1–10.

12 KRASNY, PIOTR: *Architektura cerkiewna na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej 1596–1914*, Kraków 2003, 11–112., 138–139., 156–158., 163–164., 169–170., ill. 64–65.

13 KELÉNYI GYÖRGY: *Franz Anton Hillebrandt (1719–1797)*, Budapest 1976, 43–47., 32. kép

14 HODINKA: *op. cit.* 680–681. KELÉNYI: *op. cit.* 53. Hillebrandt jelentése: ÖStA HKA, Kamerale Ungarn RNr 720, Fasc. 33/3. Nr. 21 ex anno 1776. fol. 133.

Az egykori jezsuita templom székesegyházzá alakítása Ungváron

később az alapító fia, Drugeth János visszahívta az elűzött jezsuitákat, akik 1626 és 1644 között maradtak a városban, majd 1646-ban Ungvárra költöztek át.¹⁵ Drugeth János ugyanis 1640. július 31-én bocsátotta ki az ungvári kollégium alapítólevelét, amellyel a homonnai intézményt átköltöztette az akkori viszonyok között központibb fekvésűnek és jelentősebbnek számító városba. Az új rendház alapítólevelének negyedik pontjában kifejti, hogy „*a Collegiumnak és az Iskolának tágas föllállítására, együtt az jövődő Templum fundusával, azt magunk költségben megszerezzük és máshová szállítjuk onnét a lakosokat.*” Az építkezéshez szükséges anyagok és kézi erő biztosítását is magára, illetve örökösire vállalja, majd elrendeli, hogy az építkezést irányító két páternek a munkálatok alatt a várban szállást, a tisztartó asztalánál ételt adjanak. A munkára a jeszenői várban dolgozó fundáló mestert rendeli, aki a kőműveseket is felügyelni fogja.¹⁶ Valószínű, hogy az alapkövet már 1640-ben letették, az építkezés ekkortól kezdve jó ütemben haladt, bár Ungvárt 1644-ben Rákóczi György hadai is megostromolták. 1645-ben meghalt az alapító is, de a jezsuita páterek 1646-ban már át tudtak költözni új helyükre. Rendházuk a Thököly-felkelés alatt súlyos károkat szenvedett, mivel a kurucok 1684-ben elfoglalták a várost, Homonnai Drugeth Zsigmondot Kassán kivégezték, a kollégiumot pedig az időközben lutheránussá lett egykori növendéke, Galambos Ferenc felgyújtatta. A város egy év múlva már behódolt I. Lipótnak, 1690 körül a jezsuiták is visszatértek, de a kollégium csak 1694-ben nyílt meg újra. 1708-ban a jezsuitáknak újra el kellett hagyniuk a várost – a szécsényi országgyűlésnek a Jézus Társaságot sújtó határozata értelmében –, ekkor az épületben a katonaság ismét nagy károkat tett. A szatmári béke (1711) után tértek csak vissza, a kollégiumukat viszont 1718-ban nyitották meg újra.¹⁷

Az első ungvári jezsuita ház templomának formájáról egyelőre nem tudunk semmit. A második, jelenleg is fennálló templomot 1732-ben kezdték építeni,¹⁸ pontos befejezési és szentelési dátumát nem ismerjük.¹⁹ A régi

15 A homonnai alapításról: MOLNÁR ANTAL: *Lehetetlen küldetés? Jezuíták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16-17. században*, Budapest 2009, 95–146. *Az ungvári rendház története*: BLANÁR ÖDÖN: „Az ungvári Kir. Kath. Főgimnázium háromszázados története, 1613–1913”, in: *Az ungvári királyi kat. Főgimnázium értesítője* 1913.

16 Az 1640-es alapítólevél szövegét közli: BLANÁR: *op. cit.* 29–41. Eredetije: MOL E 152, 115. d. Fasc. 14. No 17. fol. 74–85. A kollégium alapítását III. Ferdinánd csak 1649. ápr. 28-án hagyta jóvá. BLANÁR: *op. cit.* 50.

17 BLANÁR: *op. cit.* 59–64., 170–174.

18 *Historia Collegii Homonna-Ungvariensis Societatis JESU* (továbbiakban: *Historia domus*) fol. 56v. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya Levéltára, Budapest. (Megköszönöm Molnár Antalnak, hogy erre a forrásra fölhívta a figyelmemet.) Itt közlik az alapkőbe helyezett emlékirat szövegét is.

19 1734-ben már részletesebben írnak a templomról, bizonyos méreteit is megadják, ami azt mutatja, hogy gyorsan haladtak (*Historia domus* fol. 60v), bár az építkezés még 1738-ban is tartott, a munkálatokat felügyelő Valentius Scherzer ez év decemberében halt meg Kassán. *Diarium Collegii Ungvariensis factis jesuiti (...) ab 1734.* fol. 60r.

templomban a bontást megelőző utolsó szentmisét 1734. szeptember 14-én tartották,²⁰ valószínűleg azért, mert ekkorra már az új templom szentélye elkészült.²¹ 1740-ben az egész épület készen állhatott,²² ugyanis Kállay Mária nemesasszony a következő évben, április 30-án kelt végrendeletében már a templomszentély padozatának elkészítésére hagyott nagyobb összeget.²³

A jezsuita rend templomainak a 16-17. század folyamán kikristályosodott elrendezését követi az ungvári épület is: nyújtott szentélye egyenesen záródik, két oldalán sekrestyékkel, felettük oratóriumokkal, a hajó hosszanti oldalain három-három oldalkápolna nyílik. A hajó végében, a két torony között orgonakarzat emelkedik, az oldalkápolnák felett oratóriumfolyosó húzódik, amelyeket a tornyokból lehet megközelíteni. A hajót és a szentélyt fiókos dongaboltozat fedi. A templom eredeti alaprajzi elrendezéséről, amelyen az oltárok és a padok helye is pontosan föl van tüntetve, valamint főhomlokzata eredeti formájáról a jezsuita rend feloszlatása után, 1774-ben készített felmérési rajzok alapján alkothatunk fogalmat (7–8. kép).²⁴ A főoltár a szentély hátfalához közel, a mellékoltárok az oldalkápolnák főhajóra merőleges falai előtt álltak. A barokk főhomlokzat egyszerű kialakítású volt, kevés tagozattal, egy kőkeretes központi kapuval, három nagy homlokzati ablakkal, amelyek a hazai jezsuita építészet jellemző motívumainak számítanak. Az órával ellátott tornyokat tört profilú, gazdagon megformált sisakok fedték, a szentély felett hagymasisakos huszártorony emelkedett.

3.2.2. A jezsuita templom berendezése

A második templomot a Szent Kereszt tiszteletére szentelték, búcsúját május 3-án, a Szent Kereszt föltalálása ünnepén tartották. Az új templom építése során, 1733-ban Rómából vettek is egy Szent Kereszt-ereklyét,²⁵ amelyet rendszerint a búcsú napján két gyertya között a főoltárra is kihelyeztek.²⁶

Egyetemi Könyvtár, Budapest, Ab 127.

20 *Diarium Collegii Ungvariensis factis jesuiti (...)* ab 1734. fol. 11r. Egyetemi Könyvtár Budapest, Ab 127.

21 Kiss Ferenc jezsuita levele Hunyady György jezsuitának (Pécs, 1734. júl. 24.), amelyben azt írja, hogy a templom szentélye elkészült. MOL E 152 Acta Jes. 115. d. Fasc. 13. No 9. fol. 78–79.

22 Legalábbis a munkácsi sematizmusok ezt az évet tekintették a jezsuita templom befejezési dátumának. *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Munkacsiensis ad annum Domini 1876*. Ungváriani 1876, 10.

23 MOL E 152 Acta Jes. 115. d. Fasc. 13. No 24. fol. 106–107.

24 Alaprajz: ÖStA HKA, Kartensammlungen Rb 159/2. Homlokzati rajz: uo. Rb 159/8. A két rajzról: MRAZ, GERDA – SCHLAG, GERALD (szerk.): *Maria Theresia als Königin von Ungarn*, Eisenstadt 1980, 196.

25 *Historia domus* (l. 18. j.) fol. 59 r.

26 *Diarium Collegii Ungvariensis factis jesuiti (...)* ab 1734. fol. 65r. Egyetemi Könyvtár

Az egykori jezsuita templom székesegyházzá alakítása Ungváron

A templom főoltára részben talán a régiével, még a korábbi templomból származóval lehetett azonos, ugyanis 1734-ben Borgia Szent Ferencnek és Boldog Regis Ferenc-Jánosnak, a Xavéri Szent Ferenc-oltáráról áthelyezett szobraival díszítették, a tetejére pedig Jézus ovális mezőbe faragott, aranytól tündöklő nevét (IHS monogram, amely a Jézus Társaság jelvényében is benne van) helyezték.²⁷

Az egykori főoltár a templom székesegyházzá alakítása során nem pusztult el, hanem a nagymihályi római katolikus templomba szállították és állították föl (9. kép).²⁸ A tranzakciót valószínűleg a nagymihályi kastélyban élő gróf Sztáray Mihály (1742–1798) kezdeményezhette, aki a Szepesi Kamarai Adminisztráció részéről az ungvári munkálatokat is felügyelte. Az áthelyezett főoltár retábuluma a 18. század elejére még jellemző, bár már kicsit archaikus stílust mutat: a központi kép keretét, a két oldalán álló szobrokat tartó konzolokat és az oromzat ornamentikáját is akantuszokból komponálták, amelyek aranyozottak, az alapszerkezet sötétbarnára színezett. Az oromzati kép a felhők között lebegő Szentlelket ábrázolja, két oldalán Szent István és Szent László szobra tűnik föl. A csúcscím és az oromzati kép között elhelyezett kicsiny kartuson szereplő, az oltár állítására vonatkozó, chronosztichonos felíratból 1721-es évszám olvasható ki, amely a Barkóczy és az Andrássy család kegyességét hangsúlyozza az oltár állításában.²⁹ Ha ez a felírtos tábla eredetileg is ehhez az oltárhoz tartozott, könnyebben magyarázható, hogy az ungvári jezsuiták miért őrizték meg az új templomban is a korábbi főoltárt: alig egy évtizeddel korábban

Budapest, Ab 127.

- 27 „ara vetus, eaque prima, et novae instar altiori lapidi incumbit, duabus statuīs S. Francisci Borgiae, et B. Joannis Francisci Regis de ara S. Francisci Xaverii desumptis aucta; Nomine Jesu, ovalem figuram referente, a scalpori artificio, et ab auro splendente, cacuminiq̄ue addito ornata est.” *Historia domus* (I. 18. j.), fol. 61 r. Ekkor felsorolják a templom liturgikus felszerelési tárgyait, miseruháit, de említenek egy aranyozott fakeresztet is, amelyben Krisztus keresztféjének, szögének egy darabkája mellett egy darab gyapotot (?) is őriztek, amely Krisztus mantovai vérereklyéjéből származott („denique crux e ligno auro vestira salutiferi ligni partem, clavum Xti lipsana contingentem, et gosipium Mantuae Dei Filii SSmum Sanguinem tenentem piurum affectui conservans est comparata.”) *Historia domus* (I. 18. j.), fol. 61 r. A mantovai Szentvér-ereklye magyarországi ismertségéről és kultuszáról: BUBRYÁK ORSOLYA: „In Deo Vici» kegyesség és reprezentáció Erdődy Tamás (1558–1624) horvát bán műpártolásában, in: *Studia Agriensia* 27. (2008), 261–282.
- 28 KRESÁNEK, PETER et alii (ed.): *Slovensko: ilustrovaná encyklopédia pamiatok*, Bratislava 2009, 952.
- 29 ME AVITA BARCHOCI/ANA COEPIT AN/DRASIANA ERE/XIT PIETAS. Az utolsó szóznak a rendelkezésemre álló fotó alapján az olvasata bizonytalan, de a második betűje biztosan I. Elképzelhető, hogy a Barkóczy és Andrássy család együttműködése házassággal magyarázható, mert a 17. század végén élt gróf Barkóczy Lászlónak a 2. felesége Andrássy Klára volt, de pontos életrajzi adataikat egyelőre nem ismerjük. Vö.: KEMPELEN BÉLA: *Magyar nemes családok*, I., Budapest 1911, 419.

készült el az új épületnél, ráadásul a környéken befolyásos nemesi családok támogatásával. A *Historia domus* az új templomhoz kapcsolódva, a Megfeszített Krisztus kultuszának ismertetése során emlékezik meg egy olyan oltárról, amelyet a Barkóczy család kezdett és az Andrássy fejezett be. A szöveg szófordulatai emlékeztetnek az oromzati chronosztichon szövegére is,³⁰ ami azt mutatja, hogy az egykori főoltárról lehet szó. Az oltár jelenlegi főképe Szűz Mária születését ábrázolja, s nem utal az ungvári templom titulusaira, ami alapján feltételezhető, hogy ez a kép később, az áthelyezést követő átalakítás során került mai helyére. A központi festmény két oldalán karinget és stólát viselő jezsuita szentek állnak, valószínűleg Loyolai Szt. Ignác és Xavéri Szent Ferenc. Az oltár „predellája”, vagyis a menza és a kép közötti szakasz szinte aránytalanul nagynak tűnik a fölépítmény méreteihez képest, ami arra utalhat, hogy ezt a részt később toldották a retábulumhoz. Elképzelhető, hogy a toldás még az 1730-as években megtörtént, amikor az új ungvári templomba átmentették, s a réginél magasabb új szentély arányaihoz kellett alakítani a felépítményt. A rendház naplójából azt a bejegyzést már idéztük, miszerint ekkor helyezték át az oltárra két másik jezsuita szent szobrát is az egyik mellékoltárról, amelyek a mai oltár külső szélére állított, a felépítményhez feltűnően szervesen kapcsolódó figurákkal lehetnek azonosak. A rendi napló azt is megjegyzi, hogy ekkor az oromzatra IHS monogramot helyeztek. Ez ma már nincs meg, helyette Szent Flóriánt ábrázoló, kör alakú dombormű látható az oltár csúcsán. A tabernákulum és az adoráló angyalok valószínűleg még későbbi beavatkozás eredményei, egyelőre nem dönthető el, hogy Ungvárra vagy már az új helyszínre készültek.

Az oldalkápolnák oltárait nem egy időben állították, 1738-ban még csak négyet említenek,³¹ talán ezek is a korábbi templomból származtak. Az első négy oltár valószínűleg Szűz Mária, Szent István király, valamint Loyolai Szt. Ignác és Xavéri Szt. Ferenc tiszteletére volt szentelve.³² 1749-ben azt írják, hogy az orgonát Dávid király és Szt. Cecília szobra díszíti.³³ A nyugati

30 „Morientis in cruce Domini caetus lapsi anni solemnitates prosequatur; quas hoc anno auxit Illustrissimus, Reverendissimus Comes Barkóczi; dum Dominica 4. temporum (...) dnum faceret ad aram, quam avita pietas Barkocziana coepit, et Andrasiana erexit, ac plurium sodalium numero se auctum gratulatur.” *Historia domus* (l. 18. j.), fol. 61 r.

31 A titulusaikat nem adják meg, csak annyit említenek, hogy a misézésre előkészítették a négy mellékoltárt dec. 24-én. *Diarium Collegii Ungvariensis factis jesuiti (...) ab 1734.* fol. 73r. Egyetemi Könyvtár Budapest, Ab 127.

32 A két jezsuita szent oltárára egy német testvérpár, Georg és Dávid Petz 1742-ben 300 aranyat adományozott (az nem derül ki, hogy pontosan milyen jellegű munkára). Ugyanebben az évben készül a templom kőpadlózata, illetve a padok (28). *Historia domus* (l. 18. j.), fol. 78 r.

33 *Historia domus* (l. 18. j.), fol. 90 r.

karzaton álló hangszert 1753-ban átépítették,³⁴ ezt a munkát Vítus eperjesi mester fejezte be.³⁵ Az orgonaház festését egy évvel később kezdték el.³⁶

1752-ben helyezték el a Bécsben készített Szent József-képet,³⁷ valószínűleg az ötödik mellékoltár fölött. A következő évben megalapították a Nepomuki Szt. Jánosnak dedikált, utolsó mellékoltárt is.³⁸ 1754-ben a Loyolai Szt. Ignác-oltárt festették, illetve aranyozták,³⁹ a következő évben pedig már új, Bécsben festett oltárképpel látták el az oltár alapítóinak adományaiból – akik valószínűleg a Petz testvérek lehettek –, ugyanekkor a templom utolsó, Szent Istvánnak dedikált oltárára is új kép készült. Ezzel kapcsolatban a korabeli krónikás megjegyzi, hogy a régi templom az ő tiszteletére volt szentelve.⁴⁰ 1756-ban új Szűz Mária-oltárt alapítottak – valószínűleg a régi helyén –,⁴¹ a következő évben már be is állították az oltárépítményt, és dolgoztak a Szent József-oltáron is (a már meglévő képhez talán ekkor készült a felépítmény).⁴² 1758-ban aztán kész lett a Szent József-, majd a Nepomuki Szt. János-oltár is.⁴³ Egy évvel később viszont

34 *Historia domus* (l. 18. j.), fol. 100 r.

35 *Historia domus* (l. 18. j.), fol. 102 r. szept. 6. „organo templi ultima manus imposita ab artifice Eperjesiensi Vito in sua arte versato, et in moribus prhumano; at Luthero addicto.” *Diarium Collegii Ungvariensis factis jesuiti (...) 1748–1762*. fol. 106r. Egyetemi Könyvtár Budapest, Ab 128.

36 *Diarium Collegii Ungvariensis factis jesuiti (...) 1748–1762*. fol. 132r. Egyetemi Könyvtár Budapest, Ab 128. A munkát egy hónappal később fejezték be. Uo. fol. 133 r.

37 „Ornamentum pariter tulit ex Icone S. Josephi superiore anno Viennensi penicillo picta, quae jam ad Altare in pariete scite adumbratum exposita est.” *Historia domus* (l. 18. j.), fol. 97 r.

38 „In emolumentis censet sacra aedes nostrae Aram honoribus D. Joannis Nepomuceni erectam.” *Historia domus* (l. 18. j.), fol. 100r.

39 Ezt a munkát is a Petz testvérek, illetve nevük elhallgatását kérő adományozók állták. A festők jún. 17-én kezdték („Ara S. P. Ignatii coepta inaurari?”), és szeptember 28-án fejezték be, utána fogtak az orgonához („Ara S. Parentis pictores perfecerunt, et organum pingere aggressint. Opera, ex beneficium Petzianorum hujatim, nomina sua, ignota esse volentium.”) *Diarium Collegii Ungvariensis factis jesuiti (...) 1748–1762*. fol. 125r, fol. 132r. Egyetemi Könyvtár Budapest, Ab 128. Ekkor a templom nagy részét újra is fedték. *Historia domus* (l. 17. j.), fol. 102r.

40 „Insuper ad S. Ignatii Aram, hi fundatoris, effigies Viennae curata. Item Divi Stephani Primi Hungarorum Regis Icon impendio decem Kremnicensium aureorum elegantes adumbrata est, pro ultima templi ara, cujus honoribus vetus templum dicatum erat.” *Historia domus* (l. 18. j.), fol. 104v.

41 „...nova B.V.M. Ara pro templo constituta est.” *Historia domus* (l. 18. j.), fol. 107v.

42 „Templo nostro non exiguus accessit decor a nova, et elegantí ara honoribus Dei Genetricis Virginis statuaria labore erecta. Paris elegantiae altera, quae Divo Ejusdem Sponso sacrandá huic ex ad verso respondeat, extremam nunc jam artificies fatigat manus.” *Historia domus* (l. 18. j.), fol. 109v.

43 „Templum nostrum a duobus hoc anno aris non vulgarem splendorem accepit: quarum altera collegii sumptibus Divi Josephi honoribus posita: altere vero Pharmacopolii nostri are S. Joanni Nepomuceno est constituta.” *Historia domus* (l. 18.

már a Szűz Mária- és a Nepomuki-oltár festését fejezték be.⁴⁴ Minden bizonytalansággal nem a képek festésére, hanem a faragott felépítmények márványozására, aranyozására kell gondolnunk. A rendelkezésre álló adatok alapján még nem sikerült meghatározni, hogy az egyes mellékoltárok pontosan melyik oldalkápolnában helyezkedtek el. Bacsinszky András püspök egyik jelentéséből annyi kiderül, hogy a Szent István-oltár a jobb oldali utolsó kápolnában volt, ezért az oltárral kapcsolatos 1754-es híradásban szereplő, „a templom utolsó oltára” kifejezésben az utolsó szót helyhatározóként kell értelmeznünk.⁴⁵ A jezsuita rend 1773-as föloszlatását követően az ungvári templom leltárát még abban az évben, december 21-én készítették el. Az inventáriumból sajnos még az egyes oltárok titulusa sem derül ki, nemhogy a pontos helyük.⁴⁶

3.2.3. A jezsuita templom székesegyházzá alakítása

A görögkatolikusok 1775-ben kapták meg a templomot, az átadást kimondó rendeletben a királynő meghagyta, hogy a görög rítusnak nem megfelelő liturgikus tárgyakat majd osszák szét a környékbeli latin templomok között. Bacsinszky püspök augusztus 2-án vette át a templomot, a másnap fölvetett jegyzőkönyv szerint a püspök válogatni fog a liturgikus fém-tárgyak és textilek között, a maradékot viszont majd a latinoknak adják.⁴⁷ Kiderül, hogy a főoltárt a „piramisok” és a gyertyatartók eltávolítása után („*demptis pyramidibus, et candelabris*”) el fogják mozdítani. A piramisok azok a barokk oltárokon megszokott, rendszerint háromszög alakú, üvegezett ereklyetartó-szekrénykéek lehettek, amelyek már szerepeltek az 1773-as leltárban is.⁴⁸ Úgy látszik, Bacsinszky ezeket meg akarta tartani. Az is kiderül, hogy a hat mellékoltárról a szobrokat szintén el fogják távolítani, azokat is a latin plébánosokra bízzák. Viszont a jobb oldali utolsó – amint már idéztük –, Szent István királynak szentelt mellékoltárt meg kívánta tartani, egyrészt az unió erősítése céljából, másrészt hogy ott továbbra is lehessen latin misét végezni. Más forrásokból egyébként tudható, hogy korábban éppen a görögkatolikusok végeztek ennél az oltárnál szertartásokat bizonyos alkalmakkor.⁴⁹ Ezzel Bacsinszky püspök is tisztában lehetett, hiszen

j.), fol. 112 v.

44 „Ad Templi nostri non parum contulere Arae duae, quarum altra Magnae Dei Matri, altra B. Joanni Nepomuceno est dicata, quae diu quaesitum hoc demum anno suum reperere Apellis penicillum.” *Historia domus* (l. 18. j.), fol. 114 v.

45 A latin szöveget lásd a 37. jegyzetben.

46 MOL E 152, 115. d. Fasc. 14. Nr. 2.

47 Az átadásáról a Helytartótanács számára készített jegyzőkönyv. DAZO fond 64. opisz 4. no 149.

48 „Pyramides novae cum reliquiis inauratae – Nro 4 / Pyramides minores pictae albae et rubrae – Nro 12” MOL 152, 115. d. Fasc. 14. Nr. 2. fol. 5 v.

49 Érdekes, hogy a jezsuita rendház naplója szerint 1740. április 3-án, virágvasárnap

tanulmányait ő is az ungvári jezsuita iskolában kezdte.⁵⁰ Az, hogy a püspök mit tarthat meg a jezsuiták által alapított *Congregatio Agoniae Christi*, a korabeli forrásokban „Halálra vált Krisztus Urunk” néven illetett társulat, illetve a Szűz Mária-kongregáció (*Congregatio Mariana*) tárgyaiból, még további egyeztetést igényelt.⁵¹ Ezzel kapcsolatban az egri püspök véleményét is kikérték, aki azt javasolta, hogy a feleslegessé váló paramentumokat a környékbeli latin plébániák tényleg kaphassák meg.

Fönmaradt egy leltár a székesegyház ingóságairól, sajnos pontos évszám nélkül, amely a 18. század végén vagy a 19. század elején, tehát már a görögkatolikus használat idején keletkezhetett (Függelék 5.). Ebben több liturgikus textíliáról is megjegyzi, hogy azok még a jezsuita időből származnak,⁵² ami megerősíti, hogy Bacsinszky a liturgikus tárgyak egy részét tényleg átvette.

Kőszeghy Elemér művészettörténész 1941-ben, az ország ingó műtárgyainak fölmérése során, az ungvári székesegyházban leírt és lefényképezett egy aranybrokát miseruhát, amelyet a Homonnai család utolsó sarja, Drugeth Julianna Terézia és második férje, Althan Mihály Vencel címere, illetve egy dedikációs felirat díszített (10. kép).⁵³ A kazulát díszítő feliratról kiderül, hogy 1720. július 31-én (Loyolai Szt. Ignác napján) adományozta a házaspár ezt a díszes darabot a templomnak. A budapesti Iparművészeti Múzeum gyűjteményében van egy másik kazula is, amelyet ugyanez a címerpár és dedikációs felirat díszít.⁵⁴ Ezt a két ruhát nagy biztonsággal azo-

a „rutének” is átjöttek a jezsuita templomba, és a Szent István-oltárnál szolgáltak. *Diarium Collegii Ungvariensis factis jesuiti (...) ab 1734.* fol. 92 r. Egyetemi Könyvtár Budapest, Ab 127.

50 [Lucskay Mihály] MICHAEL LUTSKAY: „Historia Carpatho-Ruthenorum. Sacra, et Civilis, antiqua et recens usque ad praesens tempus. Ex probatissimis authoribus Diplomatum Regiis, et Documentis Archivi Episcopalis Dioecesis Munkacsiensis elaborata”, in: *Науковий збірник музею української культури в Свидицьку* 18., Prešov 1992, 129.

51 Az előbbi tárgyainak leltára: MOL 152, 115. d. Fasc. 14. Nr. 2. fol. 6 v–8 r. Az utóbbi tárgyainak leltára: Uo. fol. 8 v–9 r.

52 Lásd 74. tétel, de azok a kehelytakarók, amelyeken az IHS monogram szerepel, feltételezhetően ugyancsak a jezsuita időben készülhettek (vö. 67. tétel). DAZO fond 151. opisz 1. no 2639.

53 A ruhát így írták le 1941-ben: „Brokát, arany alapon, többszínű virágos, sötétvörös kontúros mintával, amely még XVII. sz. végi motívumokat mutat. A hátrészen hímzett házassági címer: Althann-Drugeth koszorúban, amelyen aranszállal hímzett felirat fut körül: JULIANNA THERESIA NATA COMITISA DRUGETH DE HOMONNA ULTIMA FAMILIAE MICH: WENC: COMITIS AB ALTHNN CONTHORALIS AB AO 1720 31 JULI”. Kőszeghy Elemér ingóságleltára. Iparművészeti Múzeum Adattár, Budapest.

54 Megköszönöm Semsey Rékának, hogy erre a kazulára fölhívta a figyelmemet. A ruhát Tompos Lilla írta le, és feltételezte, hogy azzal a darabbal lehet azonos, amelyet Mihalik József 1906-ban, a bártfai múzeum vezetőjében ismertetett (MIHALIK JÓZSEF:

nosíthatjuk azokkal a kazulákkal, amelyekről az 1773-as leltárban följegyzik, hogy az alapító családból származó Drugeth Julianna Terézia címere díszíti.⁵⁵ A székesegyház későbbi leltárában (Függelék 5.) viszont már nem lehet egyértelműen beazonosítani, hogy melyik lenne azonos az 1941-ben még Ungváron leírt miseruhával.

Kérdés, hogy mi lehetett Bacsinzky szándéka a latin miseruhával. Amint fentebb már láttuk, valószínűleg csak lehetőséget akart biztosítani arra, hogy a Szent István-oltárnál latin papok is misézheszenek.

A szentély átalakítása

A templom belső terében a szentély igényelte a legnagyobb mértékű átalakítást. A jezsuiták idejéből származó főoltárt le kellett bontani, hiszen amint a 18. századi fölmérési rajzon is jól látszik (7. kép), túl közel állt a keleti falhoz, előtte pedig ívesen kiképzett lépcső és áldoztató rács volt, a bizánci liturgiában szükséges mozgásokat egyáltalán nem lehetett volna elvégezni. Az alaprajzon az is egyértelmű, hogy a szentély többi része padokkal volt berendezve (nem stallumokkal). Az egykori főoltárt a nagymihályi római katolikus templomban állították föl, amint már jeleztük.

Az ungvári templom átalakítása során, a körüljárható oltáron kívül, a bizánci liturgia előkészítő részéhez, az ún. proskomídia végzéséhez a főoltártól balra egy további kvázi mellékoltárra, előkészítő asztalra is szükség volt. Ennek pandanjaként egy másik, azonos díszítésű asztalt is fölláttak a diakonikonra utalva, amely talán a papi öltözékek előkészítésére szolgált. A belső és az ún. külső szentély (szólea) határán szükségessé vált a bizánci templomok jellemző, elengedhetetlen berendezési tárgyának, az ikonosztázióknak a föllállítása is, amelyet a hosszú szentély diadalívébe tudtak beépíteni.

A székesegyház új berendezési tárgyainak elkészítésére Bacsinzky püspök Franz Feck⁵⁶ kassai faragóval szerződött 1776. december 27-én (Füg-

Vezető a sárosvármegyei Múzeum gyűjteményeiben Bártfán, Kassa 1906, 100.). PÉTER MÁRTA (szerk.): *Barokk és rokokó. Kiállítás az Iparművészeti Múzeum gyűjteményeiből I.* Budapest 1990, 51–52.

- 55 Az „Ornatus sacerdotalis pro sollennitatibus, et festis majoribus” ruhák között: „Item casulae quinque omnes auro conspicuae, quarum duae coloris variegati, duae cum subductura violacea, una Julianae Theresiae Drugeth de Familia Fundatoris, cum insigni ejusdem, et floris aureis.” MOL 152, 115. d. Fasc. 14. Nr. 2. fol. 3 v. Ezt a ruhát láthatta Kőszeghy Ungváron, jelenlegi sorsa ismeretlen. A kisebb ünnepekre, ill. a vasárnapi ruhák („Pro festis minoribus et dominicis”) között találjuk a másik leírását: „Ornatus viridis / Casula cum insigni Drugethiano – No 1.” Ez a leírás viszont az Iparművészeti Múzeumban őrzött darabra illik.
- 56 Franz Feckre (Feeg, Fek) vonatkozó adatokat elsőként Aggházy Mária állította össze főként Kemény Lajosnak a kassai városi levéltár adatait ismertető művei nyomán. Feck Sziléziából származott, 1764-ben már Kassán él, ugyanekkor polgárjogot

Az egykori jezsuita templom székesegyházzá alakítása Ungváron

gelék 1.).⁵⁷ A szobrász a szerződésben kötelezte magát, hogy a bemutatott rajz szerint, jó száraz fából fogja faragni az ikonosztáziót, a főoltárt és a két előkészítő asztalt. Azt is leszögezik, hogy a főoltár ki lesz emelve, három lépcsőfok veszi majd körül. Az ikonosztáziót 1777 júliusáig az első szintig, vagyis az ünnepsorig fogja elkészíteni a szobrász, hogy már a festészeti és aranyozási munkák is megkezdődhessenek. Úgy határoznak, hogy a rajzon látható díszítések is maradhatnak, de azokat majd jobban ki kell dolgozni. A mester arra is kötelezte magát, hogy mindenben a legjobbra fog törekedni, mivel az uralkodó jóvoltából készülnek ezek a berendezések, nehogy botrányt okozzon az esetleges hiányosságok folytán. A szerződés végén Feck minden ingóságait biztosítékul hagyja. Az egész munkáért 1400 rajnai forintot fog kapni, két nappal később már 500 forint előleget föl is vett Munkácson.

A szerződésben emlegetett rajzot nem ismerem, bár Mihajlo Prijmics két rajzot is közöl (sajnos pontos levéltári jelzetek nélkül), amelyek az ungvári székesegyház ikonosztáziójához készültek volna.⁵⁸ A rajzok stílusa alapján nem zárható ki, hogy Fecktől származnak, mindenesetre a tervezett formák nem mutatnak túl sok rokonságot az elkészült részletekkel, ami persze a későbbi tervmódosítások eredménye is lehet. Hogy voltak módosítások, arra Feck utal a püspöknek írt egyik levelében: 1777 márciusában azt javasolta a megrendelőnek, hogy a felső három sor képei inkább egyenes sort alkossanak, ahogyan az egy hónappal korábban küldött rajzán is jelezte.⁵⁹ Ezek alapján feltételezhető, hogy munka közben is vál-

is kapott, 1779-ben halt meg. Egyik utolsó műve lehetett a szécskeresztúri római katolikus templom főoltára, amelynek csak a szobrait faragta ki. AGGHÁZY MÁRIA: *A barokk szobrászat Magyarországon I.*, Budapest 1959, 191. AGGHÁZY MÁRIA: *A barokk szobrászat Magyarországon II.*, Budapest 1959, 262. Ma már a szécskeresztúri szobrok sem láthatók a helyszínen, mivel a templom a II. világháborúban elpusztult.

57 DAZO fond 151. opisz 1. no 2533.

58 ПРИЙМИЧ, МИХАЙЛО: *Перед лицем твоїм. Закарпатський Іконостас*, Ужгород 2007, 154.

59 „Excellentissime Ill[ust]r[is]sime ac Re[vere]ndissime D[omi]ne D[omi]ne Praesul Gratosissime. / Ex mandato, et gratia Ex[ce]ll[ent]issimae Suae opus Arae Ungvariensis erigendae infra scriptus susceperam, ea nimirum conditione, ut quae tum ad ejus proportionem ponendam, tum ad ornamentum optissima sese ultro offerre judicavero, Ex[ce]ll[ent]issimae Suae num ita se habere queant, insinuanda comissum habeam. Cum itaque operi jam jam inchoando me accinxissem, multum ad ejusdem decus conferre sane id quoque judicavi, si spatia trium superiorum condignationem imagines interceptura sibi continuo inverticem, et in linea recta ordinarentur. Verum, ut id aprimis pateat exemplar conceptus mei adumbrare statueram; adumbratumque unum ante mensem per Re[vere]ndissimum D[omi]num N. Borovszky Ex[ce]ll[ent]issimae Vestrae praesentandum, qui se res habere possit transmiseram. Ast cum anvius ad huc dum haeream nulla habita resolutione, cui potissimum delineationi, priorine nimirum, an recens submissae opus conformandum sit? praessus tum inopia constituti temporis, tum opere Arcularii destitutus, qui vix ac ne vixquidem laborem prius praefatarum trium condignationum inchoare poterit, quam Ex[ce]

tozott a koncepció. A terveket és a jelen állapotot összevetve úgy tűnik, hogy a javasolt változtatások megtörténtek. Nem tudni, hogy Franz Feck a munkával pontosan mikor készült el, mindenesetre 1777-ben egy nyugtát ad, amelyből kiderül, hogy már 1200 forintot fölvelt,⁶⁰ ami arra enged következtetni, hogy a munkák nagyobb részével már elkészülhetett. Franz Feck halála után (1779) a munkájáért járó utolsó részletet a testvére, Johann Feck⁶¹ vette föl.⁶²

Bacsinszky püspök 1778. március 19-én Wenzel Wellerovszky kassai aranyozó mesterrel szerződött, a Feck által már elkészített és elkészítendő berendezési tárgyak aranyozására és színezésére (ikonosztázion, főoltár és két előkészítő oltár) (Függelék 2.). A színezés alatt a porcelánozást, vagyis a szerkezeti részek fehér polierweisszel való borítását értették. A mester vállalta, hogy a munkát még május előtt megkezdí, s egy év alatt be is fejezi, összesen 2000 rajnai forintot kért érte.⁶³

A nagy alapterületű szentély közepén a teljesen körüljárható, baldachinos főoltárból ma már csak a baldachin tűnik eredetinek (11. kép). A kompozit fejezetű oszlopok törzsén szőlőindák futnak – nyilván az eucharisztiaira utaló szimbólumként –, a famennyezet nem kupola, hanem inkább kolostorboltozatra emlékeztet, oldalait rocaille-ok díszítik, csúcán szép rokokó váza magasodik záró motívumként. 1780/81-ben egy közelebbről meg nem nevezett daróci szobrásznak is fizettek a főoltár tabernákulumáért 8 rajnai forintot. (A nem túl magas összeg alapján talán nem a szentségház készítéséről, hanem valamiféle utómunkáról lehet szó.) Johannes Feck kassai szobrász ugyanekkor pedig hat, szintén a főoltárra szánt gyertyatartóért kapott fizetséget, darabjáért hat rajnai forintot.⁶⁴

Il[en]tia sua resolutionem, voluntatemque suam significare non dedignabitur. His itaque satis facturis manus Ex[ce]ll[en]tiae Vestrae indignissimus exosculando, qui possum humillime dubio solvi, exposeo. His maneo Ex[ce]ll[en]tiae Suae / Datum Cassoviae die 13tia marty 777me / Indignissimus servus Franciscus Feck sculp. ac civis Cassoviae mp” DAZO fond 151. opisz 1. no 2642.

60 „Quwitung / Über 1200 Rfl welche ich gefeherliger alhir von ihro excellentz bischof auf disen cantrakt bar und richtig empfangen habe / Signat Ungwar den 7ten kofel 777 / Frantz Feck / Bildhauer in caschau” DAZO fond 151. opisz 1. no 2637.

61 Kemény Lajos még Franz Feck fiának gondolta, de Aggházy Mária helyesen feltételezi, hogy inkább a fivére lehetett. Ő Késmárkról telepedett át Kassára. Aggházy abban is bizonytalan, hogy Torna-, vagy Érdihorvátiba készített-e főoltárt, vagy szószéket. AGGHÁZY MÁRIA: *A barokk szobrászat Magyarországon I.* Budapest 1959, 191. Tornahorvátiban viszont csak görögkatolikus templom volt és van, amelynek berendezése messze áll Feck stílusától. Pontos halálozási dátumát nem ismerjük, de 1798-ban még a sárospataki római katolikus templom oltárának beállításán dolgozott. (Életrajzi adatai: AGGHÁZY: *op. cit.* 191.)

62 A szerződésre vezetett német nyelvű mondat: lásd: Függelék 1.

63 DAZO fond 151. opisz 1. no 2658.

64 „2o – B – Joanni Feck sculptori civi cassoviensi pro 6 candelabras ad Aram, sing. a

Az egykori jezsuita templom székesegyházzá alakítása Ungváron

1781-ben Spalinszky Mihály festőnek a főoltárra készített antependiumokért fizettek.⁶⁵ A székesegyház számadáskönyvében a festő munkáit pontosító feljegyzés szerint a főoltár antependiumaihoz három ikont festett, darabjéért 10 rajnai forintot kért.⁶⁶ Az antependiumok anyaga vászon lehetett, mivel a számadások egy másik bejegyzése arról tudósít, hogy vásznat vettek az antependiumhoz.⁶⁷ Az oltár előtti kifeszített, díszes antependiumok használata minden bizonnyal a latin liturgikus szokások átvétele, akárcsak a tabernákulum és a hat darab gyertyatartó alkalmazása. Az egykori Munkácsi Egyházmegyéből ma csak egy barokk kori antependium ismert,⁶⁸ ami azt mutatja, hogy használatuk nemcsak a püspöki, hanem a parokiális templomokban is elfogadott dolognak számított.

A szentély keleti falához állított előkészítő oltárok nem túl nagyok, képeik az ikonosztázion alapképeivel lehetnek azonos méretűek, asztalaik pedig az alapképek előtt álló koporsó formájú asztalokhoz hasonló kialakításúak. A proszkomídiá során használatos oltárt a Keresztlevétel képe díszíti, amelyet két volutában végződő, törzsén rózsákkal díszített lizéna keretez, az ívesen záródó kép fölött pedig áttört faragású, gazdag rokokó ornamentikából komponált oromzat kapott helyet. Hasonló kialakítású a másik oltár is, amelyet Hitetlen Tamás képe díszít (12. kép).

Az egész diadalívet kitöltő ikonosztázion a Kárpát-régióban a 17. század közepétől kikristályosodó szerkezeti megoldás tökélyre vitt példája, legalábbis ami az alapformát illeti: a négy alapképből és három kapuból

Rfl. 6. insuper pro 2 ramis, sing. a Rfl. 4., praeterea pro 6 lamineis candelabrarum superficibus a Rfl. 2 itidem per Dominum Kutka persoluti habentur – 56 Rfl. (...) 4o – D – Sculptori Daroczensi pro Tabernaculo ad Aram magnam – 8. Rfl.” DAZO fond 151. opisz 25. no 172. fol. 8.

65 „1o – A – Michaeli Spalinszky Pictori praeter contractum pro reliquis picturis in ecclesia per illum factis, nempe pro Antependio Arae majoris, pro lateralibus quatuor Aris, Плашеница, et imagine Ressionationis vi documentorum Addtum Rdi Dni Joannis Kutka persoluti sunt – 113 Rf – 48 xr. (...) 15. – P – Michaeli Spalinszki Pictori in restantiam praemissarum picturarum per Perillustrem D. Joannem Banyay Suae Excellentiae Eppalis Provisorem dati sunt – 20 Rfl.” DAZO fond 151. opisz 25. no 172. fol. 8r. Illetve a nyugta szövege: „15 – P – Quietantia super Rh florenis Viginti. Quos ego infrascriptus finaliter restantes pro labore Antependiorum Arae Majoris, Lateralium item quatuor minorum Ararum, ac Imaginis Плашеница Pictori Michalei Spalinszki defectu absque omni solvi. Sig. Ungvar 25a Aprilis 1781. i. e. 20 Rhfl Joannes Banyay suae Excellentiae Eppalis Provisor mp.” Uo. fol. 9r.

66 „3 Icones pro antependiis Arae majoris singa. 10 fl. – 30 rfl.”

67 „9 – I. – Pro Antependiis tela ad antependium Altaris – 1 Rfl.” DAZO fond 151. opisz 25. no 172. fol. 8v.

68 Az abaújszolnoki templomban maradt fenn az a 18. század utolsó negyedére datálható, vászonra festett antependium, amely a templom védőszentjének, Keresztelő Szt. Jánosnak az életéből vett jeleneteket ábrázol. PUSKÁS BERNADETT: *Ikon és Liturgia. A görög katolikus egyház művészeti emlékei. 17–19. század*, Nyíregyháza 1996, kat. 66. kép: 17.

álló alsó sor fölött a 12 ünnep, a 12 apostol, illetve a 12 próféta képéből álló sorok következnek, a középtengelyben a Titkos vacsorát és a Krisztus mint nagy főpap kompozíciót helyezték el. Egyedi megoldás viszont, hogy a próféta sor közepén a megszokott „Istenszülő a jel” kompozíció helyett egy görög és ószláv nyelvű feliratot („Áldott legyen az Úr neve!”) tartalmazó kartus kapott helyet. Az egész együttest a kereszt és a két szomorkodó alakja zárja (13. kép). A hagyományos struktúrát viszont nagyon is „modern” díszítéssel öltöztették föl: az ajtók áttört faragványai, az egyes képek fölött helyet kapó, rocaille-okból szerkesztett aszimmetrikus minták között aláhulló rózsák és más növényi részletek megkapóan realista módon kidolgozott példái harmonikus egységet alkotnak. A képek közötti lizénák gyakran volutákkal kezdődnek, illetve ezekkel végződnek, törzsüket növényi motívumok teszik változatossá. Az alapképeket övező darabokon a szőlő és a búzákévék egyértelműen az eucharisztára utaló szimbólumokká magasztosulnak. Az ikonosztázion szerkezetében újdonság a korábbi, hazai példákhoz képest, hogy az áttört faragványok mögött a szerkezeti elemek szerepe minimalizálódik, az egész felépítmény áttörtté válik, úgy, hogy a szentélyből érkező fény lehetőleg az egész együttest légiessé, áttetszővé tegye. Egy jó emberöltővel korábban ezzel kísérletezett már a máriapócsi kegytemplom ikonosztázionját faragó Konsztantinosz mester is, aki balkáni tanultsága révén egy sokkal inkább archaikusnak tűnő formavilágból építkező szerkezetet kívánt az áttört faragványok segítségével és a szentélyből érkező fény alkalmazásával könnyedebbé varázsolni.⁶⁹ Ungváron a mestereknek már nincs keleti gyökere, ők szabadon használják saját koruk tobzódó ornamentális kincseit. Elképzelhető, hogy Bacsinszky püspök is biztatta erre őket. Mindenesetre figyelemreméltó, hogy míg ebben az időszakban a szomszédos Galíciában a latin főoltárok formavilágához kívánták idomítani az ikonosztázionokat, aminek egyik megvalósult monumentális példája éppen a lemergi székesegyházban áll, a Magyar Királyság területén ekkor még semmi ehhez hasonló törekvés nem tapasztalható. Az ungvári képfal áttört kialakítását még a következő száz évben sem haladják meg.

A Wellerovszkyval kötött szerződésből úgy tűnik, hogy az ikonosztázion faragványai eredetileg is két színben pompáztak: a szerkezeti elemek alapvetően fehérben, a faragványok főként aranyban. Feltételezhető, hogy a fehér felületet – a korszakra jellemző módon – eredetileg arany erezet is díszítet-

69 TERDIK SZILVESZTER: „A máriapócsi kegytemplom építésére és belső díszítésére vonatkozó, eddig ismeretlen források”, in: *A Nyíregyházi Jóna András Múzeum Évkönyve* L. (2008), 531–533. TERDIK SZILVESZTER: „...a mostani világnak izlése és a rítusnak módja szerint” *Adatok a magyarországi görög katolikusok művészetéhez*, Nyíregyháza 2011, 39–43. Máriapócscon a legutóbbi restaurálás folyamán sikerült újra érzékelhetővé tenni az apostol- és ünneptörzsek közötti áttört faragványok jelentőségét.

te. Két érv szól e mellett: egyrészt, hogy az ungvári ikonosztázióval szoros stílusrokonságban lévő, de csak a 18. század végén készült magyarkomjati ikonosztázió (Néprajzi Múzeum, Budapest) restaurált asztalain olyan polierweiss alapréteget sikerült föltárni, amelyet nagyon finom arany eresz díszít;⁷⁰ másrészt a hajdúdorogiak, amikor 1809-ben szerződtek a templomuk berendezésének festésére, azt kérik, hogy az „*Architekturát Fejér alabástrom színre arany erekkel fel ékesítve*” kell elkészíteni. A dorogiak ugyan nem írják, hogy az ungvári ikonosztáziót tekintik mintának, amikor ezt a megoldást kérik, de nagyon is feltételezhető, hogy a székesegyház képfala ihlette őket, mivel tíz évvel korábban, amikor a faragást rendelték, több részlet esetében is az ungvári ikonosztázió részletmegoldásait tekintették kiindulási alapnak.⁷¹

Különös, hogy az ungvári ikonosztázió képeinek festőjére vonatkozó levéltári adat eddig még nem került elő. Puskás Bernadett mutatta ki stíluskritikai alapon, hogy a képeket az egyházmegyében már évtizedek óta foglalkoztatott Spalinszky Mihály és Spalinszky Tádé készítette. A két festő testvér lehetett, minden bizonnyal Mihály volt az idősebb, aki már az 1760-as években kapott megbízásokat a munkácsi püspöktől. Tádé bazilita szerzetes volt, aki 1772-től tűnik föl a rend káptalani jegyzőkönyveiben, őt 1789-ben nevezik először ugyanott festőnek („*Pictor*”) is.⁷² Spalinszky Mihály egyik első magyarországi megbízása éppen Ungvárhoz kapcsolódik, mivel a jezsuiták őt bízták meg, hogy a Mária-kongregáció albumába, a kötetábla belső oldalára egy Angyali üdvözlést, és alája egy kartust fessen, amelyben a kongregáció alapítási, illetve megújítási évszámai szerepeltek. Az utolsó évszám 1756, amiből arra lehet következtetni, hogy a képet is ebben az évben rendelték meg. Ez a festmény az első ismert, szignált munkája a festőnek (14. kép).⁷³

70 TERDIK SZILVESZTER: „...a mostani világnak ízlése és a rítusnak módja szerint” *Adatok a magyarországi görög katolikusok művészetéhez*, Nyíregyháza 2011, 48. A magyarkomjati ikonosztázióról, részleges szerkezeti rekonstrukcióval: TERDIK SZILVESZTER: „Ikonosztáziók a néhai Felső-Magyarországról budapesti múzeumok gyűjteményeiben”, in: *Gömörország XII.* (2011) 2. szám, 12–14.

71 TERDIK SZILVESZTER: „...a mostani világnak ízlése és a rítusnak módja szerint” *Adatok a magyarországi görög katolikusok művészetéhez*, Nyíregyháza 2011, 90–91.

72 PUSKÁS BERNADETT: „A történelmi munkácsi egyházmegye ikonfestészet a 18. században. Újabb adatok a vezető mesterek tevékenységével kapcsolatban”, in: *Athanasiana* 14. (2002), 153–162. PUSKÁS BERNADETT: *A görög katolikus egyház művésze a történelmi Magyarországon. Hagomány és megújulás*, Budapest 2008, 191–192.

73 A Mária-kongregáció albumának érdekesebb oldalait Kőszeghy Elemér fotózta végig. A kötet ekkor a Munkácsi Egyházmegye könyvtárában volt, az Angyali üdvözlésen Mária zsámolyán szerepel a festő szignója: „Michael Spalinski”. A kisméretű, pozitív fotó lelőhelye: Iparművészeti Múzeum, Adattár Kőszeghy Ingószámlára, Leica fotók mutatói CXLIV 6, 34.

Az ungvári székesegyház számadáskönyveit 1780 után kezdték rendszeresen vezetni, mivel a templom fönntartására szánt összeget ekkoriban évi 1800 rajnai forintban határozták meg.⁷⁴ A számadásokban található bejegyzések szerint Spalinszky Mihály többféle festői munkát is végzett a székesegyház számára, ezek közül eddig az antependiumot említettük.⁷⁵ 1781-ből fönntmaradt a festő munkáinak összesítése is, amelyben nemcsak az elvégzett, hanem a tervezett munkálatok is pontosabban követhetők, az utóbbiakból az is látszik, hogy a templom mellett a püspöki székházban is szántak neki, vagy szeretett volna megkapni még különféle díszítőfestői megbízásokat.⁷⁶ Spalinszky a székesegyház felszentelését követő évben már csak a „maradék” (*reliquis picturis*) festészeti munkákért (antependiumok, plascenyica, a Föltámadás képe stb.) kapott pénzt,⁷⁷ ami azt is mutatja, hogy a korábbi megrendelésekkel már elkészült. Ezek alapján arra is következtethetünk, hogy az ikonosztázion, a mellékoltárok, a két előkészítő oltár képeinek festését – ha valóban ő volt ezzel megbízva – már teljesen befejezte, bár az ezekre vonatkozó szerződésai, nyugtái vagy éppen ezeknek az éveknél a számadásai eddig még nem kerültek elő. 1781-ben egyébként már az alsóhunkóci templom ikonosztázionján dolgozott valószínűleg ő, az egyik fönntmaradt képén olvasható évszám tanúsága szerint.⁷⁸ Érdekes adalék, hogy Spalinszky Mihály 1781-ben még a „Delineatio Iconostas”-ért is kapott 2 rajnai forintot.⁷⁹ A delineatio általában tervrajzot szokott jelenteni, esetünkben talán vázlatot kérhettek tőle, de az sem zárható ki, hogy a már kész együtttest kellett megörökítenie (hogy mintaképpé válhasson).

Az ikonosztáziont az elmúlt századokban többször fölújították, a két központi alakkép arcát a 19. században erősen átfestették (15–16. kép),⁸⁰ a többi ikon őrzi viszonylag eredeti formáját. A képek festői ügyesen ötvözték a korabeli barokk formanyelvet a bizánci hagyományokkal, az alakké-

74 DAZO fond 151. opisz 25. no 172. fol. 7.

75 Lásd 64. jegyzet.

76 DAZO fond 151. opisz 25. no 203. fol. 8. A költségvetés 2. fele a „Restant proinde” alcímet viseli, amelyben szerepel a szentély falképének a folytatása, két terem festése, hét ajtó festése és aranyozása, napóra festése, toronyórák festésének javítása, felirat aranyozása, 4 keret.

77 Lásd 64. jegyzet.

78 Az ikon az Istenszülő oltalmát ábrázolja (Magyar Nemzeti Galéria, Budapest). Az ikonról: PUSKÁS (2008): *op. cit.* 199, 240 (118. színes kép), Uő: „Egy munkácsi főpap reprezentációs lehetőségei a 18. század végén”, in BUBRYÁK ORSOLYA (szerk.): *„Éz világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*, Budapest 2010, 690–691.

79 DAZO fond 151. opisz 25. no 203. fol. 8r.

80 Az ikonosztázion hátoldala részben be van burkolva, és ornamentális festéssel ellátva. Egy kartusban ószláv felirat emlékezik meg az 1858-ban, Popovics Bazil püspök idejében végzett felújításról. Ezeket a munkákat Vidra Ferdinánd vezette, az Istenszülő és a Tanító Krisztus átfestett arca az ő festői stílusát idézi. Biztosan nagyobb felújításon esett át 1939-ben, illetve a 21. század első éveiben is.

pek ikon jellege még a mai szemlélő számára is egyértelmű, viszont a főnti sorok előképei barokk formai és kompozicionális metszetelőképekre nyúlhatnak vissza. Feltételezhető, hogy mind a két Spalinszky aktív részt vállalt az ikonosztázion festésében, de egyelőre stíluskritikai alapon sem nagyon lehetséges a munkájuk szétválasztása. Úgy tűnik, hogy Spalinszkyk voltak csak görögkatolikus mesterek, akik aktív szerepet kaptak a templomban folyó munkálatokban.

Az ungvári ikonosztázionon alkalmazott egyedi megoldás, hogy a királyi kapu fölött három, kis üveggel elzárt szekrényt alakítottak ki különféle ereklyék számára (17. kép). Középen a Szent Kereszt-ereklyét őrző díszes ezüstkereszt kapott helyet, amelynek ereklyéje talán az 1773-as leltárban fölvetett Szent Kereszt-ereklyetartó tartalmával azonos.⁸¹ 1775 őszén úgy nézett ki, hogy a jezsuita templom Szent Kereszt-ereklyéje az Agónia Társulat tulajdonában marad, mivel Bacsinzky lemondott róla, bár eredetileg szeretne volna megtartani.⁸² Elképzelhető, hogy a kereszt középpontjában látható kisebb ereklyetartó származik a jezsuitáktól, a díszes talpas kereszt már biztosan Bacsinzky megrendelésére készült. 1941-ben Kőszeghy Elemér így írta le az ikonosztázionban látható ereklyetartót: „Aranyozott ezüst alapon ezüst filigrán díszítéssel és ékkövekkel. Jegye: MS. A jegy mellett két oldalt fűrészvonalú metszés” (18–19. kép), de az ötvösjegyet nem tudta föloldani.⁸³ A monogram megfejtésében a székesegyház számadáskönyvében olvasható bejegyzés segített, amely azt állítja, hogy 1785-ben Matheus Zalman bártfai aranyművesnek fizettek az ikonosztázionba helyezett nagyobb ezüstkeresztért 428 rajnai forintot és 45 krajcárt.⁸⁴ Az aranyműves neve már korábban is szerepelt a számadásokban: ő javította a székesegyház két ezüst füstölőjét, készített cibóriumot és ezüst szenteltvízhintőt, 1778-ban 128 rajnai forintot kapott pontosabban meg nem határozott munkáért.⁸⁵ Az utóbbi tétel említésekor vezetéknevét Szalmannak írják.⁸⁶ A Szt.

81 „Crux bene magna, bene inaurata ex argento cum insigni particula Sanctissimae Crucis” MOL E 152, 115. d. Fasc. 14. Nr. 2. fol. 3 v.

82 DAZO fond 64. opisz 4. no 149.

83 Magassága: 61 cm volt. A datálásában nem volt biztos, 18-19. századi darabnak tartotta. Kőszeghy Elemér ingóságjelentő. Iparművészeti Múzeum Adattár, Budapest. Kőszeghy az ötvösjegyet sem oldotta föl. Az 1936-ban általa megjelentetett ötvösjegy katalógusban nincs is olyan, amely egy az egyben megfeleltethető lenne az ingóság-összeíró lapra készített rajzával. Vö. KŐSZEGHY ELEMÉR: *Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1767-ig*, Budapest 1936. A keresztet a kommunizmus alatt az illegálisban szolgáló papok megőrizték, a templom visszaadása után került ismét eredeti helyére. Szabó Konstantin atya szíves közlése.

84 „Io Mathaeo Zalman aurifabro Bartphensi pro cruce majori argentea in Ecclesiae Iconostas collocata – 428 Rf 45 xr.” DAZO fond 151. opisz 25. no 172. fol. 15v.

85 DAZO fond 151. opisz 25. no 172. fol. 6r.

86 1781: „17o – R – Aurifabro Bartphensi Mathiae Szalman pro instrisuento aquae benedictae argenteo, ac una pro aspersorio cum labore filigran dicto – 128 Rfl.”

Kereszt-ereklyetartó ára a templom éves jövedelmének az egy negyedét fölemésztette, szinte akkora összeget, amelyet a székesegyház javadalmasására 1782-ben megkapott, Ungvárhoz közel eső Koncháza falu jövedelméből kaptak (517 rajnai forintot és 16½ krajcárt).⁸⁷ Az ötvös más munkáit egyelőre nem ismerjük, valószínűleg az ő neve szerepel Sallmann alakban a bártfai ötvösök között még 1788-ban is, bár 1754/55-ben András, 1758-ban viszont Máté nevű ötvösre van adat Bártfáról ezzel a vezetéknevvel,⁸⁸ aki már az ungvári kereszt készítőjével is azonos lehet.

A 18. századi leltár szerint az ikonosztáz királyi ajtaja felett látható, két kisebb üvegezett szekrényben a királynőtől kapott, Rómából származó ereklyék voltak ezüsttartóban (lásd: Függelék 5.). A mára már elveszett tárgyakat Kőszeghy ugyancsak leírta és lefotózta (20–23. képek). A miniatűr oltárépítményt idéző ereklyetartók ébenfából, a díszítésük valóban ezüstműből, illetve drágakövekből készült. Kőszeghy az ötvösjegyek alapján a mesterüket is azonosítani tudta, a 17. század első évtizedeiben alkotó augsburgi ötvös, a híres Matthias Walbaum személyében.⁸⁹ Feltételezhető,

DAZO fond 151. opisz 25. no 172. fol. 8v.

87 DAZO fond 151. opisz 25. no 172. fol. 7r.

88 MIHALIK SÁNDOR: „Versuch einer Zentrelisierung des ungarischen Punzierungswesens”, in: *Acta Historiae Artium* VII. (1961), 263.

89 A részletes leírást teljes terjedelmében érdemes közölni: „m 36 / ill. 41 cm, talpa: 17,8 cm. Ereklyetartó 2 drb. Ébenfa, ezüst díszekkel. Epitáfumszerűen felépített, konzolos oszlopokkal, erős párkányokkal tagolt, többfülkés, kései reneszánsz faragványok, amelyeken a középrész áttört párkánya már a XVII. sz. 3-4. tizedére utal. 7 beüvegezett fülkében ereklyék, két oldalfülkében s azok alatt a talpazaton szentek szobrai, a csúcspdíszítményben a feltámadó Krisztus, az oldalszárnyakon az Angyal Üdvözlét kettéválasztott alakjai, s a talpazat közepén a Pieta öntött ezüst szobrocskái láthatók. Teljesen azonosak Wallbaum Máténak az Iparműv. Múzeum-ban látható szárnyas oltárkájának díszítményeivel. A hátlapon fölragasztott látható felirat szerint 1795-ben javította: [...] Murányi Miklós dr. közlése szerint azóta elzártan állt 1939-ig. Az egyik ereklyetartó felírásai: a legfelső párkány alatt: SS. INNOCENTVM, az angyalfej alatt: SIMPLICIANI EPI, a középső ereklye fölött: PHILIPPI APOSTOL feliratok vannak. A két szárnyban jobbról /herald./ sz. Péter kulccsal, balról sz. Pál karddal és könyvvel szobrocskái láthatók. A talpazaton szent András és egy másik szakállas szent. A Pieta mögött MARIA MAGDALEN felirat. – A másik ereklyetartó felírásai: a legfelső párkány alatt: S. IVSTI MART. Az angyalfej alatt: S. STEPANI PROT. A középső ereklye fölött: SS. INNOCENTVM. feliratok vannak. A két oldalszárny fülkéiben sz. Jeromos dárdával és sz. Rókus /bot és térdvel/ szobrocskái láthatók. A talpazaton sz. Bertalan és egy sz. vödörrel látható a Pieta mögött. S. CHRISTIANAE V. N. felirat. Az egyiknek oldalfülkéjében cédula: „Dieser zwey – Rälkwy habe ich von staub gebutz in Jahr 1795 die 4 April. (...)” Szerepel még egy 1859-es és 1939-es dátum, amelyek arra utalnak, hogy a tárgyakat többször tisztították már. Kőszeghy Elemér ingóságjelentője. Iparművészeti Múzeum Adattár, Budapest. A budapesti Iparművészeti Múzeum gyűjteményében ugyanis már ekkor is volt két Walbaum-féle ereklyetartó, amelyek ötvösjegyei segítettek az azonosítást. Walbaum életrajzát megírta, műveit először katalogizálta: LÖWE, REGINA:

hogy Mária Terézia ajándékozta ezt a két ereklyetartót Bacssinszky püspöknek, legalábbis ezt állítja a leltár, illetve Kószeghy jegyzetei szerint a helyi hagyomány is így tartotta. Az ajándékozás tényét erősítheti, hogy amikor Mária Terézia 1775-ben Pannonhalmán járt, az apátságának is két, díszesen aranyozott, zománcozott ébenfa ereklyetartóval kedveskedett.⁹⁰ Bacssinszky püspök egyébként 1773-ban, püspökké szentelésére a püspöki öltözkéhez tartó ezüsttárgyakat, illetve más ezüst liturgikus tárgyakat is kapott a királynőtől, amelyek még ma is megvannak.⁹¹

A nagyszabású munkákat végző mesterek mellett érdemes megemlíteni néhány más mester nevét is, akik a már elkészült berendezéseken végeztek apróbb kiegészítéseket, módosításokat. A templom és a püspöki palota lakatosmunkáit Daniel Drezmer készítette. A vele kötött szerződést nem ismerjük, csak egy számadás maradt fenn, amelyben a „contractuson felül” végzett munkáit összesítette valószínűleg 1780-ban. Itt több olyan tétel is szerepel, amelyek a Feckék által készíttetett faberendezésen végzett munkákra utalnak. Drezmer munkája az ikonosztázion királyi kapuján lévő függöny karnisa,⁹² ami azt mutatja, hogy az a bizánci gyakorlat, ami a királyi kapukon függönnyt is alkalmazott, ekkor még teljesen elfogadottnak számított a görögkatolikusok között is. A berendezésen végzett egy-két módosítást Zavalnizky (máshol Szabalnizsky) Miklós asztalos is, aki ugyancsak ekkor összesítette az eredeti szerződésében rögzített feladatain túl végzett munkáját. Kereteket készített a kis oltárokon (talán a szentélyben lévő előkészítőkre gondol), a főoltár belsejét kibélelte, és hátulról ajtót nyitott, vagyis szekrénné alakította.⁹³ A költségvetésben említett eredeti szerződése talán

Die Augsburger Goldschmiedewerkstatt des Matthias Walbaum, München 1975. Azóta az ismert művek száma tovább gyarapodott.

90 Kiss Erika ezt a két ereklyetartót Ottavio Miseroni körébe helyezte. TAKÁCS IMRE (szerk.): *Mons Sacer 996–1996, Pannonhalma 1000 éve III. A Főapátság gyűjteményei*, Pannonhalma 1996, 160–163.

91 Ezeket ismerteti: PUSKÁS BERNADETT: *A görög katolikus egyház művészete a történelmi Magyarországon. Hagyomány és megújulás*, Budapest 2008, 197. PUSKÁS (2010): *op. cit.* 686.

92 „Az lakatos munkának specificatioja, melyet Eö Excellentiája számára dolgoztam a’ contractuson felül 1. az templomba az tabernaculumot vasasztom – 2 Rf / 2. ahol a’ szentséget tartják felül 3 rámát vasasztam pléhetokékkal és sarkal – 4 Rf 30 xr / 3. az ajtó felet valo fírhagmgnak 3 rudat strófokkal edgyüt – 3 Rf 15 xr / 4. 2 hozzávaló csigát a fl. 1 xr. 75. – 2 Rf 30 xr / 5. az tronushoz csináltam strófokat 9 és ahoz tartozandó bankeisnikat – 3 Rf 15 xr / 6. az gyertyatartókhöz kaptokat 11 á xr 7. – 1 Rf 17 xr. / 7. az kanonicusok szekeihez bankeisnt 4 á xr 12. – 48 xr / 8. a külső templom ajtaihoz tsináltam 6 sarkvasat a kőbe és 2 utközöt – 13 Rf 15 xr / 9. ahoz 25 font olom a kívül öntöttem a csapokat – 5 Rf 30 xr (...)” Dátum nélkül. ÖStA HKA, Kam. Ung. RNR 728. Fasc. 33/3, nr. 128 ex anno 1781. fol. 54. Másolata: MTA Kézirattár MS 10.794/4. Neve szerepel a székesegyház számadáskönyvében is: DAZO fond 151. opisz 25. no 172.

93 „Specificatio / Az asztalos munkának, melyet Eö Excellentiája számára készítettem az contractuson felül. / 1o 4 nagy rámákat a kisoltárokhöz csináltam a fl 6 – 24 Rf / a hol a szentség áll kiváktam 2 ablakformát és lábacsát csináltam belé – Rf 2 / az

azzal lehet azonos, amelyet 1779. december 11-én kötött Bacsinszky püspökkel, gróf Sztáray Mihállyal, a kassai kamarai adminisztráció vezetőjével, illetve Lorenz Lander kamarai építésszel, a püspöki épületek (szeminárium, püspöki palota, székesegyház) asztalosmunkáira.⁹⁴ Az oltárasztalon végrehajtott módosítás figyelemre méltó változást jelent, mivel a Munkácsi Egyházmegye templomainak oltárain a 18. század végétől kezdve mutatható ki az a gyakorlat, amely az oltárasztalt egyfajta szekrénynek, a liturgikus ruhák tárolására alkalmas komódnak tekinti. Úgy tűnik, hogy az ungvári főoltár jelentette a mintát ebben is. Ez a megoldás az eddigi kutatásaim alapján valódi görögkatolikus „találmánynak” tűnik, mivel az oltárasztal szekrény-szerű használata mind a latin, mind az ortodox gyakorlatban ismeretlen megoldás, a görögkatolikusok között viszont a 20. század közepéig elfogadott maradt.

A falfestés

A belső átalakítás nemcsak a berendezést, hanem a falakat is érintette. A szentély valószínűleg teljesen új festést kapott, hogy a jezsuita időkben volt-e egyáltalán falfestés, arra nincs adatunk. Bacsinszky 1778. március 19-én szerződött Matthias de Bilges festővel, trieri polgárral, hogy a templom szentélyének és a diadalív ikonosztázion elé eső részének a festését freskótechnikával fejezze be, mivel a munkát elkezdő Andreas Tritina, eperjesi polgár az előző év április 30-án meghalt.⁹⁵ De Bilges munkájáért 180 rajnai forintot fizettek volna. A szerződés német nyelvű változatára később ráírták, hogy 1779. május 23-án a festőt elküldték, mivel a munkát nem

belső oltárnak három oldalát megbéleltem a rámaikon kívül, és hátul egy ajtócskát csináltam – 6 Rf 30 xr / 1 gradicsot csináltam – 2 Rf / 2 karikát az oltár ajtóra a xr 9 – 18 xr (...)” Dátum nélkül, ÖStA HKA, Kam. Ung. RNr 728. Fasc. 33/3, Nr. 128 ex anno 1781. fol. 56. Másolata: MTA Kézirattár MS 10.794/4.

- 94 Itt Szabalniszky néven szerepel, valószínűleg ugyanez a mester. DAZO fond 151. opisz 1. no 2762, fol. 1r.
- 95 Tritina András Ignác Kajetán neve Tertina formában is ismert. 1753-ban említik eperjesi polgárként. Dolgozott a környéken, de az eperjesi Kálváriatemplomban is. Egyik első monumentális munkája a lőcsei minorita templom falképei (1758–1765): GARAS KLÁRA: *Magyarországi festészet a XVIII. században*, Budapest 1955, 257. PETROVÁ-PLESKOTOVÁ, ANNA: *Maliarstvo 18. storičia na Slovensku*, Bratislava 1983, 74. RUSINA, IVAN (szerk.): *Barok*, Bratislava 1998, 82–85. BODNÁROVÁ, MIROSLAVA – CHMELINOVÁ, KATARÍNA: „Umelci a umeleckí remeselníci Prešova v 16–18. storočí”, in: *Ars* 39. (2006), 241. Ezek a művek nem említik, hogy 1770-ben Sátoraljújhelyben a pálos templom déli, centrális Szent Kereszt-kápolnájában is festett (szignált műve), de pontos halálzási dátumát sem adják meg. A sátoraljújhelyi kápolnát 1767-ben emelték az Úr szenvedésének tiszteletére, de falképei a 20. század 2. felében nem voltak láthatóak, így a festő szignóját sem ismerték. A kápolna építéséről, szobraitól: JOÓ TIBOR: „Adalékok a sátoraljújhelyi volt pálos-piarista templom, kolostor és berendezései történetéhez”, in: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 11. (1972), 151, 170.

fejezte be.⁹⁶ Hogy végül kinek a közreműködésével tudták befejeztetni, erre a székesegyházi számadáskönyv és egy levél segítségével kereshetjük a választ. Főnmaradt gróf Csáky István (1741–1810) 1779. július 22-én kelt levele, amelyben azt írja Bacsinszkyknak, hogy az évek óta Homonnán nála dolgozó Sebastian Hirschlinger azért nem tudott valamilyen munkát befejezni, mert mostanában éppen a püspöktől kapott megbízást.⁹⁷ Nem kizárt, hogy ez a bizonyos munka éppen a székesegyház szentélyének befejezése lehetett, csak nem ekkor, hanem talán később valósult meg, ugyanis a székesegyházi számadás szerint 1782-ben Sebastian „Hirslinger” festőnek 100 rajnai forintot fizettek, de hogy pontosan milyen munkáért, azt nem részletezik.⁹⁸ Bacsinszky püspök még 1780-ban készített egy költségösszesítést, amelyben egy meg nem nevezett festőnek, pontosabban meg nem határozott, de a templomban folyó munkára 300 forintot szánt.⁹⁹ Elképzelhető, hogy ez az árkalkuláció Spalinszky Mihálytól származott, mivel az 1781-es költségkimutatásában a még hátra lévő munkák között említi a szentély festésének folytatását, amelyet 300 rajnai forintra becsült.¹⁰⁰ Úgy tűnik, hogy Hirschlinger egy évvel később lényegesen olcsóbban tudta be-

96 DAZO fond 151. opisz 1. no 2658.

97 „Excellentissime, Illustrissime, ac Reverendissime Domine Praesul Domine mihi singulariter Colendissime! / In relatis habeo, Pictorem Sebastianum Hirschlinger, qui apud me nonnullis abhinc annis, usque ad praesens tempus sedule laboravit, apud Excellentiam Vestram laborem adeptum esse, et adhuc ante spatium trium septimanarum Ungh-Varinum praefatum abire debuisset. Quoniam autem laborem suum apud me citius terminare nequiverit, qui ad adventum Excellentissimi ac Illmi Domini V. Cancellarii et I. Cottus hujus Zempleniensis supreme Comitum Domini Caroli Pálffy indilate ad effectum deduci debuit: ex eo perofficose requiro Excellentiam Vestram, dignetur Eadem Excellentia Vestra eidem ignoscere Eundemque determinato pro Eodem noto Labore, paterne consolari. Quem ultroneis etiam gratiis et favoribus pretiosissimis dum commendarem, fateor quod sim, et constanter perseverem / Excellentissimae DVrae / Homonnae 22a July 779 / Servus obligatissimus C. Steph Csáky” DAZO fond 151. opisz 1. no 2763. Csáky Istvánék az 1770-es években sokat építkeztek szepesi birtokaikon, de Homonnán is ekkor folyt a kastély újjáépítése. GRANASZTÓI OLGA: A franciás műveltségű magyar arisztokrácia három különleges figurájának portréja, in: *Magyar Könyvszemle* 116 (2000), 45–46. De Bilges és Hirschlinger festők neve nem szerepel a művész életrajzi lexikonokban, személyük meghatározása további kutatásokat igényel.

98 DAZO fond 151. opisz 25. no 172. fol. 6r.

99 Bacsinszky egy jelentésben összesíti az 1779-es kiadásait, amelyekben valószínűleg néhány összeg a templomra költött tétel: „1o dem kaschauer Bildhauer für die inneren Einrichtungen der Catehdral Kirche sind bezahlet – 743 f / 2o Dem Neustädler Stein-Mitzer samt der fuhr – 800 f / 3o dem Mahler – 300 f / 4to dem Vergolder – 860 f” ÖStA HKA, Kam. Ung. RNr 726. Fasc. 33/3, nr. 6 ex anno 1780. fol. 368 r. Az itt szereplő kassai szobrász Johann Feckkel lehet azonos, aki ekkor a püspöki trónon dolgozott (Függelék 4.), és talán a festőnek és az aranyozónak szóló kifizetések a templomban végzett munkák költségei lehetnek.

100 DAZO fond 151. opisz 25. no 203. fol. 8r.

fejezni freskót, s valószínűleg ezért ő nyerhette el a megbízást. A mű 1782-es befejezését erősítheti meg, hogy ebben az évben eladták a Tritina után hátramaradt festékeket is,¹⁰¹ amelyek valószínűleg éppen a falképek éppen ekkor történt befejezése miatt válhattak feleslegessé. A homonnai Csáky-kastélyban ezekben az években készült el több terem máig fönmaradt, királyportrékat és az uralkodót dicsőítő gazdag képi programmal bíró festése, amelynek alkotójáról egyelőre nem tudunk semmit. Elképzelhető, hogy a későbbi kutatás Hirschlinger szerepét is tudja majd tisztázni a Csáky-rezidencia falképeinek megvalósításában.

Az ungvári szentély festése ún. quadratura festés, amely alapvetően dekoratív, építészeti elemeket idéző formákból áll (24–25. kép). A mennyezet középső szakaszában megnyílik az ég, felhők között Isten-szem tűnik föl, amelyet Szent-Szent-Szent ószláv felirat és puttófejek öveznek. Hasonló kompozíció kapott helyet néhány évtizeddel korábban a máriapócsi templom szentélyében is.¹⁰² A fiókos dongaboltozat haránt irányú ívmezőiben, a kör alakú, festett nyílásokon keresztül szintén az ég látszik. Az oratóriumablakok fölé helyezett, ülő evangélista portréknak, illetve a két sekrestyeajtó és a két vakív fölé helyezett, az ószövetségi áldozatokra utaló szimbólumoknak talán van barokk kori előzménye, mai formájukban a Vidra-féle, illetve az 1939-es, Boksay József által vezetett nagy átalakítás eredményei lehetnek. A szentély végfalán nyíló két félköríves ablak között és a közep-tengelyben található körablak alatt egy dekoratív virágváza kapott helyet, amely talán az első rétegekhez tartozik. Az oltár mögötti félköríves mélyedésben áll a püspöki trón, amely mögött oszlopokból, párkányokból kombinált, festett látszat architektúra van. Ennek kora szintén nem állapítható meg pontosan, inkább 19. századi munkának tűnik. Összességében azért elmondható, hogy a szentély mennyezetének, illetve végfalának a főbb elemei még a 18. századra vezethetőek vissza.

Érdekes, hogy az ikonosztázion hátfala, amely a szerkezet nagy részét eltakaró deszkázat, szintén díszítőfestést kapott. A királyi ajtó fölötti festett kartus szerint az ikonosztáziont Popovics Vazul püspök idejében újjították meg, Vidra Ferdinánd vezetésével, 1858-ban. Csak alapos restaurátori vizsgálat tudná kideríteni, hogy ennek a díszítőfestésnek vannak-e barokk kori előzményei.

Különös, hogy a falfestés semmilyen kapcsolatot nem mutat a bizánci tradícióval. Úgy tűnik, hogy a 18. század közepén a máriapócsi temp-

101 Az 1782-es bevételek között: „13o Joanni Godefrido Lorberor quaestori, et civi cassoviensi pro coloribus per defunctum Andream Tertina pro pictura fresco acceptis – 40 Rfl 58 xr.” DAZO fond 151. opisz 25. no 172. fol. 13v.

102 TERDIK SZILVESZTER: „A máriapócsi kegytemplom építésére és belső díszítésére vonatkozó, eddig ismeretlen források”, in: *A Nyíregyházi Jóna András Múzeum Évkönyve* L. (2008), 529–530.

lom falainak festéséhez sem találtak olyan mestert, aki a bizánci templom képi rendszerét át tudta volna ültetni a nagyszabású barokk templomokba. Noha a bizánci templom ikonográfiai programja a fatemplomokban még a 19. század első felében is továbbélt, a barokk kőtemplomok közül szinte sehol nem valósult meg. Elképzelhető, hogy a hagyományos technikákkal dolgozó, konzervatív kismesterek, akik ezt a képi hagyományt jól ismerték, nem is tudtak vállalkozni a nagyszabású falfelületek pingálására, bár mint láttuk, Spalinszky nem riadt vissza falképek festésétől sem.

A bizánci rítus megkívánta különböző mobilikonok alkalmazását is. 1781-ben Spalinszky Mihály festette meg a plascsenyicát, amelyet a szentsírban, illetve a húsvéti időben az oltáron szokás használni (6 rajnai forintot kapott érte).¹⁰³ 1785-ben a 12 ünnep ikonjáért és a két előkészületi oltár javításáért fizettek összesen 50 rajnai forintot egy név szerint meg nem nevezett festőnek.¹⁰⁴ Az ünnepikonok minden bizonnyal csokolóikonok lehettek, amelyeket a hajóban tettek ki a hívek számára. Ezekről a leltár is megemlékezett (Függelék 5., 123. tétel, 13 darabot említ, talán a Spalinszky által korábban festett Feltámadás-képet is ide számították). Az ikonok kapcsán a számadásban emlegetett munkácsi festő talán Spalinszky Mihállyal lehet azonos, ha már az előkészítőik javítását is erre a mesterre bízták, feltételezhető, hogy korábban ő festette ezeket is. Bár megjegyzendő, hogy ebben az időszakban Tádé is a munkácsi kolostorban élt, akár őt is lehetne munkácsi festőként azonosítani.¹⁰⁵ A szóban forgó ikonok sajnos nem maradtak ránk, így a kérdést újabb és pontosabb levéltári adatok hiányában nem lehet eldönteni.

A hajó új berendezése

A hajó terét is át kellett alakítani a székesegyház funkcióinak megfelelően. A hosszú, latin típusú, térdeplős padok számát csökkentették, a hajó szentély felé eső részéből teljesen eltávolították.

Székesegyházhoz illően, püspöki trónra is szükség volt, amelynek elkészítésére 1779. december 17-én, Johann Feckkel szerződtek (Függelék 4.).¹⁰⁶ A jobb oldalra, az ikonosztázionhoz legközelebb eső pillér elé helyezték el a trónt, amely jelenleg egy három lépcsőfokkal kiképzett dobogóra helyezett, díszes barokk karosszék. A háttámlára Krisztust, mint nagy főpapot festették (26. kép), amelynek faragott keretén a püspöki jelvények is fölűnnek (kétágú gyertyatartó, illetve pásztorbot). A trón fölötti baldachin

103 Lásd 64. jegyzet, illetve: DAZO fond 151. opisz 25. no 203. fol. 8r.

104 1785: „14o Pictori Munkaciensi pro depictis 12 festivalibus Imaginibus, et reparatione utriusque Prothesis – 50 Rfl.” DAZO fond 151. opisz 25. no 172. fol. 13r.

105 Bazilita Rend káptalani jegyzőkönyve 1784., de 1789-ben is itt élt még. Nagy Szent Bazil Rend Máriapócsi Levéltára.

106 DAZO fond 151. opisz 1. no 2762. fol. 3r

négy volutából áll, amelyek egy rokokó vázát tartanak, a baldachin párkányán Bacszinsky címere is helyet kapott (fekvő holdsarlón álló nyíl és két csillag, a pajzs fölötti kalappal).

A trónnal szemben állították föl a szószéket, amely szintén Johann Feck munkája lehet. Valószínűleg a jezsuiták idejéből származó építményt váltotta föl, bár erre vonatkozó biztos adattal nem rendelkezünk. Az emelvény formája szokatlan, mivel a megszokott barokk szószékekkel ellentétben nincs kosara, hanem öt lépcsőfok vezet föl egy szépen faragott korláttal ellátott emelvényre. A szószék hátfalán Szt. Pál apostol képe látható (27. kép), keretén a trikérion és dikérion, mint további püspöki jelvények, látszanak. Hangvetőjének formája szinte a trón baldachinjával egyezik, de a két középső voluta között kettős kereszt tűnik föl, a párkányról pedig a püspöki rend jelvénye, az omoforion két szára ereszkedik alá.

A szószék és a püspöki trón aranyozásáért a székesegyházi számadások szerint 1786/87-ben fizettek a koncházai jövedelemből Venczeslaus Viller aranyozó mesternek 450 rajnai forintot.¹⁰⁷ Viller csak 1790. augusztus 18-án nyert Kassán polgárjogot, a csehországi Policskából származott,¹⁰⁸ hogy pontosan mikor érkezett Magyarországra, nem lehet tudni. Néhány évvel korábban Ungváron még Wenzel Wellerovszkynak fizettek a számadáskönyv tanúsága szerint, akinek a neve ugyanitt Villerovszky formában is szerepelt.¹⁰⁹ A mesterváltás oka egyelőre nem ismert.

Két év múlva szintén a koncházai jövedelmekből fizettek ki két festményt: az egyik Szent Pált, a másik az Üdvözítőt ábrázolta, előbbiért 27, utóbbiért 35 rajnai forintot.¹¹⁰ A számadáskönyv egy közelebről meg nem nevezett pócsi festőt említ. A „pócsi” festő olvastán Spalinszky Mihály vagy Tádé neve merül föl először, mivel Mihály 1785-ben valóban a pócsi ikonosztázion, két évvel később pedig a szószék képeinek megfestésére szerződött, illetve készített árajánlatot.¹¹¹ Persze egyáltalán nem biztos, hogy még az évtized végén is ezzel a munkával foglalatzkodott, mint aho-

107 „14o Ex ređitibus possessionis Konczháza Inauratori Venczelsao Viller pro inauratione Eppalis Throni, et Concinatoriae Cathedrae in supplementum Dotis Eccae annuorum Rh. flor, 517 xr 15 ½ pro isthic nno tenore quietantiarum ejusdem inauratoris sub littera A. et B. persoluti habentur – 450 fl 41 xr.” DAZO fond 151. opisz 25. no 172. fol. 18v. Az itt hivatkozott nyugtákat egyelőre nem ismerjük.

108 KEMÉNY LAJOS: „Adatok művészetünk történetéhez. Kassán polgárjogot nyert művészek”, in: *Művészet* 12. (1913), 281.

109 Ő 1780/81-ben valószínűleg még az ikonosztázion vagy az oltárok aranyozásáért kapott további összegeket (160 és 140 rajnai forintokat) a szerződések szerint. DAZO fond 151. opisz 25. no 172. fol. 6r és fol. 8v.

110 1789/90: „8o (...) Item Pocsensi Pictori pro duabus imaginibus, S. Pauli nempe, et Salvatoris Rh fl 27 insimul autem fol. 35 xr 30 ad rationem Dotis Ecclesiae annuorum Rh flrum 517 xr 16 ½ vigore quietantia sub uno eodem depuncti.” DAZO fond 151. opisz 25. no 172. fol. 22r.

111 PUSKÁS BERNADETT: *op. cit.* (2008), 187–188.

gyan az sem, hogy folyamatosan Pócson tartózkodott volna. Nem tudjuk, hol volt az állandó lakhelye, feltételezhetően Munkácson élt. Tádéről a baziliták káptalani jegyzőkönyvéből tudható, hogy 1789-ben a munkácsi Szt. Miklós-kolostorban tartózkodott – egyébként ekkor nevezi először pictornak a jegyzőkönyv –, a következő káptalan idején, 1792-ben pedig már Krasznibródon élt. Ami érdekesebb, hogy a pócsi monostorban 1789-ben említenek egy másik bazilita festőt (*Pictor*), D. Barsonuphius Laucsákot, akinek a neve három évvel később ugyancsak a máriapócsi kolostor tagjai között tűnik föl mint diakónus (de többé nem is szerepel).¹¹² Róla és művészetéről nem tudunk semmit, ezért hipotézisként megfontolható, hogy vajon Laucsáknak lehetett-e köze a két ungvári festményhez. Spalinszky Mihály utolsó ismert pócsi megbízásával kapcsolatban ugyanis van egy furcsaság: árajánlatában a szószék öt megfestendő képéről ír (Keresztelő Szt. János és a négy evangélista), de a hangvető hátfalára végül Szt. Pál képe készült el, amelyet mostanában tisztítottak meg a restaurátorok, és stíluskritikai megfontolások után egyértelművé vált, hogy ez a kép a 18. század utolsó negyedében készülhetett.¹¹³ Elképzelhető, hogy Spalinszkynek a szószék festésére benyújtott latin nyelvű költségvetésében fölvezetett munka, amelyet a megrendelő a szerződés végén olvasható feljegyzés szerint ugyan elfogadott,¹¹⁴ mégsem valósult meg. Spalinszky Mihály 1787-ben egyébként a tokaji ikonosztázion festésével volt elfoglalva, az egyik ottani apostolkép hátoldalán olvasható felirat szerint.¹¹⁵ A máriapócsi és az ungvári Szt. Pál apostol kép között viszont szoros stílári rokonság érezhető, különösen az érzékenyen megfestett háttér és a táj növényei közötti kapcsolat föltűnő, ezért az sem zárható ki, hogy valójában Laucsák kapta meg végül ezeket a megbízásokat mind a két helyen. Ha ez így van, akkor az is biztos, hogy Laucsák művészete a Spalinszkyak művészetétől függött. További aprólékosabb stíluskritikai vizsgálatnak kell még kiderítenie, hogy az ungvári Szt. Pál s a püspöki trón Trónon ülő Krisztus főpapja milyen viszonyban áll a Spalinszkyaknak attribuíható művekkel.

A szentélyhez legközelebb eső két oldalkápolna nyugati fala előtt katonoki stallumokat is elhelyeztek, négy-négy férőhelyeset, amelyek támlái ívesek, a betétekben igényes, rokokó jellegű ornamentális faragással ellátva.¹¹⁶ A római katolikus püspökségek mintájára a Munkácsi Egyházmegye

112 A káptalani jegyzőkönyvek: Nagy Szent Bazil Rend Máriapócsi Levéltára (jelzet nélkül).

113 TERDIK: *op. cit.* (2011), 49., 39. kép.

114 1787. április 10-én írta alá Gergelyfy József Spalinszky költségvetését, s vállalja, hogy a kért járandóságokat a munka során esetlegesen beálló nehézségek ellenére is fizetni fogja. Gergelyfy talán helyi nemes lehetett (mivel ilyen nevű család a 19. században biztosan élt Pócson), titulását nem írja.

115 PUSKÁS BERNADETT: *op. cit.* (2008), 189.

116 Daniel Drezmer lakatosmunkákat végzett a stallumokon. ÖStA HKA, Kam. Ung. RNr 728. Fasc. 33/3, nr. 128 ex anno 1781. fol. 54. Másolata: MTA Kézirattár MS

kanonoki testületét 1771-ben kezdték szervezni, eredetileg hét taggal. Az első kanonokokat Mária Terézia 1776-ban nevezte ki, jövedelmeiket is ekkor szabályozta,¹¹⁷ Ekkor már nyilvánvaló lehetett az az igény, hogy a templomban számukra is kell megfelelő helyet biztosítani.

Bacsinszky a mellékoltárok „szobortalanítását” is elvégezte, a képeket is kicserélték, valószínűleg Spalinszky Mihály munkáira. A mellékoltárok megőrzése már olyan latinizációként értelmezhető, amely Galíciában nagyon elterjedt volt, Magyarországon ekkoriban még valószínűleg csak a munkácsi bazilita, illetve a pócsi kegytemplomban álltak mellékoltárok. Az ungvári templomban jelenleg három oltárnak van barokk oltárképe: a bal oldali középső kápolnában a Keresztre feszítés (28. kép), a bejáratától számított bal oldali első kápolnában Szent András (Bacsinszky védőszentje, 1778-as évszámmal), és a jobb oldali első kápolnában Keresztelő Szent János.¹¹⁸ Az oromzati képek viszont ezeknél is 19. századi munkák, stílusuk alapján az egyházmegyei festő, Vidra Ferdinánd műveinek tűnnek.¹¹⁹ A többi három mellékoltár közül a két első (bal oldalon Jézus Szíve, jobb oldalon Szent József) a 20. század első feléből származó alkotások lehetnek, míg a jobb oldali középső Mária-oltár felépítménye talán őriz barokk elemeket, de a képek itt is újak (Boksayé a főkép). Elképzelhető, hogy a két első oldalkápolna mellékoltárát Bacsinszky püspök teljesen eltávolította, és ezért nincsenek ma már eredeti barokk elemeik. A számadáskönyvekből ugyanis úgy tűnik, hogy alapvetően a főoltárral és négy mellékoltárral számoltak, hiszen Spalinszky Mihálytól is csak a fő- és négy mellékoltár számára rendeltek antependiumot.¹²⁰ 1781-ben Zavalinszky Miklós asztalosnak öt fakeresztért fizettek 2 rajnai forintot és 30 krajcárt, majd nem sokkal később Spalinszky Mihálynak fizettek szinte ugyanennyit öt kereszt festéséért.¹²¹ Feltételezem, hogy a bizánci oltár elengedhetetlen felszerelési tárgyát képező papi kézi keresztokról van itt szó, amelyek a későbbi leltárban említett hat fakeresztrel lehetnek azonosak (Függelék 5., 122. tétel). A 18. század-

10.794/4. Idézve a 74. jegyzetben.

117 HODINKA: *op. cit.* 708–711. A munkácsi káptalan statútuma is fennmaradt, amelyik az egyik első, bizánci rítusú kanonoki statútum. Szövegét kiadta: PAPP GYÖRGY: *A munkácsi egyházmegye székeskáptalanjának statútumai*, Ungvár 1942.

118 PUSKÁS BERNADETT: *op. cit.* (2008), 209. 198–199. (Szt. András-, ill. Keresztre feszítés oltár)

119 Keresztre feszítés felett Mária oltalma, Szt. András felett a Tanítványok széttoszlása, a Keresztelő felett Zakariás látomása a templomban.

120 Lásd 64. jegyzet.

121 DAZO fond 151. opisz 25. no 172. fol. 8v, fol. 11r (34. és 42. tétel) Spalinszkynek az öt kereszt árának átvételekor írt nyugtája is fennmaradt, amelyet egy szláv nyelvű nyugta is megelőz. Ebben az áll, hogy a csizmadia házát bérlő Áron zsidónak is megfizette a tartozását (DAZO fond 151. opisz 25. no 172. fol. 1v.). A latin betűs szláv szöveg fordításáért Kárpáti László muzeológusnak tartozom köszönettel.

ban a két első kápolnában a kanonoki stallumokon kívül kántorszékek is állhattak, hiszen a templomnak a számadások szerint két állandó, egy első és egy másodkántora volt. Ha ez a feltételezés helytálló, akkor a két első kápolnát szabályos klirosszá, kántorhellyé alakították, ahol egyébként a kanonokok is tartózkodtak. Az első mellékoltár eltávolítását erősítheti meg az az adat is, amelyben a Szent István-képet már oltártól függetlenül említik Nepomuki Szt. Jánoséval együtt (Függelék 5.),¹²² bár az utóbbi oltár túlélte a változásokat, helyére csak más kép kerülhetett (vagy Szt. András vagy Keresztelő Szt. János).

Valószínűleg a mellékoltárookra kerültek azok a felújított gyertyatartók, amelyekért egy helyi ötvösnek fizettek, aki talán azzal a zsidó Dávid ötvössel lehet azonos, aki 1789/90-ben a templom mécsesének ezüstözéséért kapta meg járandóságát.¹²³

Bacsinszky a szobrok alkalmazását a bizánci rítustól idegennek tartotta. Ez azért is figyelemre méltó, mert egyik elődje, Olsavszky Mihály Mánuel megengedőbbnek mutatkozott a szobrokkal szemben. Szülőfalujába, Nagyolsvára (Olsavica) olyan oltárt állíttatott, amelynek oromzatát szobrok díszítik,¹²⁴ vagy amikor a máriapócsi kegytemplomban a Szent Keresztoltárt tervezték, a szobrok és képek alkalmazása egyformán lehetséges alternatívának tűnt számára, igaz, végül az utóbbiak mellett döntöttek,¹²⁵ a szószék hangvetőjére viszont Szt. Mihály szobrát állították. Bacsinszkyval szemben az ungvári szobrok eltávolítása később támadási ponttá válhatott: a miskolc-mindszenti római katolikus plébános új képrombolónak bélyegezte a munkácsi püspököt, és ezt tekintette az egyik nyomós érveknek abban a leiratában, amelyben azt indokolta, hogy miért nem szabad átadni a görögöknek a mindszenti latin templomot, félőnek tartotta ugyanis, hogy az ottani szobrok az ungváriakhoz hasonló sorsra jutnak.¹²⁶

122 DAZO fond 151. opisz 1. no 2639.

123 DAZO fond 151. opisz 25. no 172. fol. 22v. 1788-ban Ungváron egy David Künstler nevű ötvöst írtak össze, de az ő neve mellett nem szerepel a „Jude” jelző, hanem a fölötte szereplő Salamon Preisz nevével jegyzik föl származását. MIHALIK: *op. cit.* 266.

124 TERDIK SZILVESZTER: „A pócsi Szűzanya kegyképének másolatai”, in: IVANCSÓ ISTVÁN (Szerk.): *„Téged jöttünk köszönteni” Máriapócs, 2005. november 21–22. A máriapócsi kegykép harmadik könnyezésének centenáriuma alkalmából rendezett nemzetközi konferencia anyaga.* Nyíregyháza 2005, 52–53., 4.

125 Az oltár állításának pontos dátuma nem ismert, Jámborszky János 1747-ben azt írja Olsavszky püspöknek (júl. 25.), hogy a nemrég Pócson járt Splényi Gábor arról érdeklődött, hogy a püspök eldöntötte-e már, vajon festett vagy faragott díszítést kap-e a Szent Keresztoltár. Azt is ajánlja, hogy akár Kassán, akár Egerben készül, szívesen segít a megvalósításban (DAZO fond 151, opisz 1. no 998.). 1752. március 3-án Splényi írt Olsavszkynak, hogy a Szent Keresztoltáron a kívánt változtatásokat nem teheti meg, mivel a mester Eperjesen már dolgozik rajta (Nagy Szent Bazil Rend Máriapócsi Levéltára, jelzet nélkül).

126 BAÁN ISTVÁN: „Ortodoxok és görög katolikusok Miskolcon a XVIII. században”,

A szobrok mellett az orgona is áldozatul esett a rítus szerinti átalakításnak. 1776. december 7-én Kállay József fordult Bacsinszkyhez, egy oltárt kérve az épülő nagykállói templom számára. Majd azt is megjegyzi, hogy a „heverőben lévő orgonácskát” is szívesen venné.¹²⁷ Az ügy eredményéről nem tudunk semmit, azt sem, hogy végül az orgonát hová szállították. Bacsinszky ebben az esetben – akárcsak a szobrokkal kapcsolatban – a galíciai gyakorlattal ellentétes álláspontot képviselt, mivel ekkoriban a Kárpátok túloldalán, különösen a bazilita kolostorokban, nem voltak ritkák a zenekari kísérettel előadott szertartások sem.¹²⁸

in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 1997/1–2, 16. Bacsinszky pl. a velejtei híveknek is megtiltotta, hogy egy Mária-szobrot állítsanak be a templomukba. TERDIK SZILVESZTER: „...a mostani világnak ízlése, és a rítusnak módja szerint”. *Adatok a magyarországi görög katolikusok művészetéhez*, (Collectanea Athanasiana I/5.) *Nyíregyháza* 2011, 67.

127 „†. Méltóságos Püspök, Nekem Nagy Jó Méltóságos Uram / Fel tet szándékom volt, régen Nacsádot alázatos levelemmel Bécsben is meg keresném, De sokféle hírek hallása tartoztatot, bizonyos hol léte felől Nacságodnak, mivel majd minden nap várták vissza térését, akartam volna alkalmatlankodni, és egyszersmind instálni Nacsádot, meg értvén bizonyosan hogy Felséges Aszszonyunk kegyelmébül az ungvári jesoviták Colegiomát templomostul a' Méltóságos Urnak által adta, gondolván egész dispositioival, ugy azon templombul egy oltárt instáltam volna a' mostan építendő Kállay templomban, a' kihez magam kölcségével fogtam, mely iránt sokszor emlékeztem az orosz unitus plébánussal, a' ki szinte tegnap jelentette, a' Méltóságos Úr szerencsés haza érkezését (kin szívembül örvendek), aszt is hogy jelentette a' Méltóságos Úrnak kívánságomat, kire méltoztatot mondani, hogy nincsen a' Nacsád egész dispositiojában az oltárokat másoknak ki adni, hanem ő Felségét kellek az iránt meg keresni, a' béli tanácsát és utasítását a' Méltóságos Úrnak alázatosan köszönöm, de eő Felségéhez én haszontalan folyamodom, mert ot ismeretes familiám, aszt a' resolutiot venném, hogy ki telhetik a' familiámtul, de a' valóságát a' dolognak (fol. 15v.) Dolognak ő Felsége eleibe nem terjeszthetem Familiám kissebsége nélkül, mivel a' templom építésében, a' Familia semmiben sem conlaurál (?), kirül a' Méltóságos Úrnak is, bővebben elő számlálni a dolgot nem kívánom, mivel iteletet vehetnék iránta, hanem még is folyamodom Nacsás kegyességéhez, ha ebben segíteni méltoztatna, tudom aszt a' Méltóságos Úr egy levele által maga részire, úgy ki nyerné, hogy maga azon templomra ajándékozhatná, Isten Dicsőségére, kivált ha azon orgonácskával, ki ot heverőben vagyon, familiám, de kiváltképpen én Nacsád kegyességétt örökösen meghálálni kívánom, mely bátorságomrul alázatosan engedelmet kérek, ugy magamat grátiájában ajánlom és maradok. / A Méltóságos úrnak. / Oross 7ma xbris 1776. / Alázatos szolgálja Kállay Jóseff mp” DAZO fond 151. opisz 1. no 2531, fol. 15r.

128 A munkácsi egyházmegyei levéltárban maradt fenn egy beszámoló Blazsovsky György 1738-ban, az unvi bazilita kolostorban végzett püspökké szenteléséről, amelyben a szertartás zenekari kíséretét is kiemelték. DAZO fond 151. opisz 1. no 584. A szövegét kiadta: [Lucskay Mihály] MICHAEL LUTSKAY: „Historia Carpatho-Ruthenorum. Sacra, et Civilis, antiqua et recens usque ad praesens tempus. Ex probatissimis authoribus Diplomatus Regiis, et Documentis Archivi Episcopalis Dioecesis Munkacsiensis elaborata”, in: *Науковий збірник музею української культури в*

Az egykori jezsuita templom székesegyházzá alakítása Ungváron

A hajónak a 18. században még nemigen volt festése, csak a diadalív külső oldalát díszítették az ikonosztáziont keretező, pilaszterekből és virágfüzérékből képzett ornamentikával, amely ma is létezik. A hajó fiókos dongaboltozata ekkoriban egyszerűen csak fehérre lehetett meszelve. Az oldalkápolnák festéséről sincs tudomásunk. A hajó mennyezetét először Vidra Ferdinánd festette ki 1856-ban,¹²⁹ amelyet aztán Boksay József képe váltott föl 1939-ben.¹³⁰

A székesegyházzá alakítás folyamán létrejött enteriőr valóban fölülmúlta a jezsuita korszakban kialakított belsőt. A hajó végében aranyban és fényben ragyogó ikonosztázion sokkal monumentálisabb, mint az egykori főoltár. Hatását csak fokozhatták a hajóban megjelenő egyéb, új berendezési tárgyak is (szószék és püspöki trón). A hajó boltozatának festetlensége nem biztos, hogy csak a pénzhiánnyal magyarázható. Elképzelhető, hogy mivel a hajó közvetlenül nem, csak az oldalkápolnákon, illetve az oratóriumok ablakain keresztül kapott fényt, a fehér mennyezetnek tudatos szerepet szántak abban, hogy az ikonosztázion a fehérről visszaverődő fénysugarak segítségével még inkább ragyoghasson.

A templom külső átalakítása

A templom átalakítása nemcsak a belsőt, hanem a külsőt is érintette. Az építkezést minden bizonnyal az a Lorenz Lander kamarai építész irányíthatta, aki a jezsuita konventet püspöki palotává alakította.¹³¹ A külső nem szenvedett nagyobb léptékű átalakítást, csak néhány elemmel igyekeztek az épületet monumentálisabbá alakítani. A főbejárat elé négy, kompozit fejezetű oszlop alkalmazásával portikuszt építettek. Van olyan 19. századi ábrázolás, amely azt sugallja, hogy egy erkélyt alakítottak ki a portikusz tetjén,¹³² de a 19. századi átépítést megelőző felmérési rajz szerint a főbejárat

Сводники 16., Prešov 1990, 239–242.

129 TERDIK SZILVESZTER: „...a mostani világnak ízlése, és a rítusnak módja szerint.” *Adatok a magyarországi görög katolikusok művészetéhez*, Nyíregyháza 2011, 74.

130 Bár úgy tűnik, hogy eredetileg restaurálásról lett volna szó, végül teljes átfestéshez vezetett. A munkáról így írtak 1943-ban: „1939-ben államköltségen történt a Felvidékkel hazánkhoz visszatért ungvári g.k. székesegyháznak restaurálása a Műemlékek Országos Bizottságának felügyelete alatt. Ekkor a szentélyben lévő barokk freskókat s a főhajóban lévő, Vidra Ferdinándtól festett mennyezetképet is megtisztította és konzerválta egy helybeli templomfestő iparművész.” SZENTIVÁNYI GYULA: „Falkép-restaurálások” in: *Szépművészet* 1943, 10.

131 Lorenz Lander kamarai építész volt, ő készítette először templomépítéshez títusterveket a Munkácsi Egyházmegye számára 1779-ben. Tevékenységéről a korábbi szakirodalommal: TERDIK SZILVESZTER: „Újabb eredmények a Munkácsi Egyházmegye művészetének föltérképezésében”, in: *Athanasiana* 30. (2009), 130.

132 Vasárnapi Ujság 10. (1863), 19. sz. NAGY MIKLÓS (szerk.): *Magyarország képeiben. Honismertető album II.* Pest, 1868, 383.

fölött három ablak nyílt, a középső szélesebb volt a két szélsőnél, amelyek egyenesen, ez pedig szegmensívvel záródott (29. kép),¹³³ ezért a portikusz párkánya fölött megjelenő ballusztrádot csak díszítőelemként értelmezhetjük. A bejárati kapu fölött 1780-ban egy márványtáblát is elhelyeztek, amelyen az építés, az átadás és az újraszentelés időpontjait örökítették meg (30. kép). Ezt a feliratot Spalinszky ki is aranyozta 10 rajnai forintért, majd újrafestette a toronyóra számlapjait is.¹³⁴ Az 1876-ban és 1877-ben a Vallásalap támogatásával zajló átépítések folyamán,¹³⁵ amikor a székesegyház elnyerte jelenlegi külső formáját (31. kép), ezt a barokk portikuszt is lebontották: a négy oszlopát valószínűleg a templomtól délre álló szekérbejáró kapu két oldalára helyezték (32. kép), a főbejárat fölötti márványtáblát a szentély külső, keleti falán, a kriptalejárat fölé rakták át.¹³⁶ Még a jezsuiták építették a szentély tetején magasodó kis huszártornyot, amelyet 1814-ben is rendszeresen megújítottak,¹³⁷ de ma már nem létezik, formája csak a barokk kori rajzokon tanulmányozható. Minden bizonnyal még Bacsinszky idejében kerültek a templom tornyaira és a hajó timpanonjára a hármas keresztek, amelyek közül egynek a töredékei ma is megtalálhatóak a kriptában (33. kép), felhelyezésük az átalakítási munkálatok megkoronázását jelenthették.

4. Epilógus

Nem lehet tudni, Bacsinszky mi alapján válogatta a munkálatok során foglalkoztatott művészeket, mestereket. Valószínű, hogy a kamarai ad-

133 DAZO fond 151. opisz 15. no 2307.

134 DAZO fond 151. opisz 25. no 172. fol. 8v (21. és 22. tétel, az utóbbiért 12 rajnai forintot kapott).

135 A székesegyház újjáépítéséről részletesebben ír, és a két torony gombjaiba elhelyezett feliratok szövegét közli: *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Munkacsiensis ad annum Domini 1878*. Ungvarini, 1878, 12–15. A bal oldali toronygomb felirata szerint a terveket Lukse-Fábry Béla építész, a közlekedésügyi minisztérium mérnöke készítette, és munkatársai voltak Wirth Ferenc budapesti, ill. Major József munkácsi építőmesterek.

136 A felirat: „Josephi II. Romanorum Imperatoris augusto favore / Mariae Theresiae Reginae Apostolicae Munificio aere / Andreae I. Munkacsiensium Praesulis pontificali prece / Sacra haec S. Crucis Aedes pro graeci ritus Catholicis./ Annis MDCCCLXXV donata / MDCLXXIX. Ornata / MDCCLXXX. Die XV. Octobris consecrata est.” *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Munkacsiensis ad annum Domini 1876*, Ungvarini 1876, 11. Ezt és a homlokzatot díszítő további feliratokat közölt még: MÉSZÁROS KÁROLY: *Ungvár története, a legrégibb időkől máig*, Pest 1861, 65–66.

137 *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Munkacsiensis ad annum Domini 1878*, Ungvarini 1878, 15.

Az egykori jezsuita templom székesegyházzá alakítása Ungváron

minisztráció ajánlhatta a püspök figyelmébe az északkelet-magyarországi városokban tevékenykedő mestereket. Nyilván fontos szempont lehetett a költséghatékonyság, ezért nem nagyon nyílt mód arra, hogy távolabbi, pozsonyi vagy bécsi művészeket is invitáljanak. Noha Bacszinsky az átalakítást megelőző években sokszor megfordult a császárvárosban is, nem nagyon fogható meg, hogy milyen hatást gyakoroltak rá az ott látottak.

A templom átalakítását végigkísérve néhány következtetés levonható a megrendelő püspök saját elképzeléseiről is. Úgy tűnik, hogy több ponton következetesen ragaszkodott a bizánci hagyományokhoz, még akkor is, ha a galíciai gyakorlat és talán elődei hozzáállása mást sugallt (szobrok, orgona kérdése), más esetben viszont már engedett a latinizáló gyakorlatnak is, amikor a mellékoltárokat, a latin típusú padok egy részét megtartotta, a főoltár felszerelését a Tridentinum liturgikus előírásainak figyelembevételével alakította ki. Az ikonosztázion esetében ragaszkodott a régióban már megszilárdult szerkezeti formához, képi programhoz, a képek festéséhez is saját, görögkatolikus festőt kért föl, valószínűleg éppen a hagyományok tisztasága megőrzése céljából, de a faragványok stílusa semmiben sem különbözik a korszakra jellemző, bár talán már kicsit korszerűtlennek is ható rokokó művészetétől. A falfestés esetében már semmi nyoma nincs a bizánci templomokra jellemző képi programnak. A bizánci liturgiához való alkalmazkodást a templom tere, mint már meglévő adottság, biztosan erősen befolyásolta, de jól látható, hogy Bacszinsky következetesen törekedett arra, hogy a bizánci rítus igényei lehetőleg az adott keretek között is több ponton érvényesüljenek.

A templom átalakítási munkáinak nagyobb részével 1780-ra már el is készültek, a felszentelésére október 15-én, Mária Terézia neve napján került sor, nyilván az uralkodó nagylelkű támogatásáért érzett hála egyértelmű kifejezése miatt. A beteg királynő személyesen már nem lehetett jelen, őt gróf Andrassy István királyi biztos képviselte. Bacszinsky a szentelésen tartott beszédében hosszan sorolja föl a királynő adományait, amelyekkel püspökségét segítette, majd így folytatja:

„amidőn magának ezen székesegyháznak és benne a fejedelmi berendezésnek fenséges ajándékát nézem, meggondolom, hogy a leghálátlanabb balandó lennék, ha az oly nagy kegyességet dicsőítőik sorában a (...) legelsőnek lenni nem törekedném (...) ha a valósággal nagy Mária Teréziában nem csak úrnőt és pártfogót, mint mások, hanem bizonyos értelemben igazí anyát, ki az orosz népet bizonyos tekintetben újjászülte és hogy úgy mondjam, a nem létezőnek létet adott, nem ismerném el, nem tisztelném, nem hirdetném. Elismerem, tiszteltem és hirdetem.”¹³⁸

138 Zsatkovics Kálmán fordítása. *Görög Katolikus Hírlap* 1904. 28. sz. 7., 29. sz. 7.

TERTDIK Szilveszter

Bacsinszky lelkesedése minden bizonnyal nem csupán retorikai túlzások halmaza, hiszen számos esetben valóban az uralkodó kegyének köszönhető, hogy egyházmegyéje építésén sikeresen fáradozott. Nincs ez másképpen a templom esetében sem. Megállapítható, hogy Bacsinszky az adott körülményekhez képest, ti. hogy meglehetősen takarékos költségvetéssel egy már meglévő épületet kellett átalakíttatnia, saját kora művészetének magas színvonalán álló berendezést tudott megvalósíttatni, amely alapvetésében megfelelt a bizánci liturgikus hagyományoknak is.

Rövidítések

DAZO = Derzhahsky Arkhiv Zakarpatskoi Oblasty, Berehovo
(Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászi Részlege)

MTA = Magyar Tudományos Akadémia, Budapest

ÖStA HKA = Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und
Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv, Wien

Függelék

1.

Bacsinszky András püspök és Franz Feck kassai faragó között létrejött szerződés az ungvári székesegyház új berendezési tárgyainak elkészítésére

DAZO Fond 151. Opisz 1. Nr 2533.

(Külzet:)

Contractus cum
Sculptore in Cathedrali Eccl[es]ia Unghvariensi, ut intus laboraturo – 27a xbris
1776.

(fol. 1r)

Anno 1776o die vero 27a mensis xbris initus habetur contractus inter Ill[ustrissi]mum, ac Reverendissimum Dominum, Dominum Andream Bacsinszky Graeci-Ritus catholicorum Ep[isco]pum Munkaciensem parte ab una, et providum ac circumspertum Franciscum Feck civem, et sculptorem Magistrum Cassoviensem parte ab altera, virtute cujus mentionatus Magister ad sequentia semet in solidum obligat, et quidem:

1o Spondet et dimittit dictus sculptor: quod ad Ecclesiam cathedralem Unghvariensem ex bene siccis ligneis materialibus propriis juxta confectam, et praesentatam per se delineationem bemma vulgo inconostas dictum una cum interiore majore, ac duabus minoribus pro Prothasi servituris adlateralibus aris cum omnibus adpertenentiis, et signum: praeviam majorem aram cum tribus circa circum ducendis gradibus debite praeparare velit, et effective praeparaturus sit, huc accluso, et intellecto etiam labore arculary ad id operis sufficientis, servata quoad hujus structuram in universis suis partibus, imo emendata in sibi expositis proportione idque intra spatium unius anni, ita quidem: ut usque finem mensis juliü 1777. prima contignatio usque ad apstolorum icones pictoris, et aurifabri labori praeparata consistat.

2o Cyraeae in memorata delineatione expressatae manere quidem poterunt, ita tamen elaborandae venient, ne vel una corpus universum quoquo modo vitiet, et si in ornamentum majus quidpiam cyradarum addi potuerit, tales penes praesinsuationem superaddi valeant.

3o Ligna pro universa structura ita disponet, ut nullibi molle lignum locum duri, sed nec durum mollis occupet spatium, unde ne fors seu firmitas structurae, seu pictura in futurum etiam vitari posset. Et siquidem:

4o haec neo-erigenda ara cum bemmata ex Clementissima Cae[sare]o-Regiae Munificentia erigenda veniat, ne quocunque demum modo tantae fundatricis clementissima resolutio vel minimum derogamen patiatur, et pientissima intentio

TERDIK Szilveszter

suo frustretur desiderio generaliter obligat semet in solidum saepe memoratus sculptor, quod universum hunc laborem ita praeparare velit, ne in hoc sive in structura, seu in debita proportione, seu denique in ipsis materialibus vel minimus appareat defectus; secus universum hunc laborem, quemadmodum et rebonificationem anticipato levandae pecuniariae summae in collum suum retrudi, ac in complanationem hujus facultates suas, seu mobiles, sive immobiles Cassoviae, aut alibi habitas libere occupandas offert; quibus taliter stantibus, et debite intellectis, ac perfectis, ubi

(fol. 1v) ubi alte titulata Ill[ustrissi]ma D[omi]natio sua tam per se, quam etiam medio aliorum peritorum virorum proportionate ad munificentiam Cae[sare]o-Regiam opus hoc approbaverit;

5to Habiturus est idem magister in recompensationem promertae mercedis suae a parte Alte titulati, Ill[ustrissi]mi ac Re[vere]ndissimi Domini Ep[is]copi petitos per se Mille quadringentos, id est 1400 Rh[enenses] fl[orenos] cum autem universum isthoc opus Magister nominatus Cassoviae praeparare velit, tenetur, ac sese obligat idem pro hujus delita et segura transpositione, excepta sola vecturali, quam Ill[ustrissi]mus D[omi]nus Ep[is]copus procuranda assumit, occasione, omnes necessarios dispositiones, et collocationes praestare, ac facere. In quorum rob et firmamentum praesens contractus ab utrinque subscriptus signatum

Die, et anno, quibus supra Munkacsini

Andreas Bacsinszky m[anu] p[ropria]
Ep[is]copus Munkacsiensis (pecsét)

Frantz Feck bidhauer
In Cashau (Pecsét)

(Később, más kéztől:)

Erga praesentum contractum levavit praesertus Magister Quingentos Rflos
Munkács 29a xbris 776
Idest 500 flo

(Később, más kéztől:)

Nach dem Kontrakt Meiners Bruders Frantz Feeg habe ich noch die ausgestandes 50 Rfl neheben, und zu gleich löblicher mich alle die Arbeit, die noch aus standig ist für eine Discretion von 30 dukaten richt(...) und recht zu vefertigen.

Johannes Feeck
Bildhauer in Caschau
Den 28 Augusti 1779.

2.

Bacsinszky András munkácsi püspök és Wenzel Vellerovszky kassai aranyozó szerződése

DAZO Fond 151. Opisz 1. Nr 2658.

(fol. 1r)

Anno 1778o die vero 19a mensis Martii initas habetur contractus inter Excellentissimum, Ill[ustrissim]um, ac R[evere]nd[issim]um D[omi]num Dominum Andream Batsinszky Graeci Ritus Catholicorum Episcopum Munkatsiensem etc. etc. parte ab una, et providum, ac circumsp[ectum] Venceslaum Vellerovszky civem Cassoviensem, et inauratorem parte ab altera, virtute cujus mentionatus inaurator ad sequentia semet in solidum obligat; et quidem

Primo spondet, et promittit dictus inaurator, quod Cathedralis Ecclesiae Ungvariensis Bemma, seu Frontispicium, aram item magnam, ac duplicem prothesim, prout videlicet a sculptore cassoviensi Francisco Fek juxta ejusdem contractum aut jam praeparata sunt, aut successive praeparabantur, nitide et solide ad normam exhibita per se jam inaurae cyrae, et porcellenae inauraturus, ac respective incoloraturus sit.

Secundo obligat se inspecie, quod et colores speciales, quales videlicet ad laborem album porcellanae speciem repraesentantem requiruntur, et aurum singulare, et signanter ex fabrica budensi a Rfnis 4 in loco acceptarus, et adhibiturus sit, prout et:

Tertio quod eundem laborem si non privis, adminus 1a die appropinquantis mensis Majii inchoaturus, et intra decursum unius anni debite perfecturus sit.

Quarto quod de ejusdem laboris praemissa modalitate confecti per integrum triennium subsecuturum integritate, ac vivido splendore caveat, pro cujusmodi:

Quinto. Rite perficiendo labore habiturus est praenominatus inaurator in recompensationem mercedis suae et materialium procuracionem a parte Alte Tit[ula]ti Excell[entissimi] Ill[ustrissimi] ac R[evere]nd[issimi] D[omi]ni D[omi]ni Episcopi petitos, et accordatos bis mille Rfnos, id est 2000 Rfnos, ac praeterrea per decursum ejusdem (fol. 1v) ejusdem anni liberum quarterium, ea tamen cum conditione, et expressa cum declaratione, ut assignandae sibi D[omi]nus curam habere, tamque in statu integro conservare teneatur. In quorum majus robur et firmamentum praesens contractus ab utrinque subscriptus signatur Ungvarini, Anno et die ut supra

Andreas Ep[iscopu]s (Pecsét)

Wentzel Willerovszky
...Purgerlicher unt Golder (Pecsét)

Ich obergeshriben habe Empfangen auf dissen
Contract vier hundert gulden
id est R fl 400.

3.a

Bacsinszky András munkácsi püspök és Mathias de Bilges trieri festő szerződése az ungvári székesegyház szentélyfalképeinek befejezésére

DAZO Fond 151 Opisz 1 Nr 2658.

(fol. 3r) Contractus

Anno 1778o die vero 18a mensis Octobris inter Excellentissimum, Illustrissimum, ac Reverendissimum D[omi]num D[omi]num Andream Bacsinszky Graeci Ritus Catholicorum Episcopum Munkacsiensem etc etc. parte ab una, et providum, ac circumspectum Mathiam de Bilges civem, et pictorem de civitate Trier parte ab altera celebratus habetur ejusmodi, vigore cujus praenominatus quidem Mathias de Bilges ad omnem illum laborem pictorium, qui per providum, ac circumspectum Andream Trtina aequae pictorem, et civem Eperjessensem in anno deflua mensis adhuc aprilis die 30a pactatus, ac subsequae etiam effective inchoatus, sed morte ejusdem intervenita in imperfecto relictus est, omnino perficiendum ad fornices quippe cathedralis ecclesiae unghvariensis sanctuario incumbentem parietesque ad laterales inclusive cum arcu anteriori amboni respondente optice, seu opera fresco ita depingendos sese obligat, ut nontantum parietes per antelatum labori suo immortuum Andream Trtina nondim pictos ipse accurate juxta, ac eleganter depingere, sed etiam picturam ipsam jam praexistentem omni modo meliori emendare, ac perficere ad Gratosum Excellentissimi Domini pingi currantis placitum ad promptando, teneatur. Antelatas vero Excellentissimus, Ill[ustrissimus], Reverendus Dominus Episcopus pro hocce rite perficiendo labore imprimis quidem colores, quanti et quales latenus necessarii fuerint, propriis impensis administrandos, dein vero in recompensationem justae mercedis centum octuaginta id est 180. Rfnos omni absque defectu enumerando, ac denique liberum intra decursum laboris hujusce assignandum hospitium eidem (fol. 3v) eidem pictori gratiose applacidat. Signatum Unghvarini die mense et anno qui his supra

(Külzet:)

(fol. 4v) Contractus cum Pictore Mathia Bilges
19a Martii 1778.

3.b

Ugyanaz németül, ugyanott

(fol. 5r) Contract

Welcher zu Ende gesegten Jahr, und Monat zwischen mir Griechisch Katholischen Munkacser Bischofen Andreas Bacsinszky von einer, anderer Seits aber zwischen Matthias Bilges einen Bürger, und von der Stadt Trier gebürtigen Maler verabredter Massen geschlossen worden: Kraft dessen sich vorbenannter

Az egykori jezsuita templom székesegyházzá alakítása Ungváron

Matthias Bilges vergschlichtet, daß Er alle diejenige Maler-Arbeit, welche von dem Andreas Trtina, der imgleichen ein Maler, und Bürger von Epeiesz ware, verfloneses Jahr den 30ten Tag im Monat April aufgenommen, und folgends auch wirklich angefangen, wegen seinen erfolgten Tode aber in unvollkommen Stande hinterlassen worden, allenthaben verrichten, und zwar jenes über dem Sanctuarium der Unghvarer Cathedral-Kirche befindliche Gewölb, und alle Seiten-Wände insgesamt, mit dem vorderen Bogen, welcher dem Bredigstuhl gleich stehet, optisch, oder in fresco vulgo abmalen wolle, daß Er nicht nur die Wände, welche von dem vorerweheten über seiner Arbeitverstorbebeb Andreas Trtina ungemalter hinterlassen auch daß schon sich befindliche Gemälde selbst auf mögliche Art zu verbessern, und zu Stande zu bringen, auch auf meinen Wohlgefallen einzurichten gehalten seyn solle.

Wogegen Selben Maler für solche zu verfertigende Arbeit alle dieserwegen Ihme nothwendige ..arben, auf meine eigene Unkosten einzuschaffen nachmals aber Selben zu seinen gerechten Zehn hundert achzig, d. i. 180 dhgld ohne allen Abzug zug eben, und endlich auf Ihme während solcher Arbeit freyn Wohnung einz ..raumen mich verwillige:

Sign. Unghvár den 18ten October 1778.

(Később, más kéztől:)

Non terminato labore 23 may 779 praefatus pictor amandatus est

4.

Johann Feck szerződése a püspöki trón elkészítésére

DAZO Fond 151 Opisz 1 Nr 2762.

(fol. 3r) Kondracht

Zwischen her bischofflichen Excelentz in Ungwar in die bischofflichen kadettral kirche und dem hk bilthauer von kashau ein kondracht geschlossen worden, nemlich einen bischofflichen Tron Sambt einer komtghe vor 700 Rfl verausdirt worden lauth zegeichne den abris fleising aus zu verdigen bis ostern ein stuch sich verobligieret auf zu stellen ist es aber meglich so solle den hr bilthauer trochte alle zwey auf zu stellen oder das an der gegen teil auf die fl ..fensten feier täge verdieg zu werden.

Andreas Ep[iscop]us
Munkacsiensis
Sogesehen als 17
Vereber
Johannes Feeg

Empfomen auf diessen kondracht bilthauer in kaschau
Von eine hoch bischofflichen exalentz 1779

TERDIK Szilveszter

Das auf gelt 200 fl den 17 telumber Johanne Teeg

(Külzet:)

Contractus

Cum Teck Cassoviens. Sculptore intuitu Throni Episcopalis 779 initus

Contractus cum sculptore 17a xbris 779.

5.

Az ungvári székesegyház fölszerelési tárgyainak inventáriuma, dátum nélkül (1796 után, 19. század eleje)

DAZO Fond 151 Opisz 1 Nr 2639.

(fol. 1r) Suppellex Ec[c]lesiae Cathedralis Unghvariensis argentea,

1o Crux argentea inaurata proportionis altioris supra Portas Regias sub vitro exposita – 1

2 Eidem ad lateratae Reliquiae Romanae per Augustissimam Fundatricem Ecclesiae huic donatae Thecis Hebamicis inclusae – 2

3 Calices argentei inaurati cum aequalibus patenulis, quorum unus effigie S. Joan. Nepumuceni insignitus, 5ve aequalis formae, ac talem (?) ad Napkor Possessionem I.¹ Cottui Szabolcsiensis ingremiatam commodatus cum suis accessoriis, ac demum 1mo aeque cum patenula et stellula argenteus inauratus ex remansa substantia pie denati Canonici Beregi M.² Varadinensis procuratus cum stellis 4or, Coclearibus itidem 4or – 8

4to Patenula minor aeque argentea inaurata pro Infirmis providendis – 1

5o Altera patenula mediocris cum operculo pro particulis Imae Eucharistiae cum coccelari pixidi accomodata argentea inaurata singula – 1

6to Ciborium quadratum in Tabernaculo pro conservanda SSmae³ Eucharistiae argenteum inauratum cum operculo – 1

7o Ureoli argentei cum adeos appertinenti pervicula in frustis – 3

8o Lanceo cum manubris argenteo inaurato – 1

9o Culter ordinarius ad Proscomidiam deserviens cum penicillo – 2

10o Lampas argentea in medio Ecclesiae e Regione altaris – 1

11o Candelabra styriaca magna cum corde in meditulo inaurata – 8

12o Candelabra lignea cum insigni Mattis – 6

13o Candelabra Aenea meliora et usualia hinc inde – 6

14o Candelabra aeque Aenea Laminea antiqua extra usum in conservatoris deposita – 4

15o Candelabra lignea inargenteata – 17

1 inclyto

2 Magni. Beregi Pál kanonokról van szó, aki 1796-ban halt meg.

3 sanctissimae

Az egykori jezsuita templom székesegyházzá alakítása Ungváron

- 16o Candelabra ferrea parietalia extra usum – 4
17o Candelabra laminea per latera Ecclesiae – 10
18o Candelabra stanea marmalia ex quibus unum vitiatum – 4
19o Item stanea altiora – 2
20 Lampas Crystalina in medio Ecclesiae pendens – 1
21o Emunctoria ferrea tam in Zachristia, quam in Choris – 5
22o Thuribula ex orihalis cum suis Sartagmibus ferreis – 3
23 Naviculo pro Thure ex Lamina Aenea cum cochleari aeneo – 1
24 Vasa stanea Majora pro Chrismate sacro conservando cum patena aequae stanea frusta – 3
25 Infandibula Laminea pro distillando et distribuendo S. Chrismate – 3
26 Pixis stanea cum tribus distinctis vasculis ad S. Bapstisma spectantibus – 1 (fol. 1v) 27 Orbiculi stanei oblongiores sex boni, unus vitiatum – 7
28 Butelae vitreae Crystalinae duae, una viridis – 3
29 Ureoli vitrei paria – 6
30 Poccela vitrea pro usu Lytiae – 2
31 Instrumentum aeneum pro aqua benedicta – 1
32 Instrumentum parvum staneum pro aqua benedicta – 1
33 Campanulae seu nolae integrae – 6
34 Item sine corde – 5
35 Rcera (?) seu sartago ferrea cum duabus vitiatum et nullius usu – 1
36 Folles manuales pro suflandis carbonibus – 1
37 Exiqua pala ferrea cum Peticella ferrea ad Thuribula spectans – 2
38 Mortuarium ferreum cum suo pistillo pro thure contandendo – 1

§2us

Suppellex sericea Lanae, & Linea ad vestitum sacram deserviens

- 39o Cassula sericea viridis ex materia crassiori auro intertexta, aureis fimbriis cum stolla & manicis circumdata – 1
40o Cassula sericea caerulea auro intertexta aureis fimbriis circumdata cum aequali stolla et manicis inter apparatusum sacrum non reperitur actu, supponitur ille extradatus esse pro censore Librorum Budam⁴
41o Cassula sericea rubrea auro textae, aureis fimbriis circumdatae cum idmodi stollis et manicis – 2
42 Phoeonea sericea alba argenteis floribus intertexta ac aureis fimbriis circumdata cum idmodi stollis et manicis – 2
43o Cassula in substrato albo sericea intertexta floribus aureis cum fimbriis aequae ejusdem speciei circumdata cum stolla et manicis – 1
44o Phaelon sericeum seu Cassula vario colore florida, et fimbriis aureis circumdata cum stolla et manicis – 1
45o Cassula sericea flava floribus exsuta, argenteis fimbriis circumdata cum aequali stolla et manicis – 1

4 Talán Tarkovics Gergely?

TERDIK Szilveszter

46 Phelon sericeum apost flavum ex eadem materia cum praemisso, abante vero ex materia diversi coloris cum fimbriis argenteis cum aequali stolla et manicis – 1

47o Phelon sericeum nigrum cum stolla et manicis flavis fimbriis circumdata – 1

(fol. 2r) Adnotato eo, quod manirarum paria 4or supernotantia adreperita ex diversis coloribus sine Pheloniis – 4

48o Dalmaticae sericae rubrae auro intertexta et aureis fimbriis circumdatae sine attamen orariis et manicis ejusdem speciei – 2

49o Dalmaticae sericae rubrae alias Domonicales aequae sine orariis et manicis suae speciei – 2

50 Dalmaticae e Materia rubro florida sericae cum fimbriis flavo sericeis sine orariis et manicis suae speciei – 2

51o Dalmaticae sericae nigrae fimbriis flavo sericeis circumdatae cum idmodi orariis et manicis ex idmodi materia – 2

52o Oraria rubro-Byssea duo seu 2o item unum quasi rubro Bysseum, item 1um Caeruleum ex hatlas, item 1um sericeum album variis coloribus intertextum, 1um itemque sericeum album hinc inde inargenteatum quasi 1um, ac demum 3ia ex materia sericea rubra ad Dalmaticas quotidianas spectantia – 9

NB. Dalmatica ex fine albo cerulea antiqua ex remanentibus monasterialibus – 1

53 Alba 1ma ex Tela subtiliori ante unum annum procurata cum fimbriis cum vulgo Csépké aureis rubro sericea materia subductis – 1

54 Albae jam ex Tela subtiliori, quam et fimbriis aequae subtilioribus – 2

55 Albae ex Tela subtiliori cum angustioribus tamen fimbriis – 2

56 Albae ex Tela crassiori respective cum fimbriis attamen latis – 12

57 Albae ordinariae ex tela mediocri cum angustioribus fimbriis ac una sine fimbriis inferioribus – 14

58 Humeralia tam ex Tela subtiliori quam et ordinaria in concreto – 32

59 Cinguli in concreto aequae – 26

Alba ordinaria ex tela crassiori a Monasticis Nro 3.

§ 3ius

Suppellex sericea cum Lanae, aut Linea ad Instructionem sacrorum vasarum, altarium, Mensolarum, Sediumque deserviens

60o Antimensia – 7

61o Ilyton seu Corpolaria – 13

62o Purificatoria – 26

63o Aer cum duabus palis majusculis viridis auro textus cum fimbriis aequae aureis – 1

64o Aer cum duabus palis sericeus caeruleis aureis fimbriis circumdatas – 1

65o Aer sericeus ruber cum una pala auro intertextus ac fimbriis aequae aureis circumdatas – 1

66 Aer cum duabus palis sericeus albus sine palis sui estoris variis floribus coloratus, et fimbriis angustis aureis circumdatus – 1

Az egykori jezsuita templom székesegyházzá alakítása Ungváron

- (fol. 2v) 67 Aer sericeus albus variis floribus aureis exfutus cum viridi subductura et fimbriis aureis circumdatus cum signo I.H.S. – 1
- 68o Aer itidem sine palis albus ad margines per circuitum auro et serico expositus cum signo I. Hominum Stor et fimbriis aureis circumdatis – 1
- 69o Aer sine palis sericeus albus cum rubra subductura variis floribus extutus et ligula flava circumdatus – 1
- 70o Aer sericeus albus sine palis duplex variegatus sine palis circumdatus fimbriis non argenteis sed vulgo Muk sék – 2
- 71o Aer ruber cum palis suis aureis floribus intertextus ac fimbriis ejusdem speciei circumdatus – 1
- 72o Aer sericeus niger cum duabus palis fimbriis non aureis sed sék circumdatus – 1
- 73 Balae varii coloris, speciei ac magnitudinis, cum circumferentis variis – 10
- 74 Bursae pro corporalibus imponendis sub abolicis Patribus S. Jesu deservientes in suo vigore ad huc – 13.
- 75o Pulvilli pro substaento Librorum, quorum unus niger – 9
- 76o Strophia partim linea ex materia partim vero sericea auro vel argento, vel vero serico exsuta – 17
- 77o Manutergia majora – 3
- 78o Minora vero – 14
- 79o Mappae Majores ad altare magnum ex Tela quidem subtiliori verum jam attritae cum materia sericea vulgo tafota⁵ circumdatae – 2
- 80o Mappae Minores aequae ex subtiliori tela materia sericea vulgo tafota⁶ circumdatae 4or in mensulis ante locales Imagines circumdatae 4or, in mensis vo propositionumsine circumferentia 2ae – 6
- 81o Itidem mappae ejusdem quantitatis et qualitatis materia rubra circumdatae – 4
- 82o Mappae ex tela crasta nec apparent quasi dealbatae in ipsis asseribus aratum jacentes – 11
- 83o Mappae ordinariae itidem pro aris lateralibus tegendis una cumi is quae in Capella Episcopali sunt – 18
- 84o Tegumenta Ararum lateralium ex tela colorata – 2
- 85o Alia vero tegumenta instar tapetam in aris duabus posterioribus ex materia lanea aeruela – 2
- 86o Ac demum tegumenta sericea rubra florida pro tegendis sedibus deservientis – 4
- 87o Tapes ejusdem usus ex materia sericea rubro variegata auro, argentoque intertexta cum diversis floribus exsutus – 1
- 88o Item frustum ex materia caerulea ad tegendas mensulas deserviens in extremitate inferiori auro exsutum, et jam quasi deficiens – 1
- 89o Tegumentum pro gradibus Episcopalis Throni ex materia lanea rubra tegendis albis ligulis circumdatam, sed jam lacerum – 1
- 90o Tegumentum item minus ex materia lanea rubra circumdata ligulis rubris pro tegendo grada Throni Episcopalis in sanctuario – 1

5 Ez a szó cirill betűvel van írva.

6 Ez a szó cirill betűvel van írva.

TERDIK Szilveszter

- 91 Tegumentum item minus ex tela colorata rubra pro sequendo Ambone in media Ecclesia exponi solita – 1
- 92o Tegumentum sericeum rubrum oblongum in ara propositionis laterali – 1
- 93o Antipendia sericea rubra ad portas principales sanctuarii deservientia – 3 (fol. 3r) 94 Antependia sericea viridia actu portis sanctuarii applicata – 3
- 95 Ex materia sericea viridi modo jam non nisi pustillam, reliqua pro plicatura conversa – 1
- 96 Fimbriae aureae vero pro alba applicitae cum materia sericea rubra, vide Nro 53io
- 97 Fimbriarum fasciculus aurearum ac argentearum et antiquo apparatus depositarum – 1
- 98o Tegumentum ex materia rubra pro Throno Epsicopali tegendo – 1
- 99o Tegumentum ex tela rubra pro tegendis gradibus in ambito totius altaris cum extensione usque ad exteriorem partem Ambonis in frustis – 2
- 100o Tegumentum ex pano rubro in Cappella actu gradas tegit -1
- 101o Tegumentum sericeum rubrum in fenestris Capellae frusta – 2
- 102o Tegumenta ex tela rubra in Choro principali cum lateralibus – 7
- 103o Peristroma sericeum rubrum aureis fimbriis vulgo paszomant cum dependentiis rubris sericeis in frustro longiori – 1
- 104o Antependium in fenestra Chori Orientalis ex materia lanea viridi in pluribus locis vitiatum cum Throclea et porticis ferreis – 1
- 105 Ex materia lanea rubra frustum unum circiter ulnarum 4or consutum – 1
- 106 Peristromata nigra ex materia lanea pro solemnioribus exequis ad hiberi solita ad sua loca in frustis – 18

§4tus

Suppellex Lignea

- 107 Armaria mobilia magna in zachristia pro repositoio sacrarum vestium – 2
- 108 Armaria muro inclusa in eadem Zachristia – 2
- 109 Armarium in conservatorio novum pro parte Capellae – 1
- 110 Armarium minus instar Flexorii – 1
- 111 Mensa oblongior ex quercu et major – 1
- 112 Mensa item ex ligno molli quadriangularis – 1
- 113 Mensula ex ligno duro minor – 1
- 114 Mensula pro exponendis Iconibus Festivitatum – 1
- 115 Thronus Epsicopalis inauratus ec bysso rubra – 1
- 116 Sedes rubro panno tectae sine apodiatoris – 3
- 117 Scaphia pro aqua benedicta – 2
- (fol. 3v) 118 Pulpitum pro usus lectionum sacrarum – 1
- 119 Scabella majus cum minori – 2
- 120 Thronus episcopalis trium graduum in medio Ecclesia exponi solitus – 1

§5tus

Imagines

Az egykori jezsuita templom székesegyházzá alakítása Ungváron

- 121 Sindon seu Plastyenica⁷ ex serico Alba – 1
122 Cruces lignae pictae – 6
123 Imagines sollemniorum Festivitatum in tabulis ligneis – 13
124 Imago S. Annae in tela sub vitro 1
125 Imago S. Stephani Regis Hungariae – 1
126 Imago S. Iva. Nepumuceni⁸ – 1

§6tus

Libri Ecclesiastici et Rituales

- 127 Lyturgicon in folia minora editionis Potsajoviensis Anni 1765 – 2
128 Item Lyturgicon in folio editionis Potsajoviensis Anni 1778 est Budae – 1
129 Lyturgicon in folio editionis Potsajoviensis Anni 1791 – 3
130 Liber Epistolarum in folio editionis Potsajoviensis Anni 1759 – 1
131 Liber Evangeliorum in folio editionis Potsajoviensis Anni 1771 – 1
132 Liber Evangeliorum in folio editionis Mosquensis Anni 1774 – 1
133 Epistolarum valachicus in folio editionis Balasfalvensis anni 1767 – 1
134 Evangelia valachica in folio editionis Balasfalvensis Anni 1776 – 1
135 Horalia in folio editionis Potsajoviensis Anni 1777 – 2
136 Octoich in folio editionis Potsajoviensis Anni 1774 – 3
137 Triodion quadragesimalia in folio editionis Potsajoviensis Anni 1767 – 2
138 dto Pentecostalia in folio editionis Potsajoviensis Anni 1768 – 2
139 dto Pentecostalia in folio editionis Potsajoviensis Anni 1747 – 1
140 dto Pentecostalia in folio editionis Potsajoviensis Anni 1768 – 1
(fol. 4r) 141 Trifologion in folio editionis Potsajoviensis Anni 1777 – 1
142 Minea in folio editionis Potsajoviensis in duobus voluminibus Anni 1761 – 12
143 Psalterium in 4to editionis Potsajoviensis Anni 1774 – 1
143 dto in 4to editionis Viennensis Anni 1776 – 1
144 Irmologion i16*15n folio editionis Potsajoviensis Anni 1775 – 1
145 Euchologia in 4to editionis Leopoltanae Anni 1682 – 1
146 dto editionis Potsajoviensis Anni 1771 – 1
147 Trifologion Valachicum in fol editionis Bals. A. – 1
148 Triodia utraque utpote quad. et Pent. A. – 2
149 Missalia Latina in fol. edit. Venetae – 2

7 Ez a szó cirill betűvel van írva.

8 Nepomuki Szt. János

Képmelléletek

Képmelléklet Puskás Bernadett tanulmányához

1. Bacsinszky András korai nemesi pecsétje
1763-as hajdúdorogi leveléről

2. IL mester (1756, Bécs): Bacsinszky András pásztorbotja

PUSKÁS Bernadett

3. IL mester (1756, Bécs):
Bacsinszky András püspök dikériorionja és trikériorionja

4. A dikériorion adományozási felirata

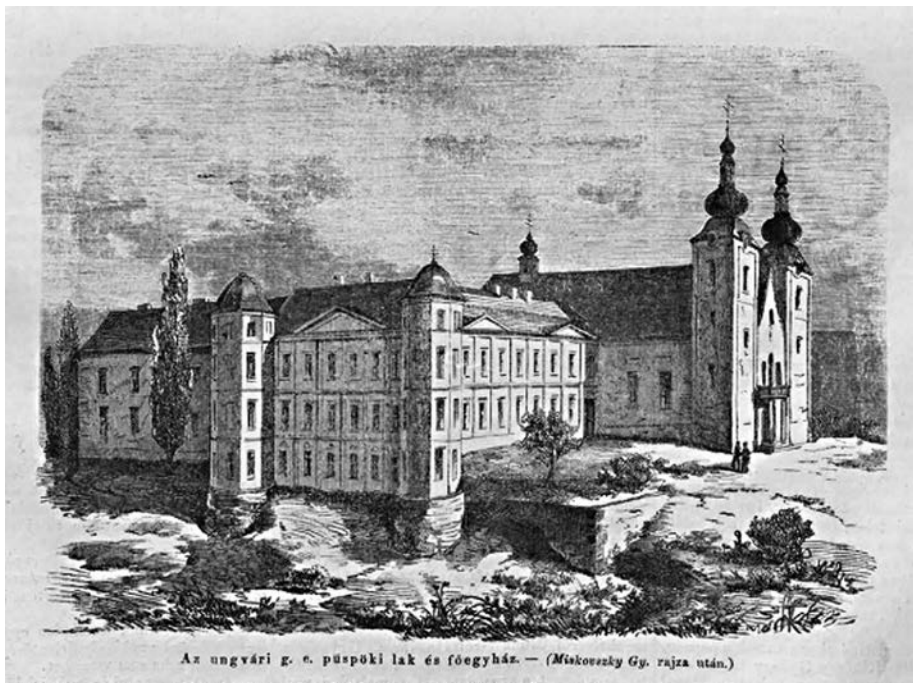
Képmelléletek

5. IWP mester ezüstkancsója
és Franz Hellmayr (1739–1806) ezüsttálcaja

6. A tálca adományozási felirata

7. Az ungvári püspöki palota és székesegyház,
Vasárnapi Ujság 1863/20.

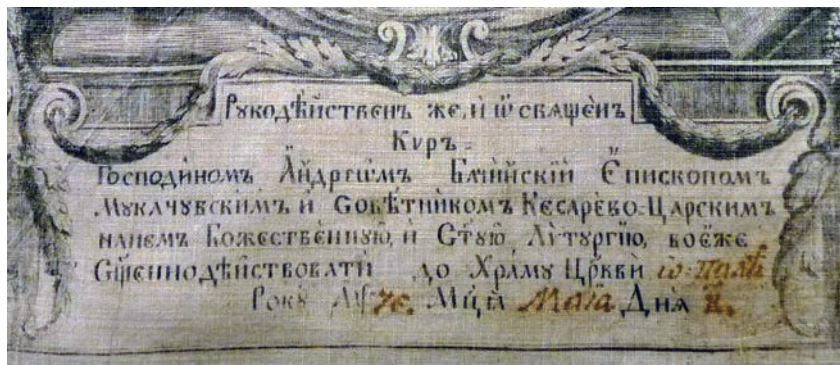
8. Bacsinszky András első püspöki pecsétje

Андрей Качинскій мѣтѣю Кіакію Спѣтѣ,
Мѣшачовскій Стѣгъ Апѣвалъ Петра и
Паула ѿ Тапмѣцы Всѣгдашній Авѣ:
ва, и Сѣтѣ Кѣсаревѣ Царскаѣ
и Апѣвалскаѣ Величествѣ
Дѣйствителный Тай-
ный Сѣвѣтникъ. и дрѣ.

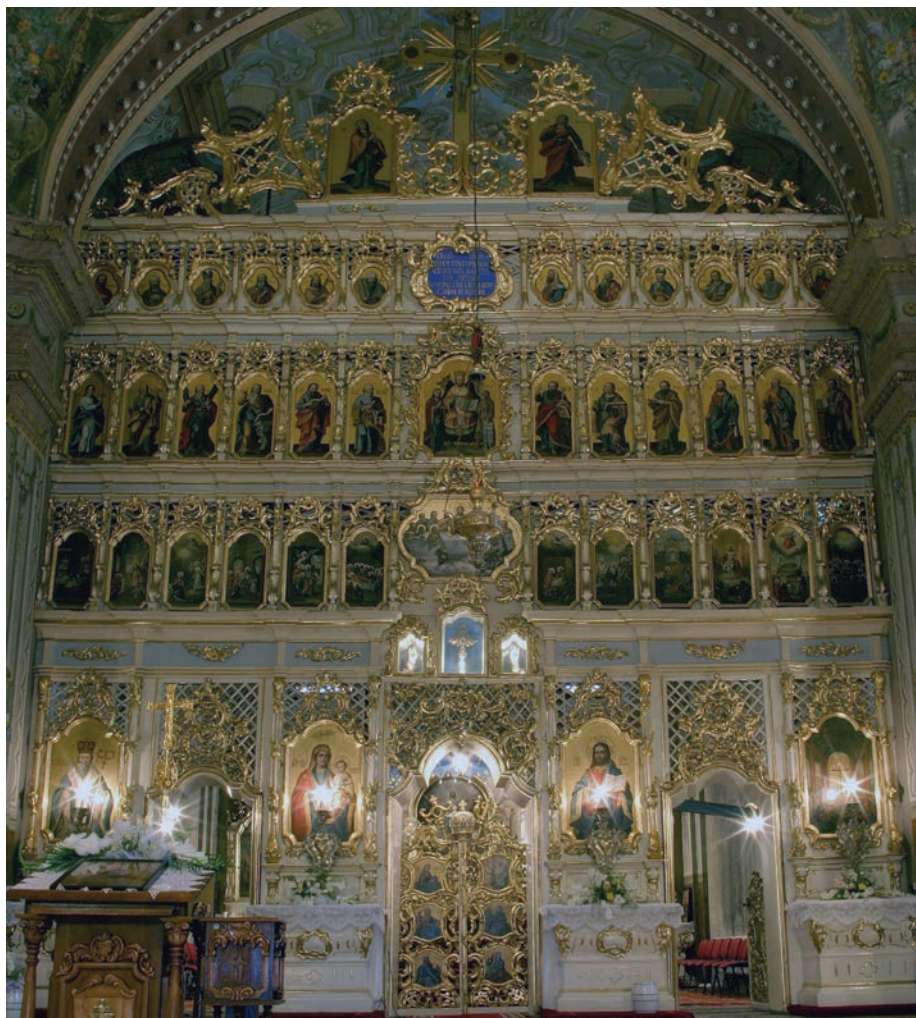
9. Bacsinszky András körleveleinek szokásos intitulációja 1777-től

10. Johann Ernst Mansfeld (1738–1796), Bécs:
Bacsinszky András püspök antimenzionja, 1773

11. A Bacsinszky-antimenzion címzése

12. Feck Ferenc fafaragó mester:
Az ungvári székesegyház ikonosztáziója

13. Spalinszky Tádé (1747 k.–1809):
Máté evangélista, az ungvári ikonosztázion apostolsora, 1779 előtt

14. Szent András-oltár, Ungvár, székesegyház, 18. század vége

PUSKÁS Bernadett

15. Szent Kereszt felmagasztalása című ikon,
Ungvár, székesegyház, 1779 előtt

16. Szent Kereszt felmagasztalása kétoldalas zászlókép,
18. század vége, Bártfa, Sárosi Múzeum

17. Bacsinzky András püspök stukkócímere, Ungvár, püspöki rezidencia

18. A görömbölyi egyházközségnek ajándékozott kehely, 1781

19. Spalinszky Mihály (?): Istenszülő oltalma ikon Alsóhunkócról, 1781, Magyar Nemzeti Galéria

20. Istenszülő oltalma Alsóhunkócról, 1781, MNG, részlet

21. Franz Peyer: A huklivai ikonsztázion, 1784

22. Bacsinszky András püspöki címere
a huklivai ikonsztázionon, 1784

23. Bacsinszky András püspök fiatalkori képmása,
Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény, 1777 előtt

Képmelléletek

24. Franz Linder (1736–1806): Bacsinszky András képmása, 1792, Ungvár, Képzőművészeti Múzeum, részlet

25. Bacsinszky András püspök fiatalkori képmása, GKEGY, részlet

26. Spalinszky Mihály: Tanító Krisztus Nyíregyháza környékéről,
GKEGY, részlet

Képmelléletek

27. Bacszinszky András püspök fiatalkori képmása, GKEGY, részlet

28. Spalinszky Mihály: Istenszülő a gyermekkel Nyíregyháza környékéről, GKEGY, részlet

29. Bacsinszky András püspök képmása,
Ungvár, Vármúzeum, 1780 körül

30. Franz Linder (1736–1806) Bacszinszky András képmása,
1792, Ungvár, Képzőművészeti Múzeum

PUSKÁS Bernadett

31. Bacszinsky András második püspöki pecsétje

32. A Drág-Szász címér

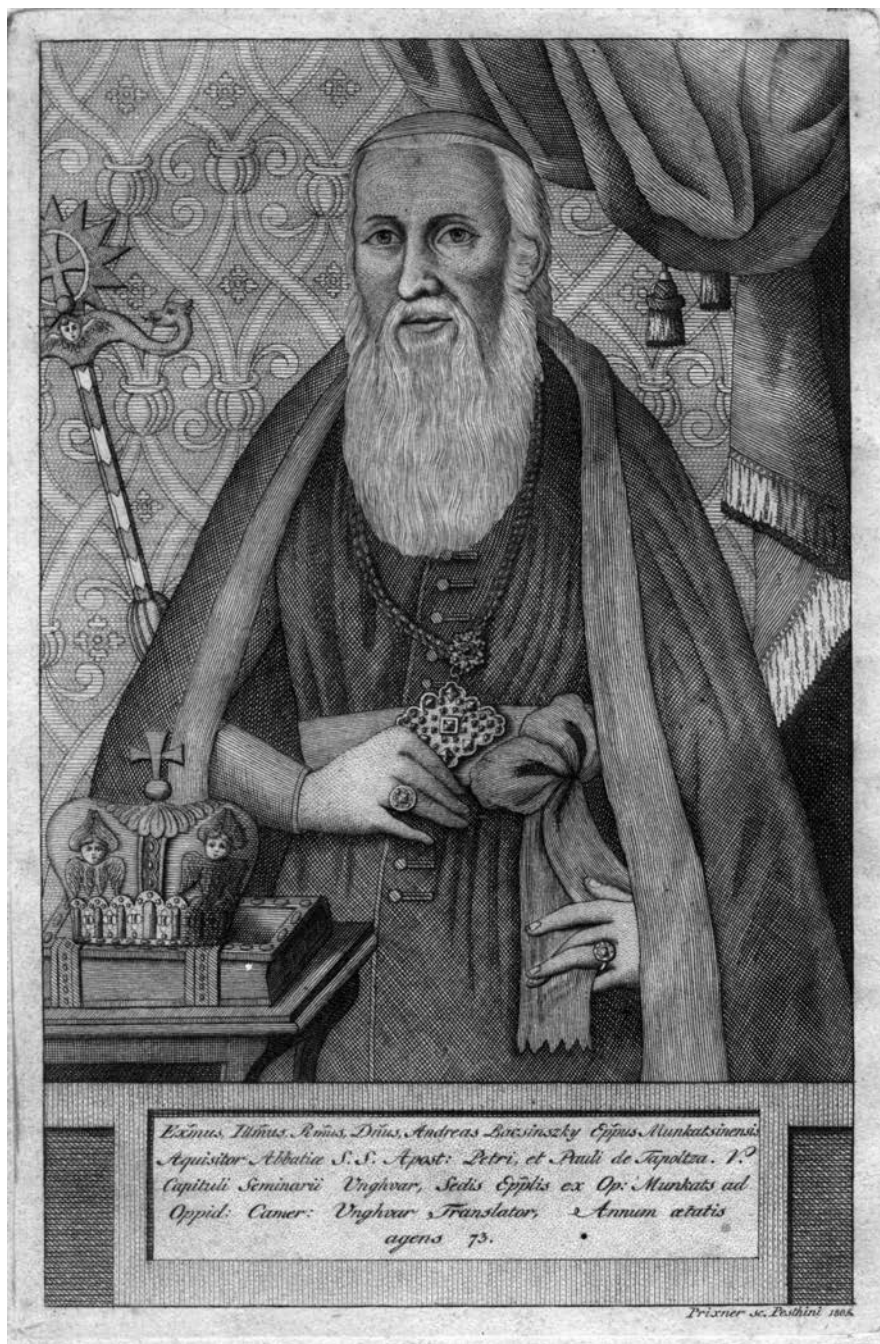

33. Püspöki trón, Ungvár, székesegyház, 18. század vége

34. Bacsinszky-címer a püspöki trón baldachinján,
Ungvár, székesegyház, 18. század vége

35. Gottfried Prixner: Bacsinszky András püspök 73 évesen, 1805, Pest

Képmelléletek

36. Bacsinszky András püspök metszetképmása,
Vasárnapi Ujság, 1859/3.

37. Bacsinszky András püspök sírhelyét jelző tábla,
Ungvár, székesegyház

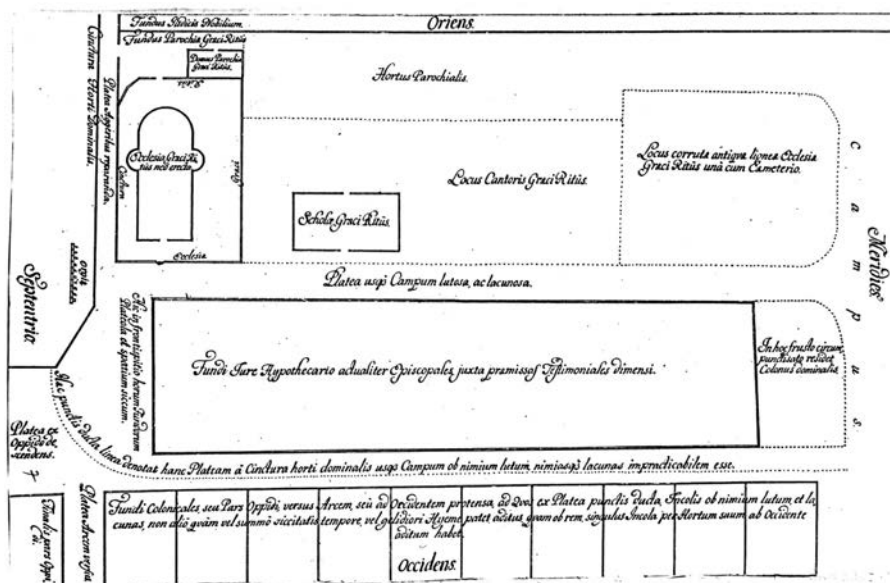

38. Peter Krafft (1780–1856) I. Ferenc császár koronázása, 1823, Magyar Nemzeti Galéria

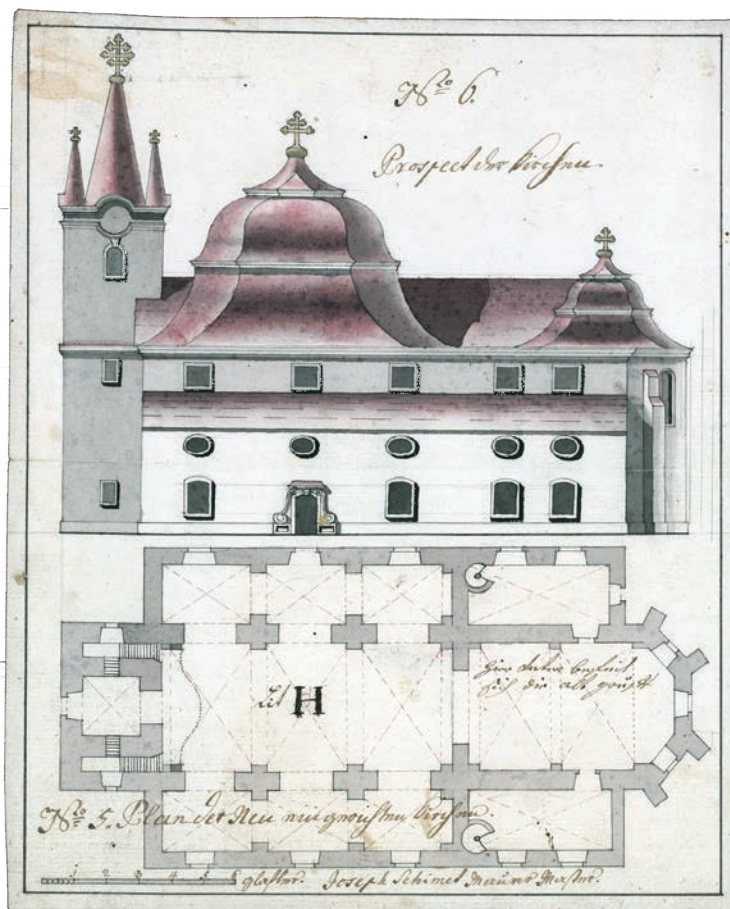
39. Bacsinzky András. Peter Krafft (1780–1856) I. Ferenc császár koronázása, 1823, Magyar Nemzeti Galéria, részlet

Képmelléklet Terdik Szilveszter tanulmányához

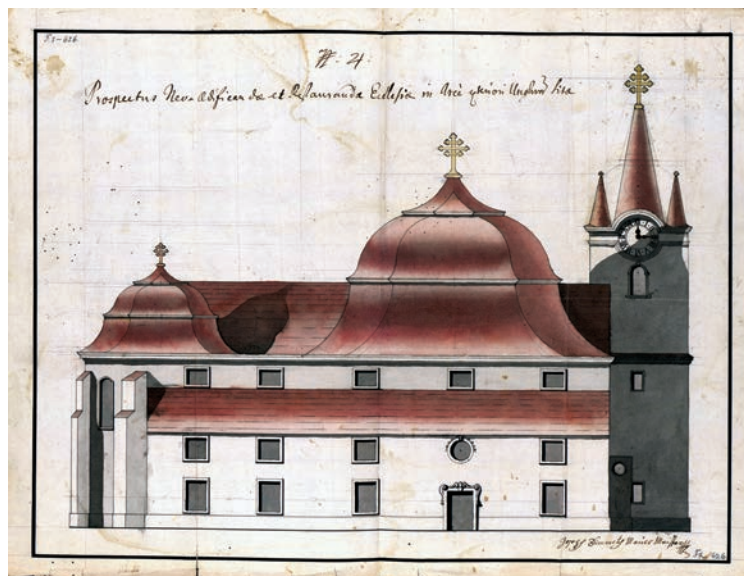
1. kép: A munkácsi püspöki lak telke és környezete. Helyszínrajz, 1752. (MOL C 38. 23. cs. 1752. No. 2.)

TERDIK Szilveszter

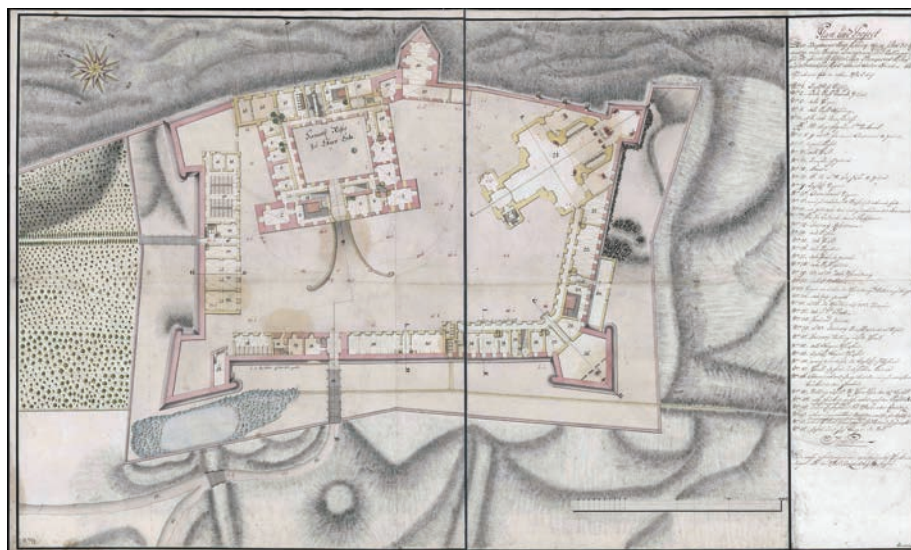

2. kép: Az ungvári vártemplom újjáépítési terve, déli homlokzat és alaprajz, 1771. (ÖStA HKA Kartensammlungen Rb 159/10)

Képmelléletek

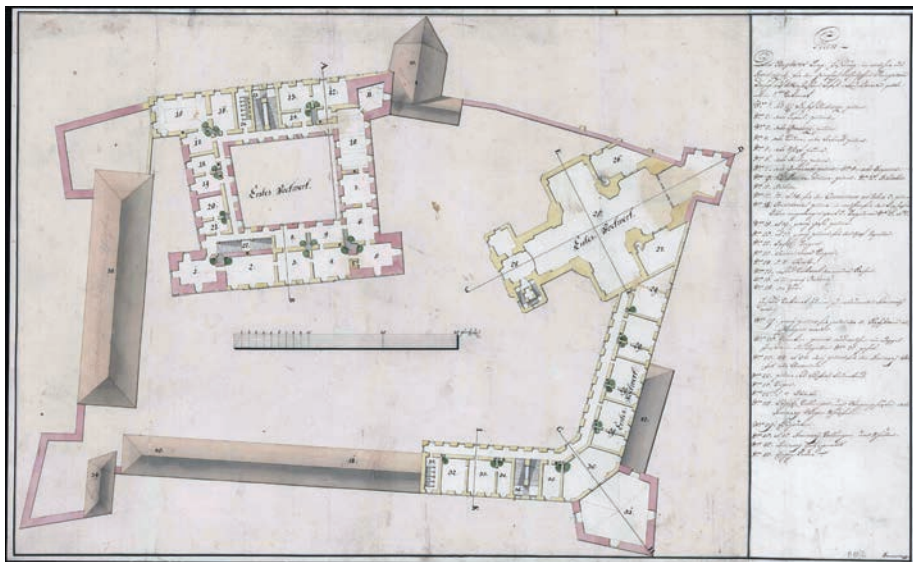

3. kép: Az ungvári vártemplom újjáépítési terve, északi homlokzat, 1771.
(MOL T 1. No 626/5.)

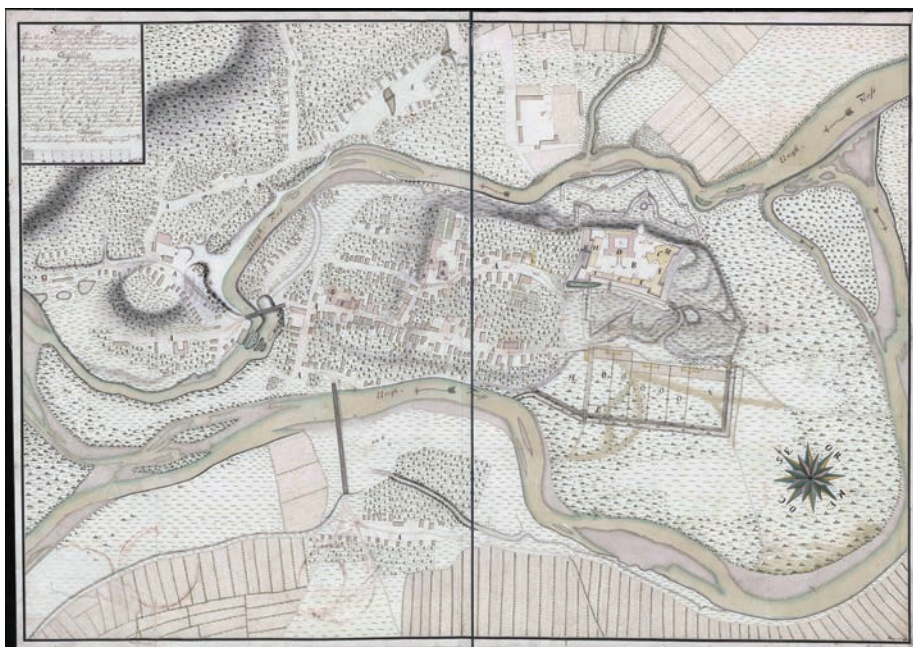

4. kép: Az ungvári vár átépítési terve, földszinti alaprajz
(ÖStA HKA Kartensammlung M 10/1)

TERDIK Szilveszter

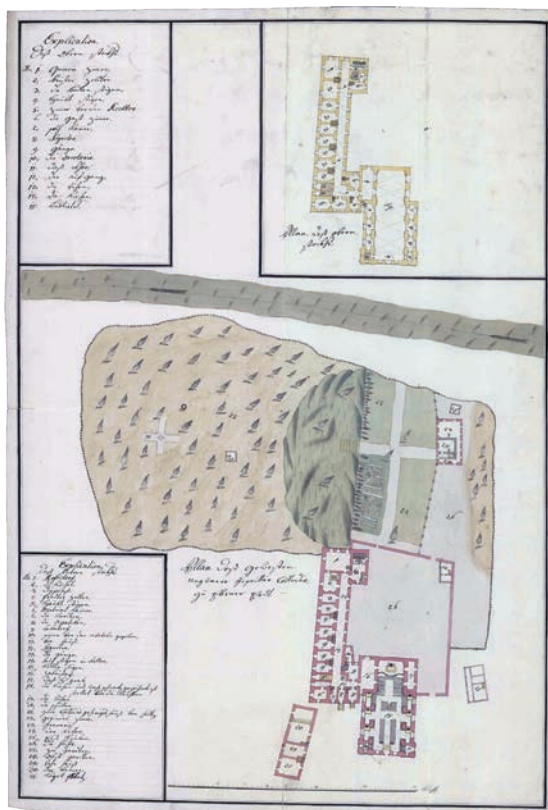

5. kép: Az ungvári vár átépítési terve, emeleti alaprajz
(ÖStA HKA Kartensammlungen M 10/2)

6. kép: Ungvár városának helyszínrajza, a vár tervezett átalakításaival
(ÖStA HKA Kartensammlungen M 10/04)

Képmelléletek

7. kép: Az ungvári jezsuita templom és konvent alaprajza (ÖStA HKA Kartensammlungen Rb 159/2)

8. kép: Az ungvári jezsuita templom és konvent homlokzati rajza (ÖStA HKA Kartensammlungen Rb 159/8)

TERDIK Szilveszter

9. kép: Az ungvári jezsuita templom egykori főoltára, Nagymihály, plébániatemplom (Szerző felvétele, 2008.)

10 kép: Egykori kazula részlete az ungvári székesegyházban (Kőszeghy Elemér felvétele, 1941.)

11. kép: Az ungvári székesegyház főoltárának baldachinja
(Szerző felvétele, 2011.)

12. kép: Előkészítő asztal. Ungvár, székesegyház
(Mordovin Maxim felvétele, 2005.)

TERDIK Szilveszter

13. kép: Az ungvári székesegyház ikonosztáziója (Szerző felvétele, 2005.)

14. kép: Spalinszky Mihály: Angyali üdvözlet a Mária-kongregáció albumában (lappang) (Kőszeghy Elemér felvétele, 1941.)

Képmelléletek

15. kép: Tanító Krisztus, az ikonosztázion alapképe
(Mordovin Maxim felvétele, 2005.)

16. kép: Istenszülő a gyermekkel, az ikonosztázion alapképe
(Mordovin Maxim felvétele, 2005.)

17. kép: Ereկlyetartók az ungvári székesegyház ikonosztázióján
(Seres Tamás felvétele, 2011.)

18. kép: Szent Kereszt-ereklyetartó, előlnézet
(Kőszeghy Elemér felvétele, 1941.)

Képmelléletek

19. kép: Szent Kereszt-ereklyetartó, hátsó nézet
(Kőszeghy Elemér felvétele, 1941.)

20. kép: Ereklyetartó, egykor az ungvári székesegyház ikonosztázionján
(Kőszeghy Elemér felvétele, 1941.)

TERDIK Szilveszter

21. kép: Ereklyetartó részlete, egykor az ungvári székesegyház ikonosztázióján (Kőszeghy Elemér felvétele, 1941.)

22. kép: Ereklyetartó, egykor az ungvári székesegyház ikonosztázióján (Kőszeghy Elemér felvétele, 1941.)

23. kép: Erekytartó részlete, egykor az ungvári székesegyház ikonosztázióján (Kőszeghy Elemér felvétele, 1941.)

TERDIK Szilveszter

24. kép: A szentély mennyezeti falképének részlete
(Szerző felvétele, 2011.)

25. kép: A szentély mennyezeti falképének részlete
(Szerző felvétele, 2011.)

Képmelléletek

26. kép: Krisztus a nagy főpap képe a székesegyház püspöki trónján
(Mordovin Maxim felvétele, 2005.)

27. kép: Szent Pál apostol képe a székesegyház szószékén
(Mordovin Maxim felvétele, 2005.)

TERDIK Szilveszter

28. kép: Szent Kereszt-mellékoltár, Ungvár, székesegyház
(Mordovin Maxim felvétele, 2005.)

29. kép: Az ungvári székesegyház főhomlokzata
(DAZO fond 151. opisz 15. no 2307.)

Képmelléletek

30. kép: Az ungvári székesegyház felszentelésének emléktáblája (Mordovin Maxim felvétele, 2005.)

31. kép: Az ungvári székesegyház (Szerző felvétele, 2009.)

32. kép: Az ungvári püspöki palota gazdasági bejárata
(Szerző felvétele, 2011.)

33. kép: Az ungvári székesegyház egykori toronykeresztje
(Szerző felvétele, 2009.)